

MARIN ȘTEFĂNESCU
PROFESOR UNIVERSITAR

---

313 387

FILOSOFIA CREȘTINĂ

CONTRIBUȚIE LA ÎNȚELEGEREA FILOSOFIEI

19 43

EDITURA „UNIVERSUL” SOCIETATE ANONIMĂ
BUCUREȘTI — STR. BREZOIANU, Nr. 23 — 25

33180/67

OSTERA CENTRALĂ UNIVERSITARA

BUCURESTI

19 562

906/05

B.C.U. Bucuresti

C20056431

SOȚIEI MELE

MARIA

Ai fost pe cât de mult soție model, prietenă, pe atât mamă îndurerată. Am venerat virtuțile tale, sufletul tău pur, când erai în viață aici pe pământ.

La scrierea acestei cărți tu ai luat parte cu dragostea ta evanghelică, și cu devotamentul tău discret, de înger păzitor. În rândurile ei sunt și credința ta, noblețea, blândețea, bunătatea, cumințenia ta. — Ne erau scumpe textele din Sf. Scriptură, pe care le citeam, pe care le interpretam, ne erau scumpe și pentru faptul că ele ne arătau, între altele, că religia creștină este naționalismul în cea mai înaltă treaptă. Căci noi ne iubeam Patria cum îl iubeam pe Dumnezeu. — Când am terminat această scriere, tu te-ai dus de aici de pe pământ în altă lume, către Dumnezeu. Așa Tatăl nostru cel de sus, în desăvârșita lui înțelepciune, a cugetat că este bine. În cumplita mea durere, pe care o am dela cruda noastră despărțire, mă susțin lucrând tot mai mult prin credința în Dumnezeu, și deci în nemurirea sufletului celor virtuoși, plecați în viața veșnică, a idealului. Și așa, ne vom revedea, și vom fi totdeauna împreună, și cu Domnul.

Ție, acolo în ceruri unde ești acum, îți dedic această carte de **Filosofie Creștină**. Îți revăd chipul tău blajin, dulce, senin. Imi apare o sfântă care se roagă înaintea crucii, unde oamenii l-au răstignit pe Iisus Hristos Mântuitorul lumii.

INTRODUCERE

Am plecat dela considerațiunea ființei noastre ca oameni. Și am studiat existența umană, lumea, pentru a ști, a preciza, ce suntem noi în ultimă analiză, de ce trăim, dacă avem un scop, care ne este sensul vieții, rostul nostru. Dar, făcând acest studiu, am constatat că aveam diferite simțiri, cunoștințe, că eram diferite voințe. Ne aflam în fața unei multiplicități de cunoștințe. Ne găseam între numeroase concepții despre lume, despre viață, ca arta, știința, morala, filosofia, religia. Unele se înfățișau așa de opuse între ele, că alcătuiau o diversitate în care se excludeau reciproc. Altele erau intermediare între extreme. Unele explicau printr'o anumită unitate, altele în alt fel, această multiplicitate, această diversitate. Aveam ideea de perfecțiune, dar ne aflam într'o nedumerire, ca într'un haos, constatham imperfecțiunea, un șir de întrebări, probleme sau chestiuni, — și totuși simțeam în mod natural că trebuie să căutăm perfecțiunea.

Pe de o parte credeam că lumea are un scop, un ideal, că este un Dumnezeu care a creat universul, și că noi trebuie să realizăm în chip sincer dreptatea, binele, morala, după lege, după adevăr, pentru a fi astfel fericiți. Dar, pe de altă parte, observam că sunt atâtea nedreptăți, nelegiuiri, crude lovituri, și atâtea falsitate, prefăcătorie, nesinceritate, imoralitate, încât ni se sdruncina, ni se clătina, credința în Dumnezeu, că am putea să

realizăm binele, perfecțiunea, și să fim astfel fericiți. Nu vedem noi oare cum idealistii, adevărații, — nu falsii, prefăcuții, — ci credincioșii, teiștii, cei drepecți, sinceri, morali, cei buni suferă în viață de pe însăși urma bunătății lor? Și nu vedem noi oare cum cei fără ideal, sau cei cu fals ideal, oportuniștii, care fac compromisuri, transacții, ipocriții, fariseii, cei nesinceri, necredincioșii, atei, cei nedrepcți, imoralii, nelegiuții, cei răi se bucură de viață de pe însăși urma răutății lor? Dar când vine moartea să ne ia ființa iubită, și noi rămânem umbre rătăcitoare? Ne întrebăm cumplit: Unde, care este sensul? unde există Dumnezeu, adevărul, legea, dreptatea? Și este un înfiorător non-sens... ce înfiorător non-sens! Numai cine a trăit cruzimea vieții, poate să înțeleagă ce fără de noimă ne apare viața. Dar poate că nu există nimic, nimic, nici lume, nici Dumnezeu, nimic... ci totul, după cum s'au rostit unii, totul vine ca o părere, umbră și fum, un vis al neființei, deșertăciunea deșertăciunilor, și toate sunt deșertăciuni. Ce crudă este realitatea... dacă este.

Și totuși, auzim și un imn înălțat din ce a mai rămas din unele gânduri, care au fost odată o măreție de ideal, de adevărat, nu fals, dar care acum sunt sdrențe, pleavă bătută de vânturi, și care par, care sunt, sfinte. Înainte... către ideal... înainte... acolo îl vedem pe Dumnezeu deplin; El se află și în noi, cu noi; El ne duce acolo, în voia lui. Și când Dumnezeu este cu noi, n'avem de cine să ne fie teamă...

Alte cunoștințe ne înfățișează lumea în diferite alte chipuri. Dar, oricât de spinos ar fi drumul vieții, ce frumoasă apare culmea dela capăt unde strălucește idealul! cel adevărat. Și oamenii, oricât de răi ar fi unii din ei, admiră, în taina ființei lor, chiar atunci când în manifestările lor către alții hulesc, pe idealistii care merg nepri-

hăniți către sublim, și cu atât mai mult când aceștia sân-gerează, jertfiți până la crucificare, înaintând neșovăiți, în drum spre ideal, către divin... înainte... tot înainte...

Eram deci în fața unei diversități de cunoștințe, a unui șir de probleme, într'o nedumerire, ca într'un haos, în fața imperfecțiunii. Dar, în același timp, simțeam și necesitatea, căutam ca, și prin propria noastră contribuție, să găsim explicația, unitatea, deslegarea, să ne limpezim nedumerirea, haosul, să ne lămurim această stare de lucruri, să realizăm binele, perfecțiunea. Am căutat răspunsul în domeniul științelor, ne-am adresat artei, am studiat filosofia, istoria filosofiei, am examinat numeroase doctrine, morale, metafizice, religioase. N'am găsit un răspuns mai mulțumitor. Studiind, cercetând, am aflat diferite explicații, dintre care unele oarecum întemeiate. Însă, în general, se excludeau între ele, și trebuiau să fie mai motivate, mai întemeiate. Încât năzuiam la o soluție tot mai satisfăcătoare, urmăream realizarea perfecțiunii. Astfel, ne-am continuat în mod firesc studiul, ne-am pus un șir de întrebări. Ne-am pus problema cunoștinței. Ce este cunoștința; când se prezintă ea ca adevărată? În ce consistă adevărul? Poate că felurile noastre cunoștințe sunt toate adevărate, toate false, erori, o nălucă, sau unele sunt într'un chip, altele în altul; care dintre ele se impune ca superioră celorlalte? Poate că altfel se pune chestiunea. Se zice că forma perfectă a cunoștinței este înțelepciunea. Dar se observă că oamenii nu pot să aibă această perfecțiune. Unii sunt partizani ai experienței, artei, științei, alții ai filosofiei, moralei, religiei, și, de obicei, se opun între ei. Apoi fiecare din aceste forme se definește adesea, chiar de către partizanii săi, în mai multe feluri. Se constată diversitatea în toate domeniile universului, deși se afirmă că există o diferențiere în filosofie, nu și în științele pro-

priu zise, pozitive, speciale, ca matematica, fizica, etc. Unii văd diversitatea la capătul evoluției lumii, nu și la începutul ei, alții invers. Pentru unii realitatea consistă în unitate; dar din ea se desfășoară o pluralitate care trebuie să se întoarcă la unitate. Pentru alții realitatea apare altfel. Incât ne întrebăm unde, care este, adevărul.

Ne-am pus problema multiplicității, a diversității, unității, imperfecțiunii, a perfecțiunii. Ne-am întrebat dacă avem în realitate o diversitate de cunoștințe, dacă totul nu se reduce la o unitate, adevărul sau eroarea. Suntem oare siguri că noi avem cunoștințe, — și încă atât de diferite? Dacă da, de ce este așa, — în ce măsură unul constată una, altul alta, ce legătură există, sau trebuie să fie, între punctul de vedere al unuia și al altuia? Nu eram lămuriiți de ce căutăm, cum putem să avem răspunsuri tot mai mulțumitoare la chestiunile care ne preocupă. În același timp ne-am pus însăși problema vieții, a ființei, realității, lumii, universului, a rostului lumii, a bine-lui și a răului, a existenței lui Dumnezeu. Voiam să știm oare omul trăiește liber, sau supus destinului; este ceva, sau nimic, ce va să zică ființa; ce constatăm în realitate. Trebuie să lămurim ce înseamnă a fi, în ce consistă ființa, pentru a ne da seama ce va să zică, dacă este, adevărul, — precum și invers trebuie să deslușim adevărul, pentru a ști în ce consistă, dacă este, ființa. Există oare ceva, și deci cunoștința, adevărul, sau totul se reduce la nimic? Ne întrebăm dacă noi avem vreo cunoștință, sau suntem numai o părere. Și pluralul devine singular, și singularul se profilează în neant, pentru a redeveni plural, singular, și așa mai departe... Mă întreb dacă eu exist; singur; sau mai sunt și alții afară de mine. Imi pun tot mai desorientat chestiunea de a ști oare există lumea, Dumnezeu. Și este mai bine a fi sau a nu fi? Dacă îmi răspund afirmativ, atunci cum trebuie să fiu, cum să mă conduc în lume, pentru a mă simți fericit? Incă odată,

sunt în realitate sau nu? Dacă da, atunci cum trăiesc, sau cum trebuie să trăiesc; liber, sau supus determinismului, destinului?... Și ne-am mai pus, firește, diferite alte probleme în legătură cu acestea: dacă admitem ceea ce se numește suflet, — este el muritor sau nemuritor; de ce întâmpinăm rău în lume; se cuvine să fim pesimiști sau optimiști; unde găsim calea mântuirii; ce raport constatăm între individ și societate, între naționalism și umanitarism.

Pentru a căuta să deslegăm o problemă, ne trebuia o metodă, adică mijlocul sau drumul, instrumentul, care duce la deslegare, la adevăr. Ca să avem un răspuns la o întrebare, oricare ar fi ea, sau ca să mergem unde țintim, suntem nevoiți să plecăm de undeva, într'un chip sau altul, să procedăm într'un fel sau altul. Inșă, cercetând, am constatat o diversitate de metode, printre care următoarele, opuse de obicei unele altora. Metoda firească de a cunoaște este sensibilitatea, adică sunt simțurile corpului, ca văzul, auzul, pipăitul; ea ne duce dintrodată, imediat, direct, nemijlocit, în mod intuitiv, și nu discursiv sau treptat, mijlocit, mediat, la cunoștința căutată; cunoștința la care ea ajunge se chiamă intuiția sensibilă, percepția externă, una din cunoștințele cele mai sigure. Inexact; această metodă apare inferioară gândirii sau inteligenței; căci ea ne procură cunoștințe care sunt sau înșelătoare, sau contingente, întâmplătoare, trecătoare, în devenire, care sunt dar care pot să nu fie; și nu ne dă ca inteligența sau gândirea cunoștințe necesare, statornice, care nu pot să nu fie, care trebuie să fie. Dimpotrivă sensibilitatea se afirmă superioară, nu inferioară gândirii, dar să precizăm; ea se prezintă ca superioară sub forma sa nealterată, primitivă, de instinct. Trebuie să precizăm și mai mult; sensibilitatea este adevărata metodă sub forma ei intensificată numită experiență, adică atunci când ea consistă într'un simț repetat, sau com-

pletat fie prin altele fie prin gândire. Nu contestăm că experiența, care ne procură cunoștința empirică, face parte dintre mijloacele de a cunoaște ; însă rezultatele ei sunt aproape tot atât de contingente ca și ale sensibilității ; și gândirea, sau inteligența, se situează mai sus decât sensibilitatea și experiența ; aceasta din urmă se reduce la o simplă practică, temporară, neexplicată a simțurilor corpului, pe când gândirea cuprinde lucrarea spiritului prin care se dobândește cunoștința statornică, necesară, teoria care ne explică legea eternă a ceea ce facem, care ne ajută să fim mai luminați decât animalele. Totuși, experiența se dovedește mai prețioasă decât gândirea, deoarece, oricâtă teorie am avea, dacă n'avem experiență, dacă n'am făcut practică, putem să comitem mari greșeli ; gândirea apare ca un produs al sensibilității, al experienței, și ea să se recunoască ceea ce reprezintă. Să evităm confuziile ; gândirea se înfățișează în mai multe feluri ; și adevărata metodă o constituie gândirea explicativă, adică rațiunea, și anume rațiunea în aplicația sa treptată sau discursivă, numită raționament sau propriu zis logică. Să ne lămurim ; adevărata cale consistă în raționamentul inductiv sau inducția, și nu în orice raționament, căci inducția este completarea experienței, ea înseamnă operația rațiunii care pleacă dela fapte, dela cazuri individuale, particulare, dela experiență, dela realitate, dela cunoștințe mai parțiale, pentru ca să ajungă la idee, la o cunoștință mai generală, mai cuprinzătoare, mai rațională. Metoda superioară nu o formează inducția, ci raționamentul deductiv, sau deducția, silogismul, demonstrația care pleacă dela idee, dela o cunoștință mai generală, mai rațională, ca să ajungă, să se aplice, la fapte, la cazuri particulare, la o cunoștință mai parțială, mai empirică. Să știm că mijlocul esențial consistă într'o formă care se poate numi silogism inductiv, și care face trecerea dela inducție la deducție,

la silogismul propriu zis, deductiv. Să ne explicăm: metoda precedentă se reduce la un simplu raționament prin analogie, care ne duce la afirmări probabile, nu la certitudine. Raționamentul care ne procură știința este inducția, dar la baza lui se află experiența sau o inferență dela un caz particular la un caz particular; inducția va să zică o generalizare a acestei inferențe; cât despre deducție, ea nu alcătuește decât o simplă înregistrare de inducții. Să cercetăm cu atenție; pentru a înțelege că experiența stă la bază, trebuie să știm că ea are un cuprins mult mai mare decât i se atribue de obicei; ea conține atât sensibilitatea sporită, cât și cunoștința empirică dobândită prin această sensibilitate, precum și lumea faptelor la care se referă această cunoștință. Cel mai sigur mijloc de a cunoaște nu este nici experiența curentă nici gândirea, sau rațiunea, discursivă, propriu logică, sub formă de raționament, inductiv sau deductiv; ci experiența pură, sau rațiunea pură, gândirea pură, intuitivă, intuiția intelectuală, intelectiunea; ea ne înalță direct, imediat, nemijlocit, dintrodată, nu în mod discursiv, mediat, mijlocit, la dobândirea supremei cunoștințe umane; căci intuiția intelectuală se chiamă presimțirea, viziunea, pătrunderea gândirii subiectului cunoscător în obiectul cunoscut; și oricâtă experiență curentă, materială, am avea, oricâtă practică am face, oricât am raționa în mod logic, discursiv, dacă nu avem intuiția, presimțirea, viziunea soluției, pătrunderea în obiectul pe care căutăm să-l cunoaștem, deslegăm superficial problema pusă; intuiția intelectuală este instinct luminat de inteligență. Dacă examinăm ceea ce se numește Logică, sau studiul diferitelor metode de a cunoaște, constatăm că judecata, raționamentul ne arată în ultimă analiză valoarea metodelor, și deci și a așa zisei intuiție intelectuală. Sub orice formă s'ar prezenta rațiunea logică, discursivă, trebuie să subordonăm totul credinței,

adică intuiției supraintelectuale, sau celei mai înalte forme a intuiției intelectuale; orice experiență ne face să vedem, să înțelegem, — și însăși logica ne confirmă experiența, — că nicio judecată, niciun raționament, oricât de logice, oricât de puternice ar fi, nu pot să egaleze puterea credinței a celui care o are; încât trebuie să căutăm a avea credință. Dar și credința, ca și așa zisa intuiție intelectuală, oricât de supraintelectuală s'ar numi, nu este, în cele din urmă, decât o simplă părere sau o ipoteză; și numai rațiunea, judecata, raționamentul, logica, ne pot duce la adevăr. Totuși, adevărul se definește prin teoria care reușește, care se dovedește utilă, urmată, confirmată de experiență, de fapte, de practică, și nu considerând orice simplă teorie, logică.

Prin urmare întâlneam aceeași multiplicitate. Astfel, în același timp cu problema cunoștinței, a adevărului, a ființei, și cu alte chestiuni, ne-am pus și problema metodei. Ce este ea; o diversitate; o unitate; pe care se cuvine s'o considerăm ca adevărată, superioară celorlalte? Sau, poate, nu există niciuna; poate altfel se pune chestiunea. Și, pentru a deslega însăși această problemă, a găsi metoda căutată, a trebuit să facem în același timp, cercetări, un studiu, să ne continuăm studiul, să aplicăm una sau alta din metodele cunoscute. Dar continuând am văzut și mai mult diversitatea. Inșiși partizanii aceleiași credințe, ne apar că se deosebesc între ei. Și simțeam nevoia de a ne explica această stare de lucruri. După cum am spus, aveam diferite soluții, dintre care unele mai mult sau mai puțin întemeiate. Insa unele se înfățișau ca opuse celorlalte, și aveau nevoie de o explicație mai completă. Iar noi năzuim la răspunsuri cât mai mulțumitoare, la o perfecțiune.

Am continuat studiul. Am căutat în experiență, în viață, în istorie, în celelalte forme ale cunoștinței, răspunsurile la întrebările puse. Dar sbuciumul nostru

dăinuia tot mai turburător în eterogenitatea crescândă. Totuși, stăruint să aflăm lumina, ne-am dat din ce în ce seama că suntem într'o continuare de studiu, într'o stare de problematism, mergem din problemă în problemă, în vederea perfecțiunii, a unei soluții mai depline și prin contribuția noastră. Am observat că trebuie să ne continuăm studiul, să cercetăm, cu o deosebită grijă, ceea ce cugetam să ne ajute la atingerea scopului urmărit. Am analizat atât ceea ce examinaserăm înainte, pentru ca nu cumva să ne fi scăpat ceva important, cât și fapte nouă, cunoștințe nouă, din domeniile artei, științei, filosofiei. Și ne-am mai dat din ce în ce seama și de importanța religiei creștine, care este învățătura credinței în Dumnezeu. Cunoașterea mai de aproape a acestei doctrine ar fi putut, ar putea, să ne procure și ea, lumina sa la găsirea explicației căutate. Era, este, un element în plus. Această posibilitate ne apărea cu atât mai mult o realitate că, după cum se știe, sunt unii gânditori, considerați printre cei mai mari, care proclamă superioritatea creștinismului, deși unii într'un fel, alții în alt fel. Cunoașteam oarecum Evanghelia. Căci aparținem creștinismului și o examinaserăm când am cercetat și celelalte sisteme, când i-am analizat pe Platon, Aristotel, pe epicurieni, pe stoicieni. Dar cercetarea noastră în domeniul Evangheliilor nu mersese așa de depărte, ca să ne ridice la o înțelegere mai completă a legăturilor sale cu celelalte concepții. Încât am studiat din nou, cu o deosebită grijă, și Sf. Scriptură, în raport cu alte numeroase teze, cu arta, știința, filosofia, morala, religia.

Făcând această lucrare, am constatat și cu privire la Noul Testament o diversitate de interpretări. Ni se spune, între altele, că religia creștină este doctrina credinței în Dumnezeu, adică doctrina cunoștinței directe, intuitive, despre Dumnezeu, propovăduită de Iisus Hristos. Dar

în ce consistă, exact, această credință? Sunt diferite sisteme. Unii admit Evanghelia într'un chip, alții în alt chip. Unii sunt ortodocși, catolici, protestanți luterani, catolici iezuiți, alții protestanți calviniști, evanghelici, catolici janseniști, ortodocși catolici sau uniți, și așa mai departe. Se combate sau se apără creștinismul prin multiple mijloace. Și, răspunzând necesității pe care o simțeam de a aduce și contribuția noastră la realizarea binelui, a perfecțiunii, am studiat tot mai de aproape Sf. Scriptură, atât în ea însăși cât și din punctele de perspectivă ale celorlalte doctrine, precum și, invers, acestea în perspectiva Sf. Scripturi. Ne-am consacrat acestei opere cu toată munca, atenția, cu toată erudiția de care am fost în stare. Și am ajuns și la o interpretare, — la o cunoștință, — a învățaturii lui Iisus Hristos, a religiei creștine, pe care am găsit-o întemeiată, pe care am admis-o, pentru motive care urmează să fie arătate.

Astfel, în problemele pe care ni le-am pus, ne-am continuat studiul și cu ajutorul acestei cunoștințe a creștinismului. Și am obținut soluții mai mulțumitoare. Am înțeles mai deplin credința, metoda, adevărul, ființa, diversitatea, unitatea, imperfecțiunea, perfecțiunea. Am văzut mai bine, la lumina credinței creștine, că existăm, de ce existăm; de ce vorbim la singular, fiecare în numele său personal, și vorbim la plural în numele unora sau al tuturor. Ne-am explicat de ce unele ființe se exclud, mai mult sau mai puțin, între ele, și altele nu, de ce suntem în fața imperfecțiunii, în stare de problematism, și trebuie să mergem din problemă în problemă, să ne continuăm studiul, să căutăm unitatea în diversitate, să aducem fiecare partea noastră la realizarea binelui.

Așa fiind, ne-am propus ca, pentru a da și contribuția noastră la dovedirea adevărului, să propovăduim religia creștină, să facem printre oameni o expunere a Evangheliei, un studiu pentru înțelegerea ei, să-i arătăm însem-

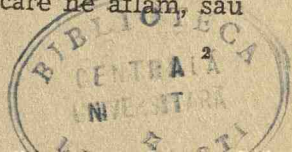
nătatea în deslegarea problemelor pe cari ni le punem. Adică am căutat să ilustrăm și prin exemple că noi, oamenii, avem soluții cât mai mulțumitoare la problemele pe care ni le punem, că avem o explicație din ce în ce mai justă despre lume, dacă facem studii, sprijinindu-ne și pe o tot mai deplină cunoștință a religiei creștine, după ce, examinând-o în raport cu celelalte doctrine, am admis că această cunoștință este întemeiată, că învățătura creștină este legitimă.

Și ne-am simțit datori să răspândim în lume cugetările care decurg din soluțiile găsite și prin lămurirea creștinismului. Indemnăm pe fiecare să-și continue studiul său propriu, dar și cu ajutorul unei cât mai complete cunoștințe a Noului Testament. Căci se luminează mai mult, și aduce fiecare o deslegare mai deplină la problemele pe care și le pune. Dar liber este fiecare, pe răspunderea lui, să procedeze așa sau altfel. Voim să spunem că în orice chestiune, fiecare din noi trebuie să plece, firește, dela datele obiectelor cercetate, dar că, în acelaș timp, este bine să cunoaștem tot mai adânc Sf. Scriptură, și, dacă, după ce o examinăm, o găsim întemeiată, să ne continuăm studiul și cu ajutorul ei. Și, pentru a ne da din ce în ce mai bine seama de importanța religiei creștine în deslegarea chestiunilor examinate, considerăm atât cazul când n'am făcut încă un studiu mai stăruiitor pentru a avea o cunoștință mai deplină a creștinismului în raport cu celelalte doctrine, și a ne continua cercetările asupra problemelor puse, și la lumina acestei cunoștințe, și cu ajutorul ei; cât și cazul când întreprindem o atare lucrare.

Expunerea noastră se poate înfățișa în numeroase chipuri, din felurite puncte de vedere, adică pe numeroase planuri, după împrejurări. Ea poate să se desfășoare într'un mod sau altul, după situația în care ne aflăm, sau

Cdoo 56431

33180/67

urgența nevoii, după problema pe care o examinăm, sau scopul pe care îl urmărim. Noi am făcut unele din aceste expuneri, printre care aceea cu privire la **Problema Metodei**¹. Inșă trebuie să ne continuăm studiul și întemeiați pe adevărul creștinismului tot mai înțeles, atât asupra metodei, cât și a celorlalte diferite probleme, în legătură unele cu altele, pentru a avea o explicație mai integrală a lumii. Astfel, după ce ne-am pus problema metodei, și i-am dat o anumită soluție, ne vom continua studiul asupra ei, vom cerceta problema cunoștinței, a adevărului, problema științei, a artei, filosofiei, moralei, religiei, a ființei; vom stărui în examinarea lor, și cu ajutorul Evangheliei tot mai înțeleasă.

În prezenta lucrare ne propunem să facem o expunere a contribuției religiei creștine, a însemnătății ei, în problema filosofiei, — a înțelegerii filosofiei. Căci lămurirea acesteia este, și ea, necesară studiilor pentru soluționarea mai satisfăcătoare a chestiunilor pe care ni le punem. Dar, după cum am semnalat, filosofia se concepe și ea în felurite chipuri. Unii o definesc într'un mod, alții în altul. Unii îi dau o foarte mare importanță. Alții, dimpotrivă, nu-i acordă nicio însemnătate. Și sunt numeroase teze. Incât este bine să ne întrebăm în ce consistă filosofia, cum trebuie ea să fie, ce valoare are. Și ne propunem să arătăm că și filosofia, sub orice formă s'ar înfățișa, trebuie, pentru a fi definită cât mai bine, să fie studiată, explicată, și ea ca orice, și la lumina creștinismului tot mai profund examinat, cât mai înțeles, în legătură cu celelalte sisteme de gândire. Voim să evidențiem cum apare filosofia examinată și cu ajutorul Evangheliei. Și, studiind-o în perspectiva creștinismului, se pune, între altele, și relativ la ea, ca la orice este cercetat și prin prisma Noului Testament, problema rapor-

1. Cf. lucrarea noastră **Le Problème de la Méthode**, Paris, Alcan, 1938.

tului său cu religia creștină. Există oare sau nu o filosofie pe care s'o putem numi creștină? Căci unii susțin una alții alta. Incât avem nevoie să răspundem și la o atare chestiune. Și căutăm să arătăm în ce sens, în ce măsură, se poate vorbi sau nu de o filosofie creștină.

Lucrarea noastră de față este Problema Filosofiei, a înțelegerii acesteia, pentru ca ea să fie continuată prin Studiile care urmează. Dar și această problemă se prezintă în numeroase forme, soluționată, definită, în multe moduri. Și noi o examinăm aici considerându-i cu deosebire una din soluțiile sale, — pe aceea pe care i-o dau unii sub numele de Filosofie Creștină, pentru ca apoi ea să fie cercetată și în celelalte din formele sale. Am putea s'o intitulăm Problema Filosofiei Creștine. Inșă noi îi dăm ca titlu **Filosofia Creștină** și ca subtitlu Problema Filosofiei, pentru a stărui asupra faptului că actuala noastră lucrare este un Studiu aplicat la ceea ce se chiamă Filosofie Creștină, și pe care unii n'o admit, dar pe care alții o apreciază ca fiind însăși soluția Problemei Filosofiei. Adică obiectul analizat aici se poate numi Filosofia Creștină ca soluție a Problemei pentru înțelegerea filosofiei; sau: Filosofia Creștină, — contribuție la deslegarea problemei pentru înțelegerea filosofiei.

Cu alte cuvinte, ne propunem să examinăm în ce consistă, în ce trebuie să consiste, filosofia; dacă există sau nu o filosofie creștină; și, dacă există, să explicăm ce este, ce trebuie să fie, să-i arătăm însemnătatea, necesitatea ei pentru înțelegerea filosofiei; pentru propășirea omenirii pe calea binelui. Și astfel cercetarea de față reprezintă una din spețele Problemei Filosofiei; anume Problema Filosofiei Creștine; una din formele acesteia; și nu o istorie a sa; ea constituie mai cu seamă, după cum s'a specificat, un Studiu asupra Filosofiei Creștine socotită ca soluție dată Problemei Filosofiei. Noi am întreprins aici mai ales expunerea uneia din delegările

relative la chestiunea filosofiei creștine, anume aceea proprie a noastră, și pe care am găsit-o legitimă printre celelalte. Însă și ea se poate face în mai multe forme. O redăm acum în una din formele sale posibile, pentru ca apoi, în alte lucrări, s'o privim într'o nouă perspectivă. Încât actuala expunere este una din înfățișările Filosofiei Creștine! Acum ne întrebăm în general, principial, cum ne apare filosofia când n'am studiat propriu zis, în mod special, creștinismul; și cum ni se înfățișează ea după ce cunoaștem mai de aproape Evanghelia.

Considerăm deci istoricul chestiunii numai pentru a exemplifica, a ilustra, a reliefa, prin comparație, doctrina noastră ca explicație a lumii în conformitate cu religia creștină studiată, bine înțeleasă, adică pentru a evidenția însemnătatea Noului Testament în deslegarea problemelor pe care și le pun diferiții cugetători, și nu mai mult, pentru a nu ne îngreuna în drumul către ideea principală. Informații istorice se pot găsi în lucrările speciale de istoria filosofiei, scrise în acest scop¹. Încă odată noi aici ne întrebăm ce este filosofia, în ce consistă filosofia creștină ca soluție dată problemei filosofiei, și expunem mai ales răspunsul propriu la care ne-au dus cercetările noastre. Așa fiind, intrăm în domeniul istoric numai în măsura cerută de actualul plan. Vom da doctrinelor considerate diferite dezvoltări, unora mai mare altora mai mică, ținând seama atât de importanța lor cât și de natura prezentelor noastre preocupări, sau de faptul de a le fi tratat sau nu mai pe larg

1. În timpul când facem prezentul nostru studiu, se găsesc referințe cu privire la istoricul filosofiei creștine în lucrările D-lor Etienne Gilson și Philotheus Boehner, în limba franceză și în limba germană: Etienne Gilson, *L'Esprit de la Philosophie Médiévale*, Paris, Vrin, 1932; *Christianisme et Philosophie*, Paris, Vrin, 1936; Etienne Gilson und Philotheus Boehner, *Die Geschichte der Christlichen Philosophie*, Paderborn, F. Schöningh, 1937.

în alte împrejurări la care să ne putem referi. Apoi, având lămurirea menționată expunerii, se pot face alte lucrări privitoare la amănunțele Filosofiei Creștine, la istoria filosofiei, sau la problema metodei, a cunoștinței, a ființei, adevărului, artei, științei, metodei, a cunoștinței, a ființei.

O atare deslușire, a raportului între filosofie și religia creștină, este folositoare atât partizanilor creștinismului cât și adversarilor săi, precum și celor nelămuriți încă destul, celor nehotărâți, indiferenți, pentru a judeca, aprecia, a formula o hotărîre, a ne pronunța cât mai în cunoștință de cauză. Acest scop l-au avut, îl au, și alții. Dar aproape fiecare caută să-l realizeze în felul său. Și noi voim ca, ducând mai departe studiul, continuându-l și în perspectiva creștinismului examinat, înțeles, cât mai adânc, în raporturile sale cu celelalte învățături, să aducem și contribuția noastră la deslegarea chestiunilor discutate.

Nu spunem ceva absolut nou prin faptul de a constata că suntem în prezența unei diversități, și că ne-o explicăm mai bine, dacă, după ce am examinat mai cu atenție creștinismul, și l-am găsit întemeiat, ne continuăm studiul și cu ajutorul lui. Căci diferențierea este vădită, și se înțelege dela sine că avem o explicație mai completă dacă ne ducem mai departe opera analizând și Evanghelia, deoarece în acest caz considerăm un element în plus. Dar nu este mai puțin adevărat că trebuie să stăruiem asupra acestei constatări, s'o relevăm, s'o explicăm, s'o ilustrăm cât mai mult. Prin această stăruință, explicație, aducem ceva nou, contribuția noastră. Și noi tocmai aceasta facem. Căci, deși menționata constatare se înțelege dela sine, totuși sunt unii care nu-i dau atenția cuvenită. Cu toată diversitatea, ei cred că ei, în sfârșit, au găsit soluția definitivă, care este unitatea și nu multiplicitatea diferențiată, și sunt prezum-

țioși, dogmatici exagerați. Ei sau nu relevă diversitatea, o ignorează, sau o privesc ca pe o stare de inferioritate, menită să dispară în fața soluției lor superioare, moniste, definitive. Alții relevă peste măsură multiplicitatea și sunt sceptici exagerați. Intre extreme sunt intermediari, probabiliști, pozitivisti, dualiști, metafizicieni, ontologiști, pluraliști fenomeniști, moniști pluraliști, etc. Unii socotesc învățătura creștină că n'are importanță în cunoașterea lumii. O consideră cu indiferență. Nu se ostenesc nici s'o cunoască oricât de puțin. Le lipsește lumina ei. Alții iau o atitudine pătimășe, fiind împotriva creștinismului. Studiindu-l, mai mult sau mai puțin superficial, ei văd în el o piedecă, o primejdie în propășirea științei, a omenirii. Pentru aceștia el este mai ales un produs al imaginației celor inferiori, dăunător bunului mers în aflarea soluțiilor căutate cu privire la problemele pe care ni le punem. Ei îl înlătură din domeniul preocupărilor serioase, științifice, sau filosofice. Unii merg în direcție opusă. Ei susțin Noul Testament împotriva științei, a filosofiei. Alții au alte concepții. Și se resping de obicei între ei, și nu ne dau o explicație mai mulțumitoare despre lume, în sprijinul tezei lor, precum nu și-o dau nici lor, ci sunt în căutarea ei, — deși declară că au găsit-o, și ne-o expun. Mulți dintre ei constată, adesea just, însă nu explică, ceea ce noi trebuie și să constatăm și să explicăm.

Noi ne propunem să stăruim că există diversitate și unitate, și că ne explicăm mai bine diversitatea și unitatea dacă facem apel și la cunoștința Evangheliei, pe lângă alte cunoștințe. Indemnăm pe fiecare să-și continue studiul propriu, dar și cu ajutorul unei cât mai complete cunoștințe a creștinismului. Căci astfel se orientează cât mai just, și își dă un răspuns mai deplin la întrebările sale. Dar liber este fiecare, pe răspunderea lui, să procedeze așa sau altfel. Noi evidențiem mai mult partea valo-

roasă a sistemelor de gândire, analizate împreună, decât cu deosebire neajunsurile lor, ale unei sau ale alteia. Rugăm pe autorii tuturor concepțiilor ca, în preocupările lor, să țină seama și de Evanghelie, să-și continue opera și cu ajutorul ei, precum noi nu nesocotim învățăturile lor. Dar, încă odată, liber este fiecare, pe răspunderea lui, să procedeze așa sau altfel. Voim să arătăm în ce consistă, pentru noi, explicația acestei stări de lucruri. Căutăm să aducem și contribuția noastră, alături de aceea a celorlalți, la înțelegerea creștinismului și, prin înțelegerea creștinismului, la explicarea lumii. Dar oricât de completă, sintetică sau amănunțită, ar năzui să fie, prezenta noastră expunere trebuie urmată de alte lucrări, făcute de noi sau de alții, în vederea perfecțiunii, — a realizării necontenite a binelui, a idealului.

Pentru o mai adâncă pătrundere a acestui studiu, repetăm că el alcătuiește atât o continuare cât și o lămurire a lucrărilor noastre precedente. El cuprinde trei capitole, între introducere și concluzie. În primul capitol ne întrebăm ce este filosofia în cazul când nu avem încă o cunoștință mai de aproape a Evangheliei; în al doilea examinăm religia creștină; în al treilea căutăm să arătăm în ce consistă filosofia, după ce am cercetat cu stăruință Sf. Scriptură.

Și mai trebuie să spunem că el a fost scris în urma conferințelor, predicilor pe care le-am ținut în diferite

părți ale țării. Ne-a fost cerut de unii intelectuali, credincioși, în deosebi de preoți. Avem datoria să le mulțumim aici tuturor acelor care au primit cu simpatie doctrina propovăduită de noi. Mulțumim rectorului Universității din Cluj-Sibiu, D-lui Dr. Iuliu Hațieganu, care ne-a dat un prețios sprijin pentru ca să apară această carte. Exprimăm recunoștința noastră directorului editurii „Universul“, D-lui Stelian Popescu, D-lui Ștefan Brăiloiu, care au luat asupra lor, cu atâta înțelegere, cu dragoste, publicarea operei noastre animată de spiritul religiei creștine.

CAPITOLUL I

CE ESTE FILOSOFIA FĂRĂ STUDIUL CREȘTINISMULUI

1. Ce este filosofia? Să considerăm cazul când n'am făcut încă un studiu mai stăruitor pentru a avea o cunoștință cât mai deplină a religiei creștine, în raport cu celelalte doctrine, și a ne continua cercetările și la lumina acestei religii, și cu ajutorul ei, dacă o găsim legitimă. Dăm aici cuvântului studiu înțelesul său larg de cercetare în general, după starea fiecăruia: a savantului, a omului simplu fără o vastă cultură, a artistului, filosofului, din orice timp. Căci și unii și alții dintre aceștia se pot întreba ce este filosofia fără ca mai întâi să analizeze cu stăruință, fiecare în felul său, creștinismul, fie din cauză că aparțin timpului dinaintea apariției lui pe pământ fie din alte cauze. Și zicem că fără studiul mai stăruitor al creștinismului filosofia ne apare în mai multe feluri; se definește în numeroase moduri; ea nu există aceeași pentru toți, ci într'o formă pentru unul, în altă formă pentru altul, — creștină sau necreștină, — exclude în general pe celelalte, și nu are o explicație mai suficientă de ce se înfățișează așa și nu altfel. Adică suntem în prezența unei diversități în lume care nu ne este în deajuns lămurită. Și noi căutăm o explicație

mai mulțumitoare a acestei stări de lucruri. În adevăr, se știe că, pentru a se obține răspunsul la întrebarea ce înseamnă filosofia, s'au făcut diferite cercetări, s'a examinat etimologia cuvântului, tradiția, istoria filosofiei în raporturile sale cu diferitele forme ale cunoștinței, ca arta, știința, morala, religia. Dar sunt numeroase interpretări. Filosofia se definește în felurite chipuri. Constatăm o diversitate de concepții, dintre care unele în opoziție cu altele. Și avem nevoie să ne deslușim cât mai bine ceea ce constatăm.

Se observă că dacă examinăm etimologia cuvântului, originea sa, în legătură cu tradiția, istoria, celelalte discipline, pentru a ști în ce consistă filosofia, ajungem, între altele, și la următorul răspuns: **Filosofia** este, după cum ne arată numele său, o vorbă de origine greacă, — φιλοσοφία compusă din două părți, sau doi termeni: din **filos** — φίλος — care are mai multe înțelesuri, care va să zică amic, iubitor, iubire; din **sofia**, — σοφία, — adică înțelepciune. Incât filosofia s'ar traduce prin amica înțelepciunii sau iubirea de înțelepciune. Iată deci o definiție: Filosofia este iubirea de înțelepciune. Ea ne spune oarecum în ce consistă filosofia. Totuși, mai sunt și altele. Trebuie să mai observăm că termenul filos, care intră în compunerea vorbei filosofie, a fost tradus de alții prin studiu. Incât mai putem să adăugăm că filosofia înseamnă studiul înțelepciunii. Aceasta constituie altă definiție. Dar, în măsura în care continuăm cercetările, constatăm tot mai numeroase interpretări. Pentru unii filosofia derivă din filosof, deoarece el este acela care filosofează, care face filosofie. Și sunt multe alte concepții. Incât etimologia cuvântului ne arată ce va să zică filosofia, însă în diferite chipuri.

S'a reamintit că în studiul etimologic, istoric, etc., trebuie să ținem socoteala și de tradiția semnalată de Heraclid Ponticul, Cicerone, Diogene Laerțiu, după care filosofia a fost inventată de gânditorul grec Pythagora în

veacul VI înainte de Hristos. Și se citează textele respective în mai toate cărțile de istoria filosofiei, sau în dicționarele filosofice. Dar, dacă examinăm cu atenție, vedem că și tradiția, la rândul ei, este interpretată în diferite chipuri. Unii o admit sau o resping, alții se îndoiesc că ea ar corespunde realității. Pentru unii din aceia care admit menționata tradiție, și care o analizează în legătură cu etimologia cuvântului, cu istoria, cu celelalte discipline, filosofia a fost inventată de Pythagora în următoarele împrejurări. Din cele mai vechi timpuri oamenii au căutat să știe ce este lumea, pentru a se conduce cât mai bine, ca să fie cât mai fericiți. Dar ei au avut diferite cunoștințe. Și aceea care era considerată ca fiind cea mai de valoare era numită, pe grecește, sofia, înțelepciune; iar oamenilor care erau presupuși că au sofia, înțelepciunea, li se zicea sofoi, înțelepți. Însă în veacul al VI-lea înainte de Hristos, Pythagora a observat că omul, fiindă imperfectă, nu poate să aibă sofia, înțelepciunea, căci aceasta înseamnă cunoștință desăvârșită, pe care o posedă numai ființa perfectă, Dumnezeu singurul înțelept. Ci omul nu poate să aibă decât cel mult filosofie, adică iubire de înțelepciune, sau studiu al înțelepciunii, cunoștință despre înțelepciune; el nu poate să fie decât cel mult un filosof, amic al înțelepciunii, iubitor, studios, cunoscător al înțelepciunii, și nu sofos, înțelept. Încât filosofia va să zică iubirea de înțelepciune, sau studiul înțelepciunii, în sensul de cunoștință imperfectă a omului despre cea perfectă, divină, pe care o are Dumnezeu.

Dar alții au alte păreri. Pentru ei filosofia se chiamă viziunea generală, nu parțială, a omului despre lume, prin care ne înălțăm la cunoștința despre Dumnezeu; sau ea exprimă pur și simplu cunoștința generală, nu parțială, a omului despre univers. Apoi se atrage atenția că în definiția filosofiei este vorba de știință și nu despre orice cu-

noștință. În acest caz filosofia s'ar numi știința științelor, adică a principiilor nu a amănuntelor. Se traduce vorba filos prin artă, încât filosofia ar fi arta înțelepciunii. Se pune chestiunea deosebiri între cunoștință, artă, știință și filosofie Prin urmare și tradiția, privită în legătură cu etimologia cuvântului, cu istoria, chiar dacă a fost modificată în cursul timpului, ne aduce, și ea, prin oamenii cari o discută, contribuția ei la înțelegerea filosofiei. Dar constatăm că și ea se interpretează în felurile moduri, și că avem nevoie să ne explicăm mai bine această diversitate.

2. S'a zis că, pentru a înțelege mai lămurit filosofia, trebuie ca, pe lângă etimologia cuvântului, pe lângă tradiție, să studiem cu deosebire și istoria filosofiei în raport cu multiplele forme ale cunoștinței. Dar se știe că, făcând în special o atare operă, suntem în prezența unei diversități de concepții. Se discută dacă filosofia este sau nu de origine exclusiv greacă. Se afirmă că ea se găsește, sub diferite forme, la toate popoarele, ca de ex. în religia popoarelor din orient, la Evrei, Indieni, Chinezi, Perși, Egipteni. Ea exprimă trecerea dela religie la știință. Cu toate acestea, se stăruiește și asupra faptului că filosofia, așa cum ne arată însuși numele, este de origine greacă. Însă pe când pentru unii, după cum am văzut, istoricul ei începe cu Pythagora în sec. VI a Chr., pentru alții ea are o dată mai veche. Istoria filosofiei, zic unii, începe cu gânditorul grec Thales din Milet în sec. VII a Chr., deoarece el cel dintâi a căutat să dea o interpretare rațională, naturală, lumii, religiei. Înțelepciunea face una cu religia. Și filosofia se numește studiul înțelepciunii în sensul de explicare, de lămurire a religiei.

Sunt alții care au ajuns la convingerea că înțelegerea

filosofiei a fost, în adevăr, nesigură până la apariția lui Socrate, în sec. V a. Chr., dar că acesta a statornicit-o, și că diferitele concepții ulterioare se resimt, de spiritul lui. Încât ni se impune să cunoaștem concepția acestuia, și aceea a urmașilor săi, pentru a prinde cum apare filosofia în cursul timpului. Dar se știe că și Socrate este interpretat în numeroase moduri. El n'a scris nimic. Întâlnim adversari care se îndoiesc chiar că el a existat. Totuși sunt scriitori, ca Xenofon sau Platon, care vorbesc în numele lui, ca discipuli ai lui, în deosebi Platon care a dat forma sistematică doctrinei. Trebuie să examinăm operele acestora și ale aceluia care au urmat. Să considerăm deci istoria gândirii umane dela Socrate până în clipa în care vorbim acum.

Ar fi să îngreunăm actuala noastră expunere dacă am intra aici în amănunțele părții istorice, dacă am prezenta pe larg doctrinele din cursul timpului. Am cercetat în amănunt unele dintre ele, cu alte prilejuri, în lecțiuni la Universitate, în conferințe, în lucrările noastre, când am citat cu minuțiozitate textele respective¹. Ci aici reamintim cazurile istorice pentru a evidenția diversitatea, și apoi să trecem la expunerea propriei noastre concepții. Redăm din diferitele sisteme atât cât credem că avem nevoie pentru atingerea scopului amintit. Se prezintă cazuri în care, pentru susținerea unei teze, ca bază, partea istorică amănunțită, trimeterile la texte, ni se impun, după cum există situații în care, — pentru a nu îngreuna expunerea, — se cuvine să exprimăm esențialul. Și sunt, firește, variate atitudini. Un autor care a dovedit, prin trecutul său, că nu afirmă nimic necontrolat, care are încrederea publicului, prestigiul recunoscut, poate să fie în situația când mai mult să interpreteze, să explice, decât să reproducă textual, doctrinele

1. Cf. menționata noastră lucrare despre **Problema Metodei, Problème de la Méthode.**

diferiților autori în raport cu mersul general al gândirii, cu propria sa gândire, — dar fără să le denatureze. Această atitudine apare necesară mai ales atunci când cineva își prezintă propriul său sistem. În unele împrejurări, deci, partea istorică mai dezvoltată, citațiile textuale, alcătuiesc valoarea unei lucrări, și în altele împiedecă avântul originalității, — după cum sunt opere a căror măreție consistă într'un avânt sprijinit pe o discretă erudiție. Trebuie să ținem seama dela caz la caz.

Expunerea sintetică făcută de noi aici este rezultatul unui studiu care a cercetat cu deosebită atenție amănuntele. Preocupați de grija de a cunoaște exact gândirile examinate, ne-am dus, cât am putut, direct la izvoare. Acestei griji i-am consacrat minuțioase cercetări, pe lângă intuiția filosofică, pe lângă munca de sinteză. Acum redăm, în liniile sale generale, istoria gândirii, pentru a constata, a evidenția, diversitatea soluțiilor în problema pe care ne-am pus-o. Dar, până să ajungem la această operă de sinteză, am trecut prin numeroase elemente. Pictorul, până să ajungă a exprima, în portretul pe care îl face, caracteristica principală, esența, atât corporală cât și sufletească, a ființei pe care o pictează, trebuie, prin intuiția sa de artist, să străbată multele, variatele, note accidentale, secundare, ale acestei ființe, în vederea selecționii.

Astfel, nu intrăm aici în amănunte istorice. Redăm diversitatea în direcțiile ei cât mai esențiale, în legătură cu scopul pe care ni l-am propus. Totuși stăruim asupra concepțiilor lui Platon și Aristotel, deși le-am examinat mai de aproape cu alte prilejuri. Căci se cade să reamintim că Platon și Aristotel sunt considerați în general ca fiind unii dintre cei mai mari filosofi din antichitate, oarecum în antiteză, deși cel din urmă este discipulul celui dintâi; și multe din doctrinele următoare sunt atitudini

Iuate față de unul sau altul, sau față de amândoi. Unii sunt platonicieni, alții aristotelicieni; îi admiră, îi combat, caută să-i concilieze, încearcă să-i completeze, să-i depășească. Apoi dăm o anumită extindere expunerii cu privire la filosofia epicurienilor și a stoicienilor. Căci aceștia, cu toate că nu sunt considerați la înălțimea lui Platon și Aristotel, prezintă importanță pentru actuala noastră lucrare, prin faptul că doctrinele lor, opuse între ele, sunt caracteristice timpului când apare creștinismul. Și căutăm să redăm în chip cât mai sintetic concepțiile următoare, pentru ca, în cazul când studiem creștinismul, să stăruim cu deosebire asupra clarității în care ne apar problemele puse, atât cele anterioare cât și cele ulterioare venirii lui Iisus pe pământ. Acolo unde credem necesar cităm cuvintele înșile ale autorilor cercetați, fără trimiteri la texte. În unele locuri, ca de ex. în studiul asupra religiei creștine, facem dese trimiteri la texte în note, pentru a preciza creștinismul pe care ne întemeiem. Aplicăm ici o metodă, colo alta, după cum găsim că un procedeu ne duce mai bine decât altul la exprimarea exactă a gândirii analizate, în cadrele prezentei lucrări. Importantul este ca, într'un fel sau altul, expunerea noastră să fie o icoană fidelă a ideilor acelora despre care vorbim. Adesea a trebuit să ne repetăm, cu lămuriri, ca în Evanghelie, pentru a face cât mai cunoscut adevărul. Să considerăm deci istoria gândirii umane în acest spirit.

Socrate, observă cu sofisții, opoziția între predecesorii săi, ca de ex., între ionieni, cum ar fi Heraclit, care afirmă devenirea diversității, și eleați, ca Parmenide, Zenon, care susțin imobilitatea unității. Dar el se deosebește de sofisți. Aceștia declară că noi oamenii putem să discutăm despre orice lucru în mod egal. Căci, zic ei, omul este măsura tuturor lucrurilor; nu știm dacă există sau nu zei; putem să argumentăm și pentru și contra.

Incât rezultă că filosofia, pentru sofiști, se definește și într'un chip și în altul, în toate felurile, și în nici un chip statornic, fiindcă ei nu constată nimic în nici un mod statornic. Dar Socrate, inspirându-se și din alții, ca Pythagora, Anaxagora, caută să arate și posibilitatea unei definiții oarecum superioare, neschimbătoare, a științei, a filosofiei, posibilitatea de a concilia contrariile, pe ionieni cu eleații, etc., de a cunoaște unitatea multiplicității, de a demonstra, deși cu probabilitate, existența lui Dumnezeu. Să examinăm această teorie, mai ales în forma scrisă de Platon, discipulul lui Socrate.

3. Dacă studiem cu atenție găsim că sistemul de gândire al lui Platon se poate formula și în modul următor. Cercetând, constatăm că ne punem diferite probleme, ca aceea a explicării lumii, a rostului în viață, — și aflăm că scopul nostru, al oamenilor, consistă în realizarea binelui, a perfecțiunii, ca să fim, în acest chip, fericiți. Pentru a ne ajunge scopul, trebuie să cunoaștem cât mai deplin lumea, ca să știm cum să ne conducem. Dar cunoștința, sau raportul nostru cu ceea ce este, cu realitatea, cu ființa, se afirmă în multe feluri. Printre acestea sunt artele, științele, filosofia. Și noi avem datoria să ne înălțăm la cunoștința superioară, pentru a realiza perfecțiunea. Care este deci aceasta; știința; filosofia; ce sunt știința, filosofia? Cum, în ce măsură putem să ajungem la adevăr? Considerate în ordinea crescândă a valorilor, unele din felurile mai importante ale cunoștinței, în doctrina lui Platon, sunt următoarele: părerea; experiența; științele, parțiale, speciale, — sau artele; filosofia; știința. Părerea înseamnă o cunoștință umană inferioară, care, în treapta sa cea mai de jos, exprimă o presupunere, și, în cea mai înaltă, o credință. Se dobândește prin sensibilitate, adică prin simțurile corpului omului, ca văzul, auzul, pipăitul, nu prin minte, inteligență

sau gândire, nu prin rațiune sau gândirea explicativă. Am putea să spunem că ea este o intuiție, o vedere directă, imediată, a lucrurilor, dar sensibilă nu intelectuală. Părerile sunt cunoștințe despre manifestările vizibile, sensibile, exterioare, ale corpurilor, care sunt în multiplicitate, în devenire, prefacere, transformare, schimbătoare, în mișcare, trecătoare, care nasc și pier, nu unități statornice neschimbătoare. Aceste manifestări, — obiect al părerilor, — sunt numite pe grecește, fenomene și vizibile și sensibile. Ele alcătuiesc sensibilul, vizibilul, sau lumea sensibilă, vizibilă, lumea fenomenelor, a corpurilor. Cuvintele sensibil, vizibil, înseamnă obiectul simțit, văzut, cunoscut cu ajutorul sensibilității, al vederii, al simțurilor corpului. Prin expresiunea fenomen se înțelege ceea ce apare, la vedere, la auz, manifestare, înfățișare, care naște și pier, — simțit, — nu gândit, — nu statornic, — nu însuși numenul, — inteligibilul, — ideea.

Termenul numen va să zică ceea ce este gândit prin gândire, gânditul, lucrul în sine, care subsistă, substanța, unitatea, ceea ce se afirmă ca inteligibil, înțeles, neschimbător; ideea; după cum cuvântul fenomen înseamnă lucrul simțit prin sensibilitate, sensibilul, vizibilul, apariția, înfățișarea, manifestarea, exterioară, schimbătoare, pe care noi o cunoaștem prin sensibilitatea noastră corporală. Și trebuie să accentuăm că fenomenul, sau sensibilul, vizibilul, există mobil, în devenire în mișcare, prefacere, într'o multiplicitate, într'o diversitate; el nu este, ca numenul, ca ideea, o substanță, o ființă care subsistă, neschimbătoare, o unitate, ci o imperfecțiune, între neființă și ființă. Părerea va să zică o cunoștință în devenire, ca și obiectul său, și, așa fiind, ea nu se afirmă încă destul de clară, destul de lămuritoare. Unii consideră experiența ca superioară părerii. Căci ea se înfățișează ca fiind o artă. Inșă ea nu are o valoare mult

superioară, nu formează încă o artă, ea consistă într'o practică a simțurilor, în sensibilitatea continuată, ține de memorie, fără o rațiune propriu zis explicativă.

Mai sus aflăm științele sau artele, tehnice. Ele reprezintă cunoștințe mai de valoare decât părerile, și decât experiența ; căci sunt mai puțin schimbătoare, mai puțin obscure decât acestea, ele se dobândesc de oameni prin gândire, sau cugetare, inteligență, minte, nu prin sensibilitate. Totuși ele nu sunt chiar știința perfectă. Metoda lor se cuprinde în gândirea discursivă, și în gândirea explicativă zisă rațiune, însă o rațiune nu încă destul de pură. Această metodă de a cunoaște se confundă cu o facultate a sufletului, deasupra simțurilor corpului, sensibilității, experienței, și totuși nu încă perfectă. Rațiunea umană este de origine divină, dar ea nu apare complet divină, ea se prezintă imperfectă, discursivă, adică treptată, nu dintrodă. sau intuitivă, ea nu există destul de curățită de simțurile corpului, de sensibilitate, de experiență. Și, prin urmare, ea trebuie să se înalțe deasupra sensibilității, a experienței. Aceste cunoștințe, științele, ca, de ex., gimnastica, muzica, aritmetica, geometria, astronomia, sunt superioare părenii, experienței, dar nu alcătuesc încă știința perfectă, una, universală, în sine. Ele sunt parțiale, sau speciale, arte, tehnice, care se raportează, fiecare, la câte o parte a lumii, a ființei, nu la întreg universul, nu la ființa în sine. Ele formează cunoștințele oamenilor despre lucrurile care apar mai puțin schimbătoare, mai puțin în devenire decât sensibilul, decât fenomenele, însă nu complet neschimbătoare. Obiectele lor consistă în inteligibile, idei, numene ; ele subsistă, sunt substanțe, dar nu încă idei sau numene, inteligibile pure, absolut substanțe, absolut, clare, neschimbătoare.

Cu alte cuvinte, realitatea are grade. In cea mai înaltă înfățișare ea înseamnă ființa supremă, cu totul neschimbătoare, ceea ce rămâne pururea aceeași, cauza tuturor

celorlalte, gândirea pură care gândește, intelectul, perfect, divin, Dumnezeu. Apoi sunt gândirile gândite de intelectul divin despre lume, intelectiunile, numenele, sau ideile, divine, spețele, inteligibilele, pure, modelele, idealurile, divine pe care trebuie să le aibă în vedere lumea, să le gândească, să le cunoască, să le realizeze. Ele sunt pure, neîntinate de niciun element sensibil, empiric. Ele se chiamă ființele, substanțele prin excelență. Dumnezeu este ființa supremă, absolută, substanță, în sine, fiind cauza tuturor. Dar el reprezintă mai mult decât ființele, fiind cauza lor.

După cum am spus, cuvântul numen exprimă, pe grecește, gânditul, obiectul gândit, înțeles, inteligibil. El se numește ideea. Cuvântul idee înseamnă văzutul, esențial, ceea ce se vede, înfățișat, dar prin gând, gândit de suflet, nu simțit, nu văzut prin corp; adică ideea va să zică vizibilul gândit, înțeles, inteligibilul, ceea ce există mai neschimbător, mai esențial, model față de un grup de alte ființe; speța unui grup de indivizi, sau ceea ce reprezintă speța; ceea ce este caracteristic, tipic. Și, printre aceste gândiri, numene, idei, inteligibile, spețe, se află una cea dintâi gândită de Dumnezeu și care, la rândul ei, gândește toate celelalte gândiri, toate celelalte idei ale lui Dumnezeu. Aceasta consistă în ideea ideilor, din care izvorăsc și în care se sintetizează toate ideile; în idealul idealurilor, modelul modelelor. Este Rațiunea pură, a intelectului divin, a lui Dumnezeu; intelectiunea intelectului divin, cunoștința lui Dumnezeu despre celelalte cunoștințe ale lui Dumnezeu, ideea divină despre celelalte idei divine. Ea se afirmă mai mult decât substanță, dincolo de substanță, în demnitate și putere. Ea va să zică știința propriu zisă, cea mai înaltă, una, universală, în sine, perfectă, care sintetizează toate științele, care exprimă adevărul divin, înțelepciunea, măsura, ideea de bine, binele ideal, suprem. Dumnezeu se definește prin intelectul, divin, per-

fect, cauza binelui. El se numește binele fiind cauza acestuia. Apoi sunt celelalte idei, gândiri, divine, gândite, cunoscute, de ideea, de știința, de rațiunea divină. Fiecare din acestea apare superioară în măsura în care le sintetizează pe celelalte. Cea dintâi dintre ele, după ideea de bine, exprimă frumosul în sine, sufletul universal.

Dacă studiem de aproape teoria lui Platon, observăm că în măsura în care o existență se află mai sus se confundă tot mai mult oarecum cu ființa supremă. Ceeace a făcut pe unii să susțină că Dumnezeu se reduce la ideea ideilor. Dar mai trebuie să știm că Dumnezeu, pentru Platon, se cheamă intelectul perfect care are ideea ideilor, intelectiunea, știința, înțelepciunea. Și nu este numai atât. Mai sunt și ideile, numenele, inteligibilele cunoscute de oameni ca fiind substraturile, substanțele, fenomenelor, care se găsesc între sensibil, sau fenomenul, și inteligibilele pure, divine. Încât avem o lume sensibilă, a fenomenelor, a corpurilor; alta a ideilor, inteligibilă, numenală, pură, divină; și o lume sufletească intermediară, posedând ea însăși diferite grade.

Științele, sau artele, sunt parțiale sau speciale, cunoștințele oamenilor despre câte o parte a lumii, despre numene, idei, sau inteligibile, dar despre inteligibile parțiale, intermediare, și care nu se înfățișează încă absolut ne schimbătoare, destul de pure, de purificate de sensibil, de empiric, de corp. Ele nu sunt știința, una, perfectă, universală, în sine, ea însăși, înțelepciunea. Totuși, între științe și știință este filosofia. S'o analizăm.

Filosofia, pentru Platon, consistă în studiul comun al științelor, — parțiale sau speciale, — în vederea unității lor, a științei, perfecte, una, universală, ea însăși, în sine, în vederea înțelepciunii, a adevărului divin. La ea ajungem prin gândire, prin rațiunea umană, din ce în ce mai puțin discursivă, și mai intuitivă, dintrodată, mai pură, intelectuală, numită metodă dialectică, și care începe cu

raționamentul, cu silogismul, și culminează cu intelectul uman.

Dar această gândire, rațiune, acest intelect, deși sunt metode de origine direct divină, tot mai puțin empirice decât metodele științelor, nu apar încă deplin curățite de sensibilitate, de experiență, nu există încă în mod complet deasupra acestora. Dialectica este rațiunea umană în acțiunea de purificare. Metoda dealectică se zice rațiunea umană cât mai purificată prin dialectică, și care se aplică întru dobândirea filosofiei. Intelectul uman reprezintă gândirea la care s'a înălțat rațiunea umană din ce în ce pură prin dialectică, pentru a gândi tot mai neschimbat. Filosofia se chiamă rezultatul dialecticei, al metodei dialectice, al rațiunii umane tot mai purificată, adică încununarea acesteia, acțiunea, rezultatul intelectului uman, intelectiunea, cunoștința la care a ajuns intelectul uman, știința universală, supremă, a omului, dar nu încă știința universală, ea însăși supremă, în sine, perfectă, divină. Obiectul său este un numen, un inteligibil, mai pur decât acela al științelor, dar nu încă absolut pur.

Totuși, filosofia ne înalță dela științe către știință. Știința, după cum am văzut, se numește cunoștința universală, unitatea completă a științelor, adevărul însuși, în sine, înțelepciunea la care aspiră filosofia. Ea consistă în cunoștința ideilor divine, a ființei, absolut ființă. Ea exprimă cunoștința perfectă, contemplația, teoria, ideea între Dumnezeu și celelalte idei divine, rațiunea lui Dumnezeu, cunoștința pe care o are Dumnezeu despre lume, și pe care trebuie să o aibă oamenii despre Dumnezeu, pentru a fi mai fericiți decât sunt. Fericirea înseamnă starea ființei care posedă știința, înțelepciunea, care face binele, realizează perfecțiunea. Dar numai Dumnezeu ființa perfectă, are înțelepciune, se poate defini ca înțelept. Omul existență imperfectă se apropie numai cu probabilitate. El poate, — după cum a observat și Pythagora, — să fie cel

mult filosof, sau iubitor de înțelepciune, amic, studios, cunoscător al ei, nu chiar înțelept. Omul se simte fericit în măsura în care posedă o știință cât mai aproape de înțelepciune, în măsura în care este filosof.

Știința se cheamă însăși gândirea pură gândită de Dumnezeu, de intelectul divin. Ea se obține printr'o metodă intuitivă, sau dintrodată, care consistă în ea însăși, intelectuală, nu discursivă sau succesivă; căci ea reprezintă în același timp metoda și știința lui Dumnezeu, a intelectului divin, cunoștința lui Dumnezeu despre ideile pure, despre ființele absolut neschimbătoare, ideea ideilor. Și omul, cu rațiunea sa din ce în ce pură, cu intelectul său, se apropie de ea cu probabilitate, fără a o avea complet ca Dumnezeu.

Prin urmare cunoștința superioară este știința, adevărul, înțelepciunea, cunoștința perfectă, divină, eternă, absolut neschimbătoare, absolut clară, adică rațiunea divină prin care Dumnezeu a construit lumea introducând ordine în desordine, sau contemplația, teoria pură. Și filosofia consistă în cunoștința, sau știința, comună a diferitelor cunoștințe, sau științe parțiale, speciale, prin care omul, cu ajutorul unei rațiuni din ce în ce pură, tinde la cea mai înaltă știință, deplin universală, teorie, contemplație, înțelepciune, adevăr, cunoașterea lui Dumnezeu, a cauzei universului. Dar, pentru a preciza, Platon o definește în multe moduri. El ne mai spune că filosofia este dobândirea științei: *φιλοσοφία κτῆσις ἐπιστήμης*. Ceea ce înseamnă că în acest caz filos exprimă studiul sau acțiunea de a dobândi; și sofia, sau înțelepciunea, face una cu știința universală, unitatea completă a științelor. Filosofia valorează mai mult decât științele și mai puțin decât știința. În realitate, pentru Platon, orice cunoștință înseamnă știință, și orice știință va să zică filosofie. Și totuși, el face deosebire între adevărata filosofie și celelalte. Adevărata filosofie alcătuește ascensiunea dela științe la

știință. În această accepțiune putem să afirmăm că filosofia reprezintă sinteza diferitelor științe parțiale în vederea științei universale, — dar trebuie să adăugăm că nu este vorba despre orice sinteză, ci despre una superioară care tinde la știință, la înțelepciune. Filosofia stă mai ales în partea culminantă a dialecticei, a acțiunii rațiunii de a se purifica de simțuri, de experiență.

Așa ne înălțăm la inteligibilul pur, la înțelepciune, adevăr, la ideea de Dumnezeu, la Dumnezeu, cauza universului. Dar omul, zice Platon raportându-se vădit la tradiția pythagoriciană pentru a o explica, nu apare decât ca filosof, iubitor de înțelepciune, amic al acesteia, nu chiar înțelept. Numai singur Dumnezeu este înțelept numai el posedă înțelepciunea. Incât filosofia nu va să zică însăși înțelepciunea, ci numai studiul înțelepciunii. Ea înseamnă știința supremă, universală, a omului, dar încă imperfectă, despre știința perfectă universală a lui Dumnezeu. Cu toate acestea, așa nu încă perfectă, filosofia exprimă cea mai înaltă știință umană. Rolul ei este acela de a ne îndemna să aspirăm la știința în sine. Și, mergând spre scopul său, ea ne face să trecem prin pietate, prin religie. Aici ni se vorbește despre o credință care apare superioară aceleia din simpla părere, și căreia totuși nu i se dă o explicație mai stăruitoare.

Dar filosofia, pentru ca să-și împlinească în adevăr rolul său, de a merge dela științe către știință, către înțelepciune, are nevoie, în concepția lui Platon, după cum am văzut, să se servească de metoda dialectică, sau, cu alte cuvinte, de gândirea explicativă, de rațiunea umană cât mai pură, cât mai desprinsă de sensibil, de experiență. Căci rațiunea umană este de origine direct divină, nu complet divină, și ea trebuie să se înalțe deasupra sensibilității, a experienței. Și ni se mai spune ca să începem prin a ne ruga, pentru a nu ne rătăci. Filosofia înseamnă

o curățire de elementele corporale, sensibile, empirice, iubire, între uman și divin, virtute.

Prin o atare filosofie putem, conform doctrinei lui Platon, să ne apropiem cu probabilitate, de înțelepciune, de știință, să cunoaștem lumea, pe Dumnezeu. La facerea lumii era Intelectul, perfect, gândirea însăși, pură, care gândește, Dumnezeu; și era și o desordine a patru stihii, elemente sau principii: focul, pământul, apa și aerul. Cele patru stihii se aflau în așa desordine, în haos, că deși nu erau o neființă, nu formau o ființă, propriu zisă, erau o imperfecțiune, între neființă și ființă. Dar Dumnezeu este perfect, bun, neinvidios. El s'a gândit ca, luându-și ca model propriile sale gândiri, idei, numene, inteligibilul, să creeze lumea potrivit acestor idei. A produs, prin gândirea sa, prin rațiunea sa, gândiri, rațiuni, inteligențe, numite intelect; a realizat suflete; a introdus ordine în desordine, a adus elementele din desordine la ordine; a făcut din elementele în desordine corpuri, sensibile; a pus intelectul în suflet, și sufletul în corp. Și le-a dat sufletelor scopul, și posibilitatea, libertatea, ca, prin rațiunea lor tot mai pură, prin intelectul lor, să se silească a avea cunoștințe, idei, cât mai asemena, tot mai aceleași cu ideile, divine. Să realizeze binele, ordinea, perfecțiunea, conform ideilor, să se înalțe dela desordine la ordine, dela sensibil la inteligibil, dela fenomen la numen; să se perfecționeze, să participe, să se împărtășească tot mai complet din idei. Dumnezeu este cauza binelui, a oricărui bine, nu a răului. Răul consistă în produsul sufletului, sau în sufletul, care nu s'a silit să realizeze perfecțiunea conform ideilor. Unele suflete au greșit... Sunt în oameni pe pământ. Ele trebuie ca, prin filosofie, să găsească drumul pierdut, pentru a și-l continua către divin. Filosofia înseamnă aducerea aminte, — remniscenta, — teoriei, a contemplației, ideilor, divine, pe care a avut-o sufletul înainte de a cădea. Sufletul există,

nemuritor, și, dacă a greșit, trece prin diferite corpuri, suferințe, pentru a se purifica, ispășind greșelile. Platon admite ceea ce s'a numit metempsihoză sau transmigrarea sufletelor. Astfel, constată el, putem noi oamenii să cunoaștem lumea, pe Dumnezeu, să realizăm binele, perfecțiunea, să fim fericiți, dar treptat, cu probabilitate.

Aceasta este, în liniile sale cât mai generale, concepția lui Platon cu privire la filosofie¹. Și, după cum s'a observat, ea reprezintă o luminoasă contribuție la înțelegerea filosofiei. Am stăruit întrădins asupra ei, pentru a face să i se prindă bine structura, deoarece sistemele ulterioare se construiesc în mare parte întemeindu-se pe datele ei sau pe datele contrarii ei. Dar este lucru cunoscut că nu toți o consideră la fel. Unii îi exprimă o foarte mare admirație, alții o combat. Ea se interpretează în multe chipuri. Incât însăși aceeași doctrină apare diferită. Și, dacă ne continuăm studiul asupra istoriei filosofiei, găsim din ce în ce o diversitate.

4. Se știe că Aristotel, discipulul lui Platon, deși se inspiră în mare măsură din învățătura acestuia, deosebește în multe privințe de el. Aristotel admite cu predecesorii săi că noi, oamenii, căutăm să fim mai bine, mai fericiți decât suntem. Și, pentru a ne ajunge scopul, trebuie să cunoaștem cât mai deplin lumea, ca să știm cum să ne conducem, să realizăm binele, perfecțiunea. Dar sunt mai multe forme de cunoștințe, și noi avem datoria să ne înălțăm la cea superioară. Totuși, clasificarea cunoștințelor, metoda lor, pentru Aristotel, sunt oarecum altele decât acelea pe care le întâlnim la Platon. Omul,

1. Expunerea acestei concepții aici este explicarea pe care noi i-o dăm integrând-o în prezentul studiu. Am căutat ca această expunere să nu denatureze gândirea autorului, să fie o reproducere fidelă a acestei gândiri. O analiză textuală, cu citarea însăși a textelor, am făcut-o în alte lucrări, în menționata **Problema Metodei**. În chipul explicativ de aici vom reda și celelalte doctrine examinate în actuala scriere.

zice el, are trei feluri de științe. Acestea, mergând dela ceea ce apare ca inferior la ceea ce este superior, sunt: științele poetice, practice și teoretice. Științele teoretice, superioare celorlalte două feluri, sunt, în scară suitoare, fizica; matematica; și teologia, știința teologică, știința despre Dumnezeu, sau filosofia primă, filosofia propriu zisă. Aceasta din urmă le sintetizează pe toate celelalte pentru a ne înălța mai sus.

Deasupra tuturor celor omenești se află știința, în sine, adevărul, înțelepciunea. Ea exprimă gândirea gândită de Dumnezeu, și așa de pură că n'are un raport direct cu lumea, cu micimea lumească. Dumnezeu este intelectul, gândirea gândirii, gândirea pură, care își gândește propria sa gândire pură, numai pe a sa. Iată ce reprezintă cunoștința superioară. Și filosofia trebuie să ne înalțe dela celelalte la aceasta, la știința divină. Omul care a ajuns aici nu mai are un raport direct cu lumea, cu micimea lumească. Dar această stare a omului este rară și de scurtă durată. Iată în ce consistă filosofia. Pentru a o lămuri, Aristotel o definește în osebite chipuri, ca și Platon, și totuși oarecum într'un alt înțeles. El zice mai cu seamă că filosofia este știința adevărului, *φιλοσοφία ἐπιστήμη τῆς ἀληθείας*. În această formulă filos înseamnă știință, și sofia, sau înțelepciunea, va să zică adevărul, știința perfectă. Incât sunt asemănări și deosebiri între învățător și discipul. Filosofia pentru Aristotel alcătuește, ca și la Platon, un intermediar între științele parțiale și știință, și totuși un intermediar care își are caracteristica sa. În realitate, pentru amândoi, orice cunoștință, sau știință, se reduce la filosofie. Dar Aristotel precizează că științele parțiale sunt filosofii secundare, și că filosofia propriu zisă, superioară, este filosofia primă, teologia, sau știința despre Dumnezeu. Această filosofie primă se va numi mai târziu de către discipulii săi metafizică, adică după fizică, — dincolo de fizică. Și știința supremă, în sine, adevărul însuși, care

se află deasupra oricărei filosofii, reprezintă și pentru unul și pentru altul contemplația ființei ca ființă, contemplația lui Dumnezeu, teoria, rațiunea pură gândită de gândirea pură, de Dumnezeu, de intelectul divin.

Însă Aristotel ne mai spune că Dumnezeu se definește prin intelectul, gândirea, care își gândește numai propria sa gândire nu și cele lumești; gândirea a cărei gândire este gândirea ; gândirea gândirii. Și rolul filosofiei consistă în a ne înălța dela diferitele științe, parțiale, la adevărul complet, știința universală, necesară, perfectă, la teorie, gândirea gândită de intelectul divin, la contemplația lui Dumnezeu și la însuși Dumnezeu astfel conceput. Filosofia își îndeplinește cât mai bine rolul său dacă are ca metodă rațiunea umană pură, care a trecut mai întâi cât mai profund prin sensibilitate, experiență, practică, prin cât mai numeroase raționamente, ca inducția, diferitele silogisme, inductiv, logic, dialectic, ipotetic, demonstrativ ; și nu ca la Platon, mai ales metoda dialectică, rațiunea pură cât mai neintrată în simțurile corpului, în experiență, în practică. Platon, pentru Aristotel, apare prea raționalist, prea teoretician, înainte de a fi fost destul de empirist, destul de practic. Studiul metodei, al rațiunii, formează analitica, silogistica, deosebită de dialectică. Metoda dialectică pentru Aristotel, constituie o mică parte a metodei.

Concepția lui Aristotel despre rațiune are o structură oarecum alta decât aceea a lui Platon. Felurile gândirii la el sunt oarecum altele. El nu admite integral teoria ideilor în sensul lui Platon. El stăruiește asupra termenilor intelect pasiv, și intelect nepasiv numit mai târziu de discipulii săi intelect activ. Rațiunea umană, pentru el, nu porcede direct, ca la dascălul său, din rațiunea pură a lui Dumnezeu intelectul propriu zis nepasiv, activ, divin. Rațiunea umană aparține intelectului pasiv, uman, care se pune în mișcare sub înrăurirea indirectă a intelectului nepasiv divin, cu pri-

lejul experienței, pentru a deveni din ce în ce pură, ca aceea a intelectului nepasiv divin. Ea este de origine direct materială, sensibilă, empirică, și indirect de origine divină. Prin o atare filosofie putem să ajungem la știința perfectă, la adevăr, înțelepciune, să cunoaștem cât mai bine lumea, pe Dumnezeu.

Oamenii, în doctrina lui Aristotel, pot, prin filosofie, să ajungă în mod mai complet la știința supremă, să cunoască mai deplin lumea, pe Dumnezeu, și nu numai cu probabilitate ca în concepția lui Platon, dar numai în rare și scurte clipe. După el, există din eternitate Dumnezeu și lumea, și iată în ce raport. Totul este o energie, adică în acțiune, însă extremitățile acestei energii sunt profund deosebite una de alta. Sus se găsește energia în formă pură, Dumnezeu, energia terminată, entelehia, actul desăvârșit, mai mult decât acțiune, scopul acțiunii, energia sinonimă cu ființa perfectă, substanța primă pură, intelectul, nepasiv, activ, cauza indirectă, a lumii. Jos stă energia informă, materia, energia neterminată, inerția, o simplă virtualitate, posibilitate, o substanță secundară, ființă imperfectă, imperfecțiunea, aproape sinonimă cu neființa, din care se poate face orice, care poate să devină orice. Dar în fața strălucirii formei, lui Dumnezeu, a actului, ființei, a gândirii, energia informă, materia, inerția, posibilitatea, virtualitatea, imperfecțiunea, se simte atrasă de această strălucire, prinde a o iubi, a o admira, a o lua ca scop, ca model, ideal, se pune în mișcare, devine lume ca să ia din ce în ce diferite forme, tot mai forme fără materie, până la forma pură fără materie, până la perfecțiune, până la Dumnezeu. Materia fără formă există ca și când n'ar fi, este incognoscibilă, nu se poate cunoaște nicidecum.

Aristotel stăruiește asupra termenilor posibilitate și act, virtualitate, materie, și formă, ca alcătuind factorii imperios necesari să fie cunoscuți pentru a înțelege adevărata filosofie, adevărata structură a universului. Lu-

mea apare o ființă de diferite categorii, o mișcare, o trecere continuă dela materie la formă, dela posibilitate la act, — la entelehie, — o energie neterminată. Dumnezeu reprezintă categoria supremă, ființa perfectă, substanța primă, pură, motorul imobil care mișcă toate fără să fie mișcat de nimic, forma, pură, fără materie, actul, energia terminată, entelehia finală. Nu poate să fie vorba de creație, în sensul lui Platon. Materia se afirmă coeternelă cu Dumnezeu, necreată, nepieritoare. Lumea coexistă cu Dumnezeu, din punct de vedere cronic, dar din punct de vedere logic existența superioară precede pe cea inferioară. Ceea ce este, a fost totdeauna.

Trecerea dela materie la formă se face din patru cauze: materială, eficientă, formală, finală. Tot ce există în lume, în natură, consistă într'o materie, pusă în mișcare sau lucrată, pentru a se realiza o formă, în vederea unui scop, în scopul perfecțiunii. Dar aceste patru cauze se reduc, în ultimă analiză, la două: cea dintâi la materie, și cele trei din urmă la formă. Materia, sau cea mai puțin ființă, cea mai puțin substanță, o substanță secundară, se numește lucrul din care se poate face orice, căreia i se poate da orice formă. În ea stă cauza, directă, a ființelor contingente sau a accidentelor, care sunt trecătoare, adică a sensibilului, a fenomenelor, sub influența indirectă a formei. Forma absolut pură înseamnă ființa perfectă, Dumnezeu, substanța pură, absolut necesară, neschimbătoare. Ființa contingentă, sau accidentul, se înfățișează schimbătoare, întâmplătoare, care poate să fie și să nu fie. Ființa necesară, sau substanța, se afirmă ca superioară față de ceea ce se chiamă contingent, accident; ea constituie ceea ce subsistă, ceea ce trebuie să fie, ceea ce nu poate să nu fie. Forma, absolut pură este cauza indirectă a diferitelor ființe necesare, sau substanțe, a numenului, a inteligibilului, a diferitelor forme între cea absolut pură și materie. Și tot ce se află în lume.

în natură, o substanță, un individ, ca de ex. omul, exprimă o existență sau o substanță primă compusă din două substanțe secundare, din două universale : din o formă realizată într'o materie, — sau dintr'o materie în care s'a realizat o formă. Forma care s'a realizat într'o materie se numește esență, speța, ceea ce era să fie. Materia în care s'a realizat forma se chiamă gen, o esență inferioară. Și forma care s'a realizat într'o materie, devine materie pentru a se realiza într'o formă superioară, și așa în continuu până la esența absolut pură, până la Dumnezeu, binele suprem, cauză a binelui, forma fără materie. Forma materiei la om este sufletul din corp, care se oglindește în corp. Sufletul trebuie ca, prin propria lui silință în fața strălucirii divine, să se înalțe la această strălucire făcând binele. El face răul când nu-și dă această silință. În acest caz rezultă răul. Filosofia este știința care ne învață acest adevăr. În acest chip putem să realizăm mai complet binele; perfecțiunea, și să fim fericiți, însă pentru rare și scurte clipe.

S'a zis despre doctrina lui Aristotel, după cum s'a observat cu privire la aceea a lui Platon, că aduce o luminoasă contribuție la înțelegerea filosofiei. Dar s'a pus, se pune, chestiunea de a ști care dintre aceste două teze poate să fie socotită ca mai întemeiată, mai prețioasă. Unii sunt academicieni partizani ai lui Platon, alții peripateticieni urmași ai lui Aristotel; se încearcă și anumite concilieri, sau se susține gândirea proprie, deosebită de a amândorura. Aristotel a fost divers interpretat, ca și Platon.

5. Dacă facem o comparație, o paralelă, între amândoi, studiindu-i cât mai atentiv, constatăm, între altele, următoarele. Și unul și altul admit că metoda esențială a omului de a cunoaște consistă în gândirea sub formă de rațiune cât mai pură. Dar pe când pentru Platon rațiunea umană este de origine direct divină și trebuie să se desprindă

cât mai mult de corpuri, de sensibil, de experiență, de lume, la Aristotel găsim o altă deosebire între rațiunea divină și cea umană. Aceasta, pentru el, are o origine direct materială, sensibilă, empirică, lumească, și indirect divină, sub înrâurirea indirectă a strălucirii divine. Rațiunea umană, în concepția lui, aspiră la cea divină prin propria sa sforțare, trecând cât mai complet prin experiență, prin lume, pentru a trage o cât mai multă învățătură din experiență, sub influența admirației sale pentru gândirea perfectă, în fața acesteia, sub vraja ei. În acest sens, vorbind de rațiunea umană, Aristotel spune că inteligibilul este în sensibil. Prin urmare unul cunoaște lumea cu ajutorul unei rațiuni înțeleasă, într'un fel, și altul printr'o rațiune înțeleasă în alt fel. Și totuși, pe de o parte Platon apare ca mai raționalist, căci pentru el însăși rațiunea umană se arată de origine direct divină ; și pe de altă parte Aristotel se prezintă ca fiind atât mai empirist cât și mai raționalist, căci rațiunea umană pentru el are o origine direct empirică, lumească, și indirect divină, și astfel rațiunea divină rămâne, așa cum ea trebuie să fie, absolut pură, neîntinată, nescoborită direct în micimea lumească. Aristotel nu admite, ca Platon, o intervenție directă a lui Dumnezeu în creația lumii, în lume. Căci acest caz, după el, ar fi micșorată perfecțiunea divină făcând-o cauză directă a lumii, care se arată în mare măsură rea, în care sunt atâtea mizerii, atâtea jonicii ; și în acest caz s'ar micșora libertatea, răspunderea omului în mersul său pe calea propășirii. Trebuie să acordăm omului mai multă libertate decât îi atribue Platon. Ci lumea este coeternelă cu Dumnezeu, ea există din eternitate ca și Dumnezeu.

După cum s'a semnalat, Aristotel, prin deosebirea pe care o face între posibilitate sau virtualitate și act, între materie și formă, prin concepția sa despre rațiune, se declară împotriva teoriei ideilor așa cum ea se susține

de Platon. Pentru el omul nu se împărtășește dela început, direct și treptat, din ideile divine, ci le cunoaște numai după ce a străbătut experiența, trăgând din aceasta cuvenita învățătură. Și astfel Platon apare, într'un sens, mai religios, mai mult partizan al destinului, și mai puțin al libertății, al puterii, omului; și, în alt sens, mai puțin religios, mai puțin partizan al destinului, și mai mult al libertății, decât Aristotel. Pe de o parte el se înfățișează ca mai probabilist, mai puțin dogmatic, și pe de altă parte mai dogmatic, decât Aristotel. Dogmatismul va să zică, între altele, doctrina care susține că putem să avem unele cunoștințe sigure, indiscutabile, dogme. Probabilismul înseamnă între altele, doctrina care caută să ne arate că noi oamenii, pe acest pământ, putem, cel mult, să ne apropiem de adevăr, fără să-l atingem vreodată complet. De aici vedem cum o concepție are puncte de atingere cu alta: probabilism animat de dogmatism, sau dogmatism întretăiat de probabilism.

Prin urmare, pe lângă asemănări, sunt și deosebiri între învățător și discipul, cu privire la înțelegerea filosofiei. Dar există și întâlniri, încrucișeri, între deosebiri și asemănări. Și s'a pus, se pune, întrebarea: unde, care este adevărul? Se găsește el de partea acestuia sau a celuiia? Care dintre ei are dreptate? Poate că amândoi au dreptate, sau amândoi greșesc; poate că unul apare întemeiat într'un sens, altul în altul; unul exprimă o parte de adevăr, altul altă parte, și se completează reciproc. Nu există oare o unitate în diversitate? Inșă în ce consistă precis, unitatea? Se știe cât de discutată a fost, este, această chestiune. Noi căutăm să ne explicăm cât mai deplin această stare de lucruri.

6. Și dacă ducem mai departe analiza, constatăm din ce în ce multiplicitatea și încercări de a formula unitatea. Întâlnim academicieni partizani ai probabilismului platonician; peripateticieni urmași ai lui Aristotel; ad-

versari; conciliatori; căutători de drum nou. Unii din discipulii imediați ai lui Aristotel, dintre vechii peripateticieni, ca Teofrast și Eudem din Rodos, se ocupă cu studiul raționamentului, — dând întregului acestui studiu numele de Logică, — pentru a concilia dialectica lui Platon cu analitica sau silogistica lui Aristotel.

Dar, după cum se știe, filosofii numiți sceptici profesază filosofia zisă sceptică, deosebită atât de aceea academică a lui Platon, cât și de aceea peripatetică a lui Aristotel. S'a observat că scepticismul înseamnă un probabilism exagerat, după cum probabilismul exprimă un scepticism, sau un dogmatism, atenuat. Dar el apare, și el, interpretat în numeroase feluri. Totuși, examinându-l de aproape, putem să-l formulăm și în acest chip. Scopul nostru, al oamenilor, pentru sceptici, este liniștea, neturburarea, ataxia. Inșă acest scop ni-l atingem prin filosofia sceptică, adică printr'o cercetare, — skepsis, — continuă, printr'un studiu neîntrerupt sau, cu alte cuvinte, prin oprirea suspendarea, judecării, a afirmației, definitive, și nu prin așa pretinsul adevăr stabil. Căci noi nu putem să știm în ce consistă adevărul durabil, deoarece, atunci când îl căutăm, constatăm că un simț contrazice pe altul, și toate simțurile neagă rațiunea, după cum rațiunea contrazice simțurile. O cunoștință are valoare numai pentru momentul în care a fost prinsă. Scepticii se îndoiesc de toate. Ei nu cred în nimic statornic. Ei sunt adversarii oricărei afirmații cât de puțin definitivă. Nu admit nici dogmatismul, nici antidogmatismul, absolut, nici probabilismul cu tendință cât de puțin dogmatică. Nu se pronunță cu hotărîre asupra nici-unui lucru. Căci, zic ei, un lucru ni se pare că exista așa, dar poate să fie altfel. De aceea trebuie să cercetăm fără întrerupere, și să ne ferim a ne pronunța într'un oarecare mod precis. Ei sunt numiți sceptici dela cuvântul grec skepsis care înseamnă cercetare, studiu, pentru că ei cercează, neconținut. S'ar putea spune că scepticismul este

doctrina studiului continuu. Formele generale ale filosofiei, observă scepticii, par a fi trei : academică sau platoniciană ; dogmatică sau aristoteliciană ; sceptică. Cea mai întemeiată, utilă, se prezintă filosofia sceptică, sau studiul care cercetează neîncetat, care își oprește pronunțarea, care se îndoiește, care nu dă niciun răspuns hotărît la întrebarea pusă, care nici nu afirmă, nici nu neagă. În acest chip deci, prin o astfel de filosofie, sceptică, evitând să ne formulăm o credință precisă, conducându-ne numai de moment, ferindu-ne să ne afirmăm în mod categoric, pozitiv, gândul, și numai spunând că așa ni se pare nouă că este, dar poate să fie altfel, și să vedem, să cercetăm, putem noi oamenii, susțin scepticii, să avem liniștea, neturburarea, ataraxia, căutată.

Scepticismul, oricât de negativ ar fi, se înfățișează și el ca o contribuție la înțelegerea filosofiei. Cu toate acestea, unii îl critică relevând partea sa exagerată, care vede, pe nedrept, în aristotelism un dogmatism. Alții îl apreciază altfel.

7. Epicurienii, inspirându-se oarecum din atomismul lui Democrit, și deosebindu-se, mai mult sau mai puțin, atât de Platon și Aristotel cât și de urmașii acestora, îi combat pe scepticii. Ei profesează o doctrină contrarie care s'ar putea numi un probabilism dogmatic empiric. Și pentru ei, ca și pentru scepticii, scopul oamenilor este liniștea, neturburarea, ataraxia, dar înțeleasă altfel, înțeleasă ca viață fericită în sensul de lipsă de durere, în sensul de plăcere superioară. Și la acest scop ne duce adevărata cunoștință umană, — știința, filosofia, — pe care trebuie s'o căutăm, pe care putem s'o avem din ce în ce statornică, evidentă prin studiu, și nu valabilă numai pentru clipa când o prindem sau o formulăm așa cum socotesc scepticii. Felurile cunoștinței omenești, după epicurieni, sunt următoarele științe, părți ale filosofiei : Canonica

sau studiul regulilor în căutarea adevărului, adică studiul metodei; Fizica sau știința naturii, a structurii universului; Etica, sau morala, cunoștința regulilor după care trebuie să ne conducem în viață. Apoi mai sus avem filosofia sau știința generală a omului, care le cuprinde pe toate celelalte trei precedente, științe parțiale, în scopul de a ne apropia de adevărul statornic, de înțelepciune, și de a ne duce, prin această apropiere, la liniște, neturburare, ataraxie.

În acest înțeles, Epicur zicea că filosofia este energia de a dobândi viața fericită. Dar deasupra oricărei cunoștințe omenești, a filosofiei, se află știința zeilor. Și noi oamenii nu putem să avem aceasta ci, totuși, să ne silim, prin știința umană, prin filosofie, să ne apropiem de ea ca de un model, ca de un ideal. Astfel, cunoștința propriu zis superioară, înțelepciunea, o constituie știința zeilor. Și adevărata cunoștință supremă a omului o exprimă filosofia, sau, mai precis, rezultatele treptate, ale filosofiei, știința progresivă a omului, înțelepciunea umană, care întemeindu-se pe științele speciale, empirice, ne apropie de știința zeilor ca de un model, ca de un ideal.

Însă trebuie să știm că filosofia merge pe drumul cel bun în măsura în care metoda sa consistă în rațiunea provenită din sensibilitate sau experiență. Căci rațiunea noastră, după epicurieni, este o formă mai dezvoltată a sensibilității, a experienței. Adevărul se cheamă cunoștința evidentă. Și evidența ne-o procură senzația, experiența. Așa pătrundem în ceea ce se numește filosofie, așa ne apropiem de știința supremă care, întemeindu-se din ce în ce pe științele empirice, înlătură religia superstițioasă, cauză a turburării, a nefericirii. În acest mod înțelegem tot mai bine universul. Lumea consistă într'o diversitate de grupuri de atomi materiali, liberi, care au o tendință liberă, un clinamen.

Zei există, însă, — din cât putem noi oamenii să-i cunoaștem în actuala noastră stare, căci noi îi cunoaștem prin imagini și nu direct, — ei sunt altfel alcătuiți decât noi. Ei n'au niciun raport cu oamenii. Ei n'au creat această lume, care se arată atât de imperfectă. Ci zii își trăiesc viața lor nemuritoare, senină, liniștea, neturburată, fericită, dincolo de lume. Noi, care suntem muritori, năzuim să avem o viață ca a lor. Și stă în energia noastră, în puterea, în libertatea noastră ca, prin știință, prin filosofie, să fim fericiți. Căci filosofia, dacă o cultivăm, — și avem libertatea să facem aceasta, — exprimă, în măsura în care progresează bazată pe științe, adevărata știință, înțelepciunea. În această măsură ea înlătură religia superstițioasă, cauză a suferințelor. Filosofia ne face să nu ne mai temem de zei, să nu mai credem că există infern, știind că zii nu intervin în viața noastră; să nu ne mai temem de moarte, știind că, orice am face, suntem muritori, că grupul de atomi materiali, din care suntem compuși, se va descompune odată; să nu mai credem în magie, în vrăjitorie, ci în știință care ne spune lucrurile așa cum sunt, că lumea este alcătuită din atomi materiali liberi, și care nu ne mai pricinuește agitațiile provenite din necunoaștere. În acest chip, deci, prin o atare filosofie, prin o atare știință, mergem către scopul nostru. După cum vedem, epicurienii sunt empiriști, atomiști, materialști, fără să fie atei propriu ziși. Ei profesează o nouă concepție despre filosofie, un probabilism dogmatist empiric. Dar sunt unele deosebiri chiar între ei. Apoi doctrina lor nu se interpretează la fel de toți. Unii îl consideră pe Epicur ca pe un zeu care, prin filosofia bazată pe știință, pe experiență, a mântuit lumea de superstiții. Alții îl combat. Se zice că, deși nu se declară partizan al platonismului sau al aristotelismului, el se servește oarecum de unele elemente din aceste sisteme, pentru a-și susține

propria sa doctrină, inspirată din aceea a lui Democrit. El recurge, de ex., la probabilismul lui Platon, și la concepția lui Aristotel despre neintervenția zeilor în lume, pentru a profesa un ateism deghizat. Însă epicurienii ne aduc și ei contribuția lor la înțelegerea filosofiei.

8. Stoicienii, apar în antiteză cu epicurienii, deși au unele note comune cu aceștia. Ei susțin, și ei, un anumit probabilism dogmatist, dar mai ales raționalist și nu mai cu seamă empirist ca acela al epicurienilor.

Gândirea unora dintre ei se înfățișează ca o sinteză raționalistă originală între diferitele doctrine anterioare, cu deosebire între platonism și aristotelism. Scopul pentru stoici rămâne oarecum același ca și pentru epicurieni, fericirea, neturburarea, pacea, liniștea. Și la acest scop ajungem, și după ei ca și după aceștia, prin cunoștință, prin știință, filosofie. Dar trebuie să știm care sunt precis felurile cunoștinței. Și clasificarea cunoștințelor la ei este oarecum alta.

Oamenii, pentru ei, au următoarele trei feluri de științe principale, care sunt cele trei părți principale ale filosofiei: fizica, etica și logica. Încât disciplina care tratează despre metodă nu consistă în canonică empiristă a epicurienilor. Pentru stoicieni studiul care se ocupă cu metoda îl constituie logica, adică studiul rațiunii, și anume logica peripateticienilor discipuli ai lui Aristotel, precizată ca dialectică a academicienilor discipuli ai lui Platon. Logica, la rândul ei, se împarte în dialectică, în gramatică și retorică. Și mai sus avem filosofia, sau știința generală a omului, și care cuprinde cele trei științe speciale, principale, ale omului, în scopul de a ne apropia de știința deplină, de înțelepciune, și de a ne înălța, prin această apropiere, la realizarea binelui, a perfecțiunii, la fericire. Iar mai presus de orice știință, sau filosofie, umană este înțelepciunea divină.

Dar stoicienii au o altă concepție decât epicurienii despre înțelepciune, despre filosofie. Înțelepciunea știința perfectă, pentru ei, înseamnă virtutea supremă, binele suveran, putere a rațiunii divine, a intelectului, a spiritului desăvârșit, a lui Dumnezeu, însuși rațiunea, însuși intelectul, spiritul, adevărul, Dumnezeu. Și filosofia trebuie să ne ducă din ce în ce către această înțelepciune, până a face una cu ea. Prin urmare cunoștința superioară, adevărul în sine, știința perfectă, înțelepciunea, face una cu rațiunea divină, intelectul, spiritul divin, Dumnezeu. Și filosofia va să zică știința universală a omului care sintetizează celelalte științe ale acestuia, în scopul de a ne înălța la știința universală perfectă, la înțelepciunea desăvârșită, la adevărul divin, la Dumnezeu. Dar filosofia, pentru ca să-și realizeze cât mai bine țelul urmărit, trebuie să aibă ca metodă o rațiune din ce în ce mai deplin divină. Căci rațiunea nu este o formă mai dezvoltată a sensibilității, a experienței, ca la epicurieni. Ci sensibilitatea, experiența, sunt trepte inferioare ale rațiunii în mersul său prin materie, adică ale rațiunii care străbate materia. Rațiunea în sine se numește știința supremă, înțelepciunea perfectă, adevărul deplin, intelectul, spiritul, divin, Dumnezeu care străbate materia, care animă lumea. Și rațiunile oamenilor sunt diferite semințe, rațiuni seminale, de diferite grade, ale rațiunii divine. Metoda filosofiei va să zică rațiunea umană aplicată, adică raționamentul, și anume silogismul ipotetic dar care tinde să ia forma dogmatică, perfectă, de raționament demonstrativ.

Așa înțelegem mai bine ce înseamnă filosofia, și ne înălțăm mai aproape de știința divină, de Dumnezeu, care exprimă nu numai idealul dar și originea rațiunii noastre omenești. Așa ne dăm mai complet seama despre univers. Lumea consistă într'o materie animată de o materie mai subtilă care se chiamă spirit. Spiritul cu-

prinde cauza, rațiunea, diferitelor determinări ale materiei care alcătuiesc lumea, se confundă cu știința, înțelepciunea, adevărul, Dumnezeu. El se află în lume, dă viață acesteia, o animă. Concepându-l pe Dumnezeu ca fiind în toate, peste tot, în întreg universul, immanent lumii, stoicienii, după cum se știe, au fost numiți panteiști. Înțelepciunea, — știința, — adevărul, — pentru ei, — este o virtute, adică o putere, virtutea, puterea, suverană, a lui Dumnezeu de a se conduce conform cu sine însuși, cu rațiunea, propria sa natură, care face una cu el. Și filosofia, sau iubirea de înțelepciune, va să zică studiul făcut de oameni asupra virtuții. Filosofia se definește prin studiul virtuții. Înțelepciunea reprezintă adevărul, știința absolută, Providența. Și filosofia înseamnă știința noastră, a oamenilor, despre Providență. Ea are rolul de a face ca rațiunea noastră, imperfectă, sintetizând diferitele științe, să se silească a cunoaște rațiunea perfectă, natura divină, înțelepciunea, pe Dumnezeu, a fi tot mai mult una cu el, pentru a ne conduce potrivit acestei cunoștințe, conform rațiunii, sau naturii, pentru a ne împlini destinul, și a avea neturburarea, liniștea, pacea, fericirea. Această silință constituie virtutea umană. A spune că se cuvine să trăim conform rațiunii înseamnă că trebuie să trăim potrivit naturii, și invers. Dumnezeu, pentru stoicieni, nu formează o rațiune abstractă, ci seminală, germinativă. Și așa este, așa trebuie să fie treptat și rațiunea umană, sămânță a rațiunii divine. Filosofia, în cel mai înalt grad, exprimă pietate, religie. Astfel înțelegem că mersul nostru, al oamenilor, prin viață nu stă numai în libertatea, în puterea, noastră, cum admit epicurienii, numai în singura noastră virtute, în singura noastră sfortare, ci încă și mai ales în puterea Providenței. În puterea noastră stă numai faptul de a ne sili să ne cunoaștem destinul hărăzit nouă de Providență, pentru a-l împlini. Fericirea consistă în a ne face datoria, în a ne conduce după

eterna rațiune din natură, conform naturii, ca să fim liniștiți, neturburați, să avem indiferența, calmul înțeleptului față de loviturile materiei, când, în împlinirea datoriei, străbatem neajsurile materiei. Suntem liberi în măsura în care ne silim să ne cunoaștem destinul și să-l înfăptuim. Libertatea noastră va să zică supunerea la Dumnezeu. Vieța fericită aparține unui suflet liber situat deasupra temerii, de materie, deasupra lăcomiei. Binele suveran consistă în sufletul care disprețuește lucrurile contingente și se bucură de virtute.

După cum vedem, seninătatea stoică este alta decât seninătatea, plăcerea superioară, epicuriană. Pentru stoicieni, noi oamenii, ființe imperfecte, nu avem încă o cunoștință perfectă despre lume, ci trebuie să ne-o completăm treptat, pentru a ne cunoaște cât mai bine destinul și a ni-l împlini. Stoicienii, considerați din punctul de vedere al posibilității noastre de a cunoaște adevărul, au o teorie probabilistă, ipotetică, însă raționalistă care se situează între probabilism și dogmatism. Ceea ce au făcut pe unii dintre adversarii lor, dintre sceptici și probabilisti, academicieni, să-i numească dogmatici. Și nu trebuie, după stoicieni, să renunțăm la strădania de a ne cunoaște chemarea, destinul, de a ne face datoria, decât numai în cazul extrem când suntem absolut convinși de zădărnicia ei. În acest caz putem să plecăm din această vieță, prin sinucidere, spunând că așa ne-a fost destinul în această vieță, în actuala vieță. Căci există o palingenezie, adică o naștere din nou, o renaștere, o reîntorcere eternă a lumii, o periodicitate cosmică, întru mai bine. Totul, ca orânduire a lumii din materie, vine de la Dumnezeu, și se va întoarce odată la el, printr'o conflagrație, aprindere universală, dar totul va fi din nou ce a fost, prin palingenezie, pentru a se sângui să se înalțe mai sus decât a fost, spre Dumnezeu, să se perfecțio-

neze, să realizeze perfecțiunea. Socrate va mai face într'o zi aceleași lecțiuni, în aceleași locuri, înaintea aceluiași discipuli. Nimic nu va fi schimbat, dar pentru ca fiecare să se silească să meargă mai departe. În acest chip realizăm binele, perfecțiunea, pe Dumnezeu, și suntem fericiți.

S'a zis de către unii că filosofia stoică este una dintre cele mai admirabile doctrine, cu mult superioară epicurismului. Calm, indiferența, filosofului, recomandate de ea, în fața loviturilor crudei realități, impun respect, cult, venerație. Însă alții observă că ea reprezintă o atitudine vădit nefirească, artificială, presumțioasă, pedantă, tru-fașe, care nu corespunde realității, care apare mai puțin potrivită cu realitatea decât epicurismul. Căci nu se poate admite, în mod firesc, așa cum pretind stoicii, ca un om, căruia i se strivește corpul, să-și spună sincer : „suportă și abține-te; durere, tu nu ești decât cuvânt“. Ca o dovadă a inconsecvenței se constată sinuciderea la care au recurs unii din ei. De altfel și stoicienii, deși sunt călăuziți de acelaș suflu, se deosebesc în multe puncte între ei. Totuși noi nu tăgăduim că atât epicurismul cât și stoicismul ne aduc, fiecare în felul său, partea lor la înțelegerea filosofiei. Scrierile lui Cicerone, Lucrețiu, Seneca, sunt documente în această privință. Dar căutăm o explicație mai deplină.

9. ...Apare, în lume, religia creștină. Ce este filosofia pentru gânditorii, creștini și necreștini, care trăiesc după apariția acestei religii? Considerăm cazul când n'am făcut încă un studiu mai stăruitor asupra creștinismului. Partizanii acestuia, credincioșii, ne spun că în timpul lui August, împăratul Romanilor, la patruzeci și trei de ani după moartea lui Cicerone, cam cu trei ani înainte de nașterea lui Seneca, vine în lume, se coboară pe pământ,

în zilele regelui Irod, în țara Evreilor, Fiul lui Dumnezeu, una cu Dumnezeu, întrupat dela Duhul Sfânt în om, cu numele de Iisus Hristos, pentru a propovădui oamenilor Evanghelia, buna veste, credința în Dumnezeu, adevărul. Și Iisus Hristos rostește oamenilor credința, adevărul, apoi este răstignit, omorât, îngropat de oameni, și înviază, și se înalță ca Dumnezeu la Dumnezeu. Aceste spuse sunt în Sf. Scriptură, în Noul Testament. Ce valoare au? Părerile sunt împărțite. Unii cred în Evanghelia, în cuprinsul Noului Testament. Ei cred în existența divină a lui Iisus Hristos, întemeietorul religiei creștine. Alții îl consideră ca pe un produs al imaginației poporului, sau îl socotesc ca pe un filosof popular, în genul lui Socrate, care a propovăduit fără a scrie nimic, ca și Socrate, ci discipulii i-au scris învățătura. Pentru unii existența lui nu este un fapt istoric, ce s'ar fi petrecut într'un anumit loc și timp, ci înseamnă prezența divinului în sufletul, în conștiința fiecăruia din noi, peste tot, în toate vremurile. Alții admit că el a existat istoricește ca un agitator al poporului din țara și din timpul în care a trăit. Și, dacă examinăm teoriile din epoca ulterioară, constatăm că diversitatea, pe care am întâlnit-o înainte, continuă tot mai ramificată, pe când mulți năzuesc să-i găsească unitatea, însă în diferite feluri adesea opuse. Și noi căutăm o explicație mai mulțumitoare a acestei diversități.

După cum s'a mai spus, unii nu cunosc Evanghelia. Ei nu-și pun, firește, problema raportului între ea și filosofie, ci își precizează atitudinea față de celelalte doctrine, ca aceea a lui Platon, Aristotel, etc. Alții o cunosc oarecum. Dar sau nu sunt creștini și o prețuesc în numeroase forme, o consideră fără importanță, fără nicio valoare, o privesc cu indiferență, o elimină din preocupările lor, n'o iau în seamă ; sau sunt anticreștini, și o combat ca fiind un produs al imaginației oamenilor inferiori,

o piedecă, o primejdie în propășirea științei, a filosofiei, a omenirii; sau sunt creștini, și văd în ea cunoștința superioară, însă îi dau variate interpretări în legătură cu filosofia, sau cu celelalte discipline. Și sunt și convingeri între extreme. Incât și în timpul după Hristos ca și înainte, ca și în zilele când a propovăduit el pe pământ, suntem în fața unei diversități de concepții cu privire la înțelegerea filosofiei. Pentru unii noua religie admite, nu exclude, filosofia, dar în anumite condițiuni care trebuie să fie precizate; pe când pentru alții ea o condamnă, sfātuindu-ne, îndemnându-ne să ne ferim de ispită. Și sunt numeroase teze intermediare, deosebite, relative la raportul între filosofie și Evanghelie. Apoi aceeași teză nu are absolut același înțeles în cursul timpului, chiar printre părinții bisericii. Care este adevărul?

10. Să considerăm pe unii dintre părinții bisericii. Să analizăm concepția lui Sf. Justin, un filosof convertit la creștinism în sec. II d. Chr., unul din primii interpreți ai învățăturii celei nouă, apreciat de partizanii acesteia ca apologet, filosof apărător al ei. El crede că religia creștină acceptă, nu respinge, filosofia, dar în măsura în care aceasta se inspiră din Evanghelie. Nu o caracterizează prin denumirea de filosofie creștină; observă numai că aceasta este singura filosofie sigură, folositoare. Iată cum a ajuns la această credință. El caută explicarea lumii. I se spune că o găsește în filosofie. Dar în ce consistă aceasta? Pentru a o înțelege se adresează pythagoricienilor, platonicienilor, peripateticienilor, stoicienilor. I se pare că află răspunsul în raționalismul platonicienilor. Dar un bătrân i-arată însemnătatea creștinismului pentru înțelegerea lumii.

Sf. Justin devine creștin, și totuși ține să rămână și filosof, și își explică universul prin raportul între rațiune

și credință. Dumnezeu a făcut lumea din materia informă, prin Rațiunea sa divină, pură, perfectă, care, la rândul său a acționat prin Sf. Duh. Rațiunea divină este cunoștința despre Dumnezeu, despre lume. Ea constituie din eternitate, în eternitate, unitatea, adevărul, înțelepciunea, Iisus Hristos, Evanghelia, revelația, credința, supremă, virtutea, explicația integrală a lumii, ființa, gândirea, Cuvântul, Logos, Verbul, Fiul, Intâiul Născut al lui Dumnezeu. Prin ea s'a făcut lumea, diversitatea, împlântându-se rațiunii seminale în materia informă, cu scopul ca aceasta să devină unitate, Rațiune pură, perfectă, credință, virtute, împărțându-se din ea prin Sfântul Duh. Dumnezeu a vorbit totdeauna oamenilor prin Fiul. Și, pentru a le veni în ajutor, Cuvântul s'a coborât, s'a întrupat, la un moment dat, pe pământ, printre ei. Iisus Hristos este una cu învățătura sa, cu Evanghelia.

Și în toate timpurile diversității, atât înainte cât și după întruparea lui Hristos pe pământ, oamenii, pentru ca să cunoască lumea, pleacă dela gândirea lor, umană, rațiunea incompletă, parțială, seminală, sau sămânță a Rațiunii divine, eterne, perfecte. Rațiunea lor trebuie, în orice timp, să se împărțesească tot mai mult din Rațiunea perfectă, din veșnica învățătură a lui Hristos, din Hristos, prin Duhul Sfânt, pentru a fi tot mai mult pură, credință. Dar unii oameni încearcă să cunoască lumea numai prin gândirea lor, parțială, fără a recurge la cea perfectă, prin Sf. Duh, și exclud pe Hristos, pe Dumnezeu, din explicarea lumii. Ei au din ce în ce, în acest caz, o rațiune tot mai demonstrativă, în sensul de treptată, discursivă, lumească, rătăcită, presumțioasă, îndepărtată de Rațiunea pură, divină, au tot mai mult necredință, și ajung, prin necredință, la o cunoștință despre Hristos tot mai incompletă, deviată, falsificată, la o greșită explicație a lumii, la o filosofie inferioară, neadevărată, vătămătoare, neadmisă de creștini. Alți oameni

caută să cunoască lumea purificându-se de cele lumești, prin rugăciune, prin Sf. Duh, pe lângă studii, împărtășindu-și gândirea lor din cea eternă. Aceștia au, prin grația divină, o rațiune mai dreaptă, mai pură, mai teoretică, sau, cum o numesc unii, intuitivă, directă, imediată, mai dintrodată, nu discursivă, nu treptată, în cunoașterea adevărului; adică au tot mai mult intelect, intelctiune, credință, și ajung la o cunoștință mai completă a adevărului, a lui Hristos, a înțelepciunii, a Rațiunii eterne, divine, a revelației depline, a credinței supreme, în care Rațiunea și Credința sunt perfect una; se înalță mai aproape de justa explicație a universului, au o filosofie adevărată, folositoare, o iubire de înțelepciune cât mai conformă cu Evanghelia.

Aceasta este filosofia pe care o admit creștinii, și care, prin Hristos, ne înalță la unirea noastră cu Dumnezeu. Științele, ca muzica, aritmetica, geometria, astronomia, se obțin prin rațiunea încă discursivă, prin studii treptate. Pentru ca să avem filosofia, sau știința cunoștinței despre Dumnezeu, trebuie ca, pe lângă rațiunea încă discursivă, să posedăm prin Spirit, rațiunea pură, intuitivă, credința. Și sunt diferite intermediare. Socrate, Platon, au fost oarecum creștini, au cunoscut parțial Rațiunea divină, înainte de întruparea lui Hristos pe pământ printre oameni. Dar mai sus decât acești filosofi sunt profeții care l-au anunțat pe Iisus Hristos. Și filosofia cea mai prețioasă este o expresie cât mai exactă a Evangheliei. Cu alte cuvinte, Sf. Justin caută să ne arate că filosofia, printre diferitele științe, parțiale, umane, ca muzica, aritmetica, geometria, astronomia, formează știința universală a omului, care ne duce la adevăr, la cunoștința lui Dumnezeu, cauză a lumii, a tuturor ființelor, însă în măsura în care ea se afirmă ca una singură și anume cât mai conformă cu înțelepciunea, cu Evanghelia; și nu se reduce numai la cea platoniciană, sau

peripateticiană, stoiciană, cu toate că și fiecare din acestea se înfățișează oarecum legitimă, fiind o cunoștință parțială a Verbului divin.

Filosofia, pentru el, înseamnă știința ființei, a adevărului, iubirea omului de înțelepciune, sau studiul înțelepciunii, iubirea de Rațiunea divină, de Hristos, de învățătura lui, o explicație în legătură cu explicația integrală a lumii. Dar ea are grade, după cum ea există, sau nu, mai mult sau mai puțin, în acord cu propovăduirea lui Iisus. Și ea trebuie să fie tot mai una, în armonie, cu Evanghelia. Încât creștinismul admite, nu exclude, filosofia, dacă aceasta constituie o explicație a lumii nu numai prin cele lumești ci și mai ales prin Hristos, prin învățătura lui. După cum am menționat, Sf. Justin nu recurge la expresiunea de filosofie creștină pentru a caracteriza doctrina pe care el o apără. Ne spune numai că aceasta este singura filosofie sigură și folositoare, că în acest înțeles el, — creștin, — rămâne filosof. Expresiunea filosofie creștină devine oarecum uzuală mai târziu, după ce o întrebuițează fericitul Augustin. Ființa supremă, observă Sf. Justin, se cuprinde în Dumnezeu, Tatăl, cauza tuturor; apoi din el, după el, vin Fiul sau Rațiunea divină, ființa propriu zisă; și Sfântul Duh. Dumnezeu a creat lumea din materia informă, prin Fiul, Întâiul său Născut. Sufletele oamenilor pot să fie nemuritoare, dar unele, nevrednice, pot să fie muritoare; totul atârnă de înțelepciunea, de puterea lui Dumnezeu.

Concepția lui Sf. Justin a fost apreciată de unii ca fiind cu deosebire profundă, mai cu seamă în partea sa privitoare la teoria rațiunii. Totuși alții notează că ea nu apare destul de precisă, că ea are nevoie de lămuriri. Filosofia, în cea mai înaltă a sa treaptă, face ea oare una cu Evanghelia, sau rămâne, în orice caz, inferioară acesteia; până unde ne duce ea față de noua religie în cunoașterea lumii,

a lui Dumnezeu? S'a zis că Sf. Justin se poate numi mai mult un filosof raționalist eclectic, — și platonician, și stoic, etc., — decât creștin, deși nu întrebuițează cuvântul eclecticism. Și s'a mai afirmat că el este un apologet, apărător al creștinismului prin filosofie. Am văzut explicația sa în teoria rațiunii. Inșă, observă criticii, această explicație trebuie să fie mai lămurită, mai clară. El dă problemei Sf. Treimi o soluție oarecum contrarie adevăratului creștinism, deoarece susține mai ales ierarhia, și nu unitatea, ființei, între Tatăl, Fiul, Sf. Duh. Și spune că Dumnezeu a creat lumea din materie. Incât se simte nevoia să precizăm mai mult raportul între rațiune și credință, între filosofie și religie. Astfel, unii dintre urmașii lui, ca Tațian, Athenagora, Ireneu, stăruesc mai ales asupra superiorității Evangheliei, pe când alții, adversari ai creștinismului, se silesc, dimpotrivă, să evidențieze inferioritatea acesteia. Se șovăiește între filosofie și creștinism, — sau se manifestă preocuparea de a se defini raporturile între noua învățătură și celelalte.

Sf. Clement din Alexandria, la sfârșitul sec. II și începutul sec. III d. Chr., vede la capăt, întru sfârșit, o identitate între adevărata filosofie și religia creștină, în sensul că cea dintâi este cunoștința care culminează cu cea din urmă, și că religia creștină nu alungă filosofia ci o voiește cât mai înălțată pentru a fi una cu ea. Adevărata filosofie, după el, exprimă creștinismul. Dar identitatea nu există completă. Și, pentru a ne face să pătrundem în adevăr, stăruiește mai mult, decât am constatat la predecesorul său, asupra eclecticismului ca metodă, ca notă esențială a filosofiei superioare, întrebuițând chiar numele de eclecticism. După cum am semnalat, Sf. Justin însuși nu se servește de acest cuvânt pentru a-și caracteriza punctul său de vedere. Sf. Clement îl întrebuițează. Pentru el filosofia, în forma sa mai desăvârșită, nu este numai aceea a unei secte, a lui Platon sau Aristotel,

a lui Epicur sau a stoicienilor, ci un eclecticism, adică o alegere, o culegere, o adunare din ceea ce se găsește mai bun în diferite sisteme, pentru a se apropia de religia creștină, și completându-se cu aceasta, a face cât mai una cu ea. Observă că, asemenea bacantelor care au risipit membrele lui Penteu, sectele filosofice, greacă sau barbară, risipesc în fărâmi indivizibila lumină a Verbului divin. Trebuie, prin urmare, să căutăm a reuni aceste fărâmi în indivizibila lumină a Verbului divin.

Astfel ne înălțăm, prin grația Creatorului, dela rațiunea umană la credința cât mai deplină care se numește dreapta rațiune, pură, tot mai universală, asentimentul tot mai complet al voinței noastre la adevărurile revelate; și dela această credință ajungem la Credința supremă, Rațiunea divină, la dreapta rațiune perfectă, pură, adevărata cunoștință, — gnosis, — adevărata filosofie, deplină, înțelepciunea, creștinismul. Și totuși noi nu putem să-l cunoaștem pe Dumnezeu în mod direct, complet, ci numai prin Fiul, Rațiunea divină, Hristos. Nu-l putem defini, căci este infinit. Sf. Clement Alexandrinul a fost considerat ca fiind unul dintre cei mai însemnați printre primii părinți ai bisericii creștine. Dar i se aduce și obiecțiunea că, ajungând, prin eclecticism, la identificarea rațiunii cu credința, a filosofiei cu Evanghelia, nu se poate chiuma un creștin propriu zis, ci un filosof care se contrazice, care admite pe de o parte gnosa, cunoștința deplină, iar pe de altă parte imposibilitatea de a-l defini pe Dumnezeu; care apare pe de o parte un gnostic, un mistic, iar pe de altă parte un raționalist agnostic, sceptic.

Și se știe că, în același timp, pentru a ne arăta țelul, credința deplină creștină, la care trebuie să năzuim, unii, tot dintre cei dintâi părinți ai bisericii, ca, de ex., Tertulian, merg chiar până a declara că nu există nimic comun între filosofie și Evanghelie; nicio legătură, niciun

acord. Creștinismul, pentru Tertulian, exclude cu totul, nu admite în niciun caz, filosofia. Căci oamenii, după convingerea la care el ajunge prin studiile lui, sau pleacă dela credința în Hristos și sunt creștini, și au o rațiune care examinează lumea întărindu-i în credință; sau nu pleacă dela credința în Hristos, și sunt filosofi, și n'au o rațiune care să cerceteze lumea întărindu-i în credință, ci se conduc de demon, de diavol. Socrate însuși, deși vorbește de rațiune, mărturisește a fi călăuzit de un demon. Incât filosofia înseamnă iubirea de înțelepciune lumească, falsificată, nu iubirea de înțelepciunea cea adevărată, divină. Ea survine ca un produs al firii pământești, al ispitei, nu al rațiunii propriu zise, pure, al credinței, pe când învățătura lui Hristos, care propovăduște credința în Dumnezeu, este o operă spirituală, de esență divină, desăvârșită, înțelepciunea, dumnezeiască.

Însă alții, ca Origen, în sec. III d. Chr., se inspiră din tradiția creștină din care se inspirase Sf. Clement din Alexandria, și caută să ducă mai departe această tradiție, întru desăvârșire, explicând-o potrivit studiilor, timpului, lor, — și răspunzând obiecțiunilor. Origen, discipulul lui Sf. Clement, își propune să ne deslușească înțelesul doctrinei învățătorului său, privitoare la identitatea filosofiei superioare cu religia creștină. Nu este vorba de orice identitate, ci de aceea între creștinism și filosofia ajunsă la capăt. Însă, pentru a vedea clar în ce consistă un lucru la sfârșit, trebuie să cercetăm bine și ce trebuie să fi fost el la început, în conformitate cu rezultatul însuși la care el a ajuns. Dumnezeu a creat la început ființe egale, pe baza unui acord, a unei armonii, între ele. Dar având libertate, unele ființe, care sunt oamenii, au greșit. Aceștia să știe că, în starea în care se află și în care ei pleacă atât dela credință cât și dela rațiune, credința,

religia sunt superioare, nu împotriva rațiunii, a filosofiei, și anume în direcția ca rațiunea să tindă a fi credință, și filosofia a deveni religie. Există un acord, stabilit de Dumnezeu, o armonie în care rațiunea are rolul să ne întărească în credință, și prin care se explică și eclecticismul.

Dacă ar fi cu putință, zice Origen, ca toți oamenii, lăsând la o parte afacerile vieții lor pământești, să se ocupe prin rațiunea lor cu studiul, n'ar trebui să căutăm altă cale, decât rațiunea, studiul, pentru a-i face să ajungă la o credință deplină, să primească religia creștină. Căci, pentru a cunoaște lumea, oamenii pleacă atât dela credință cât și dela rațiune, date amândouă lor de grația divină, de Providență, într'un acord, într'o armonie, ca ei să-și lumineze credința printr'o rațiune cât mai pură. Dar, fiindcă necesitățile vieții, infirmitățile, oamenilor, nu îngăduesc decât la un foarte mic număr de persoane să se consacre studiului, restul oamenilor sunt nevoiți să aibă credința, chiar neluminată, neîntărită suficient de rațiune, oricât de fragmentară s'ar înfățișa această credință. Bine ar fi dacă și aceștia și-ar putea întări credința, religia, prin rațiune, prin studiu, știință, filosofie. Dar mai bine să avem religia creștină fără filosofie, decât filosofie fără religia creștină, după cum ar fi și mai bine să avem cu toții și unele și altele. Adevărata filosofie exprimă cunoștința prin rațiunea care, existând pură, ne duce la credința luminată, deplină. Și credința luminată, deplină, consistă în Rațiunea divină, cunoștința supremă, unirea între subiectul cunoscător și obiectul cunoscut, înțelepciunea, Hristos, învățătura lui Hristos. Evanghelia este superioară, modelul, filosofiei, nu împotriva ei.

Astfel înțelegem că la început Dumnezeu, perfect, a creat, prin Rațiunea sa, prin Iisus Hristos, o lume de ființe egale, suflete în corpuri, în scopul ca ele să se

perfecționeze, să se îndumnezeiască. Dar, având libertate, unele au greșit. Atunci au urmat alte lumi, s'a produs diversitatea. Și cu toate acestea, până întru sfârșit, toate ființele, chiar Satana, se vor purifica, se vor reîntoarce la Dumnezeu. Pentru a ne arăta calea mântuirii s'a întrupat Hristos. Însă cu privire la această chestiune se ridică o obiecțiune. De ce întruparea divină s'a făcut așa târziu, și nu chiar dela început, pentru ca oamenii să nu mai păcătuiască? Origen răspunde că întruparea lui Iisus pe pământ înseamnă un mod de a vorbi, că în realitate ea exprimă un eveniment interior, pururea în sufletul, în conștiința, fiecăruia dintre noi.

Această concepție a fost și lăudată și criticată. Mulți se întreabă dacă autorul ei, cu toate însemnatele lui servicii aduse în sistematizarea doctrinei creștine, nu este oare un eretic, raționalist, prin faptul de a fi susținut că Dumnezeu a creat la început ființe egale, dat fiindcă ceea ce caracterizează universul, oricum l-am privi, constituie varietatea. Cum? Întruparea lui Iisus înseamnă un mod de a vorbi, un eveniment interior, deopotrivă în fiecare din noi? Origen admite o preexistență a lumii actuale. Dar oare Dumnezeu are nevoie de o atare preparație în orânduirea universului? Și optimismul lui exagerat, reîntoarcerea, — *apocatastasis*, — tuturor, până întru sfârșit, la Dumnezeu, nu va să zică oare urmarea unei legi fatale, a unei necesități, care s'ar impune lui Dumnezeu, care l-ar depăși?

Printre gânditorii care vin apoi, ca Arnobiu, Lactanțiu, Sf. Atanasie, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Grigorie de Nissa, Sf. Ioan Gură de Aur, Sf-ții Ciril, unii resping filosofia, alții o primesc, fiind și anumite concilieri. Sunt filosofi care se convertesc la creștinism, și care îl combat. În acest răstimp, sec. III d. Chr., trăiește Plotin. Acesta reprezintă, prin misticismul său, un interesant caz de filosof care cunoaște

creștinismul, apare oarecum în curent cu el, însă nu-l recunoaște public; în școala sa din Alexandria, numită neoplatoniciană, el susține superioritatea lui Platon asupra tuturor. Noi l-am examinat mai de aproape în alte împrejurări.

11. La sfârșitul sec. IV și începutul sec. V d. Chr. fericitul Augustin, căutând să-și explice creștinismul, întreprinde să precizeze cât mai mult raportul acestuia cu filosofia. Dar și el a fost interpretat în diferite moduri. Fericitul Augustin constată că oamenii, pentru a cunoaște lumea, trebuie, în actuala lor stare de păcat, să plece mai întâi dela credință și apoi dela rațiunea lor umană ca să se întărească în credință, deși ei au dela început și una și alta. Căci pentru ca oamenii să fie mântuiți, s'a întrupat Hristos propovăduind credința. Și nimeni nu are putința să cunoască ceva, dacă nu crede mai întâi ceea ce apoi caută să cunoască. Oamenii, în starea lor după păcatul original, au o credință șovăielnică, insuficientă. Și ei trebuie să recurgă la rațiune pentru a-și întări credința. Inșă unii dintre ei, în loc să-și îndrepte rațiunea, ca metodă a filosofiei, spre întărirea credinței ca metodă a religiei, și-o îndreaptă spre simțurile lumești ale corpului, și se îndepărtează de credință, se opun acesteia. Ei ajung la o explicație materialistă a lumii, la o falsă filosofie, exclusă de Evanghelie. La alții rațiunea umană se purifică, se înalță ca metodă a filosofiei, deasupra simțurilor corpului, confirmă credința ca metodă a religiei, face, prin grația divină, una cu credința deplină în Rațiunea divină. Aceștia ajung la o explicație inteligibilă, spirituală a lumii, la filosofia admisă și care face tot mai mult una cu religia creștină. Incât adevărata filosofie, — studiul înțelepciunii, sau iubirea de înțelepciune, — este religia, și religia este adevărata filosofie. Ea consistă în rațiunea divină,

Hristos, învățătura lui Hristos. Și fericitul Augustin îi dă acestei învățături numele de **Filosofie Creștină**. El îi zice și sfânta filosofie. Prin ea îl cunoaștem pe Dumnezeu. Insuși Dumnezeu ne spune: cereți, și vi se va da; căutați și veți găsi; bateți și vi se va deschide. Căci orișicine cere, primește; și cine caută, găsește; și celui ce bate i se deschide. Acestea sunt făgăduințele Tale, Doamne, — mărturisește fericitul Augustin, — și cine s'ar teme să fie înșelat, când adevărul făgăduiește? Și astfel, știm că Dumnezeu a făcut din nimic, numai prin Cuvântul său, universul. Înțelegem că religia consistă în reunirea noastră, prin Hristos, cu Dumnezeu dela care ne-am îndepărtat prin păcatul original. Înțelegem că Dumnezeu, bunul, cuprinde cauza numai a ceea ce este bun, în lume, și că răul nu alcătuește o ființă propriu zisă, o substanță, așa cum susține manicheismul, ci se prezintă ca o lipsă de bine provenită din infima noastră libertate care n'a urmat voința divină.

Și constatăm că Sfintei Scripturi i se pot da numeroase interpretări, dacă sunt sincere în căutarea adevărului, și totuși cu îndepărtarea materialismului, căci acesta există ca prilej de ispită. Dar, după cum s'a semnalat, fericitul Augustin apare și el comentat în diferite feluri. Se pune chestiunea de a ști care din părțile doctrinei lui îi exprimă caracteristica sa esențială. S'a observat că el este un eclectic. Sistematizează ceea ce găsește ca bun în doctrinele predecesorilor săi, și lasă la o parte sau critică ceea ce consideră ca rău. S'a zis că trebuie să vedem în el un spirit frământat care caută neconținut explicarea creștinismului, a lumii, și care, în acest scop, trece prin multe faze, — admirator al lui Cicerone, manicheist, platonician, etc., — fără să fi putut ajunge vreodată la o teză deplin hotărâtă. S'a afirmat că el se poate numi un platonician creștin, sau un creștin platonician, și nu un eclectic. Însă unii îl stimează considerându-l

doctrinarul creștinismului, prin faptul de a ne fi arătat în toată lumina, ceea ce alții au susținut mai mult sau mai puțin în mod incomplet, că adevărata filosofie este religia creștină. Pentru alții Sf. Augustin simbolizează teoreticianul creștinismului, deoarece, prin formula sa, adevărata filosofie este religia, el a explicat în chip magistral că rațiunea și filosofia, chiar în cele mai înalte genuri ale lor, sunt subordonate credinței și religiei, că ele sunt pe culmi când ating credința deplină, religia creștină. El pleacă dela omul în stare de păcat, pleacă dela credință, dela religie, nu încă destul de puternice, trece prin rațiune, prin filosofie, spre a se ridica la credința completă, religia perfectă, la mântuire. În orice caz, expresiunea filosofie creștină întrebuintată de el apare unora dintre contemporanii săi ca fiind o împreunare nepotrivită între cele două cuvinte componente ale ei, și ea nu va atrage atenția decât mai târziu. Dar vom reveni asupra interpretărilor relative la această doctrină. Căci unii dintre cei mai de valoare gânditori din veacurile următoare, se proclamă continuatori ai ei. Deocamdată considerăm un alt deschizător de drumuri, pe Sf. Ioan Damaschin, în ceea ce privește situația filosofiei față de creștinism.

12. — În sec. VIII d. Chr., Sf. Ioan Damaschin caută, și el, la rândul lui, să explice cât mai bine în ce consistă dreapta credință, ortodoxă, și își propune, și el, să examineze problema raporturilor între ea și rațiune, între filosofie, și religie. Dar și concepția lui a fost înțeleasă în multe moduri. Sf. Ioan Damaschin, prin studiile sale, găsește, cu tradiția, că adevărata filosofie, sau cunoștința ființei, adică a naturii lucrurilor așa cum sunt, este cunoștința despre religia creștină, despre Rațiunea divină. Și la ea omul ajunge prin rațiunea lui ajutată de credință, sau prin credința lui susținută

de rațiune, trecând prin Teologie. În gândirea desăvârșită credința și rațiunea sunt una, prin grația divină. Incât se află o strânsă legătură între termeni. Credința și religia sunt superioare rațiunii și filosofiei, totuși ele trebuie să colaboreze cu acestea pentru a fi toate la sfârșit una și aceeași ființă. Există, dela începutul diversității, între acești termeni o mai mare apropiere decât la precedenții părinți ai bisericii, chiar decât la Origen. Dar, pentru a înțelege această legătură, avem nevoie să știm că printre concepțiile filosofice păgâne, care se apropie de religia creștină, apare superioară, pentru Sf. Ioan Damaschin, doctrina raționalistă a lui Aristotel. Căci forma cea mai înaltă a filosofiei, în această doctrină, o reprezintă cea teologică, sau știința despre Dumnezeu, filosofia primă. Totuși, este necesar să completăm filosofia lui Aristotel prin celelalte eforturi ale rațiunii omenești care caută adevărul. Căci, după cum s'a zis, adevărul nu-l caută și nu-l atinge numai un singur om. Toți pleacă dela diferite puncte de vedere. Și, pentru ca să ajungem la un rezultat mai mulțumitor, trebuie să-i completăm reciproc, să coordonăm feluritele perspective. În acest chip ne lămurim că putem să plecăm fie dela credință la rațiune, fie invers, fie dela întâlnirea lor, și că în primul caz suntem în domeniul religiei, în al doilea în acela al filosofiei, și în al treilea în acela al teologiei. Teologia, sau știința despre Dumnezeu, nu este numai filosofie, ci și religie, studiul, cunoștința, în care toate se întâlnesc în drumul mai departe către religia deplină. În aceasta toate sunt una, prin grația divină.

După cum s'a spus, filosofia consistă în străduința, studiul omului de a cunoaște ființa; filosofia se definește prin cunoștința lucrurilor care sunt, așa cum sunt, adică a naturii lor. Însă omul nu poate să știe mai bine ce înseamnă ființa, decât înălțându-se prin rațiunea

lui umană la credință, și luminându-și credința lui umană prin rațiune, până a fi amândouă acestea una, cu ajutorul harului dumnezeesc. Raportul între rațiune și credință constituie, în ultimă analiză, izvorul cunoștinței omenești care vine dela Dumnezeu. Și credința, în dreapta ei înțelegere, ortodoxă, înseamnă actul însuși al rațiunii din ce în ce pură, sau intelectul în acțiune, intelectiunea, gândirea pură, și care în ascensiunea sa la Dumnezeu se numește rugăciune.

Astfel știm că există Dumnezeu, perfect, și nu pentru că este perfect, ci este perfect pentru că există. Ființa sa se găsește întipărită în conștiința, în sufletul, fiecăruia dintre noi, arătându-ne calea vieții. Teologia ne învață să admitem o Providență, și că totuși oamenii sunt oarecum liberi. Dumnezeu prevede și face toate, însă dă și oamenilor libertatea să facă ceea ce el, pentru ei, numai prevede. Așa se rezolvă problema presupusului desacord între Providență și libertatea oamenilor. Constatăm un acord. Păcatul va să zică nerespectarea acestuia prin abuzul libertății umane. Și Hristos ne arată calea mântuirii. Dar, cum s'a observat, și concepția lui Sf. Ioan Damaschin a fost înțeleasă în multe moduri. S'a susținut că el este unul din reprezentanții cei mai de valoare ai adevăratei tradiții creștine, doctrinarul creștinismului ortodox, prin explicațiile sale privitoare la teologie, prin eclecticismul său, una din caracteristicile esențiale ale creștinismului, pe care îl găsim la părinții bisericii, ca Sf. Clement Alexandrinul, Origen, fericitul Augustin. Însă a fost și acuzat că el se afirmă prea filosof, prea raționalist, pentru a fi numit creștin în plinătatea cuvântului. Unii văd în el un aristotelician creștin, sau un creștin aristotelician, care consideră filosofia ca Aristotel, și o admite ca mijloc pentru propovăduirea creștinismului. Alții îi obiectează aristotelismul, eclecticismul, sau constată că se inspiră din Dionisie Areopagitul adeptul mistic al apostolului Pavel.

13. Și, în veacurile care vin, se merge pe drumul tradiției pe care a fost Sf. Ioan Damaschin, sau se revine la fericitul Augustin. Unii îi urmează pe amândoi; alții procedează altfel, și fiecare va fi interpretat în diverse moduri. Scot Erigen, în sec. IX d. Chr., susține că Sf. Augustin rămâne doctrinarul creștinismului, deoarece el ne-a arătat cu o deosebită putere că adevărata filosofie consistă în adevărata religie creștină. Și noi avem datoria ca, după Sf. Augustin, să explicăm, la rândul nostru, tot mai în numeroase chipuri, că adevărata filosofie este adevărata religie, și, invers, că adevărata religie este adevărata filosofie.

Așa înțelegem că ființa se chiamă natura. Și ființa, natura, se împarte în: natura care nu este creată și care crează, adică Dumnezeu cauză a lumii; natura creată și care creează, sau Rațiunea divină prin care Dumnezeu creează; natura creată și care nu creează, adică lumea creată de Dumnezeu; natura care nu este creată și care nu creează, sau Dumnezeu ca scop neschimbat al lumii. Incât Dumnezeu cuprinde totul. El creează și se creează în ceea ce creează. Dar noi nu putem să avem o cunoștință lămurită despre Dumnezeu. Cu toate acestea, el fiind totul, putem să spunem că toate câte există, unitate și multiplicitate, sunt Dumnezeu sau natura în diferite situații. Lumea este eternă, dar creată de Dumnezeu nu coeternelă cu el; nemărginită în Dumnezeu și mărginită în manifestarea ei. Omul apare și sensibil și inteligibil, și materie și spirit; el reprezintă culmea creației în mersul acesteia către Dumnezeu deplin. Inșă omul înseamnă acum o ființă căzută din starea primitivă, în care avea dispoziție spre bine și pe care era dator s'o desvolte. El trebuie să revină la această stare, pentru ca apoi să poată merge mai departe către Dumnezeu deplin. Unii admiră sistemul lui Scot Erigen. Cu toate acestea, alții îl combat, și tălmăcesc altfel pe fericitul Augustin,

observând că Scot Erigen se inspiră mai ales din doctrina lui Dionisie Areopagitul și a neoplatonicianului mistic Plotin, și că el apare ca panteist.

14. Unii, pentru a rezolva problema raportului între filosofie și religie, sunt de părere să recurgem la teologie, sau știința despre Dumnezeu, să plecăm, în explicația lumii, dela revelație, dela cea mai înaltă formă a credinței în Dumnezeu, care fac una cu religia, cu rațiunea divină, și nu dela rațiunea naturală, umană, sau o credință incompletă, nu dela filosofie. După aceștia teologia este studiul, sau știința, despre Dumnezeu, în înțelesul că ea pleacă dela revelație, dela credința deplină în Dumnezeu, pentru a cunoaște mai complet pe Dumnezeu, lumea, creația cum trebuie ea să fie. Dar și în acest caz părerile sunt împărțite. Alții definesc teologia în alt fel, față de celelalte științe, față de filosofie. După etimologia cuvântului, așa cum noi îl întâlnim la Aristotel, teologia reprezintă partea culminantă a filosofiei, a științei umane, ea alcătuiește filosofia primă, înseamnă studiul, știința, despre Dumnezeu. Însă nu toți înțeleg la fel această disciplină. Se reamintește că pentru unii filosofia trebuie să fie o slujitoare a teologiei, **o ancilla theologiae**. Dar alții combat, în numele rațiunii, această formulă, atribuită lui Petru Damian, sec. XI d. Chr.

În același timp, Sf. Anselm apare, și el, divers comentat. Este admirat fiindcă el vede marea importanță a lui Sf. Augustin, ca reprezentant al creștinismului, în faptul de a fi constatat că oamenii încep printr'o credință obscură, printr'o religie incompletă, și trec prin rațiune, filosofie, spre a se înălța la credința deplină, la religia completă. Încât rațiunea, filosofia, sunt un intermediar între început și sfârșit. Pentru a înțelege ceva, zice Sf. Anselm, trebuie ca mai întâi să avem credință. Cred ca să înțeleg. Căci

cum am putea să știm ceva cu adevărat în care nu avem nicio credință, nici chiar dacă acel ceva există? Credința caută intelectul. Dar inteligența, la rândul ei, — adică rațiunea pură, filosofia, — are ca scop să ne lumineze credința, să ne ducă la religia deplină. Având această concepție, Sf. Anselm formulează argumentul, numit ontologic, pentru a dovedi existența lui Dumnezeu. Și, întemeiat pe ea, susține realismul, realitatea ideilor, universale, ca modele ale lucrurilor. Combate pe Roscelinus care profesa nominalismul, — ideile ca simple nume, și după care erau în Sf. Treime trei ființe distincte, triteism, și nu, așa cum admitea tradiția bisericii creștine, trei persoane în una, trei ipostase ale aceleiași ființe.

Însă unii îi dau o deosebită însemnătate lui Abélard, Căci, zic ei, Abélard, sec. XII d. Chr., stăruiește asupra faptului că, deși scopul nostru trebuie să fie acela de a avea religia creștină prin credință, totuși, și tocmai pentru aceasta, ni se impune ca dela început să înțelegem credința și religia creștină prin rațiune și filosofie, pentru a le primi. Să avem convingerea credinței noastre. Să nu admitem nimic de care nu suntem convinși. Aceasta în interesul însuși al credinței, care trebuie să fie nesguduită. Există o concordie între Evanghelie și filosofie. Filosofia, în deplinul său tâlc, înseamnă studiul înțelegerii Evangheliei. Și Abélard, declară aceștia, se află pe calea adevărului, când, în chestiunea universalelor, are o teză intermediară, — conceptualismul, — între nominalism și realism. Dar alții spun că el se poate numi mai mult un raționalist liber cugetător decât un pur creștin.

15. Apoi în veacul următor, în sec. XIII, strălucește Sf. Toma din Aquino. Comentariile asupra lui sunt cu deosebire de numeroase și variate, excluzându-se adesea între ele. Unii îl consacră printre cei mai mari gânditori ai omenirii, fiind el, și nu fericitul Augustin, doctrinarul

creștinismului. Alții îl combat cu înverșunare. Ni se atrage atenția că el este un eclectic, se inspiră atât din Aristotel cât și din fericitul Augustin, Sf. Ioan Damaschin, din învățătorul său Albert cel mare. Se zice că el rămâne continuatorul, interpretul fidel al lui Sf. Augustin. Se afirmă că el se înfățișează absolut original, în lămurirea exactă a raportului între filosofie și creștinism, prin faptul de a profesa că religia creștină admite filosofia, în înțelesul aristotelician, dar în măsura în care filosofia se recunoaște supusă religiei, precum rațiunea lucrează ca subordonată credinței. Și, așa Sf. Toma Aquinatul se consideră de mulți ca fiind, el și nu fericitul Augustin, teoreticianul cel mai autorizat al creștinismului, deși el însuși mărturisește a fi un fidel adept al fericitului Augustin. Căci, zic aceștia, filosofia din sistemul lui consistă în aceea precisă a lui Aristotel, primită de Evanghelia, pe când aceea din concepția înaintașului său este filosofia, nebuloasă a lui Platon, în desacord cu Evanghelia. El se afirmă ca mai mare decât predecesorul său, fiind mai raționalist și totuși subordonă, așa cum se cuvine, credinței și religiei rațiunea și filosofia, nu le identifică.

Dar, după cum se știe, se susține și contrariul. Se observă că Platon, prin idealismul său, apare superior lui Aristotel, care se declară prea realist empirist. În consecință, filosofia lui Platon, și nu aceea a lui Aristotel, se încadrează în creștinism. Fericitul Augustin se impune superior lui Sf. Toma din Aquino. Și unii îi învinovătesc pe amândoi că au subordonat credinței rațiunea, și religiei filosofia, în loc să fi examinat la lumina rațiunii, a științei, a filosofiei, credința, religia. Alții dimpotrivă, căutând o conciliere între credință și rațiune, le obiectează că sunt prea raționaliști, prea filosofi, pentru a fi buni creștini, că au acordat prea mult rațiunii și filosofiei față de credință și religie. Pentru unii Sf. Toma din Aquino își propune

să arate că ceea ce caracterizează creștinismul, și, deci pe Sf. Augustin, este, în adevăr, subordonarea rațiunii naturale, umane, la credință, și a filosofiei la religie, însă recunoscând și rațiunii și filosofiei rolul lor. Adică, dacă ne conformăm tezei tomiste, trebuie să atribuim rațiunii și filosofiei un rol mai mare decât acela de simplu intermediar pe care li-l dau Sf. Augustin sau Sf. Anselm, deși nu așa de mare ca acela din sistemele lui Sf. Ioan Damaschin, sau Abélard, și deși inferior aceluia al credinței și al religiei. Căci Sf. Toma zice că cele ce pot să fie cunoscute prin rațiunea naturală cu privire la Dumnezeu, nu sunt articole ale credinței, ci preambule la articole, și totuși sunt preambule la articolele credinței. Alții semnaleză că el are o concepție despre teologie deosebită de aceea a lui Sf. Ioan Damaschin, deși se inspiră din acesta. Teologia pentru el aparține religiei. Filosofia are domeniul său aparte.

Cu toate acestea se mai constată că filosofia rațională, și învățătura credinței, în sistemul lui Sf. Toma din Aquino, sunt două concepții care, deși deosebite și nu de egală valoare, se întâlnesc în cele două capete ale lumii : la cel mai de jos, și în cel mai de sus. Căci el zice că în doctrina filosofiei prima considerație este despre creaturi, și ultima despre Dumnezeu ; în doctrina cu adevărat a credinței prima considerație este despre Dumnezeu, și apoi despre creaturi. Filosofia exprimă cunoștința dela lume la Dumnezeu. Credința ne descopere cunoștința dela Dumnezeu la lume. Și se mai observă că Sf. Toma din Aquino își propune, dimpotrivă, să evedențieze că trebuie neapărat să subordonăm credinței, religiei, rațiunea, filosofia, oricât de superioare ar părea acestea. Căci el zice că nu putem să credem și să știm același lucru în același timp și sub același raport. Și se mai semnaleză că, studiind chestiunea de aproape, consultând textele, completându-le unele prin altele, constatăm

că mai sunt interpretări posibile ca, de ex., aceea în care se găsesc teze diferite fără a se contrazice între ele. Căci, pentru Sf. Toma din Aquino, adevărurile raționale, filosofice, pot să demonstreze unele efecte ale credinței, însă ele nu pătrund în înșile tainele acesteia. Grația nu distruge natura, ci o perfecționează. Rațiunea curăță terenul în mersul credinței spre plenitudine, arătând nelegitimitatea argumentelor adversarilor bisericii, dar nu înlocuiește credința. Și diversitatea continuă. Unii sunt tomști, îl admiră pe dominicanul Sf. Toma din Aquino fiindcă a știut să dea locul ce li se cuvine rațiunii și filosofiei față de credință și religie. Alții, ca franciscanii Duns Scotus, Occam, îl combat, acuzându-l că este prea raționalist. Și discuțiile devin tot mai aprige. Se ridică o scară de atitudini între scepticism și misticism.

16. Acum apare mistica sau misticismul lui Eckhart prin care acesta, după afirmațiile unora, îl depășește pe Sf. Toma din Aquino în explicarea universului. Se poate spune, în general, că, după etimologia sa, misticismul este doctrina cunoașterii misterului. S'a susținut că el reprezintă un supradogmatism. Dar și el are multe forme în cursul timpului. Eckhart constată că dacă ne servim de mijloacele noastre obișnuite de a cunoaște, — ca rațiunea discursivă, — atunci lumea și în deosebi creatorul ei, Dumnezeu, ne apar ca un mister, o taină de nepătruns. Totuși, printre acestea, există o metodă, rațiunea pură, care, dusă mai sus, deasupra simțurilor corpului, devine credința în Dumnezeu, ne introduce în mister, ni-l luminează, ne luminează. Cunoștința la care ajungem prin această metodă formează adevărata filosofie, creștinismul. Așa înțelegem că Dumnezeu, Creatorul, cuprinde singura ființă, unitatea, că lumea creată constituie o diversitate, că una sau alta din părțile acesteia, precum ea însăși, nu există decât în măsura în

care aspiră să revină la unitate, să-și suprime individualitatea, egoismul, să facă una cu celelalte, să fie Dumnezeu. Contemplat în sine, fără manifestările sale, Dumnezeu reprezintă ființa, realitatea, Tatăl, subiectul nedefinit al cunoștinței, nu este într'un fel sau altul; privit în manifestarea sa el înseamnă gândirea sa, Rațiunea, Verbul, Fiul, adevărul, obiectul cunoștinței prin care apare diversitatea aspirând la unitate; considerat în unirea, în iubirea, sa cu Fiul, cu lumea, Dumnezeu va să zică Spiritul Sfânt. În diversitate, în lume, constatăm umbră de ființă, sbucium; în unitate, în Dumnezeu, găsim ființa, liniștea. Cu toate acestea, chiar în lume totul rămâne relativ bun, toate trebuie, până la sfârșit, să revină la unitate; răul nu există. Misticismul este fie adoptat cu entuziasm, fie combătut cu violență.

17. Și sunt numeroase alte sisteme ale gânditorilor care urmează, ca Nicolae Cuzanul, Erasm, Luther, Paracels, Calvin, Montaigne, Giordano Bruno. Se simte din ce în ce nevoia unei Renașteri: luminarea gândirii antice prin creștinism, prin noua formă a științei, a artei, și reciproc. Acum se pune problema filosofiei creștine în termeni mai accentuați. Pentru unii Evanghelia admite filosofia, nu o respinge. Ei sunt convinși că există, trebuie să existe, o filosofie creștină, căci noua religie posedă în principiu toate formele cunoștinței. Alții susțin teza contrarie, deoarece, zic ei, o doctrină sau se înfățișează ca filosofie și nu mai este religie, sau invers. Erasm, în sec. XVI, insistă asupra necesității unui studiu care să arate realitatea, cuprinsul, folosul filosofiei creștine. Și, în adevăr, unii dintre teologi, ca Javelli, scriu tratate de **Filosofie Creștină**. Dar în acelaș timp, după cum s'a observat, alți teologi nu pot să admită, ca nepericuloasă pentru creștini, expresiunea de Filosofie Creștină, împreunarea acestor termeni. Apoi, printre gândi-

torii următori, în deosebi printre filosofi, sunt unii care examinează problema raporturilor între rațiune și credință, între filosofie și religie, și o desleagă fără să întrebuințeze formula filosofie creștină. Și sunt alții care se ocupă cu explicarea acestei formule, unii sprijinindu-se pe concepția lui Sf. Augustin, alții pe doctrina lui Sf. Tomă din Aquino, și așa mai departe. După cum am spus, nu este locul să intrăm aici în amănunte istorice. Pe unii dintre ei i-am studiat amănunțit în alte împrejurări. Totuși, pentru a înțelege mai deplin, prin comparație, teza noastră, avem nevoie să considerăm, în unele din ideile lor esențiale, pe câțiva dintre acești filosofi, printre cei mai cunoscuți, mai reprezentativi, ca Bacon, Campanella, Iacob Boehme, Van Helmont, Comenius, Descartes, Kant, Saint-Simon, Auguste Comte, etc. Aici reamintim ideile numai ale unora dintre aceștia, — pentru a evidenția diversitatea, și apoi însemnătatea creștinismului în explicarea acestei diversități.

18. Bacon, la sfârșitul sec. XVI și începutul sec. XVII d. Chr., își propune, între altele, să arate că filosofia va să zică știința universală a omului, deși nu încă însăși știința perfectă, divină ; că ea consistă în partea comună a științelor particulare, ca trunchiul prin care se reunesc ramurile ; și că ea ne duce la religie, dacă metoda sa este inducția adevărată, sau rațiunea care pleacă dela simțuri, dela experiență, se curăță de idoli, adică de prejudecăți, de greșeli, și se înalță la rațiunea pură, la intelect, în mod treptat, nu grăbită, dintrodată, presumțioasă. Căci în acest caz rațiunea însăși ne face să ne dăm din ce în ce seama de superioritatea credinței, și filosofia de superioritatea religiei. Puțină filosofie înclină pe oameni la ateism, dar o mai înaltă știință îi conduce la religie. Să nu ne înșelăm printr'o deșartă filosofie. Dă credinței cele ce sunt ale credinței. În zadar se va strădui acela

care va încerca să adapteze rațiunii noastre cereștile mistere ale religiei.

Dar în același timp Iacob Boehme susține misticismul, panteismul, excluzând gândirea rațională, reflexivă, afirmând că metoda superioară este grația, inspirația divină, căci ea ne arată adevărul, că lumea înseamnă însuși Dumnezeu unul care se manifestă ca diversitate. Dumnezeu considerat de noi în sine, fără lume, pare să nu fie nici una nici alta din ceea ce vedem în lume; nu există nici bine nici rău; totul se confundă în el. Adică ceea ce se chiamă Dumnezeu, fără lume, formează unitatea care are o diversitate confuză; și ceea ce numim lume, fără Dumnezeu, alcătuește diversitatea care are o unitate confuză. Și pentru a vedea clar trebuie să nu-l despărțim pe Dumnezeu de lume, să nu despărțim lumea de Dumnezeu.

Apoi Descartes, în sec. XVII d. Chr., caută să precizeze, printr'o metodă rațională cât mai pură dela început, definiția din timpul său, că filosofia exprimă știința universală a omului, studiul înțelepciunii, al cunoștinței perfecte, nu însăși această cunoștință; că ea se înfățișează ca un arbore la care rădăcinile sunt metafizica, trunchiul este fizica, și ramurile sunt celelalte științe, ca medicina, mecanica, morala; și că ea ne duce la religie, dar printr'o metodă alta decât aceea susținută de Bacon. După Descartes, trebuie să plecăm dela rațiune, dar dela început cât mai pură, deasupra simțurilor corpului sau a experienței; dela rațiunea care se conformează numai regulilor făurite de ea; care începe prin a se îndoi de toate, afară de ea; care lasă deocamdată toate la o parte, orice opinie, chiar credința, și nu primește niciodată niciun lucru ca adevărat pe care nu l-a cunoscut în mod evident a fi astfel. Căci în acest chip se evită precipitarea, prejudecata, și ajungem să avem adevărate cunoștințe, idei clare și distincte, să înțelegem că puterea rațiunii noastre nu

ne este asigurată decât din cauză că există Dumnezeu, ființă perfectă. Adică Descartes, ca să rezolve problema raportului între rațiune și credință, între filosofie și religie, lasă deocamdată la o parte credința și se conduce numai de rațiunea pură, dar pentru ca la sfârșit să revină și mai mult la credință, să arate că puterea rațiunii noastre oricât de pură ar fi ea, este cheazășuită de credință, vine din credința în veracitatea divină. Să nu primim, zice el, niciodată niciun lucru ca adevărat pe care să nu-l fi cunoscut evident astfel, să nu cuprindem nimic mai mult în judecățile noastre decât ceea ce s'ar prezenta așa de clar și așa de distinct spiritului nostru, încât să nu fi avut nicio ocaziune de a-l pune la îndoială. Dar, adaugă el, dacă n'am ști de loc, — dacă n'am avea oarecum credința, — că ceea ce se găsește în noi real și adevărat vine dela o ființă perfectă, infinită, atunci oricât de clare și distincte ar fi ideile noastre, noi n'am avea nicio rațiune care să ne asigure că ele au perfecțiunea de a fi adevărate. Și, după descoperirea metodei sale, Descartes se roagă, mulțumind, lui Dumnezeu. Știm că unii îl interpretează altfel, ca și pe Bacon, etc. Inșă noi, care, după cum am spus, am studiat, și noi, foarte de aproape istoria filosofiei, și, deci, și pe Descartes, mai știm că și această interpretare îi redă gândirea cu privire la raporturile între rațiune și credință, între filosofie și religie. Am citat textele respective în menționata noastră lucrare **Problema Metodei**. De aceea am expus aici sumar atât pe Bacon cât și pe Descartes.

Este cunoscută admirația de care s'a bucurat Descartes. Printre aceia cari îl critică se numără Pascal, deși unii îl consideră pe acesta ca fiind un cartesian. Pascal nu-i iartă faptul de a fi lăsat, oricât de puțin timp, la o parte credința în Dumnezeu, și de a se fi condus, oricât de puțin timp, numai de rațiune, din momentul ce avea

și credința. Pentru el, partizan al tradiției creștine augustiniene, înțeleasă de el în felul lui, rațiunea, filosofia, nu ne duc propriu zis la credință, la religie, ci au rolul: să țină oarecum locul acestora la oamenii care n'au încă, prin grația divină, o credință, o religie mai deplină; să confirme superioritatea lor la aceia care, prin studiul, prin rugăciunea lor, și, mai presus de toate, prin grația divină, le posedă într'un grad mai înalt. Trebuie, zice el, să ne ferim de extreme, de excese: nici să excludem rațiunea, nici să nu admitem decât rațiunea. Dacă supunem totul rațiunii, religia noastră nu va avea nimic tainic și supranatural. Dacă lovim principiile rațiunii, religia noastră va fi absurdă și ridiculă. Rațiunea însăși trebuie să recunoască, să ne facă a vedea superioritatea credinței.

La câțiva ani după moartea lui Pascal, apare scrierea lui Ambrosius Victor, intitulată **Philosophia Christiana**, — **Filosofia Creștină**. Autorul susține că printre doctrinele filosofice este superioară filosofia creștină, și anume aceea profesată de Sf. Augustin. Apoi puțin timp după aceea găsim o aplicație a concepției tradiționale creștine la istorie, în opera lui Bossuet, **Discurs asupra istoriei universale**, — **Discours sur l'histoire universelle**. Făcând această aplicație, Bossuet relevă și rolul experienței, pe lângă acela al rațiunii și filosofiei, al credinței și religiei, în viața popoarelor, evidențiază spiritul armonic al creștinismului, dar supune totul credinței.

Mai târziu Locke reia oarecum teza lui Bacon, scoțând în relief importanța experienței. Filosofia ne înalță la religie, dar având ca metodă rațiunea care pleacă dela experiență, și continuă a o examina. Căci astfel ne dăm seama de armonia universului, care ne duce la credința în Dumnezeu. Și înțelegem adevăratul creștinism, care este doctrina în adevăr rațională, superioară, doctrina con-

vingerii nu a constrângerii. Totuși, creștinismul înlătură pe atei, căci aceștia sunt capabili de orice pe calea răului.

În același timp Spinoza caută ca, prin elemente luate din iudaism, creștinism, filosofia neoplatoniciană a lui Plotin, diferite concepții din timpul său, să extindă raționalismul lui Descartes, pentru a demonstra atotputernicia lui Dumnezeu. El voințește să arate că rațiunea și credința, filosofia și religia, sunt opuse jos, dar că în treapta lor culminantă, rațională, sunt una, — ca morală, — ca religie, universală, în Dumnezeu unul, perfect. Așa putem să înțelegem că lumea vine din Dumnezeu în chip matematic, necesar, ca un corolar dintr'o teoremă; că ea nu înseamnă o creație, conform unui scop, care ar mărgini ființa divină; că ea consistă în diferite moduri ale atributelor singurei substanțe care este Dumnezeu. Și așa putem să avem idei cât mai adecvate, sau potrivite divinului, să fim liberi, să ne înălțăm la Dumnezeu, să-l iubim, să facem binele, să fim fericiți.

Dar Malebranche, deși extinde și el cartesianismul, pentru a evidenția, și el, atotputernicia lui Dumnezeu, și a admite că rațiunea și credința, filosofia și religia în supremul lor grad sunt una în Dumnezeu unul, perfect, — ceea ce i-a făcut pe unii să-l acuze de spinozism, — totuși îl combate pe Spinoza. Căci, după cum observă alții, acesta, când susține atotputernicia lui Dumnezeu, spunând că lumea se deduce din Dumnezeu în chip matematic, are în vedere o religie universală pretinsă superioară oricărei religii speciale, iudaismului și deci și creștinismului, și care, în ultimă analiză, este religia unui filosof liber cugetător, — panteismul, — fără credința în divinitatea lui Iisus Hristos. Însă Malebranche, când întreprinde să dovedească atotputernicia lui Dumnezeu, spunând că nu există decât o singură cauză, Dumnezeu, care a creat lumea, că noi avem viziunea în Dumnezeu, că

toate celelalte zise cauze, în lume, nu sunt decât ocazionale, și că religia face una cu filosofia nouă, — adevărata filosofie, — care propovăduiește acest adevăr, vorbește în numele religiei creștine din tradiția augustiniană. Malebranche a fost pe de o parte prețuit ca fiind unul dintre cei mai mari metafizicieni, creștini, și pe de altă parte acuzat că este mai mult raționalist, filosof, decât credincios creștin.

Apoi Leibniz găsește profunzime însă și exagerare în empirismul lui Locke; admite în mare măsură concepția lui Malebranche, ca și pe aceea a lui Pascal, dar completându-le prin aceea a lui Origen care acordă mai multă libertate omului decât Sf. Augustin; și stăruiește asupra armoniei prestabilite. Credința, zice el, se află deasupra rațiunii umane, nu împotriva ei, dar rațiunea ne-a fost dată, ca și credința, de Rațiunea supremă, de Dumnezeu, pentru ca, prin filosofia la care ea ne duce, să avem o credință luminată, o religie luminată. Lumea consistă într-o infinitate de monade, sau unități, o infinitate de substanțe, nu una ca la Spinoza. Și substanța perfectă, sau unitatea primă, adică Dumnezeu, le creează pe celelalte ca pe niște fulgurațiuni, prin cugetarea sa. Dumnezeu a cugetat numeroase lumi, dar a ales să creeze cea mai bună lume posibilă. Fiecare monadă are o percepție, — cunoștință, — despre celelalte, și o apetitie, — o tendință, — de a avea o percepție mai clară sau a percepție. Și există o armonie prestabilă de Dumnezeu, de Rațiunea supremă, între toate ființele, între toate monadele, create, în scopul ca toate să se spiritualizeze, să năzuiască, să ajungă la perfecțiune. Filosofia lui Leibniz, — Monadologia, — este animată de sistemul armoniei prestabilite. Optimismul său a fost pe cât de admirat, pe atât de combătut, acuzat de spinozism. Unii se inspiră din raționalismul său, opus empirismului lui Locke, alții sunt empiriști.

Vico, în sec. XVIII d. Chr., accentuează că una din ca-

racteristicile profunde ale Evangheliei este neexclusivismul. Și filosofia, pentru el, trebuie să fie o știință nouă, anume o știință în conformitate cu adâncul înțeles al creștinismului. Aceasta constituie filosofia în care se completează unele pe altele, nu se resping diferitele ființe, — metode, cunoștințe, experiența, rațiunea, credința, filosofia, religia. Ea ne duce la adevăr. Ea ne arată că oamenii pleacă dela diversitate, pentru a năzui la unitate, la perfecțiune. Și, în această năzuință, noi străbatem numeroase etape, dar le străbatem pe fiecare, pe toate, în același mod: ne naștem, progresăm, decădem, ne sfârșim, pentru a ne naște din nou, continuându-ne existența în alte ființe, în acelaș mod, de dus și întors, de întors și re-întors, — **corsi e ricorsi**, — și totuși în scopul ca prin libertatea noastră, să ajungem la unitate, la divin. Vico își ilustrează teza studiind istoricul, vieța națiunilor.

În același timp Berkeley revine la empirismul lui Locke, dar stăruind asupra necesității că rațiunea trebuie să plece dela experiență, și să continue a o examina, pentru a ne arăta netemeinicia scepticismului, neexistența în sine a materiei, și a ne întări în credința care ne duce la religia creștină. Căci principalele argumente ale ateilor sunt scepticismul și materialismul, sau fie unul fie altul, și mai ales pretinsa existență a materiei, ca substanță, în sine. Filosofia este, sau trebuie să fie, studiul înțelepciunii, al adevărului, în vederea de a ne risipi orice motiv de neîncredere, de materialism, pentru a ne întări în credința creștină. Doctrina lui Berkeley a fost numită idealism, spiritualism sau imaterialism, fiindcă ea nu admite existența materiei decât ca o idee a spiritului.

Cu toate acestea Hume, deși empirist ca și Berkeley, pentru a ajunge la recunoașterea superiorității credinței, susține scepticismul, filosofia sceptică, la care ne duce rațiunea; și spre a evidenția atotputernicia lui Dumnezeu,

ca singura cauză a tot ce există, contestă realitatea cauzalității în știință, între fenomenele din lume. Unii văd în concepția lui despre știință, în fenomenismul, în scepticismul, în atitudinea lui împotriva principiului cauzalității, în empirismul lui, un scop nu mijloace în drumul către religie. Alții îl interpretează altfel. În direcția empiristă a lui Locke se află și Condillac, dar având notă sa proprie, sensualismul.

19. Kant ne spune că a fost deșteptat de Hume din somnul său dogmatic. El crede că, înainte de a-l fi citit pe acesta, mersese prea departe pe calea metafizică, ontologică, dogmatică, a raționalismului. Citindu-l observă că înaintașul său, la rândul lui, mersese prea departe pe calea opusă, a empirismului, a fenomenismului, scepticismului. Hume pare animat de bune intențiuni, însă metoda lui se afirmă exagerată. Ceea ce ni se impune constituie o examinare atentivă, o Critică, obiectivă, a termenilor opuși, a antinomiilor, a raporturilor dintre ei, pentru a-i concilia. Ideea de conciliere se înfățișează ca inerentă ființei lui Kant, suflet religios și în același timp temperament științific. Inșă el o caută dându-i diferite soluții, până când la un moment dat constată că o găsește în ceea ce s'a numit criticism sau idealism transcendentă, în introducerea de termeni intermediari între cei opuși, care să adapteze rațiunea la credință, și credința la rațiune, etc. Astfel pe de o parte mărturisește că a trebuit să limiteze știința pentru a salva credința, și pe de altă parte declară că rațiunea este aceea care postulează credința, și că religia se cuprinde în limitele rațiunii, ca morală. El definește filosofia prin știința raportului între orice cunoștință și scopurile esențiale ale rațiunii umane. Inșă filosofia ne duce la religie adică la scopul esențial al omului. Inșă, pentru a înțelege acest mers, avem nevoie să facem Critica Rațiunii, un examen cât mai serios, obiec-

tiv, al acesteia, față de sensibilitate, de experiență, sau de celelalte facultăți ale omului. Căci rațiunea alcătuiește metoda principală de a cunoaște, — și unii îi acordă prea mult, alții prea puțin. Să știm că atunci când vorbim de rațiune, sunt mai multe înțelesuri. Ea nu se prezintă într'un singur fel. Există una empirică, — discursivă, — *Verstand*, — înțelegerea, aplicată la sensibilitate; alta pură, *Vernunft*, intelectul; însă aceasta este sau teoretică sau practică; și între amândouă întâlnim facultatea judecății.

Și numai plecând dela sensibilitate în raporturile sale cu rațiunea, — dela intuițiile pure a priori sau formele sensibilității, — spațiul și timpul, — și ridicându-ne apoi dela o rațiune la alta, prindem, după Kant, mersul nostru în dobândirea adevărului. Rațiunea aplicată la sensibilitate ne procură știința fenomenelor. Rațiunea pură teoretică este metoda metafizicei, a gândirii, nu a cunoștinței, numenelor sau ideilor, a lucrurilor în sine. Ea ne arată ca o altă revoluție coperniciană, de alt gen, că obiectele se îndreaptă după cunoștințe, și nu cunoștințele după obiecte. Trecând mai sus, prin facultatea judecății care studiază arta, frumosul, ajungem la rațiunea pură practică. Ea postulează credința, care ne duce la religie. Și religia se află în limitele rațiunii, ea face una cu morala. Așa înțelegem că mersul universului consistă într'o sinteză care reduce din ce în ce multiplicitatea sensibilă la unitatea inteligibilă. Așa înțelegem că suprema cauză a lumii este Dumnezeu, suprema libertate, extramundană, sau transcendentă, și virtual immanentă. Ceea ce se numește cauzalitate în lumea sensibilă, empirică, a fenomenelor, în spațiu și timp, exprimă numai o categorie a înțelegerii; adevărata cauzalitate se găsește în lumea inteligibilă, a numenelor, deasupra spațiului și timpului. Dar această cauzalitate este sinonimă de libertate. Omul constituie o ființă determinată în lumea sensibilă, empirică, a fenomenelor, și formează o existență liberă, o adevărată ființă morală, în lumea inte-

ligibilă, a numenelor. Și educația oamenilor trebuie făcută în vederea acestei libertăți. Kant limitează știința, — precum limitează și metafizica, — pentru a face loc credinței. Filosofia sa, înțeleasă în numeroase forme de către urmașii săi, Iacobi, Herder, Fichte, Schelling, Hegel, Schleiermacher, Herbart, Schopenhauer, etc., a fost admirată de unii pentru arhitectonica sa rațională, și combătută de alții fiindcă acordă prea mult rațiunii, științei, filosofiei, metafizicei și prea puțin credinței, religiei. S'a zis că autorul ei rămâne pur și simplu un raționalist, un filosof raționalist; și i s'a adus și învinuirea că apare mai mult un credincios, un religios decât un raționalist, sau om de știință, filosof sau metafizician. S'a susținut că el a fost prea puțin metafizician și nu în deajuns om de știință¹. Auguste Comte, în sec. XIX d. Chr., îl laudă pe de o parte că a dat o lovitură metafizicei, și pe de altă parte își exprimă părerea de rău că el a menținut încă oarecum metafizica, nu i-a dat lovitura completă, pentru ca odată cu ea să se năruiască și teologia.

20. Vorbind de Auguste Comte se cuvine să-l amintim pe Saint-Simon predecesorul său. Acesta este interesant pentru noi aici mai ales prin scrierea sa intitulată Noul Creștinism, **Le Nouveau Christianisme**. El se afirmă, și el, preocupat, ca mulți alții, de mântuirea omenirii din mizeria în care se sbate. Și caută metoda pentru ajungerea la scop. O găsește în știință, în industrie. O află și în religia creștină, însă nu în tot creștinismul așa cum el ne-a

1. O expunere mai amănunțită a acestei concepții, citând textele, am făcut-o în lucrările noastre **Le Dualisme Logique**, Paris, Alcan 1915; **Le Théisme de Kant**, Paris Alcan, 1915; **Le Problème de la Méthode**, Paris, Alcan, 1938, p. 141 și urm. Am scris aceste lucrări în limba universală — franceză, — călăuziți și de gândul să aducem o contribuție la cunoașterea spiritului românesc de către spiritele celorlalte națiuni. Ele au fost privite, firește, ca orice, în diferite chipuri. Cuvinte bune, în **Revue Philosophique** vol. LXXXI, pag. 83—90, a spus dela început filosoful neocriticist francez Lionel Dauriac, discipulul lui Renouvier.

fost redat de partizanii săi dealungul tradiției prin teologie. O constată numai în aplicația intensă și extinsă a ceea ce alcătuește principiul esențial al creștinismului, și care, după el, consistă în iubirea între oameni din lumea actuală, fără preocupări metafizice despre viața viitoare, etc. Această aplicație este a științei teoretice, industria, adică unirea teoriei cu practica, a rațiunii cu experiența. Ea se numește filosofie pozitivă, noua religie, Noul Creștinism, care poate să ne aducă mântuirea căutată. Teza lui Saint-Simon n'a rămas fără înrăurire asupra contemporanilor. Totuși, în același timp Maine de Biran se inspiră din ce în ce din spiritualismul creștin tradițional; Brannis în Germania arată necesitatea **Filosofiei Creștine**, întemeiată pe tradiție, pe doctrina lui Sf. Toma din Aquino; și Victor Cousin în Franța profesează eclecticismul.

Auguste Comte, care primește în copilărie o educație religioasă catolică, apoi, mai târziu, o instrucție științifică, matematică, fiind elev al Școalei Politehnice din Paris, se inspiră atât din tradiția creștină, cât și din Aristotel, din enciclopediști, din Kant, Condorcet, și din filosofia pozitivă a lui Saint-Simon, pe lângă alte izvoare științifice, pentru ca să ajungă la propriul său sistem. El adoptă multe din ideile lui Saint-Simon, ca de ex. aceea de filosofie pozitivă, de iubire evanghelică, dar caută să le dea o structură mai științifică, după mentalitatea sa, și se desparte la un moment dat de acesta. Își ia ca deviză cuvintele: iubirea ca principiu, ordinea ca bază, și progresul ca scop, — l'amour pour principe, l'ordre pour base, et le progrès pour but, — și își propune ca, pentru îmbunătățirea situației nenorocite a oamenilor, să modifice, să înlocuiască, religia creștină, în deosebi pe cea catolică, prin religia demonstrată a umanității, la care ne duce filosofia pozitivă sau științifică. Și, după cum se știe, el formulează legea celor trei stări. Omenirea trece prin trei

stări, sau metode, principale: teologică sau fictivă; metafizică, abstractă, sau transitorie; științifică sau pozitivă, definitivă, bazată pe cunoștința fenomenelor nu a presupusei substanțe. Ceea ce înseamnă că omul superior, pentru el, s'a înălțat, deasupra teologiei și a metafizicei, la filosofia pozitivă, științifică, deoarece aceasta ne demonstrează că adevărata religie ca scop al vieții, — unirea, reunirea tuturor în vederea progresului, a perfecționării, — o formează aceea reală, efectivă a umanității, nu cea fictivă, teologică, teistă, sectară, nu cea creștină, catolică. Aceasta apare și ea animată de bune intenții, însă, admitând presupusa existență a lui Dumnezeu, nu poate să-și îndeplinească suficient rolul. Auguste Comte este un fost creștin catolic. El voia mai întâi să aducă îmbunătățiri catolicismului pentru binele omenirii, dar prin modificări el îl înlocuește cu pozitivismul, cu ceea ce el numește religia demonstrată, a umanității. Și unii dintre urmașii săi merg mai departe, proscriu chiar religia demonstrată, a umanității, orice umbră de religie. Ei caută să explice numai prin știință sau numai prin filosofia științifică, lumea, pe care credincioșii o lămuresc și prin religie. Totuși, alți gânditori profesază diferite alte învățături: criticismul lui Kant, sau religia, arta, metafizica, și așa mai departe.

Chiar în Franța lui Auguste Comte sunt unii ca Ravaisson, apoi Lachelier, care, sprijinindu-se pe rațiune, urmează mai mult spiritualismul creștin al lui Maine de Biran. Și sunt alții ca Renouvier, Renan, Taine care, inspirându-se din diferite alte izvoare, pe lângă cele franceze, ca monadologia lui Leibniz, scepticismul sau fenomenismul lui Hume, criticismul lui Kant sau al succesorilor săi, se situează între Maine de Biran și Auguste Comte.

21. Acum se afirmă în multe părți necesitatea filosofiei creștine. Trullard traduce din limba germană în

cea franceză **Istoria Filosofiei Creștine** scrisă de Ritter, și în care se relevă că nota caracteristică a acesteia este propovăduirea vieții eterne prin unirea cu Dumnezeu. În Anglia unii merg în direcția religioasă, creștină, dată de Hamilton, pe când alții, ca Stuart Mill, sunt în parte influențați și de pozitivismul lui Auguste Comte, pe lângă acela al empirismului obișnuit englez. În România există o tradiție creștină în care se încadrează, în general, diferitele forme culturale¹. Eufrosin Poteca stăruise în 1827 asupra adevărului că filosofia prin Cuvânt, — logos, verb, rațiune, — întărește ceea ce religia prin credință propovăduiește². Prin această frază Eufrosin Poteca exprimă spiritul tradițional, de armonie, al neamului românesc. Scrierile care se publică sunt căutate să fie cât mai în conformitate cu acest spirit. Găsim în prefața **Evangeliei dela Mănăstirea Neamțul**, din 1845, că Evangelia a adus filosofia cea adevărată. În 1852 se tipărește în București **Filosofia Kristiană** traducere de Ilie Benesku, în românește din grecește, după Veniamin Sinadon. Scopul esențial al acestei lucrări este acela de a ne atrage atenția asupra însemnătății morale a filosofiei întemeiată pe preceptele Evangeliei, pe atotputernicia lui Dumnezeu. Aceeași caracteristică, religioasă, creștină, și totdeauna raționalistă, a cugetării românești, fără a înlătura experiența, se constată în opera lui I. Heliade Rădulescu, având semnificativul titlu **Echilibrul între antiteze**, deși cu anumite accentuări în unele privințe. În același timp, în Franța, Lacordaire proclamă unirea rațiunii cu credința, a filosofiei cu Evangelia în **filosofia creștină**. În Italia circulă cartea lui Sanseverino **Compendiu de Filosofie Creștină, — Philosophiae Christianae Compendium**, în care se susține superioritatea filosofiei

1. Cf. lucrarea noastră **Filosofia Românească**, București, editura Caselor Naționale „Răsăritul”, 1922.

2. *Ibid.*, p. 126 și urm.

creștine ca eclecticism sprijinit pe tomism: Filosofia creștină consistă în eclecticismul bazat pe credință, — cum o găsim la Sf. Toma.

Însă o doctrină, din această perioadă, care examinează raporturile între filosofie și religie, fără a se ocupa de formula filosofie creștină, și care a avut o mare înrăurire asupra cugetătorilor din deceniile următoare, este aceea a lui Herbert Spencer numită evoluționism. Filosofia, pentru el, înseamnă sinteza celorlalte cunoștințe care ne arată progresiv că acolo unde se termină știința începe religia. De sigur, observă el, știința, sau studiul fenomenelor, nu ne spune integral ce va să zică lumea, absolutul. Încât trebuie să admitem agnosticismul, sau doctrina potrivit căreia știința, oricât de înaintată ar fi, are în fața sa Necunoscutul, dar un agnosticism relativ nu radical. Spencer nu susține nici teismul teologic, ca Hamilton, nici ateismul antiteologic, ca Auguste Comte. El constată evoluția, sau mersul lumii fenomenale dela omogen la eterogen. Evoluția, zice el, este o integrare de materie însoțită de o risipire de mișcare, în timpul căreia materia trece dela o omogeneitate nedefinită, incoerentă, la o eterogeneitate definită, coerentă. Și el voiește să ne explice că știința, mai ales filosofia ca sinteză a științelor, înaintează treptat în cunoașterea necunoscutului. Acesta nu apare nici absolut cunoscut, nici absolut necunoscut, ci progresiv cunoscut. Filosofia înfățișează trecerea dela știință la religie.

22. Continuându-ne studiul constatăm din ce în ce diversitatea, pe lângă multe încercări de a-i exprima unitatea care o străbate. Rezumând această diversitate, în raport cu ceea ce precede, putem să formulăm numeroase teze, printre care următoarele, și care, în general, se exclud unele pe altele. Filosofia este cunoștința, concepția, generală a omului despre lume. Ea înseamnă în forma sa

cea mai înaltă, o metafizică atee. Filosofia consistă în studiul, cunoștința, care ne duce la religia creștină, la cunoștința supremă, la înțelepciune, propovăduită de Iisus Hristos ca trimis al lui Dumnezeu într'un anumit timp și loc. Admitem că filosofia consistă în studiul care ne duce la religia creștină; dar să știm că Iisus Hristos, ca întrupare divină, exprimă mai cu seamă un eveniment interior, sufletesc, prezent în toate timpurile, în fiecare din noi, și nu mai ales un eveniment istoric. Filosofia trebuie să fie o nouă religie, nici absolut creștină, nici absolut anticreștină, ci în sensul învățaturii unui Hristos, om superior idealist, a unei personalități umane sublime. Ea a fost la început știința universală, din care s'au desprins treptat diferitele discipline, speciale, ca matematica, fizica, chimia, biologia; a mai rămas cu psihologia, estetica, teoria cunoștinței, logica, morala, sociologia, pedagogia, metafizica; dar și acestea tind să devină, cu timpul, fiecare la rândul ei, științe de sine stătătoare; încât în viitor ea va fi numai o metafizică sub formă de artă, de poezie. Dimpotrivă, orice s'ar zice, ea este, și rămâne, în adevăr, sinteza tuturor cunoștințelor, dar fiecare din acestea își are drumul său paralel cu al celorlalte; știința își are domeniul său; religia pe al său; legitimitatea uneia nu înseamnă nelegitimitatea alteia; și fiecare cunoștință, religie, morală, știință sau artă, își are filosofia sa; există o filosofie a religiei, a matematicii, a fizicii, chimiei, biologiei, a istoriei, a Dreptului, a artei. Ea înseamnă forma superioară a cunoștinței, și ca atare știința științei căci ea ne spune dacă știința se definește prin cunoștința fenomenelor sau a substratului fenomenelor; și, spunându-ne aceasta, ea se continuă pentru a face una cu adevărata știință. Ea se chiamă teoria cunoștinței, deoarece ea se ocupă cu toate formele acesteia. Filosofia reprezintă arta superioară, în care subiectul cunoscător și obiectul cu-

noscut fac una. Filosofia, în ultima analiză, se confundă cu morala, fiindcă morala este scopul. Filosofia nu consistă în metafizică, religie, știință, artă sau morală, ci ea trebuie să fie ea însăși, anume superioară tuturor.

Și diversitatea continuă. Unii filosofi profesează monismul. Ei admit un singur element, din care se alcătuește lumea. Dar ei sunt sau materialişti care neagă existența în sine a spiritului, care îl consideră ca o formă evoluată a materiei; sau spiritualişti pentru care materia înseamnă un spirit căzut; sau idealişti pentru care materia se reduce la o idee, nu are o realitate propriu zisă, nu este o substanță, în sine. Alții sunt dualişti. După ei există două elemente din care se compune universul. Și constată o luptă între principiul binelui și acela al răului. Dar ei afirmă superioritatea spiritului asupra materiei sau invers; sunt partizani fie ai unui anumit echilibru, fie ai altuia; sunt dualişti, fie în sensul că lumea consistă într'o realitate străbătută de ideal, fie în acela că idealul este atât cauză cât și scop al realității. Pentru unii idealul reprezintă o nălucă. Alții sunt pluralişti. Ei au convingerea că lumea se alcătuește din o multiplicitate de elemente. Dar aceste elemente sunt sau atomi materiali, sau monade spirituale. Unii admit un anumit solipsism. Fiecare din ei se întreabă dacă lumea nu apare în atâtea feluri câți inși sunt, fiecăruia în felul său, și nu aceeași pentru toți; și dacă, în consecință, realitatea nu se reduce numai la ceea ce îi spune propria sa cunoștință, numai la el singur, la conștiința lui; dacă toate celelalte pretinse ființe nu sunt decât simple închipuiri. Alții caută să precizeze că filosofia trebuie să fie existențială, adică un studiu al acțiunii spiritului realizat în materie, pentru ca să ne putem înălța spre divin. În același timp se semnalează pragmatistii. Ei susțin că adevărul se definește prin teoria care reușește în aplicația ei empirică, în înfăptuirea ei, teoria care este practică. Și

sunt și misticii. Filosofia, pentru ei, consistă în cunoștința prin sentiment, prin extaz, printr'o rațiune pură, intuiție intelectuală, supraintelectuală, care depășește atât experiența vulgară, cât și rațiunea obișnuită, numită discursivă. Unii practică spiritismul. Ei cred că pot să comunice cu spiritele morților. Alții profesază teosofia, înțelepciunea divină. Anumiți teosofi se consideră, mai mult decât orice mistici, cunoscători, gnostici, ai înțelepciunii lui Dumnezeu. În opoziție cu aceștia sunt materialistii, mecaniciștii, determiniștii, ateii, care declară că lumea își urmează cursul ca o mașină, în chip mecanic, fără Dumnezeu, fără niciun scop conștient. Și în opoziție cu materialistii sunt idealiști, spiritualiști, teiști, finaliști, partizani ai libertății. Ei își exprimă convingerea că lumea are un scop, că ea este creată de Dumnezeu cu un rost, și că ea posedă libertatea respectivă pentru a putea să-și atingă țelul.

Apoi există filosofi care acordă mai mult destinului, sau caută diferite concilieri, sunt liberi-cugetători, între mecanism și finalism. Și, fiind una sau alta, unii văd în viață o desfășurare a răului, un șir de suferințe, se afirmă ca pesimiști; alții sunt, invers, optimiști, ei constată realizarea binelui în lume. Dar chiar între partizanii aceleiași concepții se găsesc deosebiri. Materialismul nu este același pentru toți materialistii, spiritualismul nu se prezintă același la toți spiritualiștii. Pentru unii marea chestiune consistă în a preciza dacă filosofia culminează cu știința sau cu arta; morala, sau religia; cu metafizica, sau cu ea însăși superioară tuturor acestora. Alții, plecând dela definiția filosofiei ca sinteză a diferitelor discipline, în scopul de a ne duce la știința perfectă, observă zădărnici acțiunii filosofiei, deoarece, pentru ei, nu există, este o iluzie, așa zisa știință, universală, perfectă. Ci fiecare își urmează progresiv drumul său. Și sunt filosofi care admit existența științei perfecte, divine, dar

sustin că la ea ajungem prin credință, religie, și nu prin rațiune, știință sau filosofie. Întâlnim și eclecticici, care adună, aleg, culeg, din fiecare sistem ceea ce li se pare bun, întemeiat, pentru a forma un nou sistem. Pe unii dintre reprezentanții acestor teze i-am examinat, pe alții urmează să-i cităm. Printre ei sunt Kierkegaard, Ritschl, Max Müller, Wundt, Häckel, Fouillée, James, Nietzsche, Boutroux, Eucken, Guyau, Bergson, Croce, Russel, Gentile, etc.

Sunt cunoscute discuțiile între partizanii exagerați ai lui Renan, autorul raționalist al *Vieții lui Iisus*, și aceia ai credinciosului catolic criticul Brunetière. Cei dintâi proclamă viitorul științei în locul religiei, pe când cei din urmă declară falimentul științei în fața religiei. În acest timp apare revista **Analele de Filosofie Creștină**, — **Annales de philosophie chrétienne**, care publică multe din aceste discuții. Și sunt și filosofi care caută să dea dreptate atât științei cât și religiei. Unul dintre aceștia se constată în persoana lui Emile Boutroux, care scrie cartea intitulată *Știință și Religie*, — **Science et Religion**. Aceste două puteri, zice Boutroux, nu se reduc una la alta; ele se dezvoltă prin însuși conflictul lor, apropiindu-se, cu ajutorul rațiunii, de pacea, acordul, armonia dintre ele, însă fără să-și atingă vreodată țelul, căci astfel este condiția umană. Am mai putea să cităm numeroase cazuri, ca acela al lui Papini care se convertește dela pragmatism la creștinism, și care scrie *Vieța lui Iisus*, după o metodă mai puțin raționalistă și mai sprijinită pe credință, decât aceea redată de Renan, — etc.

23. Dar să considerăm una dintre doctrinele celebre în timpul când apare prezentul nostru studiu, anume filosofia lui Henri Bergson. Examinând, prin diferitele mijloace de a cunoaște, realitatea, ființa, lumea în care

trăim, empiric, Bergson ajunge, într'un anumit moment. la cunoștința, oarecum nebuloasă după cum ne spune el însuși, că această realitate, această ființă, lumea, este vieață, elan vital, adică spirit, sau suflet, care străbate materia; devenire, timp care curge neconținut ca un râu. Spiritul, sau sufletul, considerat în sine, deosebit de materie, înseamnă spiritul propriu zis, superior, durată pură, conștiință, calitate, libertate, memorie pură, avânt de iubire, cerință de creație, ființă deschisă, progresului. Materia va să zică spirit inferior, căzut, oprit, încremenit, spațiu, cantitate, inerție supusă determinismului, ființă închisă, progresului. Adică materia, precizează Bergson, exprimă un grup de imagini. Imaginea este o existență care ne arată mai mult decât ceea ce idealismul numește o reprezentare, dar mai puțin decât ceea ce realismul înțelege prin lucru; o existență situată la jumătatea drumului între lucru și reprezentare. Și astfel vieața, sau devenirea, consistă într'o energie, spirit care străbate materia; durată spațializată sau timpul. Izvorul vieții îl aflăm în supraconștiința, Dumnezeu care crează continuu, și se continuă în creație, ca sfortare creatoare, neavând nimic împlinit, ci fiind vieață neîncetată, acțiune, libertate. Lumea este o energie în evoluție, o creație continuată, o evoluție creatoare, și nu o creație terminată. Studiind-o, deducem, avem intuiția, că la origine vieața, sau conștiința străbătând materia, trebuie să fi fost pe de o parte orientată spre intuiție, fixându-și atenția asupra propriei sale mișcări, spirituale, și pe de altă parte orientată spre inteligență, fixându-și atenția asupra materiei pe care o străbătea ca spirit. Inșă, din cauza materiei, conștiința a restrâns intuiția în instinct, iar ca inteligență s'a dezvoltat în rațiune discursivă sau gândire logică. Totuși a rămas un ciucure de intuiție în jurul inteligenței, o legătură între instinct și inteligență. Și instinctul luminat de inteligență se afirmă ca intuiție

intelectuală. Aceasta constituie metoda omului de a cunoaște, superioară rațiunii discursive, deși ea însăși încă tot nebuloasă oarecum. Inteligența, urmându-și drumul, studiază materia și ne dă știința pozitivă. Intuiția intelectuală, constatând insuficiența inteligenței, a rațiunii discursive, a gândirii logice, a științei aplicată cu deosebire la materie, ne duce la filosofie, adică la studiul asupra științei, a problemei cunoștinței, care ne înalță la metafizică, la cunoștința superioară, a spiritului, a raportului spiritului cu materia, a vieții. Filosofia, zice Bergson, este adevăratul evoluționism, adevărata prelungire a științei, în care ființa evoluată continuă pe alta și se continuă în alta, prin spiritul care îi străbate materia, și nu spirit divizat, o simplă evoluție a materiei ca în sistemul lui Spencer. Datele imediate ale conștiinței sunt stările acesteia care se continuă unele în altele. Repulsia pe care o avem față de un nenorocit devine teama ca să nu ajungem și noi ca el, și teama se prelungește în simpatie, și simpatia ne duce la umilința pe care trebuie să o avem pentru că am avut repulsie față de un nenorocit, și umilința ne aduce mila.

În filosofia lui Bergson se întâlnesc diverse curente, ca profetismul evreu, misticismul plotinian, creștin, cartesianismul, empirismul, idealismul sau spiritualismul lui Berkeley, criticismul lui Kant, voluntarismul lui Schopenhauer, pozitivismul lui Auguste Comte, evoluționismul lui Spencer, metafizica lui Lachelier. Ea se poate chema o filosofie religioasă, dar metafizică, o metafizică pe de o parte pozitivă, bazată pe experiență, pe rațiune, pe știința zisă pozitivă, și pe de altă parte mistică, un avânt de iubire, un entuziasm, o credință care depășește experiența, rațiunea, știința pozitivă, orice intuiție intelectuală, pentru a fi intuiție supraintelectuală, cunoștința misterului, a ființei supreme, una cu acțiunea acestei ființe. Ea declară ca cea mai înaltă învățătură pe

aceea a creștinismului, însă ea îi vede superioritatea în faptul de a fi o propovăduitoare a misticismului, pe care această învățătură îl propovăduiește mai complet decât oricare alta, și prin care oamenii pot, în viitor, să fie integral liberi, puternici, să devină zei. Religia în sublima sa formă exprimă starea de suflet care se propagă. Și misiunea religiei în general și a creștinismului în special, este aceea de a difuza misticismul.

Ne simțim datori să observăm că în această doctrină, a lui Bergson, deși se proclamă superioritatea creștinismului, credința se afirmă cu deosebire la urmă, oarecum ca la Spinoza, nu chiar dela început ca în creștinism. Religia apare față de misticism ca vulgarizarea față de știință. Acesta este unul din sensurile profunde ale filosofiei lui Bergson. Misticismul și creștinismul, zice el, se condiționează îndeinit unul pe altul. Trebuie totuși să fi fost un început. De fapt la originea creștinismului a fost Hristos. Din punctul de vedere în care noi ne punem, și din care apare divinitatea tuturor oamenilor, importă puțin că el se chiamă Hristos. Aceia care au mers până a nega existența lui Iisus nu vor împiedeca Predica de pe munte să figureze în Evanghelie, împreună cu alte dumnezeiești cuvinte. Autorului i se va da numele care se va voi, dar nu se va putea spune că n'a existat autor. Noi nu avem deci să ne punem aici atari probleme. Să spunem numai că marii mistici sunt imitatori și continuatori originali, dar incompleți, a ceea ce a fost complet Hristosul Evangheliilor. El însuși poate fi considerat ca un continuator al profeților lui Israel.

Mistica, misticismul, reprezintă în acelaș timp atât doctrina cunoștinței despre misterul lumii cât și însăși această cunoștință, și spiritul cunoscător care în cea mai înaltă formă face ună cu misterul lumii, cu spiritul pur, și străbate ca avânt de iubire întreg universul, dar pe numeroase trepte, diferite ființe, căutând să știe pentru a crea, și

creând. Misticismul incomplet înseamnă extaz, contemplație, spirit care contemplă. Misticismul complet cuprinde în el atât extaz, contemplație, spirit care contemplă, cât și sentiment, iubire și acțiune, spirit care creează, intuiție intelectuală, supraintelectuală, intuiție mistică, sau credință. Dar sunt diverse nuanțe. În una din formele sale, metafizice, spiritul este artistul care creează pentru a crea. Însă mai sus el face una cu moralistul care creează în vederea binelui tuturor, ducând știința și arta pe culmile metafizice. Ajuns aici spiritul vede că morala izvorăște din religie. Dar există o morală închisă care pleacă dela o religie statică, infra-intelectuală, și morala deschisă care vine din religia dinamică, supraintelectuală. Între amândouă se găsește morala care se deschide, — a religiei mijlocii, intelectualiste. Religia statică, — morala închisă, — este aceea a unei societăți inferioare, a unui naționalism rău înțeles, incomplet, mărginit, egoist, a naționalismului unui popor care urmărește cucerirea altora pentru sine. Pe o treaptă superioară se află, după cum am spus, creștinismul, religia dinamică, din care izvorăște morala deschisă, pură. Dar între una și alta sunt nuanțele religiei mijlocii, ale moralei care se deschide. Și așa putem să cităm numeroase atitudini ale spiritului, printre care misticismul incomplet al necreștinilor.

Deasupra tuturor se înalță religia creștinilor, misticismul lor. Creștinismul a fost o completare a misticismului anterior și în același timp o transformare profundă a iudaismului. În locul religiei iudaice, care era încă esențial națională, deși națională superioară nu primitivă, nu absolut închisă, s'a substituit o religie, cea creștină, capabilă de a deveni universală. Unui Dumnezeu mai ales al lui Israel, a urmat un Dumnezeu de iubire care iubea întreaga omenire. De aceea, zice Bergson, noi ezităm a clasa pe profeții evrei printre misticii antichității. Și cu toate

acestea, adaugă el, niciun curent de gândire sau de sentiment n'a contribuit ca profetismul iudeu să suscite misticismul complet, al creștinilor. Dar creștinismul merge chiar dincolo de umanitarism, până la iubirea pură, în sine, înălțată deasupra oricărui obiect concret.

Cu alte cuvinte, dacă străbatem scara ce urcă dela religia statică, dela morala închisă, trecând prin morala care se deschide, către religia dinamică, spre morala deschisă, avem familia, națiunea, umanitatea, cu diferite nuanțe între ele. În ceea ce privește națiunea trebuie să știm că în starea inferioară se află naționalismul primitiv despre care am vorbit. Apoi mai sus este patriotismul acelor care spuneau că este dulce a muri pentru patrie. Însă și mai sus întâlnim o altă formă de patriotism, un anumit misticism, care consistă într'o virtute nu numai de războiu ci și de pace, care atrage spre el ceea ce există mai bun în suflete, care s'a alcătuit încet, pios, din amintiri și din speranțe, din poezie și din iubire, din câte ceva din toate frumusețile morale, ca mierea din flori. El duce la umanitarism. În sfârșit pe culme se afirmă creștinismul, sau misticismul complet. Dar această ascensiune dela familie la națiune, dela națiune la umanitate, nu se face printr'o evoluție graduală, dela inferior la superior, cum socotesc unii, ci consistă în opera spiritului care se urcă în salturi străbătând materia. Este o deosebire de natură, nu numai de grad, între sufletul închis și sufletul deschis.

Se zice că învățarea virtuților cetățenești se face în familie, că iubirea de familie ne prepară pentru aceea a patriei, și că iubirea de patrie ne duce la aceea a omenirii. Simpatia noastră s'ar lărgi astfel printr'un progres continuu. Dar adevărul, observă Bergson, ne învață că noi nu ajungem la umanitarism prin etape, parcurgând familia și națiunea. Există dela început ceva superior în noi care ne duce spre înălțimi: spiritul care străbate materia. Lumea, la începutul ei, nu apare fără scop cum

spun mecaniciștii, și nici cu un scop clar determinat, așa cum susțin finaliștii radicali. Ea consistă într'un spirit, o libertate, care are o intuiție vagă, un finalism vag, despre rostul său. O parte s'a înălțat spre țintă, devenind tot mai spirit, iar alta a căzut sub formă de materie. Incât în cele din urmă constatăm o deosebire de natură, nu numai de grad, între o ființă și alta. Dar stă în puterea fiecăruia dintre noi să ne înălțăm, să ne spiritualizăm. Omenirea geme pe jumătate zdrobită sub greutatea progreselor pe care le-a făcut. Ea nu știe în deajuns că viitorul său atârnă de ea. Ea să vadă mai întâi dacă voiește să continue a trăi. Ea să se întrebe apoi dacă voiește numai să trăiască sau să facă și eforturile necesare pentru ca să se împlinească, până chiar pe planeta noastră refractară, funcțiunea esențială a universului, care este o mașină de făcut zei.

24. Un alt sistem interesant din acest timp, și care se prezintă ca direct opus evoluționismului lui Spencer, îl găsim în involuționismul lui André Lalande. Însă vom reveni asupra lui. Continuând a considera doctrina lui Bergson, observăm că și ea a fost pe cât de admirată pe atât de combătută, ca toate marile gândiri. Unii, ca de ex. Maritain, care profesează neotomismul, revenirea la tradiția creștină a lui Sf. Toma din Aquino, deși susțin superioritatea credinței creștine față de rațiune, relevă partea exagerată a antiraționalismului bergsonian. Filosofia, în cea mai înaltă a sa formă, după ei, este **Filosofia Creștină** așa cum ea se deduce din învățătura lui Sf. Toma din Aquino. Filosofia creștină consistă în rezultatul rațiunii ajutate, întărită, perfecționată, de revelație, credință, de grația divină propovăduită de Evanghelie. Căci, după cum spune Sf. Toma: grația nu distruge natura, ci o perfecționează. Alții, ca James, partizani ai pragmatismului, ai doctrinei faptei, a acțiunii, a empiri-

smului radical, sau studait cum îl mai numesc ei, și după care adevărul se definește prin teoria utilă, reușită, urmată de practică, de fapte, confirmată de experiență, — apreciază intuiționismul gergsonian, fiindcă el arată exagerarea valorii atribuită conceptelor pur raționale. Pragmatismul, sau învățătura faptei, declară ei, este o religie, dar orice religie și nu încă una anumită; exprimă misticismul dintre ceea ce se pretinde suprademonstrativ și ceea ce se pretinde demonstrativ. Căci nu știm încă, spune James, ce anumită religie va fi mai adevărată decât altele, în sensul pragmatist, deoarece lumea se găsește pe cale de formație, și trebuie să cooperăm, între noi, și toți cu Dumnezeu, și cu mistica și cu știința, pentru a face să triumfe binele asupra răului. Nu cunoaștem originea universului, ci constatăm prezentul privind viitorul: mersul pluralității spre unitate, — al lumii spre mai bine, un meliorism. — James, deși în ordine cronologică vine înaintea lui Bergson, a fost citat aici fiindcă el apare mult impresionat de ideile acestuia, afară de acelea ale lui Stuart Mill sau Peirce. Observăm că, pe lângă multe asemănări, există deosebire între James și Bergson cu privire la religie: James declară că nu știe încă ce religie va fi mai adevărată; Bergson proclamă superioritatea creștinismului, deși în direcția misticismului.

Unii care susțin religia creștină prin antiraționalism, inspirat direct din acela al gânditorului danez Kierkegaard sau asemănător lui, și care sunt numiți în general partizani ai filosofiei existențiale, sunt înrăușiți și de intuiționismul lui Bergson sau pragmatismul, lui James în acțiunea lor de a readuce creștinismul, cum zic ei, pe adevăratul său drum dela origine. Kierkegaard spusesese la sfârșitul primei jumătăți și la începutul celei de a doua jumătăți a sec. XIX, că biserica oficială creștină — în deosebi cea catolică — a dat o prea mare importanță rațiunii umane, filosofiei, și astfel s'a

îndepărtat dela credința, dela religia, mântuitoare a primilor creștini. El ne recomandă să plecăm dela ceea ce este mai existență în noi, mai subiectiv, trăit real, istoric, de noi, mai empiric, dramatic, tagic, mai individual, propriu fiecăruia dintre noi, în diversitatea în care suntem; să plecăm dela ceea ce avem mai greșit, mai păcat în trecutul nostru, pentru ca apoi prin salt, nu prin rațiunea progresivă, să revenim la credința mântuitoare dela care am căzut. Kierkegaard se afirmă ca adversar al filosofiei raționaliste a lui Hegel. Și unii dintre partizanii săi din sec. următor, XX, stăruesc asupra faptului că rațiunea și știința sunt piedici pentru propășirea filosofiei. Ci trebuie să subordonăm credinței rațiunea. Filosofia, zic ei, trebuie să fie existențială, un studiu care pleacă dela realitate așa cum ea este pe pământ, existență, adică esență sau spirit în accident sau materie, — nu numai esență sau numai accident, — pentru a cunoaște din ce în ce această realitate în adevărata ei natură, prin salturi, prin alegere, — ori, ori, — nu prin conciliere, unificare progresivă cum fac raționaliștii. Incă odată, lumea în care trăim nu se înfățișează ca o esență de o parte și un accident de altă parte, ci apare ca o esență într'un accident, o existență, și totuși în care trebuie să sărim dela inferior la superior, dela materie la spirit.

Dela existență trebuie să plecăm. Și în acest caz metoda filosofiei consistă în diferitele sentimente tragice, sub formă de durere dulce, de paradox, ca neliniștea, grija, apăsarea, nostalgia, dorul, silința de a retrăi trecutul ca să-l facem mai bun decât a fost. Prin această metodă ajungem mai mult decât să cunoaștem, trăim, vedem că existența noastră actuală este un păcat, — o despărțire, — ex-sistere, — a noastră de Dumnezeu, și în același timp o credință, o religie, o dorință de reunire a noastră cu Dumnezeu. Să ne simțim că suntem păcătoși pentru a ne mântui. Suntem în ex-

tazul vieții când avem oroare de viață. Trebuie să trecem printr'o serie de paradoxe, care pentru un raționalist sunt adevărate scandaluri, dar care pentru un credincios sunt însuși mersul nostru către divin. Prin această metodă noi ne retragem în trecut, în noi, pentru ca, printr'o tot mai deplină trăire a acestui trecut, să mergem mai departe în viitor, mai sus. Există o continuă repetiție, dar care alcătuește însuși mersul nostru către divin. Această filosofie, zic unii dintre adepții săi, nu înseamnă filosofia creștină oficială, augustiniană sau tomistă, căci nu se poate concepe o unire între filosofie și creștinismul rațional oficial. Ea este creștinismul în forma lui dela început, care trebuia să se accentueze din ce în ce în adevărata lui natură, — existențială, — însă pe care biserica oficială l-a deviat din drumul său, uitând că Iisus Hristos exprimă existența, Dumnezeu-Om.

Concepția lui Kierkegaard a fost și ea preamărită de unii, și viu atacată de alții ca fiind aceea a unui protestant, a unui romantic. În orice caz, mulți dintre partizanii săi, din timpul apariției actualei noastre lucrări, găsesc un sprijin în antiraționalismul lui James și Bergson. Printre aceștia se citează filosofii Heidegger, Jaspers, teologul protestant Karl Barth. Dar și între ei sunt nuanțe, nu au toți absolut aceeași concepție. Sunt și filosofi creștini care au legături cu teza lui Kierkegaard dar fără a se inspira direct din ea, și care, având și alte izvoare, simpatizează și cu pragmatismul lui James și intuiționismul lui Bergson. Să considerăm aici unul dintre aceștia.

Berdiaeff își întitulează una din cărțile sale **Spirit și Libertate**, — **Încercare de Filosofie Creștină**. El profesează un anumit creștinism, ortodox, rus, pe care îl socotește în afară de toate curentele pornite din Kierkegaard, deși având asemănare cu acestea, dar a fost într'o anumită măsură înrăurit și de James și Bergson, pe lângă alții ca

Böhme, Solovieff, etc. Creația lumii, observă el, nu s'a sfârșit. Omul trebuie să coopereze cu Dumnezeu la terminarea ei. Conștiința biblică, aceea a Vechii Alianțe, nu vedea decât o parte a lumii, însă ea o lua ca totală. Această cosmogonie s'a transmis însuși creștinismului, care se desprinde greu de ea. Să știm că Dumnezeu este atotputernic față de ființă, și nu față de neant, de libertatea neluminată din prăpastie, din care a fost creată lumea, ființa; și de aceea există răul. Dar noi putem, și trebuie, cu ajutorul libertății noastre, să luptăm împreună cu Dumnezeu împotriva răului. Această cooperare alcătuește una din caracteristicile fundamentale ale adevăratului creștinism, ortodox, cu deosebire ale celui rus, crede Berdiaeff.

În același timp, alții urmau, urmează alte căi. Printre aceștia îl cităm pe André Lalande, pe care l-am amintit, a cărui doctrină, numită involuționism, se opune spre completare, ca și aceea a contemporanului său ceva mai în vârstă Bergson, evoluționismului spencerian, dar într'un înțeles raționalist creștin deosebit de acela intuiționist mistic al filosofiei lui Bergson. L-am citat mai amănunțit în alte lucrări. Il reamintim. Lalande își formulează teza examinând definiția lui Spencer că evoluția este integrare de materie însoțită de o risipire de mișcare, în timpul căreia materia trece dela o omogeneitate indefinită, incoerentă, la o eterogeneitate definită coerentă. Doctrina noastră, opusă evoluționismului, zice el, socotește că sunt pretutindeni, în fenomene și în legile observabile, două **vecțiuni** de sens invers, dintre care una, când este vorba de oameni, se manifestă în viața instinctivă și materială, alta în desvoltarea intelectuală și morală. Ea opune principiile rațiunii, diversității senzațiilor, și dreptul, luptelor naturale. Ea prepară formule care lasă loc mersului invers, și consideră orice transformare nu ca o dreaptă ci ca o traiectorie curbată de tendințe antagoniste : legea naturii și aceea a gândirii. Această opoziție pare

să fi fost ideea dominantă a filosofiei lui Platon, a budismului și a creștinismului, prin care ea rămâne încă activă în fața ideii contrarii. Și în lumea fenomenală, care consistă în acest dualism, oamenii propășesc cu adevărat când iau cunoștință că trebuie să meargă, și se silesc să meargă, în direcție involuționistă sau dela diversitate, dela eterogen, către unitatea intelectuală, spirituală, către omogen, și nu evoluționistă sau dela omogen la eterogen, către diversitatea instinctivă, animalică, materială ca în filosofia lui Spencer.

25. Dar, după cum am spus, alții urmează alte căi. D. Gr. Tăușan, într'o comunicare făcută la Academia Română¹, analizează pe unii dintre cugetătorii români, pe D-nii C. Rădulescu-Motru, I. Petrovici, P. P. Negulescu, Lucian Blaga, — socotiți de D-sa ca fiind personalitățile care au reușit să imprime studiilor metafizice o notă personală, un adaus la metafizica universală. Să-i examinăm pe acești gânditori, atât prin analiza D-lui Tăușan cât și prin cunoștința noastră despre ei. Constatăm diversitatea pe lângă unitatea pe care o căutăm. Ii cităm în ordinea lor cronologică, și îi redăm, pe cât cu putință, prin înșile propriile lor cuvinte. Le expunem unele idei într'o formă mai desvoltată, fiindcă sunt Români, și această carte se adresează acestui neam în special, și omenirii în gneral.

D. C. Rădulescu-Motru observă că filosofia, — adevărata filosofie, așa cum trebuie să fie, — este studiul raporturilor între diferitele cunoștințe. Ea consistă în știința care pleacă dela constatarea că diferitele științe speciale sunt relative, nu absolute cum afirmă unii savanți specialiști, și care se înalță deasupra științelor speciale. Ea se înalță

---

1. Gr. Tăușan, *Câteva sisteme metafizice românești*, în *Contribuții filosofice și literare*, București, editura Casei Școalelor, 1940, p. 65 și urm.

deasupra acestora, pentru ca, în vederea unei științe mai depline, să le studieze, să le armonizeze, să le găsească o nouă posibilitate de propășire, și nu numai, cum cred unii, să unifice pur și simplu în sisteme enciclopedice rezultatele lor. Și, din treapta superioară în care se află, filosoful deschide, prin intuiție sau judecată originală, drumuri nouă științelor speciale, fără a interzice altor filosofi libertatea de a proceda altfel, potrivit intuiției lor. Filosofia studiază lumea din toate punctele de vedere. Alături de științele speciale mai sunt, între altele, metafizica, arta, religia. Și acestea deci intră în preocupările filosofului. Raporturile între ele sunt o corelație. D. Motru este un filosof raționalist, care nu exclude experiența, și care, pentru a face un pas mai departe în răspunsurile la problemele puse, caută să se întemeieze pe datele științelor speciale pozitive, pe progresul lor, oricât de relative sunt aceste date. Se poate numi un probabilist. Formulează treptat afirmațiunii numai cu rațiunea cea mai clară cu puțință, numai bazat pe datele științifice, pozitive, cele mai precise cu puțință. Ne spune că nu trebuie să înlocuim realul prin ideal, munca adevărată cu munca de mântuală, judecata cumpănită și controlată cu vorbăria deslănată, lăsată să curgă la voia întâmplării, să amestecăm raționalul cu misticul sub motivul că realizăm o sinteză superioară.

Metafizica, observă D-sa, constituie știința care are de scop a ne da cunoștința cea mai completă și cea mai puțin relativă despre lume. În scopul pe care îl are de îndeplinit, ea se atinge cu arta, și mai ales cu religiunea. Scopul artei și al religiei se definește chiar de unii întocmai ca și acel al metafizicei. Dar cu această asemănare există și o deosebire. Absolutul pe care ni-l dă cunoștința metafizicei este altul decât acela pe care ni-l înfățișează formele artei, și decât absolutul pe care ni-l dă credința religioasă: absolutul metafizic consistă într'o gândire

care, deși deasupra științelor speciale, se sprijine totuși pe metodele științifice experimentale, pe când absolutul artei și al religiei se prezintă ca desprins de orice metodă experimentală. Frumosul artei se contemplă nu se dovedește; și convingerea religiei se impune prin alte mijloace decât prin acelea ale raționamentului. Metafizica se susține pe logica gândirii, și, prin aceasta, pe metoda științifică, pe când arta și religia se susțin pe logica sentimentului. Și metafizica ne face să înțelegem realitatea ca o energie care evoluiază. Realitatea, — energia, — își confundă evoluția sa cu procesul de formație al personalității în care se rezumă toate corelațiunile. Cele două aspecte principale sub care ne apare realitatea, — fenomenele fizice sau materiale și fenomenele psihice sau sufletești, — sunt înfățișările aceleiași realități, ale personalismului energetic. Realitatea este personalismul energetic, — puterea sufletească, — un monism.

D. Motru se abține oarecum a da un răspuns categoric la ceea ce formează esențialul în problemele religioase, ca existența lui Dumnezeu, explicarea raportului între Dumnezeu și lume. După cum am spus, D-sa înaintează în domeniul religiei numai în măsura în care dispune de rațiunea cea mai clară cu putință, de datele științifice, pozitive, cele mai precise. Observă că adevăratul filosof, oricât de sigur ar fi pe cugetările sale, știe că ultimul cuvânt despre înțelegerea lumii și a vieții, pe care filosofia îl urmărește, nimeni nu l-a spus încă, și poate nici nu-l va spune vreodată. Totuși, filosofia având un orizont mai larg de cercetare decât îl au științele speciale, tolerează mai mult decât acestea diversitatea, coexistența afirmațiilor diferite, toleranța ei nefiind slăbiciune, ci o consecință care decurge din însăși natura filosofică. Astfel, d. Motru constată și posibilitatea de a explica pe baze științifice lumea pe care credincioșii și-o explică și prin credință. D-sa admite coexistența științei, a filosofiei, metafizicei,

artei, religiei. În tradiția biblică, Dumnezeu, zice D-sa, a făcut pe om după chipul și asemănarea sa ; în ipoteza noastră, metafizică științifică, a personalismului energetic, a monismului, evoluția face pe om după chipul și asemănarea realității totale. În tradiția biblică personalitatea omenească era socotită ca o copie după o personalitate supranaturală, pe când în ipoteza noastră personalitatea omenească este produsul necesar al evoluției realității. Și studiile îl duc și la teza filosofică, metafizică, formulată din punctul de vedere științific, pozitiv, că pare posibil ca în viitor omul să-și poată făuri singur destinul, deoarece făurirea destinului stă în puterea noastră sufletească, se reduce la organizarea de către noi a posibilităților de care dispunem, consistă în răspunsul pe care îl dăm vocației noastre. Dar mai întâi trebuie să ne cunoaștem vocația, virtualitățile de care dispunem, pentru a le pune în valoare. Destinul înseamnă durata sau, mai bine zis, timpul trăit, cât și cum l-am trăit, sau îl trăim, fiecare din noi, cu posibilitățile pe care le avem. Adică destinul este felul cum fiecare își întrebuițează, realizează, își actualizează virtualitățile sale, vocația.

Totuși, d. Motru mărturisește că a fost, este preocupat de problema Dumnezeirii, precum și de aceea a sufletului românesc, ca și de aceea a științei, a metafizicei, artei, filosofiei. Și totuși, D-sa nu formulează un răspuns direct cu privire la problema Dumnezeirii. Căci nu are încă datele necesare în această privință. Ci constată că soluțiile diferitelor probleme, deci și a acesteia, pot să coexiste pe drumuri deosebite. D-sa merge cu rațiunea în domeniul religiei, al discuției, ca de altfel în orice domeniu, numai în măsura în care, se poate sprijini pe rațiunea clară, pe știința precisă. Așa, de ex., constată că împrejurările, imprecise, din trecut, au făcut ca naționalismul nostru să se ridice pe baza creștinismului, a ortodoxismului. Spiritualitatea bisericii ortodoxe se confunda cu spiritualitatea

națiunii române. Dar actualele împrejurări au devenit astfel încât, în viitor, noul nostru naționalism, — Românis-mul, — nu se mai poate desvolta sprijinindu-se pe orto-doxism. Românis-mul și ortodoxismul nu pot fi contopite fără să se păgubească reciproc, fiindcă natura spirituali-tății unuia este cu totul diferită de a celuilalt. Orto-doxismul nu poate merge mai departe în serviciul unei spiritualități naționaliste, fără a-și pierde ca-racterul de spiritualitate religioasă creștină; iar Româ-nismul nu poate merge mai departe pe baza ortodoxismu-lui decât cu prețul abdicării sale dela rolul de promotor al progresului în ordinea economică și politică a Româ-niei. Fuziunea lor, cum o pretind unii, nu poate fi, pe vii-tor, decât dacă unul sau altul își trădează chemarea. În adevăr, Ortodoxismul, ca spiritualitate creștină, trebuie să rămână în veci deasupra intereselor pământești. Fon-dul său este o revelație: revelație invariabilă. Ortodoxis-mul se poate desluși prin examinarea tradițiilor, dar nu moderniza în spiritul timpului. Chemarea ortodoxismu-lui este să țină, în vecii vecilor, învățăturile lui Hristos în forma lor nealterată. Românis-mul, dimpotrivă, va să zică spiritualitatea care ne dă mijlocul de a merge cu vremea, de a ne moderniza. El este focul care purifică etnicul nostru pentru a-l pune pe acesta în măsură să creeze opere originale. Ortodoxismul consistă în tradiție, Româ-nismul este vocație. A face din Românis-m un gest al Dum-nezeirii, pentru izbânda spiritualității creștine ortodoxe, este o deșertăciune... A face din spirtualitatea cerștină or-todoxă un instrument în serviciul Românis-mului este o apostazie. Ceea ce formează caracterul diferențial al orto-doxismului consistă în întemeierea lui pe tradiție. El nu este ca alte forme de creștinism, ca de ex. protestantismul, care dau drum liber părerilor personale, și la care crești-nismul ajunge să fie după capul fiecăruia. Unii susțin că preoții noștri trebuie să facă mai multă filosofie. Teologii

care râvnesc să înlocuiască tradiția prin argumentări filosofice au o îngâmfare pretențioasă în aplicarea logicei raționaliste. Adevărata învățătură creștină nu este lăsată la descoperirea întâmplătoare a teologilor filosofi, ci există nestrămutată așa cum au cunoscut-o primii apostoli ai lui Hristos.

Și totuși, continuând, d. Motru recunoaște o înrâurire a creștinismului, a moralei creștine, a Evangheliei iubirii asupra etnicului, a naționalului. Eticul creștin, observă D-sa, a venit ca să purifice și să innobileze etnicul existent al popoarelor ajunse la un anumit nivel de cultură. Morala cere dela inovatorul ei uitare de sine, sacrificiul chiar de sine. Pe terenul științei și al tehnicii, activitatea inovatorului se poate asocia, și de fapt se și asociază totdeauna, cu dorințe egocentrice. De aceea, inovatorii pe terenul moral sunt nu numai rari, dar lumea se îndoește chiar că ar fi de aceeași natură cu ceilalți oameni. Eticul creștin apare față de morala timpului, în care s'a produs, așa de ridicat încât nu face îndoielă că izvorul lui este de inspirație divină.

Am redat aici într'o formă sintetică doctrina d-lui C. Rădulescu-Motru. D-sa personal nu declară că are credință, în înțelesul cât mai exact al creștinismului, însă constată că știința, — încă incompletă, — pe care d-sa se bazează, nu-l duce la concluzia să nege existența, legitimitatea, credinței la alții. Și nu știm, observă d-sa, dacă o atare problemă, aceea a Dumnezeuirii, nu este în veci insolubilă. D. Motru ne apare ca un teist raționalist, sau un raționalist teist. Spiritul raționalist, ne spune d-sa însuși, s'a tradus la mine în nețârmurita încredere în valoarea științei. Sunt convins că părțica de dumnezeire, pe care o are sufletul omenesc într'însul, consistă în funcțiunea raționamentului. Aceasta este unica funcțiune nepieritoare din sufletul omenesc. Incât d-sa nu se afirmă ca un credincios propriu zis, dar nici ca un necredincios.

Admite coexistența religiei și a științei. Problema Dumnezeu, ca și aceea a sufletului românesc, îl preocupă din ce în ce. Și ne amintește că rațiunea divină se află mai presus de logica umană.

D. P. P. Negulescu are o altă concepție. D-sa ne apare mai ales ca empirist, pozitivist, evoluționist. Filosofia, pentru d-sa consistă în studiul enciclopedic al științelor speciale, în scopul realizării treptate a unității universului. Religia este o explicație închipuită, menită să dispară în fața progresului științei. Filosofia se prezintă ca o explicație generală a lumii, ca o luptă a omului de a se feri pe de o parte de scepticism, și de a nu cădea pe de altă parte în dogmatism. Pentru a-și explica lumea, omul primitiv a început prin religie. Însă aceasta, fiind o simplă închipuire, a dus la scepticism. Și scepticismul, la rândul lui, neputându-se menține, a fost înlocuit cu dogmatismul. Dar din conflictul extremelor a rezultat mersul progresiv al științelor pozitive. Și filosofia, în forma sa evoluată, este studiul enciclopedic al științelor. Totuși, din ce au fost odată religie, metafizică, se mai păstrează încă urme care continuă să existe, cel puțin ca instincte, deși considerarea științelor ne face să întrevădem zădărniciile lor, într'un timp mai mult sau mai puțin îndepărtat. Și unul din scopurile noastre, filosofice, trebuie să fie acela de a aduce contribuția noastră la justa prețuire a rolului științei, pozitive, în soluționarea problemelor pe care ni le punem. Astfel, oamenii au avut totdeauna dorința de a-și cunoaște destinul, ridicând un colț măcar al vălului ce le acoperea taina propriului lor viitor. Căile însă pe care au încercat să-și satisfacă această dorință au fost, după timpuri, locuri, popoare, împrejurări, foarte diferite: mijloacele magice, astrologia, oracolele, cărțile sibylline, Kabbala, etc. Cu toate acestea, au venit, cu tim-

pul, gânditori care au arătat că singura putere a omului asupra fenomenelor stă în știință. Și, în adevăr, s'a dovedit posibilă prin știință, prevederea fenomenelor în ordinea fizică. Dar s'a căutat această posibilitate și în domeniul lumii sufletești, morale. Aici au survenit dificultăți, deoarece acest domeniu este încă puțin cunoscut științificeste. S'a pus deci, sau s'a repus, problema destinului, în termenii, între alții, ai genezei formelor culturii, ai genezei sistemelor de idei, sau ai factorilor care determină apariția și orientarea cugetării filosofice: în ce măsură putem ști de ce unii oameni devin filosofi, iar alții nu, și de ce unii filosofi ajung să înțeleagă lumea în unele chipuri, iar alții într'altele ?

Studiind chestiunea, d. P. P. Negulescu a fost condus să constate originea biologică a vieții sufletești, și că unul din factorii căutați îl alcătuește nevoia organică de a cunoaște. Această nevoie există, evident, la toți oamenii. Inșă ea n'are la toți aceeași intensitate. La filosofi ea este excepțională. Această intensitate pare înăscută ca posibilitate sau virtualitate, organică, și ea rămâne latentă până când împrejurările, adesea întâmplarea, îi permit să se manifesteze. Prin urmare un altul dintre factorii căutați consistă în împrejurări, în mediul științific, artistic, filosofic, al timpului considerat, adesea în întâmplare. Apoi omul care aspiră să fie filosof are trebuință de o putere de muncă extraordinară, pentru ca să poată aduna imensul material de cunoștințe particulare, indispensabil pentru un filosof, care nu este un savant specialist, cantonat într'o problemă mărginită și izolată. Și el are nevoie de stăruință, pentru ca să nu se descurajeze în fața dificultăților acestei munci. El are trebuință, mai departe, de o mare doză de obiectivitate în prețuirea materialului pe care îl adună, precum și de o mare doză de pătrundere critică în desprinderea concluziilor. El mai are trebuință de un mod

propriu de a gândi aceste concluzii, pentru ca să le dea o formă personală sau originală. Dar toate aceste calități sufletești ale unui om ce s'a îndreptat către filosofie, se pot constata fără prea multă greutate, când s'au manifestat, când avem adică dinainte-ne rezultatele lor cristalizate în opere filosofice. Putem chiar, atunci, să le explicăm apariția, cu ajutorul factorilor pe care i-am trecut în revistă. Întrebarea este dacă putem și prevedea apariția lor înainte de a se manifesta. Trebuie să spunem că știința, în această privință, n'a ajuns încă la o precizie proprie zisă. Evoluția intelectuală a omenirii se află abia la început. Totuși, trebuie să semnalăm rolul pe care noi îl avem, așa mici și slabi cum suntem, în evoluția intelectuală a omenirii. Fără străduințele noastre obscure de astăzi, n'ar fi posibile progresele strălucite de mâine. Dar atunci cum rămâne cu așa numitul „specific național“ ca factor determinant în apariția și orientarea culturii, a cugetării filosofice? Să ne aducem aminte de ceea ce am stabilit când am examinat acțiunea factorilor ce determină apariția și orientarea cugetării filosofice. Influența acestor factori este incontestabilă, în principiu. N'am putea-o tăgădui, cu destulă îndreptățire, atunci când o analizăm în general, adică schematic și abstract. însă când voim s'o determinăm în cazurile particulare, concrete, suntem siliți să constatăm că n'o putem nici stabili cu siguranță, nici doză cu precizie. Același lucru se poate afirma și despre influența factorului etnic. În principiu, ea nu poate să nu fie reală. Când e vorba s'o stabilim însă în fiecare caz în parte, încep incertitudinile. Trebuie deci să ne deprindem cu ideea că cele mai multe din problemele de care ne ocupăm, dacă nu toate, **trebuie să rămână deschise.**

Dar nerăbdarea instinctului metafizic, zice d. P. P. Negulescu, vrea pretutindeni explicări închise, complete, definitive. Asemenea explicări, când ni se dau

de metafizicieni, ne satisfac, e drept, mai mult decât părerile fragmentare și îngrădite de atâtea rezerve ale oamenilor de știință. Această satisfacție este însă, din nefericire, iluzorie. Când, chinuiți de problemele ce ne răpesc liniștea sufletească, ne adresăm științei, slujitorii ei modești se mărginesc să ne arate grămezile de materiale pe care le strâng cu zel, în vederea vastelor construcții ce se vor ridica mai târziu, pe terenurile pe care asudă ei, astăzi, cu atât de puțin profit, și care nu sunt deocamdată decât simple „șantiere“. Dacă, nemulțumiți de răspunsurile lor, ne adresăm metafizicei, pontifii ei orgolioși se grăbesc să ne conducă pe coridoarele obscure ale templelor în care oficiază, până la ușa sanctuarului misterios, și, când o întredeschid cu scumpătate, ne arată, ca pe ochiul de sticlă al unei panorame, un monument măreț, ridicat gata, în întregime, și împodobit, în toate amănunțele lui, cu toate frumusețile posibile și imaginabile. Priveliștea neașteptată nu poate, se înțelege, decât să ne încânte. Dar monumentele pe care metafizicienii le propun admirației noastre, că și tablourile spectaculoase ale panoramelor cu care le-am comparat, sunt numai zugrăvite. Impresia pe care ne-o produc ele, oricât ar fi de profundă, e numai un „efect de perspectivă“, — intelectuală și, mai ales, afectivă. În schimb grămezile de materiale ale oamenilor de știință, oricât ar părea de informe, sunt reale. Iar construcțiile ce se vor înălța odată cu ajutorul lor, dacă nu vor fi pompoase, vor fi utile și, în orice caz, nu vor consta în simple iluzii de optică sufletească ale unor oameni prea grăbiți, prea îndrăsneți sau, câteodată, prea puțini scrupuloși. Ele ne vor duce la puritatea artei, a moralei. Prin urmare, d. P. P. Negulescu apare ca fiind mai ales empirist pozitivist, evoluționist. Totuși, d-sa, observă unii, între care d. Gr. Tăușan, este, prin generalizările sale, metafizician. Apoi d. I. Petrovici gândește mai cu seamă ca raționalist, și se declară, d-sa

însuși, filosof metafizician, deși se sprijine, și d-sa, pe date ale experienței, ale științelor pozitive.

D-l I. Petrovici se afirmă, ca d. Motru, un filosof metafizician, raționalist probabilist, care nu exclude experiența, dar în alt gen. D-sa, pentru a cunoaște lumea, merge treptat cu rațiunea, în cercetarea datelor științifice, până la ultima limită a rațiunii, dincolo de zare, și nu numai până la limita zonei sale cea mai luminoasă. Concepția sa despre univers se deosebește, prin urmare, de aceea a d-lui Motru, de aceea a d-lui P. P. Negulescu. D-sa constată că filosofia este continuarea convergentă a diferitelor discipline, științe, arte, etc., care aspiră la o concepție obiectivă, adecvată, a lumii, și anume studiul raporturilor acestora, ca între știință și religie, între inteligență, sau rațiune, și credință. Și d-sa își propune, între altele, să ne arate că rațiunea, filosofia, metafizica, nu exclud credința, religia, dar ne dau o explicație despre lume mai satisfăcătoare decât credința, decât religia, deși numai probabilă și nu absolut certă. Căci filosofia, examinând datele științelor prin rațiune, ne înalță la metafizică, spre cunoștința deplină. Și, prin aceasta, ne face să vedem că este reală, necesară, legitimă, credința, dar subiectivă, sentimentală; că religia este reală, necesară, legitimă, dar ca aplicație, ca practică, a metafizicei, a teoriei, pentru ca metafizica trecând prin religie să-și continue ascensiunea.

Lumea, pentru d-sa, consistă într'o fulgurație limitată, desprinsă din unitatea inițială, într'un elan vital pe care noi, oamenii, îl simțim prin credință, și îl cunoaștem, cu probabilitate, prin rațiune. La spatele fiecărei individualități, — fulgurație limitată, desprinsă din unitatea inițială, — se găsește divinul sub formă de virtualitate adormită. Dar adesea există conflict, în ființa umană, între credință și rațiune, între știință și religie.

Și filosofia, în accepțiunea despre care am vorbit, a planează acest conflict. Intre rapiditatea explicației teologice, a religiei care vrea să rezolve dintr'odată enigmele universului, și lenta investigație științifică ce nu se grăbește de loc, filosofia ocupă o poziție mijlocie, ea este citirea cărții lumii cu viteză mijlocie. D. I. Petrovici, pentru a ne face să-i înțelegem cât mai bine doctrina, ne citează în această privință, și însuși propriul său caz. Eu, zice d-sa, am revenit la credință, — la o credință purificată, — după o etapă de feroce ateism, — nu grație bisericii, ci filosofiei. Cu alte cuvinte, oamenii vin în lume având în același timp atât o predispoziție spre credință, o oarecare credință, cât și rațiunea, inteligența. Și credința trebuie să-i ajute rațiunii în mersul acesteia către aflarea adevărului suprem, după cum rațiunea trebuie să ne ducă la o credință mai purificată, pentru ca apoi rațiunea să treacă dincolo spre cunoștința absolută.

Eu, explică d-sa, departe de a socoti că între năzuința religioasă și mentalitatea științifică ar fi vreo vrăjmășie, nu cred nici măcar că sfera religioasă și cea științifică ar trăi străine și indiferente una de alta. Sunt incredințat, dimpotrivă, că ele se pot nu numai acomoda prietenește, dar chiar susține reciproc, relevând, pentru cazul nostru, că aspirația religioasă poate da un efectiv ajutor preocupării științifice. Emoția religioasă, ridicându-ne deasupra grijilor mărunte și a intereselor zilnice, face o minunată școală de abnegație și desinteresare, deci, pentru zămislirea unor stări sufletești care sunt așa de necesare și cercetării științifice. Acela care s'a înălțat cu gândul până la Dumnezeu, este bine preparat sufletește pentru a se pune în serviciul adevărului și al științei, uitându-se pe sine. Și putem să adăugim că numai acela va fi sortit să creeze știință serioasă, care va aduce în pasiunea studiului ceva

din emotivitatea și vibrația religioasă. Dar la unii dintre noi, din cauza împrejurărilor în care ne aflăm la un moment dat, ca de ex. înrâurirea științelor pozitive, credința apare o ficțiune în fața rațiunii, ca și religia în fața științei. Totuși, dacă ne continuăm studiul asupra științelor înșile, printr'o filosofie care, cu ajutorul rațiunii, interpretează, nu alungă, experiența, constatăm că în realitate credința se afirmă mai puternică, nu a dispărut, și trecem dincolo, mai asigurați, în căutarea adevărului. Inșă, prin chiar această constatare, noi nu trebuie să uităm că religia, la originea sa, a fost în mare parte fructul rațiunii. Fără a nega diversitatea izvoarelor spirituale din care se nutrește credința în divinitate, nu trebuie să subestimăm rolul esențial al elementului intelectual care a prezidat la nașterea ideii de Dumnezeu, și la conservarea ulterioară a acestei idei în contra inimiciției tuturor criticelor. Fără osatura intelectuală nu s'ar fi putut ajunge la noțiunea de Dumnezeu, și această noțiune nu s'ar fi putut păstra. Stările afective n'au autoritatea care trebuie pentru a afirma această realitate. Ceea ce dă consistență credinței în Dumnezeu și întreține convingerea în existența lui este, prin urmare, participarea efectivă a factorului intelectual.

Montaigne, observă d. I. Petrovici, avea dreptate când zicea: „Trebuie să însoțim credința în Dumnezeu cu toată rațiunea care este în noi“. Adică o argumentare intelectuală, chiar cu rezultate numai probabile, se prezintă ca mai satisfăcătoare decât pura credință, subiectivă, sentimentală. Putem să cităm ca exemplu argumentul cosmologic. Acesta, care pleacă dela examinarea lumii, consistă în a ne arăta, prin datele științei, caracterul contingent al lumii, și deci necesitatea de a admite drept cauză a acesteia ființa necesară, pe Dumnezeu. Scoborîrea dialectică dela Dumnezeu la lume e mai anevoioasă decât ridicarea dela lume la fundamentul ei

transcendent și divin. Dacă nici ridicării, oricât ne va fi părut de temeinică, nu i-am putut acorda grad de certitudine stringentă, cu cât va fi mai ipotetică o descindere care ar pleca dela Dumnezeu însuși și ar ambiționa să explice geneza cosmică și aspectele existenței!

În prima eventualitate se pleacă dela un teren cunoscut, — lumea sensibilă, — și se merge, mânat de puterile rațiunii, spre vagi conturări, dincolo de zarea limpede a viziunii. Dar în cel de al doilea caz se pornește dela o lumină abia întrezărită, dela un absolut, căruia, pentru a-i surprinde taina creației, ar trebui să te contopești cu dânsul, eliberându-te de acele limite nemiloase care te mențin la suprafața lucrurilor, interzicându-ți străfundul existenței. Intemeindu-ne deci mai ales pe argumentarea intelectuală, înțelegem din ce în ce că noi suntem străbătuți de un elan vital care vine de jos și care tinde să treacă mai departe, deasupra noastră. Dumnezeu ar fi expresia concentrată de noi asupra treptelor viitoare, precum și asupra forțelor latente care ne fac posibilă ascensiunea. Ideea de Dumnezeu este ca și Neantul un **punctus terminus**, unde gândirea obosită caută odihnă. Dar ideea de Dumnezeu este echivalentul existențial și fecund al ideii de Neant radical goală și nefecundă. Și, admitând teoria idealității timpului din filosofia lui Kant, Dumnezeu nu reprezintă o perfecțiune în curs, ci perfecțiunea transcendentă, realizată din eternitate, odată pentru totdeauna. Însă cu toată deplinătaea transcendenței, lumea nu ne apare complet în afară de Dumnezeu, ba putem să zicem că ea constituie aspectul dinamic al divinității. Făpturile finite se pot considera ca întrupările unui Dumnezeu travestit. S'ar putea obiecta că Dumnezeu astfel conceput nu este un Dumnezeu personal. Adevărat, replică d. I. Petrovici, însă de unde rezultă oare indispensabil ca Dumnezeu să fie personal? Nu l'am micșora oare prin această pre-

tențiune? Și această imagine a fost ea oare în ochii teologilor savanți altceva decât o formă a neputinței noastre imaginative? Dumnezeu a creat lumea pentru că, fiind inițial perfect, îi lipsesc valorile perfectibile care sunt rezultatul străduinței chinuitoare a lumii.

Și d. I. Petroviči mai zice, oarecum cu Leibniz, că Dumnezeu, Perfectul, a creat o lume imperfectă, perfectibilă, pentru ca aceasta să fie diferită de El, căci altfel n'ar mai fi fost două realități, s'ar fi confundat, și nu s'ar mai fi putut vorbi de creație, — deși lumea trebuia totodată să rămâie copilul, opera gândurilor lui Dumnezeu. Așa înțelegem superioritatea misticei creștine față de celelalte. Ea ne duce treptat la revelație, la descoperirea lui Dumnezeu, la unirea cu Dumnezeu, și nu direct, dintrodată, ceea ce ar fi o presumpțiune primejdioasă și care ne-ar suprima individualitatea. Așa înțelegem superioritatea moralei creștine. Totuși religia trebuie să lase unele din elementele ei învechite, după cum metafizica trebuie să facă unele concesii religiei, pentru ca, în acest mod, să ajungem tot mai mult la adevăr. Recunoaștem că religia creștină, ortodoxă, s'a identificat, la Români, cu Națiunea, dar observăm că, dacă ne conformăm filosofiei, — pentru care religia este o aplicare, o practică, a metafizicei, — nu trebuie să mergem prea departe cu rolul factorului național în filosofie. De sigur, și acest factor aduce, și el, contribuția lui. Inșă, atunci când voim să ne înălțăm mai sus, directivele etnice alcătuesc mai de grabă o limită vătămătoare și nu un ideal. Coloritul național al unei filosofii poate să fie un fapt, dar nu un program. Trebuie să ne silim a depăși limitele. Speculația filosofică, real fecundă, trebuie să-și orienteze sforțările către valorile absolute universale. O sinteză filosofică, oricât de amplă ar fi, rămâne totdeauna o imagine individuală, care se cristalizează poate cu această condiție, dar socotesc că o singură categorie din

aceste imagini va fi primită de spiritul universal, aceea elaborată de un elan sincer către valorile universale, și cu o sforțare constantă de a se elibera de orice contingență impusă de tina pământului.

După cum vedem, d. I. Petrovici apare pe de o parte creștin deoarece admite credința, și pe de altă parte mai ales raționalist, și nu mai cu seamă creștin, căci subordonă rațiunii credința. Totuși, pentru a-l caracteriza cât mai just, trebuie să ne referim la ceea ce am spus anterior. D-sa poate fi numit un filosof metafizician raționalist probabilist. Sprijinindu-se pe experiență, pe știință, cu rațiunea dusă până la ultima sa limită, încearcă și o deslegare a problemelor religioase. Admite legitimitatea credinței, a religiei, dar concepând religia ca o practică a metafizicei, și prețuind o argumentație intelectuală ca mai satisfăcătoare decât pura credință, subiectivă, sentimentală, deși argumentația intelectuală ne duce numai la cunoștințe probabile. — Tot un metafizician, și care se recunoaște însuși ca atare, este și d. Lucian Blaga, pe care urmează să-l examinăm, însă animat de un alt spirit decât acela al d-lui I. Petrovici sau al d-lui C. Rădulescu-Motru.

D. Lucian Blaga își propune, prin metafizica studiată după diferite metode, să aducă și contribuția sa la o nouă lume spirituală, și în care n'ar putea să intre elemente de dogme specific creștine, perimate, pentru d-sa, ca, de ex. dogma ipostaselor numită a Sfintei Treimi. Sub năvala de avertismente ale criticismului, gândirea ultimului veac, observă d. Blaga, s'a complăcut într'o stare de timiditate metafizică. Ci trebuie, da, să facem loc, cât mai mult loc, criticei, dar, în acelaș timp, să facem loc cât mai mult și metafizicei. Nu vom urma pilda metafizicelor clasice. Ne vom feri de subtilități scolastice.

Ceea ce ne propunem este să studiem geneza lumii,

care ni se înfățișează ca un mister. În acest scop, d-sa ține să lămurească deosebirea între metafizică și filosofie. Coordonatele filosofice, fiind ridicate în marginea experienței, zice d-sa, permit să fie pozitiv „verificate”. Metafizica întrece experiența. Al doilea mănunchiu de coordonate se îmbucă însă cu întâiul, și nu face decât să adauge întâiului un spor de semnificații. Și mai trebuie să știm că nu putem vorbi despre o geneză a lumii, fără de a admite existența unui centru metafizic, care este altceva decât lumea. Căutând o denumire pentru acel centru, am găsit că trebuie să facem uz de un termen menit în primul rând să țină trează capacitatea noastră de nedumerire și ghicire. Am pornit la drum spunându-i Marele Anonim. El este existența care ne ține la periferie, care ne refuză, care ne pune limite, dar căreia i se datorește orice altă existență. Am stat la îndoială dacă Marelui Anonim trebuie să-i zicem și „Dumnezeu”. Inșă, dacă dăm cuvântului o accepție mai elastică decât se obișnuște, nimic nu ne va mai opri să spunem Marelui Anonim și astfel: Dumnezeu. Aceasta cu atât mai mult cu cât dincolo de Marele Anonim nu întrezărim, oricât am pune mâna strașină ochilor, o existență și mai centrală. Acceptând să luăm în considerare numai natura și posibilitățile firești ale Marelui Anonim, ar trebui să spunem că el nu este un creator de lumi, ci un generator de Dumnezei echivalenți.

El ființează sub presiunea unei sarcini imanente lui, al cărei desnodământ natural ar fi o nesfârșită teogonie. El se găsește astfel, din capul locului, într'un paradoxal impas. Și, pentru a preîntâmpina procesul teogonic, care ar duce la Dumnezei echivalenți, la urmări anarhice, la dezastrul existenței, Marele Anonim își va paraliza înadins posibilitățile reproductive. Marele Anonim este virtualmente un generator de „toturi divine” egale cu el însuși, dar, pentru a salva centralismul existenței, el nu

se va manifesta decât prin acte reproductivă cu obiectivul minimalizat. Actele creatoare ale Marelui Anonim nu sunt nici acte creatoare din nimic, nici acte aplicate asupra unui material dat. Ele se numesc mai mult impropriu „acte creatoare”, căci ele sunt în esență acte **reproductive**. Dar nici un act reproductiv al Marelui Anonim nu se declară așa cum ar putea, adică nici un act al său nu e generator răspicat al unui „tot divin”. Marele Anonim intervine față de posibilitățile sale reproductivă globale cu acte de anulare preventivă de maximă extensiune: numai așa el poate salva centralismul existenței. Marele Anonim creează lumea direct și indirect, condus exclusiv de voința de a preîntâmpina „filiatiunea”. Perspectiva ipostaselor reprezintă marea spaimă a Fondului Anonim. Dumnezeu procedează direct și indirect la crearea lumii, de teama Fiului, și iarăși de teama Fiului, fără de capăt. Dumnezeu este „teogonic” prin chiar natura sa, dar, trebuind să salveze centralismul existenței, el e nevoit să devină antiteogonic. De aceea se pare că rostul omului este cu totul altul decât a căuta să se facă asemenea aceluia care în prealabil s'a îngrijit să-l mutileze, și care prin toate măsurile preventive luate tinde tocmai la conservarea disanologiei. Lumea nu e rezultatul unui firesc proces emanativ, ci suma rezultatelor directe și indirecte ale unor acte generatoare **înadins** zădărnice, sau denaturate până la **nerecunoaștere**. Un astfel de rezultat poate fi numit o „**diferențială divină**”.

Actele genetice ale Marelui Anonim au deci loc în termeni tocmai opuși celor posibili. Posibilitățile sale generatoare ar da o serie nesfârșită de existențe similare divine, imenși munți de aceeași altitudine. O asemenea geneză ar sfârși prin lupta munților pentru uzurparea centrului. Din această pricină Marele Anonim se hotărăște pentru o geneză à rebours, prin „diferențiale”. Față

de orice sistem emanatist, sistemul nostru poate fi caracterizat ca reproducționism înadins diferențializat. Efortul volițional al Marelui Anonim are ca obiectiv ceea ce nu trebuie să se facă; aceasta spre folosul nostru și al echilibrului cosmic în general.

Existența lumii apare ca o dovadă că Marele Anonim nu are alte ipostase. Lumea ia ființă pe două temeuri: întâi, pe temeiul reproductibilității „ad infinitum” a lui Dumnezeu, și al doilea pe temeiul incompatibilității acestei serii divine cu egemonia lui Dumnezeu. Marele Anonim se găsește în frondă față de posibilitățile sale, pe care izbutește în cele din urmă să le dea peste cap, măcinându-le. Unii spun că manifestările spiritului nostru sunt o „revelare divină” ca o invazie a divinității în conștiința umană, ca un proces teogonic ce ar avea loc în om. Un astfel de proces este o închipuire, deoarece dacă există din eternitate vreo inițiativă divină față de eventuala creatură numită „om”, acea inițiativă consistă tocmai în măsuri **restrictive și limitative**, pentru ca ființa umană să nu poată avea niciodată o viziune **absolută**. Cunoașterea, îngăduită omului, pare să fie mai curând „censurată” dintr’o inițiativă transcendentă, iar revelațiile pe care omul singur e chemat să și le facă, par să fie mai curând „înfrânate”, chiar în chip structural, din aceeași inițiativă transcendentă.

Cu alte cuvinte, omul poartă toate stigmatele unei izolări preventive în raporturile sale cu absolutul. Fără de o atare izolare, datorită unor speciale măsuri preventive, omul ar deveni un incalculabil focar de primedii pentru rânduelile lumii și pentru tot ce este. În general avem impresia că orice creatură trebuie să fie înadins fixată în relativitate din partea Marelui Anonim, fiindcă orice creatură sub specia „posibilității” conține în sine Totul, și, dacă n’ar fi radical și înadins supusă limitării, ea s’ar sustrage controlului Marelui Anonim, sau ar

tinde chiar să se substituiască acestuia, — s'ar imobiliza, n'ar mai face nimic, n'ar mai fi capabilă de nicio creație, de niciun progres. În perspectiva aceasta toate „miturile” trebuie socotite ca încercări **umane** de a revela misterul, și anume ca încercări transcendent **înfrânate**. Astfel oamenii se străduiesc din generație în generație să cunoască misterul lumii. De aici puterea subconștientului, a inconștientului, a gândurilor venite de dincolo de mormintele înaintașilor noștri. Această silință, de a cunoaște misterul, este cultura. Și fiecare cultură își are stilul său, caracteristica sa. Dar, pentru a prinde acest stil și a crea mai departe, potrivit lui, trebuie să ne adresăm înainte de toate literaturii populare, literaturii satului.

Cultura nu este produsul apariției dintr'odată a unei individualități în sensul mesianic, ci ea vine din inconștientul din prezent alcătuit de continuitatea conștiințelor din trecut. Așa considerând lucrurile, putem să spunem că poporul român are un înalt potențial cultural. Dar trebuie să ne adresăm literaturii populare, literaturii satului. Și trebuie să știm că eonul dogmatic, la ale cărui porți batem, îl închipuim înzestrat cu toate virtuțile ineditului. Eon înseamnă pentru noi o nouă lume spirituală de lungă durată. Nu vedem cum ar putea să intre în el elemente de dogme specific creștine, după noi perimate ca conținut. Religia circumscrie, în oricare din variantele ei, capacitatea de auto-totalizare sau de auto-depășire a omului, a spiritului uman. Nici sub forma de simplă credință, nici chiar sub aceea de mistică, religia nu poate să ne ducă la cunoașterea absolutului. Supraconștiința mistică este și ea supusă **censurii** și înfrânării transcendente. Totuși, trebuie să căutăm noul eon dogmatic, și anume într'un „elenism” **modern**. Eonul creștin ne poate servi cel mult ca o vagă analogie pentru ceea ce va fi noul eon. — Așa cugetă d. Lucian Blaga; de acest spirit sunt animate, la d-sa, știința, arta, morala, religia, filosofia.

26. Observăm deci că, pe lângă unitatea căutată, sunt și deosebiri între gânditorii pe care i-am examinat. Am evidențiat unele din aceste deosebiri. În legătură cu filosofia creștină în România putem să mai cităm: **Teologia și Filosofia** de părintele Ioan Mihălcescu; **Axiomatica unei Filosofii Creștine** de Șerban Ionescu; **Râvna Casei Tale** de Emilian Vasilescu; **Conștiința Creștină** de preotul Mihail Bulacu; **Tangente Românești la Filosofia Creștină** de Ioan Miclea; **Despre Filosofia Creștină** articole de Ioan Coman în revista „Gândirea“ de sub direcția D-lui Nichifor Crainic; lucrările părintelui Stăniloae, etc. Dacă actuala noastră scriere ar fi un studiu istoric, ar trebui să examinăm încă mulți alți autori — români, — pe lângă aceia ai celorlalte națiuni. Printre ei sunt unii mai îndepărtați de creștinism, după cum sunt alții mai animați de spiritul Evangheliei. Într'o scriere istorică, făcută de noi, fie de alții, sau într'o carte cu un alt scop decât cel prezent, se cuvine să fie cercetați unii dintre aceștia.

Pentru ceea ce ne propunem acum, aici, ajunge să relevăm prin câteva cazuri că diversitatea continuă până în timpul în care vorbim. Și una dintre problemele discutate în acest timp, cu privire la înțelegerea filosofiei, este aceea a existenței sau a neexistenței unei filosofii creștine. Sunt unii care întrebuintează expresiunea de filosofie creștină pentru a-și numi filosofia lor. Sunt alții care condamnă ca improprie, ca nepotrivită apropierea acestor doi termeni, filosofie și creștinism, atât de deosebiți unul de altul, și declară că nu pare posibilă o filosofie creștină. Întâlnim numeroase teze intermediare. Am citat câteva exemple. Putem să mai cităm încă multe cazuri, pentru a evidenția diversitatea. Ele sunt din ce în ce mai dese în sec. XIX și XX. Iată câteva dintre ele, semnalate de istoricii filosofiei care, ca Etienne Gilson amintit anterior, s'au ocupat în mod special cu istoricul lor. Pentru o mai bună cunoaștere, noi ne-am

adresat atât acestor istorici cât și direct, cât am putut, autorilor considerați.

Ozanam, în sec. XIX d. Chr., admite existența filosofiei creștine, dar ne spune că ea consistă în eclecticismul pe care îl găsim la Sf. Augustin. Așa înțelegem, declară el, că teologia coboară dela credință la rațiune, și filosofia se înalță dela rațiune la credință. Papa Leon al XIII-lea admite și el existența filosofiei creștine, însă caută să precizeze că ea formează o preparație la credință prin cunoașterea doctrinei lui Sf. Toma din Aquino. Pentru Gonzalez filosofia creștină este mai ales orice sistem în măsura în care profesează existența unui Dumnezeu personal, infinit, transcendent, Providență, răsplătitor, creator. Pentru Stöckl filosofia creștină consistă în reunirea de către rațiune, dar având ca principiu revelația, a ceea ce găsim adevăr în toate sistemele filosofice. Maurice Blondel cugetă că n'a fost încă, istoricește, o filosofie creștină și că, dacă s'ar constitui, ea ar trebui să fie o filosofie catolică, adică o filosofie care, independentă de catolicism, ajunge la acesta prin propria ei dezvoltare. Harnack consideră greșită orice încercare de a demonstra că există vreo legătură între creștinism și filosofie. Căci în acest caz transformăm Evanghelia în filosofie, așa cum au făcut catolicii, sub influența raționalismului filosofiei grecești. A exprima creștinismul în termeni filosofici, zice el, înseamnă a-i conrupe esența care consistă în morală și nu în speculații intelectualiste. Laberthonnière arată opoziția radicală între elenism și creștinism. Scheler stăruiește că nu putem să vorbim de o filosofie propriu zis creștină, deoarece creștinismul înseamnă revelație, pe când filosofia exprimă produsul rațiunii. Pentru Matthews filosofia și religia sunt oarecum identice sau, în orice caz, indisolubil legate, căci nu putem să facem o distincție radicală între una și alta. Incât expresia cea mai potrivită

este aceea de filosofie creștină. Chenu observă că filosofia creștină se caracterizează prin aceea că, deși se sprijine pe rațiune, nu exclude supranaturalul. Jolivet socotește că filosofia creștină este o sumă de teze raționale care, deși oarecum deosebite între ele, proclamă credința comună în mister, sunt una în această credință. Gabriel Marcel declară că filosofia creștină înseamnă doctrina în care rațiunea afirmă superioritatea revelației nu oricum ci fără nicio restricție, cu o grațitudine dusă până la extaz. Pentru Maritain, neotomist, filosofia creștină, consistă în concepția în care rațiunea apare cât mai întregită de revelație și care, deci, este creștină fiindcă este adevărată. Unii istorici ai filosofiei din timpul când vorbim acum, ca Emile Bréhier profesor la Sorbona, caută să ne arate că nu poate să fie chestiunea de o filosofie creștină. Nu există o filosofie creștină, zice Bréhier, căci vieța spirituală a creștinilor s'a suprapus cosmosului grec, fără ca să nască o noțiune nouă despre univers altoită pe dogmă. Dar alți istorici ai filosofiei, ca Etienne Gilson, profesor la Collège de France, susțin realitatea filosofiei creștine, deoarece spiritul creștin a pătruns tradiția greacă, lucrând-o din lăuntru, și făcând-o să producă o vedere a lumii specific creștină. Sertillanges, analizând unele din precedentele teze, observă că nu există o filosofie creștină, și totuși există diferite filosofii care se desvoltă sub influența fermentului evanghelic, și care alcătuiesc teologia.

Și am mai putea să cităm încă mulți alți autori, dacă actuala noastră lucrare ar fi un studiu istoric, s'ar ocupa în special cu istoricul filosofiei creștine; ci pentru ceea ce ne-am propus aici, mai ales expunerea propriei noastre doctrine, este suficient să relevăm prin câteva cazuri că diversitatea continuă până în clipa în care vorbim acum. Informații numeroase se pot găsi în citatele cărți de istoria filosofiei, pre-

cum și în operele proprii ale autorilor care s'au ocupat cu această chestiune. După cum am semnalat, noi, pentru o mai deplină cunoaștere, ne-am dus, cât am putut, și la un izvor și la altul. Și am constatat diversitatea, am căutat unitatea, explicația lor.

27. Prin urmare, la întrebarea ce este filosofia sunt mai multe răspunsuri. Filosofia se definește în numeroase chipuri. Și, în cazul când n'am studiat mai stăruiitor religia creștină, în raport cu celelalte doctrine, pentru a avea o cunoștință mai deplină despre ea, și a ne continua studiul și cu ajutorul acestei religii, dacă o găsim legitimă, filosofia ne apare astfel. Ea este într'o formă pentru unul, în altă formă pentru altul, — creștină sau necreștină, — le exclude în general pe celelalte, și nu are o explicație mai suficientă de ce se manifestă așa și nu în alt mod. Adică suntem în prezența unei diversități în lume care nu ni se arată în deajuns de lămurită. Și căutăm o explicație mai mulțumitoare. Am văzut cum unii afirmă o teză, alții, alta, combătându-se între ei cu argumente mai puțin sau mai mult puternice. Și nu putem să susținem în mod deciziv că aceștia exprimă tot adevărul, și că aceia greșesc complet. Nu putem să spunem, de ex., că sistemul lui Platon se înfățișează cu totul întemeiat, și că acela al lui Aristotel este cu desăvârșire nelegitim, sau invers; că acei creștini care admit filosofia au înțeles deplin Noul Testament, și că aceia care o condamnă nu l-au înțeles de loc, sau invers; și așa mai departe și cu celelalte concepții.

După cum am observat, dacă ne punem chestiunea diversității, și o cercetăm, desprindem, din cercetările noastre, unitatea. Dar sunt diferite explicații, deși unele destul de satisfăcătoare, destul de fondate. Și noi năzuim la o soluție tot mai cuprinzătoare, mai dovedită, mai luminată.

Dacă privim chestiunea prin prisma filosofiei lui Platon, suntem conduși să vedem rațiunea diversității în modul diferit în care sufletele se împărtășesc din inteligibil, din idei, și caută să le realizeze, unele într'un anumit grad, altele în altul. Și dacă ne-am referi la filosofia lui Aristotel, am găsi cauza în raporturile dintre materie și formă. O anumită materie realizează mai puțin forma către care tinde, alta mai mult. O nouă lămurire ne-ar procura scepticismul, epicurismul, stoicismul, și alte sisteme. Incât, cercetând, avem diferite explicații.

Dar căutăm un răspuns mai întemeiat. Și se știe că unii dintre gânditorii, consacrați de omenire printre cei mai mari, consideră învățătura creștină ca fiind perfectă, dumnezeiască. Astfel, ne întrebăm: Nu ajungem oare la o explicație mai mulțumitoare dacă facem un studiu pentru a avea o cunoștință mai deplină a religiei creștine, și dacă, în cazul când ne-am convins de legitimitatea acestei cunoștințe, ne continuăm studiul și cu ajutorul ei, știind că fiecare este liber, pe răspunderea lui, să procedeze așa sau altfel? Din ceea ce precede rezultă că noi avem o cunoștință despre creștinism. Dar căutăm o lămurire mai exactă, care să fie, în același timp, o luminare a ceea ce există, a ceea ce ni se prezintă, a diversității diferitelor gândiri, a felurilor interpretări ale creștinismului, a ceea ce trebuie să înțelegem prin filosofie, lume.

CAPITOLUL II

RELIGIA CREȘTINĂ

1. — Facem un studiu spre a cunoaște cât mai bine religia creștină. Și, dacă o găsim legitimă, ne continuăm studiul și la lumina ei, în conformitate cu ea. Ce este filosofia în acest caz? Pentru a răspunde la această întrebare, după ce am analizat filosofia, trebuie să examinăm creștinismul ca să-i prindem cât mai bine înțelesul, să nu ne pronunțăm cu ușurință, în necunoștință de cauză. Punându-ne diferite probleme, ca aceea a metodei, a artei, științei, adevărului, ființei, întrebându-ne ce va să zică filosofia, dacă lumea există sau nu, dacă este Dumnezeu, constatăm și următoarele. Printre cunoștințele pe care le avem sunt și acelea cu privire la înțelegerea Evangheliei, — a Bunei Vestiri. Și am văzut, ele sunt, și ele, într'o diversitate. Noul Testament se interpretează, și el, în numeroase moduri. Se spune că Evanghelia, adică buna veste, înseamnă doctrina propovăduită de Iisus Hristos, Mântuitorul lumii, anume religia sau reunirea, prin credință, a lumii cu Dumnezeu dela care lumea se depărtase. Dar în ce consistă precis această învățătură; ce este credința? Sunt multe răspunsuri. Cu toate acestea, dacă ne continuăm studiul, ajungem și la această interpretare, la această concepție.

„Religia creștină, — propovăduirea lui Iisus Hristos, — este Evanghelia, Buna Vestire, Noua Veste, Noul Testament, învățătura credinței, dar în Dumnezeu unul singur, binele suprem, absolut perfect, Creatorul tuturor ființelor. Și credința trebuie înțeleasă în numeroasele ei semnificații, care decurg din perfecțiune și se interpătrund, sunt tot mai distincte și tot mai una, pentru a realiza în colaborare neconținut perfecțiunea: ea înseamnă rațiunea, dovada, gândirea că există Dumnezeu; studiul,

cercetarea, cunoștința despre El; iubirea de el, și altele, urmând să fie definite, și nu numai una sau câteva din acestea. Religia creștină consistă în propovăduirea care ne îndeamnă, pe noi, oamenii, să căutăm a reveni la Tatăl, Creatorul nostru dela care ne-am îndepărtat prin păcat. Să avem credința deplină. Ea este Dumnezeu, dragostea, ființa, în plinătatea ei; Fiul lui, Cel întâi Născut, Rațiunea, Verbul, Cuvântul, Logos, coborât în lume, în orice făptură, întrupat în om; adevărul, modestia, grația, înțelepciunea; Duhul, lumea spirituală; conștiința noastră curată, neprihana, sinceritatea noastră. Să căutăm mai întâi lumea spirituală, împărăția lui Dumnezeu, s'o redobândim, pentru a ne uni, a ne reuni, prin ea cu El, înviind din morți, a face una cu el, fără a ne pierde individualitatea, personalitatea, propria noastră ființă, ci desăvârșind-o, a înfăptui binele, a ne mântui, și a fi astfel fericiți. Religia creștină va să zică și doctrina învierii din morți, făgăduința vieții veșnice, a transfigurării, prin unirea, reunirea noastră cu Dumnezeu.

„Adică Evanghelia, sau învățătura credinței în ființa perfectă, a fost propovăduită lumii, printre oameni, de Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, cel întâi născut, una cu Tatăl, prin care toate s'au făcut, — cele văzute și cele nevăzute, — și care, pentru a da mărturie despre adevăr, spre a ne mântui, s'a întrupat dela Duhul Sfânt, și prin Maria Fecioara, s'a făcut om, și a trăit în lume, printre oameni¹. A făcut minuni. A tămăduit. A înviat și morți. Și, dacă o căutăm, găsim credința. Ea vine în urma auzirii, — a predicii, — și aceasta se rostește prin Cuvântul lui Iisus Hristos. O avem prin harul divin, dacă studiem, dacă ne continuăm studiul, dacă cercetăm, tot

1. Din cauza împrejurărilor istorice, la Români, creștini ortodocși, se folosește cuvântul Duh care corespunde latinescului Spirit. Dar, fiindcă noi tratăm aici cu deosebire chestiuni filosofice, în care sunt unii termeni consacrați, ca, de ex., acela de spirit și materie, spiritualizare, etc., noi vom întrebuința și expresiunea spirit.

mai cu stăruință, în toate direcțiile în care presupunem că există adevărul, și examinăm și propovăduirea creștină în raport cu celelalte doctrine. Și cine o are cunoaște dragostea lui Hristos care întrece orice cunoștință, știe că Dumnezeu ne-a făcut spirite în scopul ca noi să fim una cu el, fără să ne pierdem propria noastră ființă, ci, desăvârșind-o, să realizăm, ca el, neconținut, binele, perfecțiunea, spiritul, colaborând cu toți ceilalți, nu respingându-i, fiind tot mai deosebiți și tot mai una între noi în realizarea perfecțiunii, fiind ca el. Cine o are poate totul. Însă ea se află în fața răului, a necredinței sau a unei credințe contrarii, în fața imperfecțiunii, și, așa fiind, ea consistă în spirit care lucrează, acționează, este rugăciunea, iubirea, către a cărei desăvârșire trebuie să năzuiască orice lucrare, orice studiu, ca la un model. Ne rugăm Tatălui, prin Fiul, prin Duhul Sfânt, să ne ajute ca să cunoaștem lumea, să facem binele, să fim mai buni decât suntem. Căci totul apare cu puțință acelorora care lucrează, care studiază, prin rugăciune cu credință.

„Creștinismul este și învățătura iubirii, a rugăciunii. Toate lucrările, toate studiile noastre, să fie făcute în felul lor, dar și după cuvântul lui Iisus. Rugăciunea, — iubirea, — va să zică reunire, unire strânsă, cu Dumnezeu, religie. Creștinismul explică, nu exclude, diferitele doctrine, și se explică prin ele, întru realizarea bine-lui, a perfecțiunii, prin colaborarea tuturor. Dar liber este fiecare, după convingerea lui, să procedeze sau nu potrivit acestei învățături. Credința exprimă convingere, libertate, răspundere. Dumnezeu a împărțit pe oameni în națiuni, pentru ca astfel oamenii să-l caute; fiecare își are talantul, — destinul, — său, dar fiecare poate să propășească prin acțiunea libertății sale. — Și Hristos, care a propovăduit oamenilor credința, rugăciunea, iubirea, modestia, înțelepciunea, adevărul, dreptatea, bună-tatea, mila, grația, și totuși nu slăbiciunea, a pățimit dela

unii oameni. A fost batjocurit, răstignit, a murit, a fost îngropat. Însă a înviat, s'a înălțat ca Dumnezeu la Dumnezeu“.

Aceasta este una din concepțiile esențiale la care ne duce o analiză stăruitoare. Dar trebuie s'o explicăm mai amănunțit. Cum am ajuns la ea? Aceia care examinează creștinismul, pentru a se pronunța asupra înțelesului, a valorii lui, se adresează la diferite izvoare de informații, alții la altele: tradiției creștine; Evangheliei dela Ioan; celorlalte trei Evanghelii, dela Matei, Marcu și Luca, numite sinoptice; apostolilor, în deosebi lui Pavel; părinților bisericii, ca Sf. Justin, fericitul Augustin, Sf. Ioan Damaschin, Sf. Toma din Aquino; reformatoților, ca Luter sau Calvin; filosofilor ca Bacon, Descartes, Pascal, Locke, Malebranche, Leibniz, Vico, Berkeley, Kant, Jacobi, Schleiermacher, Hegel; literaților, ca Renan sau Brunetière; raporturilor religiei cu știința, arta, morala, teologia; istoriei; istoriei religiunilor, și așa mai departe. Noi, fără să îndepărtăm în prealabil o metodă sau alta, am căutat peste tot, cât am putut, înțelesul, valoarea Evangheliei expusă, comentată în Noul Testament. Am studiat, și iar am studiat, Evanghelia la lumina celorlalte doctrine, și celelalte doctrine la lumina ei. Așa am ajuns la formularea menționatei interpretări. Și noi continuăm a ne întreba, fie spre o tot mai completă lămurire, întărire, a propriei noastre credințe pe care o avem, fie spre încredințarea altora, dacă această interpretare a creștinismului este în adevăr legitimă, întemeiată, reală, adevărată, dovedită, sprijinită pe dovezi îndreptățite. Putem să afirmăm legitimitatea ei, deoarece ea corespunde textelor.

2. Citim în Noul Testament. „Iisus străbătea toată Galilea, propovăduind Evanghelia¹. Aveți credință în Dum-

1. *Evanghelia dela Matei, IV, 23.*

nezeu¹. Vă vestesc Evanghelia². Acesta este cuvântul credinței pe care îl predicăm³. Tatăl nostru ceresc este desăvârșit⁴. Binele este unul singur: Dumnezeu⁵. Nu există decât un singur Dumnezeu dela care vin toate⁶. Căutați mai întâi împărăția lui Dumnezeu⁷, — sau lumea spirituală. Și toate celelalte vi se vor da pe deasupra. Credința voastră să fie întemeiată nu pe înțelepciunea oamenilor, ci pe puterea lui Dumnezeu. Noi propovăduim înțelepciunea lui Dumnezeu⁸. Cine crede are viață veșnică. Veți cunoaște adevărul. Și viața veșnică este aceasta: Să te cunoască pe Tine, singurul Dumnezeu adevărat⁹. La început era Cuvântul¹⁰, și Cuvântul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era Cuvântul. Acesta era întru început la Dumnezeu. Toate prin El s'au făcut și fără de el nimic nu s'a făcut din ce s'a făcut... Și lumea prin el s'a făcut¹¹, toate lucrurile care sunt în cer și pe pământ, cele văzute și cele nevăzute¹². Și Cuvântul s'a făcut trup, și a locuit printre noi; și noi am văzut slava lui, slavă ca a unui singur născut din Tatăl, plin de grație și de adevăr. Și din plinătatea lui noi toți am luat har după har. Căci legea prin Moise a fost dată; grația și adevărul prin Iisus Hristos s'au făcut. Pe Dumnezeu nimeni nu l-a văzut niciodată;

1. *Evanghelia dela Marcu*, XI, 22.

2. *Apostolul Pavel, Epistola către Romani*, I, 15.

3. Adică: Ceea ce propovăduim este învățătura, sau Doctrina Credinței. *Apostolul Pavel, Epistola către Romani*, X, 8 și urm.

4. *Evanghelia dela Matei*, V, 48.

5. *Ibid.*, XIX, 17. *Evanghelia dela Marcu*, X, 18.

6. *Apostolul Pavel, I-a Epistolă către Corinteni*, VIII, 6.

7. *Evanghelia după Matei*, VI, 33. *Evanghelia dela Luca*, XII, 31.

8. *Apostolul Pavel, I-a Epistolă către Corinteni*, II, 5—7.

9. *Evanghelia dela Ioan*, V, 24; VIII, 32; XVII, 3.

10. Adică: *Rațiunea*. Termenul *Cuvânt* în acest text are înțelesul atât de *Cuvânt* cât și de *Rațiune*. Este tradus în grecește prin *Logos*, care, după cum se știe, înseamnă atât *cuvânt* cât și *rațiune*. În latinește este redat prin *Verbum*, — *Verbul*. *Evanghelia după Ioan*, I, 1 și urm.

11. *Ibid.*, I, 10.

12. *Apostolul Pavel, Epistola către Coloseni*, I, 16.

singurul lui Fiul, care este în sânul Tatălui, acela l-a făcut cunoscut¹ — pentru ca el să fie cel întâi născut dintre numeroși frați².

„După ce a vorbit în vechime părinților noștri prin proroci, în multe rânduri, și în multe chipuri, Dumnezeu, la sfârșitul acestor zile, ne-a vorbit prin Fiul³.

„Nașterea lui Iisus Hristos a fost astfel: Maria, mama lui, era logodită cu Iosif; și înainte ca să locuiască ei împreună, ea s'a aflat însărcinată dela Duhul Sfânt⁴. Și Iisus creștea în înțelepciune, în statură și grație, înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor⁵. Iisus avea ca la treizeci de ani când a început să propovăduiască⁶... plin de Duhul Sfânt⁷. Dumnezeu este Duh; și cine i se închină Lui, trebuie să i se închine în duh și adevăr⁸. Iisus propovăduia Evanghelia lui Dumnezeu⁹. Aveți credință în Dumnezeu¹⁰. Eu¹¹ sunt calea, adevărul și viața. Nimeni nu vine la Tatăl decât prin mine¹². Cuvântul Tău este adevărul¹³. M'am născut și am venit în lume ca să mărturisesc despre adevăr¹⁴. Toate mi-au fost date mie dela Tatăl meu; și nimeni nu cunoaște deplin pe Fiul, afară de Tatăl; și nici pe Tatăl nu-l cunoaște cineva deplin, afară de Fiul, și acela căruia voiește Fiul să i-l descopere. Veniți la mine toți cei trudiți și împovărați, și eu vă voi odihni pre voi. Luați jugul

1. *Evanghelia după Ioan*, I, 1 și urm.

2. *Apostolul Pavel, Epistola către Romani*, VIII, 29 cf. *Epistola către Coloseni*, I, 15. *Epistola către Evrei*, I, 6.

3. *Apostolul Pavel, Epistola către Evrei*, I, 1—2.

4. *Evanghelia după Matei*, I, 18 și urm.

5. *Evanghelia după Luca*, II, 52.

6. *Ibid*, III, 23.

7. *Ibid*, IV, 1.

8. *Evanghelia după Ioan*, IV, 24.

9. *Evanghelia dela Marcu*, I, 14.

10. *Ibid*, XI, 22.

11. *Iisus Hristos*.

12. *Evanghelia dela Ioan*, XIV, 6.

13. *Ibid*, XVII, 17.

14. *Ibid*, XVIII, 37.

meu asupra voastră, și învățați dela mine, căci eu sunt blând și smerit cu inima, și veți găsi odihnă sufletelor voastre. Căci jugul meu este dulce, și sarcina mea ușoară¹. Veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va mântui, — vă va libera, — pre voi².

„Hristos să locuiască în inimile voastre prin credință³. Credința vine din auzire, iar auzirea vine prin cuvântul lui Hristos⁴. Credința este ipostasa celor nădăjduite, dovada lucrurilor care nu se văd⁵. Cereți și vi se va da; căutați și veți găsi; bateți și vi se va deschide⁶. Cercetați scripturile⁷. Nu este nimic ascuns care nu va fi descoperit⁸. Iisus a rămas în Ierusalim în mijlocul învățaților, ascultându-i și punându-le întrebări⁹. A venit în Nazaret. A intrat în sinagogă. S'a sculat să citească¹⁰. Litera omoară, dar spiritul dă viață¹¹. Prin har ați fost mântuiți prin credință. Și aceasta nu vine dela voi, ci este darul lui Dumnezeu¹². Am crezut și am ajuns la cunoștința că Tu ești Hristosul, Sfântul lui Dumnezeu¹³. Să cunoașteți dragostea lui Hristos, care întrece orice cunoștință, ca să ajungeți plini de toată plinătatea lui Dumnezeu¹⁴. Prin credință cugetăm că veacurile au fost întemeiate prin cuvântul lui Dumnezeu, astfel, că ceea ce vedem nu s'a făcut din fenomene¹⁵, adică din cele văzute. El, — Dumnezeu, — a făcut ca toți oamenii să-l

1. *Evangelhia dela Matei*, XI, 27—30.

2. *Evangelhia dela Ioan*, VIII, 32.

3. *Apostolul Pavel, Epistola către Efeseni*, III, 17—19.

4. *Epistola către Romani*, X, 17.

5. *Epistola către Evrei*, XI, 1.

6. *Evangelhia după Matei*, VII, 7.

7. *Evangelhia dela Ioan*, V, 39.

8. *Evangelhia dela Matei*, X, 26.

9. *Evangelhia dela Luca*, II, 43—46.

10. *Ibid.*, IV, 16.

11. *Apostolul Pavel, II-a Epistolă către Corinteni*, III, 6.

12. *Epistola către Efeseni*, III, 8—9.

13. *Evangelhia dela Ioan*, VI, 69.

14. *Apostolul Pavel, Epistola către Efeseni*, III, 19.

15. *Epistola către Evrei*, XI, 3.

caute pe Dumnezeu¹. Fiți desăvârșiți, precum și Tatăl vostru cel ceresc este desăvârșit². Fă binele³. Tatăl meu lucrează până acum; și eu deasemenea lucrez⁴. Ferice de cei ce au crezut⁵. Dacă ați avea credință cât un grăunte de muștar, ați zice muntelui: mută-te de aici colo, și s'ar muta; nimic nu v'ar fi cu neputință⁶. Nu te teme, crede numai⁷. Cred, Doamne, ajută-mă față de necredința mea⁸. Noi n'avem de luptat împotriva cărnii, ci împotriva duhurilor răutății⁹. Nu te lăsa biruit de rău, ci biruește răul prin bine¹⁰.

„Rugați-vă ca să nu cădeți în ispită¹¹. Mă rog la Dumnezeu pentru oameni, ca să-i păzească de rău¹². Să ne curățim¹³. Scopul este dragostea dintr'o inimă curată, o bună conștiință, cuget bun, și o credință sinceră, dreaptă, neprefăcută¹⁴. Lăsați copiii să vină la mine. Cine nu va primi Împărăția lui Dumnezeu ca un copil, — cu sinceritatea, dragostea lui pură, încrezătoare în părintele său, — nu va intra în ea¹⁵. Luați scutul credinței prin care veți stinge toate săgețile arzătoare ale celui rău¹⁶. Dar vă îndemn înainte de toate să faceți rugăciuni¹⁷. Stăruiți în rugăciune¹⁸. Faceți tot timpul tot felul de rugăciuni¹⁹. Tot

1. Faptele Apostolilor, XVII, 26—27.

2. Evanghelia dela Matei, V, 48.

3. Apostolul Pavel, Epistola dela Romani, XIII, 2.

4. Evanghelia dela Ioan, V, 17.

5. Ibid, XX, 29.

6. Evanghelia dela Matei, XVII, 20.

7. Evanghelia dela Marcu, V, 36.

8. Ibid., IX, 23—24.

9. Apostolul Pavel, Epistola către Efeseni, VI, 12.

10. Epistola către Romani, XII, 21.

11. Evanghelia după Matei, XXVI, 41.

12. Evanghelia după Ioan, XVII, 15.

13. Apostolul Pavel, II-a Epistolă către Corinteni, VII, 1.

14. Prima Epistolă către Timotei, I, 5—6.

15. Evanghelia dela Marcu, X, 14.

16. Apostolul Pavel, Epistola către Efeseni, VI, 16.

17. Prima Epistolă către Timotei, II, 1.

18. Epistola către Coloseni, IV, 2.

19. Epistola către Romani, VIII, 20.

ce veți cere cu credință prin rugăciune, veți primi¹. Duhul ne ajută în slăbiciunea noastră; căci nu știm cum trebuie să ne rugăm. Dar însuși Duhul mijlocește pentru noi cu gemete negrăite². Casa mea se va chema o casă de rugăciune³. Să vă iubiți unii pe alții, precum v'am iubit eu. Nu este mai mare dragoste decât să-și dea cineva vieța pentru prietenii săi⁴. Mă rog ca toți să fie una, cum tu, Tată, ești în mine, și eu în tine; ca și ei să fie una în noi⁵. Să ne îmbărbătăm laolaltă, prin credința pe care o avem împreună, și voi și eu⁶. Toți lucrează împreună spre binele celor ce iubesc pe Dumnezeu⁷. După cum într'un trup avem mai multe mădulare, și mădularele n'au aceeași slujbă, tot așa și noi, care suntem mulți, alcătuim un singur trup în Hristos; dar fiecare, în parte, suntem mădularele unii altora. Însă avem felurite daruri după harul care ne-a fost dat: cine are darul prorociei, să-l întrebuințeze după măsura credinței lui; cine este chemat la o slujbă, să se țină de slujba lui⁸. Fiecare să rămână în starea în care l-a așezat Domnul⁹. Însă năzuiți la darurile superioare¹⁰. Năzuiți la darurile spirituale¹¹.

„Și iată că o femeie cananeancă, o Grecoaică de obârșie siro-feniciană, a început să strige către el, către Iisus, zicând: Ai milă de mine, Doamne; fiica mea este chinuită rău. El nu i-a răspuns niciun cuvânt. Dar au venit ucenicii și l-au rugat s'o mântuiască. Atunci a răspuns Iisus: Eu nu sunt trimes decât la oile pierdute ale

1. *Evangelia dela Matei*, XXI, 22.

2. *Apostolul Pavel, Epistola către Romani*, VIII, 25.

3. *Evangelia dela Marcu*, XI, 17.

4. *Evangelia după Ioan*, XV, 12—13.

5. *Ibid.*, XVII, 21.

6. *Apostolul Pavel, Epistola către Romani*, I, 12.

7. *Ibid.*, VIII, 28.

8. *Ibid.*, XII, 4 și urm.

9. *Apostolul Pavel, I-a Epistolă către Corinteni*, VII, 17.

10. *Ibid.*, XII, 31.

11. *Ibid.*, XIV, 1.

lui Israel. Dar venind ea i se închină zicând: Doamne, ajută-mă. El răspunzându-i zise: Nu este bine să luăm pâinea copiilor și s'o dăm la câini. Da, Doamne, a zis ea, însă și câinii mănâncă din fărămiturile care cad dela masa stăpânilor lor. Atunci, răspunzând Iisus i-a zis ei: o, femeie, mare îți este credința ta; făcă-ți-se cum voiești. Și în ceasul acela s'a tămăduit fiica ei¹...

„Impărăția lui Dumnezeu, adică buna stare, va fi dată acelui neam care va face roadele ei²... Un om plecând departe, și-a chemat robii și le-a încredințat averea sa. Unuia i-a dat cinci talanți, altuia doi, și altuia unul, fiecărui după puterea lui, și a plecat. Acela care primise cinci talanți s'a dus, a lucrat cu ei și a făcut încă cinci talanți. Tot așa și acela cu doi a câștigat încă doi. Acela care luase un talant s'a dus de a săpat o groapă în pământ, și a îngropat argintul domnului său. După multă vreme, stăpânul robilor acelora s'a întors și le-a cerut socoteala³.

Iisus a strigat cu glas tare: Lazăre vino afară! Și mortul a ieșit⁴.

„Mai marii preoților și fariseii au adunat sinedriul și au zis: Ce ne facem? căci omul acesta, — Iisus, — face multe minuni: Dacă îl lăsăm așa, vor crede toți în el, și vor veni Romanii și ne vor lua și țara și neamul. Iar unul dintre aceștia, Caiafa, care în anul acela era mare preot, le-a zis: Voi nu știți nimic. Nu vă gândiți că este de folos să moară un om pentru popor decât să piară tot neamul. Aceasta n'a zis-o dela el, ci fiindcă era mare preot în acel an, a prorocit că Iisus era să moară pentru națiune, și nu numai pentru acea națiune, ci și pentru ca să adune în unul pe fiii lui Dumnezeu cei risipiți⁵. Dumnezeu a

1. **Evanghelia dela Matei, XV, 22 și urm. Evanghelia dela Marcu, VII, 25 și urm.**

2. **Evanghelia dela Matei, XXI, 43.**

3. **Și a dat fiecăruia după vrednicie, — Evanghelia dela Matei, XXV, 14 și urm.**

4. **Evanghelia dela Ioan, XI.**

5. **Ibid. 47 și urm.**

îngăduit ca toate neamurile să meargă pe căile lor, deși nu s'a lăsat fără mărturie făcătorul de bine¹. Cuvântul lui Dumnezeu trebuia vestit mai întâi vouă, Iudeilor; dar fiindcă voi nu-l primiți, și singuri vă judecați nevrednici de vieța veșnică, iată că ne întoarcem spre neamuri. Căci așa ne-a poruncit Domnul: Te-am pus să fii lumina neamurilor, ca să duci mântuirea până la marginile pământului². Mie nu mi-e rușine de Evanghelia lui Hristos; fiindcă ea este puterea lui Dumnezeu pentru mântuirea fiecăruia care crede: întâi a Iudeului, apoi a Grecului³. Toți câți ați fost botezați în Hristos, v'ați îmbrăcat cu Hristos. Nu mai există nici Iudeu nici Grec, fiindcă toți sunteți una în Hristos Iisus⁴. Dumnezeu este numai Dumnezeu Iudeilor, nu și al neamurilor? Da, este și al neamurilor⁵. Ierusalime, Ierusalime, care omori prorocii și ucizi cu pietre pe cei trimiși la tine! De câte ori am vrut să strâng pe copiii tăi cum își strânge cloșca puii sub aripi, și n'ai vrut! Iată că vi se lasă casa pustie. Căci vă spun că de acum încolo nu mă veți mai vedea până când veți zice: „Binecuvântat este Cel ce vine în numele Domnului“⁶.

„Aceia care îl însoțeau pe Pavel l-au dus până la Atena. Pe când îi aștepta Pavel în Atena, i se turbura duhul la vederea acestei cetăți plină de idoli... Sta de vorbă în fiecare zi cu aceia pe care îi întâlnea. Unii dintre filozofii epicurieni și stoici au intrat în vorbă cu el... și i-au zis: Putem oare să știm și noi care este această învățătură nouă pe care o vestești tu?

„Pavel stând în mijlocul Areopagului a zis: Bărbați Atenieni! Vă consider foarte religioși în toate privințele.

1. Faptele Apostolilor, XIV, 16—17.

2. Ibid., XIII, 46—47.

3. Apostolul Pavel. Epistola către Romani, I, 16.

4. Epistola către Galateni, III, 27—28.

5. Epistola către Romani, III, 29.

6. Evanghelia dela Matei, XXIII, 37—93, Evanghelia dela Luca, XIII, 34—35.

Căci, pe când străbăteam cetatea voastră și mă uitam de aproape la lucrurile la care vă închinați voi, am descoperit și un altar pe care este scris „Dumnezeului Necunoscut”. Ei bine, ceea ce voi cinștiți fără să cunoașteți, aceea vă vestesc eu. Dumnezeu, care a făcut lumea și tot ce se cuprinde în ea, fiind Domnul cerului și al pământului, nu locuște în temple făcute de mâini, și nici nu-l slujesc mâini omenești ca și când ar avea trebuință de ceva, el care dă tuturor vieața, suflarea și toate. El a făcut din unul tot neamul oamenilor ca să locuiască pe toată suprafața pământului, determinând anumite timpuri și hotare locuinței lor, să-l caute pe Dumnezeu și, dibuind, să-l găsească, deși nu este departe de noi. Căci în El viețuim, și ne mișcăm și suntem. Astfel, fiindcă suntem de fel din Dumnezeu, nu trebuie să socotim că Dumnezeirea este asemenea aurului și argintului sau pietrei cioplită cu meșteșugul, — arta, — și iscusința omului. Dumnezeu trece cu vederea peste vremurile neștiinței noastre despre el, și vestește tuturor oamenilor de pretutindeni să se îndrepteze, pentru că a orânduit o zi în care va judeca lumea după dreptate, prin bărbatul pe care l-a rânduit pentru aceasta și despre care a dat tuturor oamenilor o dovadă netăgăduită, — credința, — prin faptul că l-a înviat din morți¹.... Luați seama ca nu cumva cineva să vă ducă prin filosofie, și printr’o deșartă amăgire, după datina, — tradiția, felul, metoda, — oamenilor, după stihiiile, — elementele, principiile, — lumii, și nu după Hristos; căci în el locuște trupește toată plinătatea dumnezeirii²...

„Adevărat, adevărat vă spun că cine ascultă cuvintele mele, — ale lui Hristos, — și crede în Cel ce m’a trimis, are vieață veșnică, și nu vine la judecată, ci a trecut din

1. Faptele Apostolilor, XVII, 15 și urm.

2. Apostolul Pavel, Epistola către Coloseni, II, 8.

moarte la vieață. Adevărat, adevărat vă spun că vine ceasul, și acum a și venit, când cei morți vor auzi glasul Fiului lui Dumnezeu, și cei ce-l vor asculta vor învia. Nu vă mirați de lucrul acesta; pentrucă vine ceasul când toți cei din morminte vor auzi glasul Lui, și vor ieși afară din ele. Cei ce au făcut binele vor învia pentru vieață; iar cei ce au făcut răul vor învia pentru judecată¹... Nu voim, fraților, să fiți în necunoștință despre cei ce au adormit, ca să nu vă întristați ca cei ce n'au nădejde. Căci dacă credem că Iisus a murit și a înviat, credem și că Dumnezeu va aduce înapoi împreună cu Iisus pe cei ce au adormit în El... și astfel, vom fi pururea cu Domnul²...

„Primiți bine pe cei slabi în credință. Să nu faceți nimic care să fie pentru fratele vostru un prilej de păcătuire. Tot ce nu vine din încredințare este păcat. Fiecare din noi să placă aproapelui în ce este bine, în vederea întăririi altora³. Milă voiesc, nu jertfă. Dacă ați fi știut ce însemnează „Milă voiesc nu jertfe“, n'ați fi osândit pe niște nevinovați⁴. Să nu credeți că am venit să stric legea sau prorocii; am venit nu să stric, ci să împlinesc⁵. Deci, prin credință desființăm noi legea? Nicidecum. Dimpotrivă noi întărim legea⁶... ca să împlinesc Cuvântul lui Dumnezeu⁷. Fiecare să se conducă după deplina sa încredințare⁸. Fiecare să fie deplin convins în mintea lui⁹. Dacă păcătuim cu voia¹⁰, după ce am primit cunoștința adevărului, nu mai rămâne nicio jertfă pentru păcate, ci doar o aș-

1. *Evanghelia dela Ioan*, V, 24—29.

2. *Apostolul Pavel*, I-a *Epistolă către Tesalonicieni*, IV, 13—17.

3. *Epistola către Romani*, XIV și urm.

4. *Evanghelia dela Matei*, IX, 13; XII, 7.

5. *Evanghelia dela Matei*, IX, 13; XII, 7.

6. *Ibid*, V, 17.

7. *Apostolul Pavel*, *Epistola către Romani*, III, 31.

8. *Epistola către Coloseni*, I, 24—25.

9. *Convingere*.

10. *Apostolul Pavel*, *Epistola către Romani*, XIV, 5.

10. *Libertatea*.

teptare a judecății¹. Necaz, — strâmtorare, — va veni peste orice suflet omenesc care face rău. Slavă, — cinste, pace, — vă veni peste oricine face binele². Credința ta te-a mântuit³. În ea, — în credință, — să vă bucurați, deși acum, dacă trebuie, sunteți întristați pentru puțină vreme prin felurite încercări, căci veți dobândi ca sfârșit al credinței voastre mântuirea sufletelor voastre⁴.

„Preoții cei de seamă și fariseii au hotărât să-l omoare⁵, pe Iisus. Ceata ostașilor, căpitanul lor, și slujitorii Iudeilor, au prins deci pe Iisus⁶. Au ajuns la locul zis al „Căpătâni”, care în evreește se chiamă „Golgota”. Acolo a fost răstignit. Au văzut că murise. În locul unde fusese răstignit... era un mormânt nou... au pus acolo pe Iisus⁷. Dar... Iisus... a înviat⁸... și a fost înălțat la cer⁹”, El, blajinul, smeritul, care propovăduise, în predica de pe munte, modestia: Ferice de cei săraci cu duhul, căci a lor este Împărăția cerurilor¹⁰.

3. Prin urmare, după cum vedem, după cum se poate constata, menționata interpretare apare ca legitimă deoarece ea corespunde textelor. Spre o mai deplină încredințare, vom cita și alte texte în cursul studiului. Totuși, dată fiind diversitatea, de care am vorbit, se poate obiecta că altul este înțelesul Evangheliei. În acest caz luăm în cercetare obiecțiunea formulată, pentru a ne lămuri dacă ea se găsește sau nu întemeiată, și în ce măsură ea modifică, sau, nu, versiunea noastră. Și, până atunci, noi, știind cu ce conștiințiozi-

1. Apostolului Pavel, *Epistola către Evrei*, X, 26—27.

2. *Epistola către Romani*, II, 9—10.

3. *Evanghelia după Luca*, VII, 50.

4. *Intâia Epistolă sobornicească a lui Petru*, I, 5—9.

5. *Evanghelia după Ioan*, XI, 47—53.

6. *Ibid.*, XVIII, 12.

7. *Ibid.*, XIX, 17 și urm.

8. *Evanghelia după Matei*, XXVIII.

9. *Evanghelia după Luca*, XXIV, 51.

10. *Evanghelia dela Matei*, V.

tate, cu ce scrupulozitate, am făcut analiza care ne-a dus aici, rămânem, pe răspunderea noastră, în convingerea că interpretarea noastră exprimă adevărul. Cu toate acestea, se pune întrebarea: cum se face că aceleași texte sunt comentate altfel de către alții. În acest caz putem să precizăm că noi tocmai diversitatea, între altele, căutăm s'o explicăm. Dar nu este numai atât. Admițând că ceea ce am spus corespunde textelor, ne punem încă întrebarea dacă învățătura creștină se prezintă sau nu ca îndreptățită în ceea ce ea afirmă prin citatele cuvinte. Ne continuăm studiul în aflarea răspunsului căutat. Ducându-ne mai departe cercetările, suntem conduși la următoarele lămuriri. Pentru a ști în ce măsură creștinismul este sau nu legitim, trebuie, firește, să-l examinăm cât mai de aproape. El consistă în religia, învățătura, care ne spune să ne explicăm lumea plecând, între altele, și dela credința în Dumnezeu perfect.

Așa fiind, urmează că ni se impune să cercetăm credința. Se știe că și ea se definește în multe feluri. Se zice că ea face una cu legea, principiul contradicției, condiția, posibilitatea de a gândi, a căuta adevărul, a cunoaște, a începe o acțiune. Ea se chiamă începutul oricărei cunoștințe, al oricărei acțiuni, a tot ceea ce există, al oricărui adevăr. Dacă n'am crede în reușita acțiunii noastre, n'am mai începe-o. Principiile logice, ca acela al identității, contradicției, terțiului exclus, al rațiunii suficiente, fără de care nu putem să gândim, să cunoaștem, sunt diferite forme ale credinței. Tot așa sunt axiomele, postulatele. Dar se caută a se preciza de către unii că ceea ce numim credință ca început de gândire înseamnă o ipoteză. Și se mai afirmă de către alții că ea este ipoteza nu numai dela începutul ci și dela sfârșitul gândirii; că ea se reduce la cunoștința fără probe suficiente, pe când aceea cu probe suficiente exprimă cunoștința propriu zisă, știința. Pentru unii ea reprezintă rezultatul ex-

perienței, pentru alții al raționalismului, concluzia la care am ajuns. Și mulți declară că ea va să zică o părere, sau o deosebesc de cea religioasă. Adesea o teză se susține cu îndepărtarea celorlalte.

Dar să examinăm chestiunea și la lumina creștinismului. Și în acest caz credința se definește în numeroase chipuri. Totuși diferitele sale definiții nu se exclud, se completează între ele. În adevăr, găsim diverse argumente, unele aprobând învățătura lui Iisus, altele combătând-o. Și, printre aceste argumente, constatăm, în continuarea studiului nostru, faptul că noi cugețăm că există Dumnezeu. El constituie ființa, și această gândire se numește credința, spirit care gândește, cunoștință, și credința este simțire, iubire, sinceritate, convingere, libertate, voință. Noi avem tot mai deplină credința în Dumnezeu perfect, absolut perfect, fără nici o rezervă perfect, adică fără nici o lipsă. Și ceea ce concepem ca fără lipsă, ni se înfățișează ca infinit, fără limită. Noi plecăm dela această credință, considerând cu toată grija consecințele care decurg și, deci, și sensul religiei creștine, și explicația lumii. Acest fapt este pentru noi realitate, cea mai puternică dovadă, o profundă convingere, adevăr. Dăm mărturie despre el, pe răspunderea noastră.

Există Dumnezeu, desăvârșit. Noi de aici plecăm. Dar, procedând astfel, punctul nostru de plecare este și unul și sunt și toate, consistă în tot ceea ce începe și se continuă cu sinceritate, sau în stare de rugăciune, în căutarea adevărului, dela Dumnezeu la lume, sau dela lume la Dumnezeu, dela legătura lor. După cum am mai observat și cu alt prilej, sunt unii care obiectează că ne vine ușor să construim un sistem dacă plecăm dela definiția lui Dumnezeu prin ideea de perfecțiune. Inșă răspundem că tocmai aici stă greutatea și valoarea unui gânditor: în a se convinge, a ne convinge că lumea își are cauza în Dumnezeu ființa perfectă. Apoi rămâne firesc ca de aici toate să decurgă în

mod necesar, cu ușurință. Ne lămurim treptat. Așa fiind, Dumnezeu fiind perfect, rezultă că este unul, singur, căci el constituie ființa supremă, suverană; și, dacă prin spirit înțelegem ființa care cugetă, care cunoaște, el este Spiritul desăvârșit; și, dacă înțelepciunea exprimă cunoștința perfectă, numai el are înțelepciunea; el formează unitatea perfectă ale cărui diferite însușiri perfecte sunt distincte de el și fac una cu el, și între ele, sunt diversitatea perfectă; Dumnezeu se afirmă ca unitatea și diversitatea perfecte, precum lumea apare ca unitatea și diversitatea imperfecte. După cum am spus, ne lămurim treptat.

Fiind perfect, trebuie să admitem că Dumnezeu are un scop. Altfel ne-am contrazice în ideea noastră despre plinătatea lui; ar însemna că nu știe de ce există, ar avea o lipsă. Și scopul său este el însuși, adică realizarea neconținută a perfecțiunii. De aceea, el cuprinde cauza tuturor ființelor, a creat universul cu un scop, cu un destin, i-a dat un ideal, după chipul său, aplicând legea perfecțiunii. A făcut lumea spirituală în vederea spiritualizării, a făcut-o spirit. Și i-a dat și posibilitatea, credința, libertatea, cunoștința, conștiința, pentru a-și atinge idealul, a-și împlini destinul. Dar a aplicat legea meritului, a dreptății, situând lumea, universul, la justă distanță între imperfecțiune și perfecțiune, pentru ca lumea să aibă răspundere, să fie după modul întrebuirii credinței, a libertății sale. Și a știut ce se va întâmpla, că vor fi avânturi de ideal, îndoieli, șovăiri, iubire, răzvrătire, ură, că va fi diversitate, că spiritul creat se va împărți în diferite direcții. Pentru a veni universului în ajutor, Intemeietorul s'a dat pe sine însuși, prin grația sa, ca model, cu unitatea sa, și cu diversitatea sa, cu însușirile sale, perfecte. A făcut toate aplicând legea perfecțiunii. A dat ființa tuturor stărilor spiritului creat, dar întru bine. Au fost chiar dela început, de la origine, spirite libere, libertăți, egale, la justă distanță între perfecțiune și imperfecțiune, pentru ca apoi ele să colaboreze, să fie tot mai distincte între ele și tot mai una, ca

la Dumnezeu, pe drumul spiritualizării, nu să se excludă unele pe altele, nu să lupte unele împotriva altora.

Acesta era primul lor destin, comun, absolut același pentru toate spiritele. Căci trebuiau toate, păstrându-și caracteristicile, să se înalțe după merit, prin grația divină, la același Spirit superior, Sfânt. Incât și formele credinței sunt făcute să alcătuiască o armonie. Dar creaturile n'au mers toate pe calea care li se arătase de către Creator ; și fiecare își are destinul său, după merit, prin grația divină. Unele s'au îndreptat către Dumnezeu, sunt îngeri. Altele s'au îndepărtat, au greșit, au căzut, în păcat. Fiecărui dintre noi cei căzuți ni s'a dat destinul cuvenit, să fim într'un anumit spațiu și timp, acesta spirit rău, acela corp sau materie, unul plantă, altul animal, acesta om ca suflet rău, inferior, într'un corp, acela om ca suflet mai bun într'un corp. Unii sunt credincioși împotriva rațiunii, alții invers. Și sunt printre noi și suflete îngerești trimise ca să ne arate ca modele, ca exemple, calea mântuirii, și este și însuși Dumnezeu. Incât există o gradație, dela spiritul rău, trecând prin materie, plantă, animal, până la sufletul mai bun al omului. Și toate creaturile, în măsura în care sunt superioare, și au conștiință, trebuie să năzuiască la împlinirea primului lor destin. Toate sunt spirite, unele mai puțin, altele mai mult conștiente de destinul lor.

Spațiul și timpul sunt și ele definite de oameni, după destinul lor, în numeroase chipuri. Fiecare om vede lumea în felul său, și toți trebuie s'o vadă la fel în diversitatea ei. Pentru Newton spațiul și timpul sunt realități, pe când după Leibniz ele reprezintă ordini ale lucrurilor și nu realități, și pentru Kant ele se află între una și alta, sunt intuiții pure a priori, sau forme ale sensibilității, între subiectul cunoscător și obiectul cunoscut. Dar, în încă unul din înțelesurile lor, spațiul înseamnă și ființa materială în care se cuprinde o ființă, iar timpul va să zică o existență comparată cu alta ; anume durata unei existențe

comparată cu aceea a alteia, ca neschimbarea, sau schimbarea, trecerea, succesiunea unei ființe dela un spațiu la altul, dela o stare la alta. Durata, în unul din sensurile sale, este ființa care nu se schimbă. Vom fi mai clarificați prin ceea ce urmează. Ca să înțelegem acest adevăr, avem nevoie să știm că toate, care, pentru noi oamenii, se desfășoară în succesiune, în spațiu și în timp, au fost, sunt, din eternitate deodată pentru ziditorul nostru.

4. Această interpretare se poate numi religie creștină ortodoxă, creștinism ortodox, ortodoxism, ortodoxie sau Dreapta Credință, doctrina dreptei credințe, a rugăciunii, adevăratul creștinism, dar în înaltele semnificații explicite ale acestor expresiuni. Prin acestea noi avem în vedere diferitele interpretări sincere ale creștinismului, — atât ceea ce se înțelege de obicei prin ortodoxie cât și catolicismul sau protestantismul, și orice cugetări, orice ființe oneste, — care, — pentru a realiza neconținut în colaborare, perfecțiunea, lucrează ca să fie tot mai distincte și tot mai una între ele, și nu numai una cu îndepărtarea celorlalte. După etimologia sa, expresiunea ortodoxie înseamnă dreapta credință, și noi lămurim că aceasta este credința în Dumnezeu perfect, absolut perfect, fără nicio restricțiune perfect, cu toate urmările care decurg din ea.

Știm că și religia creștină zisă ortodoxă, se definește, ca orice, de unii într'un fel, de alții în alt fel. În timpul când redactăm actuala noastră lucrare, se observă o vie preocupare în România ca să se precizeze ideea cuvântului ortodoxism sau ortodoxie. Pe lângă menționații filosofi, sunt și geografi ca d. S. Mehedinți, istorici, etc., care examinează această chestiune, pentru a formula destinul neamului românesc. Dar, firește, mai cu seamă teologii sunt aceia care își pun cu deosebire întrebarea ce este ortodoxia. Astfel, putem să cităm revistele **Biserica Ortodoxă Română; Ortodoxia; Studii Teologice**, publicație a Facultății

de Teologie din București ; lucrările **Ortodoxie și Româ-
nism, Creștinism și Ortodoxie** scrise de părintele Dumitru
Stăniloae ; cartea intitulată **Ortodoxia**, care cuprinde con-
ferințele ținute în prezența I. P. S. S. Nicodim Patriarhul
României de către profesorii Facultății de Teologiei dela
Universitatea din București, cu un Cuvânt Introductiv și o
conferință de încheiere ale decanului Șerban Ionescu ; stu-
diile d-lui Teodor M. Popescu : **Ce reprezintă azi Biserica
Ortodoxă ; Vitalitatea Bisericii Ortodoxe**, etc. Unii iau ca
îndreptar „**Mărturisirea Ortodoxă**“ din sec. XVII-lea, a
lui Petru Movilă de origine român mitropolit al Kievului
în Rusia ; opera acestuia întemeiată pe tradiție este anali-
zată de pr. Nicolae Popescu ; alții caută să definească ceea
ce găsim propriu, original, în creștinismul ortodox al Ro-
mânilor, față de acela al celorlalți ortodocși, — Bulgarii,
Grecii, Rușii, Sârbii, — precum și față de atitudinile creș-
tinilor considerați neortodocși, cum sunt catolicii sau pro-
testanții ; unii se simt oarecum îndepărtați de concepția
rusă, alții mai apropiați ; de ex. d. Nichifor Crainic se des-
parte în unele privințe de Solovieff, pe când părintele Tit
Simedrea îl redă în românește pe Nicolae Arseniev, ținând
fiecare să păstreze armonia caracteristică Românilor.

Se afirmă că religia ortodoxă este creștinismul profesat
în Orient, spre deosebire de catolicismul din Occident, și
anume unirea omului cu Dumnezeu printr'o mai accen-
tuată vieață spirituală. Se precizează că ortodoxia consistă
în creștinismul național. Se declară că ea va să zică religia
universală, umanitarismul, spiritualizarea, dar la care
ajungem prin naționalism. Se stăruiește că ea își are carac-
teristica în revelație, în tradiția apostolilor, a primilor
părinți ai bisericii, în dogme, și că ea se deosebește de
protestantism care se întemeiază pe ideea că învățătura
creștină exprimă religia treptat de acord cu progresul
științei, sau al filosofiei.

Se mai observă că ortodoxia este doctrina reînțoarcerii
multiplicității lumii la unitatea divină ; adică lumea se

înfățișează ca o diversitate care vine din unitate și care trebuie să revină la aceasta ; astfel ortodoxia înseamnă concepția care admite națiunile, bisericile creștine naționale, dar care le voiește perfecționate în una deasupra tuturor ; în acest scop, ortodoxia ne învață că Dumnezeu s'a intrupat odată pentru totdeauna și că oamenii se înalță neconținut la Dumnezeu, pe când celelalte forme ale creștinismului îl consideră pe Dumnezeu după chipul și asemănarea omului. Pe când în ortodoxie, constată d. Nichifor Crainic, adaptarea lui Dumnezeu la om s'a făcut odată pentru totdeauna, nouă rămânându-ne posibilitatea ca prin credință și faptă să ne adaptăm neconținut la viața divină pentru a-i fi asemenea sau pentru a ne desăvârși, în celelalte forme de creștinism tocmai procesul adaptării lui Dumnezeu la om e socotit ca nedeplin și, ca urmare, se fabrică neconținut dogme și reforme pentru a reduce esența supranaturală a revelației la un nivel natural de înțelegere omenească. Suntem pe două căi deosebite : aici omul caută să se modeleze după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, fiindcă aceasta e mântuirea creștină ; dincolo e tendința de a desfigura pe Dumnezeu după chipul și asemănarea omului. Nu națiunile își asimilează Biserica, ci Biserica își asimilează națiunile.

Se mai spune că prima notă caracteristică a Bisericii ortodoxe o alcătuiește sobornicitatea, adică universalitatea, unitatea, sau spiritul ecumenic ; dar al doilea element al său constitutiv este naționalitatea, sunt națiunile ; și, pentru ca sobornicitatea să se realizeze, trebuie ca națiunile să existe în cursul lumii, iar în partea finală a acesteia să se transfigureze, să se îndumnezeiască ; transfigurarea formează a treia notă caracteristică și, poate, cea mai esențială a ortodoxiei ; ea consistă în înălțarea inferiorului prin superior, sau în intruparea, în coborîrea lui Dumnezeu, prin grația sa, în om, și deci în îndumnezeirea omului ; de aici rezultă și marele rol al tradiției, sau al continuității so-

bornicității în Biserica ortodoxă : dela unitatea creatoare, prin pluralitatea națiunilor după creație, la unitatea prin transfigurare prin harul divin. Biserica romano-catolică și mai ales cea protestantă, observă d. Ioan Gh. Savin, pun accentul pe jertfa de pe cruce a Mântuitorului ; noi ortodocșii îl punem pe actul final și triumfal al acestei jertfe : **Învierea Mântuitorului**, prin care totul s'a sfințit și s'a îndumnezeit.

Se mai susține că trebuie să plecăm dela concepția istorică despre destin, după care acesta se găsește în puterea noastră, căci aceasta corespunde cu realitatea. Și așa înțelegem că ortodoxia reprezintă religia creștină care profesează păstrarea diversității națiunilor, fără ca ele să fie una, ci fiecare avându-și notele sale distinctive, religia sa creștină națională, precum, de ex., Româniilor își au ortodoxia lor națională românească ; și ceea ce caracterizează ortodoxia Românilor este credința pioasă, blândă, în ajutorul continuu al lui Dumnezeu, și deci ideea colaborării între toate ființele, între toate națiunile, atât cu cele mistice slave cât și cu cele raționaliste occidentale, catolice, fără a fi una sau alta ; și Româniilor au primit în acest fel creștinismul prin originea lor dacă-romană, prin așezarea lor geografică la răspântie, prin împrejurările lor istorice. Sunt gânditori care admit o atare teză dar cu modificarea că destinul exprimă un act al Providenței, nu stă în puterea noastră, și că în viitor națiunile vor fi una. Am mai putea să cităm numeroase interpretări. Incât există o diversitate și cu privire la înțelegerea creștinismului numit ortodox.

Și totuși, privind chestiunea și în perspectiva doctrinei noastre, înțelegem că este o unitate și în această diversitate, ca în orice, și că ea are datoria să tindă a fi unitatea perfectă a diversității perfecte. Fiecare din tezele expuse exprimă un adevăr în ceea ce afirmă cu sinceritate, însă ele au nevoie să fie completate unele prin altele și prin

Întregul adevăr. Pentru noi ortodoxia cuprinde, pe lângă cele ce am văzut, și următorul sens, potrivit Evangheliei, și care devine tot mai clar dacă ne continuăm cercetările. Ea reprezintă creștinismul studiat, în mod sincer, explicat, luminat, cunoscut, formulat în multe feluri dar același creștinism în variatele lui forme. Inseamnă doctrina dreptei credințe, adică a credinței în Dumnezeu perfect; învățătura rugăciunii, dar care, fiind astfel, nu exclude studiul, știința, arta, acțiunea, nici o altă concepție sinceră, contribuoare, oricât de puțin, la realizarea neconținută a perfecțiunii. Ea consistă în diferitele interpretări sincere ale creștinismului. Iisus Hristos a fost în lume ca să propovăduiască acest adevăr. Astfel, ortodoxia este și naționalism și umanitarism, și diversitate și unitate, și particularitate și universalitate, din veșnicie, fără ca vreodată o concepție să fie împotriva celeilalte sau absorbită de ea. Națiunile, ca și indivizii, ca orice forme sociale, ca orice ființe, trebuie să fie tot mai deosebite și tot mai una între ele pe calea propășirii. Ele iau diferite forme în cursul timpului după destinul oamenilor care le alcătuiesc. Unii sunt hărăziți să-și împlinească destinul într'o anumită grupare, și țară, alții în altele. Fiecare să-și facă datoria unde se află, să năzuiască la înălțarea sa și a celorlalți în colaborare.

Dar unii cugetători sunt impresionați de eternitatea unității fără să vadă pe aceea a multiplicității, alții invers. Noi, considerând perfecțiunea divină, constatăm și una și alta. În ortodoxie nici biserica nu trebuie să asimileze națiunea, nici națiunea să nu asimileze biserica. Dumnezeu s'a întrupat odată pentru totdeauna, și se întrupează neconținut. Omul este după chipul lui Dumnezeu înălțându-se la Dumnezeu, și Dumnezeu este după chipul omului coborînd la om. Și, pe orice treaptă a existenței, noi îl înțelegem pe om prin Dumnezeu și pe Dumnezeu prin om. Ortodoxia cuprinde și revelație, tradiție, dogmă,

și interpretarea, lămurirea tradiției, a revelației, a dogmei. O găsim la toate popoarele creștine, la unele într'o măsură la altele în alta, și putem să plecăm de oriunde pentru a ne-o explica în raport cu celelalte sisteme pe calea propășirii. Dumnezeu a rostit același adevăr pentru toți, s'a revelat la fel tuturor, însă ne-a dat fiecăruia, pe răspunderea noastră, destinul și libertatea de interpretare.

Noi plecăm aici dela creștinismul ortodox al Românilor, fiindcă ei sunt neamul căruia aparținem acum ca oameni pe pământ, însă pentru a le arăta structura lor superioară în mersul spre desăvârșire, inerentă tuturor formelor adevăratului creștinism, studiat, luminat, înțeles în spiritul despre care am vorbit. Și dorim ca ortodoxismul Românilor să năzuiască a fi model celorlalte forme ale creștinismului, precum fiecare din acestea să aibă aceeași aspirație. Călăuziți de acest spirit, creștinesc, noi recunoaștem prețioasele contribuții aduse la înțelegerea ortodoxiei de către citatele teze. Dar zicem că fiecare privește chestiunea din punctul său de vedere, și că se cuvine să ne completăm unii pe alții pentru ca să avem mai întreg adevărul.

5. Acestei concepții, a dreptei credințe, a rugăciunii, i se poate spune perfecționism, doctrina spiritualizării, a înțelepciunii, problematism, neexclusivism maxim sau exclusivism minim, învățătura sincerității, creștinismul studiat, luminat, explicaționism, continuism, colaborism sau cooperatism, teoria libertății, responsabilism, sancționism, doctrina destinului. Căci potrivit ei, trebuie să realizăm neconținut perfecțiunea, spiritualizarea, înțelepciunea; și, în acest scop, să considerăm soluția oricărei probleme ca o nouă problemă; să nu excludem soluția niciunei persoane fără o prealabilă convingere cât mai mare asupra sincerității sale; și, în niciun caz să nu-i aplicăm sancțiunea definitivă până ce mai întâi n'o rugăm, n'o îndemnăm, n'o invităm la colaborare; să explicăm celelalte

sisteme prin propria noastră doctrină, și pe aceasta prin celelalte ; să ne continuăm studiul, lucrările, într'o armonie ; și fiecare este liber să procedeze, după convingerea lui, pe răspunderea lui ; fiecare va fi sancționat, își va avea destinul său după merit, prin grația divină.

Știm cât de elastice sunt, și criticate, cuvintele în ism : perfecționism, problematism, etc. Dar constatăm necesitatea să ne exprimăm prin termeni cât mai potriviți în redarea ideilor. Și, pentru a nu cădea în polemici dăunătoare, pe care tocmai voim să le evităm, noi vorbim aici despre această învățătură zicându-i, și cu propriul său nume, creștinismul, religia creștină. Apare dela sine că din ce o cercetăm ne dăm mai bine seama de semnificația ei. Cu toate acestea, ni se poate obiecta că suntem solipsiști, de unul singur, împotriva dogmelor care se adresează tuturor, — deoarece susținem o interpretare specială a noastră cu privire la creștinism. Răspundem. Suntem și solipsiști, însă și mai mult decât atât, fără să fim împotriva dogmelor, fără să înlăturăm și celelalte interpretări, căci admitem, în spiritul creștinismului, necesitatea armoniei tuturor ființelor, așa cum am lămurit-o. Având în vedere acest acord noi vorbim de interpretarea noastră specială cu privire la Evanghelie.

Creștinismul, în adevăratul său înțeles, ortodox, ortodoxia, dreapta credință, înseamnă doctrina credinței, în Dumnezeu perfect, cu toate consecințele care decurg. El va să zică împlinirea legilor divine ale Creatorului absolut perfect. Să fim mereu mai buni. În acest scop să ne spiritualizăm ; să credem, lucrând, studiind ; să ne rugăm, să fim sinceri, curați, cinstiți, în munca noastră ; să fim în armonie pentru înfăptuirea binelui, realizând idealul, armonia perfectă, creștină ; să fim după legea meritului, a dreptății, silindu-ne ca să avem harul divin, grația, iubirea evanghelică ; să ne îndumnezeim. Și oricare din aceste legi le exprimă pe toate celelalte, fiind în legătură cu ele.

Formula „crede și nu cerceta“, prin care unii rezumă Evanghelia, se întregește prin altele ca: cercetează și vei găsi credința; cred ca să înțeleg; înțeleg ca să cred; și toate se completează între ele. Nu trebuie, așa cum se face de obicei, să considerăm în chip exclusivist cuvintele „crede și nu cerceta“. O atare atitudine nu este creștină. Ea provine fie din ignoranță, fie din preocupările unor interesați care fac păcat dacă o speculează în mod conștient, cu voie. N'o întâlnim sub această formă în Evangheliie. Ci putem să spunem: omule, caută adevărul, și, după ce ai cercetat și ai găsit că ai credință, întărește-ți-o, explică-ți-o mai mult, și nu te îndoii prin cercetări ispititoare, destructive, deșarte, peste puterile tale. Creștinismul ortodox înseamnă doctrina interpretării, explicaționism: Litera omoară, dar spiritul dă viață¹. Și totuși, să ne lămurim. Creștinismul, ca religie, consistă în dogme. Ca atare el nu se discută de către credincioșii săi dacă reprezintă sau nu adevărul. El îl exprimă indiscutabil. Dar trebuie să-l tălmăcim, să ni-l luminăm, pentru a ne lumina, pentru a-l înțelege noi înșine sau a-l face înțeles, altora. Ce este dogma? După etimologia sa, cuvântul dogmă exprimă o părere, dar una stabilită, ca adevăr o hotărîre, ca o axiomă, spre deosebire de simpla părere. Și pentru credinciosul creștin ea prețuește mai mult decât atât. Ea este credință nesguduită, deplină, care urmează revelației; harul dumnezeesc, adevărul pe care l-am căutat, la care ne-am silit să ne înălțăm, și care ni s'a descoperit, s'a coborît în noi.

Astfel avem, de ex., dogma ipostaselor, a Sfintei Treimi: Dumnezeu, unul, în trei persoane: Tatăl, Fiul, Sfântul Duh. De aceea zicem că ea nu poate să fie discutată de credincioșii ei; însă ea poate, trebuie, să fie interpretată pentru a fi înțeleasă. Și totuși nu oricine este în stare s'o explice fără pericol, dacă n'are pregătirea necesară. Invă-

1. Apostolul Pavel, Epistola III-a către Corinteni, I, 6.

țatul care își simte credința neșovăită, luminată, care are convingerea profundă, poate s'o interpreteze, căci el o explică n'o contrazice. Dar savantul care nu are credință, sau care șovăește în ea, precum și poporul neștiutor și nepătruns încă în deajuns de credință, afară de cel pătruns, pot să-i dea un înțeles greșit. De aceea, Iisus Hristos vorbește în dogme și în pilde poporului, și lămurește pe față, în interpretare, apostolilor învățătura sa. Și el se adresează tuturor când ne spune: cereți și vi se va da; căutați și veți găsi; bate și ți se va deschide; cercetați scripturile; nu este nimic ascuns care să nu fie descoperit; veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va mântui pe voi¹. Dar ne spune să cercetăm, — să studiem, — să nu ne pronunțăm cu ușurință. Și, până să ne luminăm noi înșine, să luăm lumină dela cei care o au. Printre aceștia trebuie să fie preoții. Ei în deosebi au nevoie de aceste lămuriri, pentru a ne întări în credință pe aceia dintre noi care șovăim. Dar ele se adresează, firește, tuturor aceloră care caută sincer adevărul, și mai ales celor slabi, rătăciți, ca să le arate calea mântuirii. Incât se cuvine să avem mare grijă, în interpretarea dogmelor, pentru a fi înțelese.

Și, așa, avem credința pe care o căutăm. Credința, ne explică apostolul Pavel, vine în urma auzirii, — a predicii ascultate, — cugetată, — și auzirea, — predica, — vine prin cuvântul lui Hristos². Și cunoaștem din ce în ce cum credința consistă în grația divină dăruită sufletelor noastre. Credința, zice apostolul Pavel, este ipostasa, — adică substratul, ființa, substanța, fundamentul, realizarea, înfățișarea esențială, realitatea, adevărarea, — celor nădăjduite, dovada lucrurilor nevăzute³. Ea face una cu ființa în toate formele ei. În plinătatea ei, ea se referă la Dumnezeu, îl exprimă pe el, rostește vieța veșnică, ceea ce subsistă, durează, sau dăinuește, ceea

---

1. Loc. cit.

2. Loc. cit.

3. Apostolul Pavel, *Epistola către Evrei*, XI, 1.

ce nu se schimbă: Cine crede are viața veșnică¹. În el, — în Dumnezeu, — avem ființa². Dar ea mai înseamnă și cunoștință. Am crezut și am ajuns la cunoștința că Tu ești Hristosul, Sfântul lui Dumnezeu³. Și viața veșnică este aceasta : Să te cunoască pe Tine, singurul Dumnezeu adevărat, și pe Iisus Hristos, pe care L-ai trimis Tu⁴. În cât credința va să zică ființa, și, în același timp, și cunoștință. Termenii se întrepătrund. Semnalând întrepătrunderea, corelația, că toate lucrurile se definesc în numeroase chipuri, în unele din înfățișările lor într'un fel, în altele în altfel, în raporturile dintre ele, însă trebuie în aceeași spirit, cum am explicat, unii au recunoscut importanța acestei observații. Alții, nevoind să ne înțeleagă, examinându-ne superficial, cu răutate, în mod trunchiat, au declarat că, din ignoranță, confundăm diferenții termeni.

6. Ce este ființa? Unele dintre cele mai pătrunzătoare inteligențe, ca Pascal, sunt de părere că știm în ce consistă, și totuși n'o putem exprima, căci o găsim primitivă, inițială, fundamentală. Nu se poate defini un cuvânt fără a începe cu acesta, *este...* Incât, pentru a o lămurii ar fi să zicem este, și astfel să întrebuițăm cuvântul în definiția sa. Noi îi prețuim pe acești gânditori. Însă constatăm că ei consideră mai ales unitatea ființei, nu și multiplicitatea ființelor. Și trebuie să spunem că sunt amândouă, nu există una fără alta, că, dacă noi considerăm atât multiplicitatea cât și unitatea, ne dăm seama că un cuvânt se poate defini în numeroase moduri, și deci începând și prin alți termeni decât acesta, *este*. Căci orice reprezintă un fel de ființă. De sigur, pentru a defini ceva se face de obicei apel la este, ca, de ex., când ne întrebăm ce este lumina și răspundem că lumina este. . . . Însă putem să răspundem

-
1. *Evanghelia dela Ioan*, V, 24.
  2. *Faptele Apostolilor*, XVII, 28.
  3. *Evanghelia dela Ioan*, VI, 69.
  4. *Ibid.*, XVII, 3.

și altfel. Căci „este“, la rândul său, se lămurește în diverse chipuri prin diferiți alți termeni, ca va să zică, înseamnă, se înțelege, înfățișează, exprimă, durează, etc. : este înseamnă înfățișarea a ceva, durată ; când la întrebarea pusă cine este, zicem „Este Ion“, aceasta înseamnă înfățișarea lui Ion înaintea noastră, Ion durează înaintea noastră. Ființa există în mai multe feluri care vin din singura deplină, dela Dumnezeu. Ea alcătuește diversitatea, explicabilă, a universului. Totul, prin urmare, se poate defini, dar atât într'un mod cât și în mai multe. Putem să spunem că ființa va să zică, sau înseamnă, că prin ea înțelegem, înfățișarea, durata, ceea ce se înfățișează, durează, ceea ce nu se schimbă, și cu toate acestea și în numeroase forme, durând mai mult sau mai puțin. Și astfel, părțile lumii se definesc între ele, și în raport cu întregul lor, cu lumea, și cu Dumnezeu creatorul ; Și Dumnezeu, creatorul, se definește în raport cu lumea, creația sa, precum aceasta se lămurește prin el. Dumnezeu care a făcut lumea și tot ce se cuprinde în ea, este Domnul cerului și al pământului. . . El care dă tuturor veața, suflarea și toate. . . El a făcut ca oamenii, ieșiți dintr'unul singur, să locuiască pe suprafața pământului. . . ca ei să-l caute pe Dumnezeu, și să se silească a-l găsi. . . In El avem vieța, mișcarea și ființa¹. . . Lumea este făptura lui Dumnezeu. . .

Astfel, ființa se înfățișează și una și în mai multe feluri. Ea înseamnă subiect; sau obiect, atribut, predicat, însușire; și așa mai departe. Subiectul se zice aceea căreia îi aparține alta numită obiect. Obiectul se chiamă aceea care aparține alteia numită subiect. Raportul, — legătura, — reprezintă o ființă între ființe, ca între subiect și obiect. Ceea ce se numește cunoștință constituie ființa, felul de a fi, starea unui subiect, care stabilește, sau constată, care exprimă un raport între un subiect și un obiect. Când zi-

1. Faptele Apostolilor, XVII, 24 și urm. — cf. Evanghelia dela Ioan, I, 1 și urm.

cem eu sunt, — aceasta înseamnă că eu subiect am stabilit, stabilesc, sau constat, exprim, un raport între eu ca subiect și sunt ca obiect, predicat. Și așa apare orice cunoștință. Când afirmăm, sau când negăm, că tabla este neagră, aceasta înseamnă că eu subiect am stabilit, stabilesc, constat sau exprim o legătură între tablă ca subiect și neagră ca obiect, atribut, predicat, însușire; arătăm că tabla are sau nu însușirea neagră. Incât și cuvântul „este“, fiindă, — ca orice, se poate defini, însă în numeroase chipuri. „Este“ poate să fie subiectul, căruia îi aparține un obiect, însușirea, atributul, predicatul, ca în exemplul următor. Este înseamnă înfățișare, durată. Apoi este exprimă atributul, predicatul, însușirea, obiectul care aparține unui subiect, ca în cazul când zicem: Dumnezeu este; adică Dumnezeu există. Este reprezintă și legătura între un subiect și un obiect, atribut sau predicat, însușire, ca în citata propoziție: Tabla este neagră. Și, dacă ne continuăm studiul, observăm și nuanțe între este și fiindă. Prin vorba este înțelegem și cu deosebire un verb; cuvântul fiindă exprimă și mai cu seamă un nume, un substantiv.

Urmează că putem să definim fiindă în multe moduri, și chiar începând cu este, ca în cazul când zicem: fiindă este ceea ce se înfățișează, sau durată, ceea ce nu se contrazice, nu se schimbă, afirmație sau negație, însă de diferite feluri; și cu atât mai mult că putem să începem și în alte moduri. Mai putem să dăm încă și alte definiții. Înțelegem prin cunoștință atât starea unui subiect care stabilește, constată sau exprimă, un raport între un subiect și un obiect, cât și raportul stabilit, constat, sau exprimat. Și, după cum se poate vedea, fiindă va să zică atât cunoștința ca stare a subiectului, cât și subiectul și obiectul cunoștinței, precum și legăturile între subiect și obiect, sau între subiecte, între obiecte. Când zicem aceasta este o tablă, fiindă înseamnă atât eu subiect care

afirm, cât și starea mea, a subiectului care fac această afirmație; și ea reprezintă și subiectul aceasta, precum și obiectul tablă, și raportul este între subiectul acesta și obiectul tablă. În exemplul Ion și Gheorghe citesc, avem un raport între subiecte. Când spunem Ion citește și scrie rostim o legătură între predicate. Prin urmare credința consistă în afirmarea ființei, face una cu aceasta. Și ființa exprimă ceea ce se înfățișează, și rămâne cu atât mai mult ea însăși că durează fără a se contrazice. Ea este de mai multe feluri, și una singură. Credința creștină constituie ființa, și anume, cunoștința că există Dumnezeu. Ea formează atât începutul, preludiul, presimțirea, cât și încoronarea cunoștinței. Am crezut și am ajuns la cunoștință¹. Cine crede are viață veșnică. Și viața veșnică este aceasta: să te cunoască pe tine, singurul Dumnezeu adevărat, și pe Iisus Hristos pe care l-ai trimes tu². Să cunoașteți dragostea lui Hristos, care întrece orice cunoștință, ca să ajungeți plini de toată plinătatea lui Dumnezeu³.

Apoi trebuie să știm că ființa, cunoștința, dacă nu sunt perfecte, au grade, sunt de diferite categorii. Aici se cuvine o mai completă lămurire a ceea ce va să zică ființa. Se știe ce mare importanță atribue filosofia antică, a lui Platon, Aristotel, acestei probleme. Și o găsim aproape la toți marii gânditori, și la moderni, printre care Spinoza. Dar concepțiile lor se deosebesc oarecum una de alta. Căutând unitatea în această diversitate, putem să spunem următoarele. Termenul general se numește ființa. Și aceasta consistă în ceea ce durează, subsistă, nu se schimbă. Dar ea conține variate spețe, după cum poate să dureze, să nu se schimbe, mai mult sau mai puțin. Căci tot ființă se chiamă și aceea care durează o clipă sau mai multe schimbându-se, dar mai ales aceea care subsistă

1. Loc. cit. *Evanghelia dela Ioan*, VI, 69.

2. Loc. cit. *Ibid.*, V, 24; XVII, 3.

3. Loc. cit., *Apostolul Pavel, Epistola către Efeseni*, III, 19.

veșnic neschimbându-se. Și astfel, ființa este : 1. ființa necesară numită substanță, adică aceea care poate să subsiste mai mult neschimbată; 2. ființa contingentă numită accident, adică aceea care se întâmplă, se află în devenire, care poate să nu dureze mai mult neschimbată ; 3. diferitele nuanțe ale acestor, sau între aceste, două feluri. Încât sus este ființa absolut necesară, numită și substanță primă pură, esență pură; adevărata esență superioară, propriu zisă; ea rămâne aceeași în eternitate; gândirea, ideea, forma pură. Cuvântul esență înseamnă cauza, rațiunea de a fi a unei ființe, ceea ce constatăm mai caracteristic. Jos întâlnim ființa contingentă numită și accident ; ca de ex. culoarea, alb negru ; ea apare ca antipodul ființei necesare, al substanței, al esenței ; ea se găsește în devenire, se schimbă ea însăși sau poate să fie schimbată de altă ființă. Dar între esența pură și accident sunt celelalte existențe, și anume : 1. substanțele zise secundare ; acestea sunt forma și materia nedespărțite ; și deci, nu pure; materia se zice și esență inferioară, și gen; forma ca substanță secundară, nu ca substanță primă pură, constituie esența intermediară între cea superioară, supremă, pură și cea inferioară, sau materia, și se numește și speță sau termen mediu; ea se prezintă superioară materiei dar inferioară formei pure ; ea există nedespărțită de materie, pe când forma, esența pură, este fără materie ; 2. Apoi vin substanțele prime compuse; acestea sunt ființe compuse din formă și materie, și se chiamă existențe propriu zise sau realități, și indivizi, ca de ex. un om, Socrate, Platon. Se mai spune că esența este ființa din care se face o ființă, că existența înseamnă exteriorizarea, realizarea esenței în accident. De aceea se numește existență sau realitate. Adevărata realitate, empirică, dată, care alcătuiește ceea ce se chiamă lume, consistă într'o astfel de existență, compusă. Ea este existența propriu zisă.

Dar să privim lucrurile și prin prisma creștinismului. Ființa, zicem și noi, se definește în multe feluri. Însă noi

stăruim asupra faptului că adevărata ființă, superioară, suverană, creatoarea tuturor celorlalte, este unul Dumnezeu, Spiritul, absolut perfect. El exprimă cauza și scopul, idealul tuturor. Din el vin toate și la el trebuie să meargă toate, împlinindu-și, nu pierzându-și, propria lor ființă. Toate lucrurile pe care el le-a creat sunt spirite; însă unele îngerești, cerești, mai aproape de firea lui, și altele lumești, pământești, mai îndepărtate de el, fiecare după meritul său, după destinul său, prin grația divină. Unele reprezintă materia, spirit mult degradat. Altele formează spiritele superioare din materie, sau sufletele din corpurile oamenilor, și care sunt mai puțin degradate decât materia. Unele apar ca spirite rele, și mai îndepărtate de Dumnezeu decât materia; se luptă împotriva lui. Altele sunt nuanțe între acestea. Incât nu există numai spirit și materie, cum se admite de obicei, ci spirit bun, materie, și spirit rău; și sunt numeroase nuanțe între acestea. Se dă, în general, numele de existență sau realitate spiritelor din materie, și se opune realismul idealismului. Dar să știm că adevăratul ideal, care nu se schimbă, este mai mult ființă decât așa zisa existență, sau realitate, empirică. Și totuși, să fim și realiști, să ținem seama și de experiență, de materia pe care trebuie să o străbată spiritul superior pentru a nu fi duși în ispită, a nu cădea pradă iluziei, oricât de trecătoare ar fi această experiență, această realitate față de rațiunea eternă, față de eternul ideal.

A fi mai realist nu înseamnă a fi mai materialist, sau mai puțin idealist, ci a fi și idealist, și invers, a spiritualiza materia, a înălța realitatea pe culmile idealului plecând dela ea așa cum ea se înfățișează. Înțelesul cuvântului realitate este realizarea idealului, a spiritului superior în materie, în spiritul inferior, sau realizarea spiritului superior de către materie, de către spiritul inferior. Să nu cădem în greșala ca, din neînțelegerea terme-

nilor, să fim idealiști fără realitate, sau realiști fără ideal. Esența pură, Dumnezeu, se afirmă superioară oricărei existențe, deoarece ea subsistă etern și dă ființă tuturor. Încât la întrebarea pusă dacă ea există, dacă se poate admite ca reală, răspundem că ea se afirmă mai mult decât existență, mai mult decât realitate. Din acest punct de vedere Spinoza exprimă în mare parte adevărul atunci când spune că el înțelege prin cauza care își este sieși cauză aceea a cărei esență cuprinde existența, — **Cujus essentia involvit existentiam**. Dar el n'a văzut legitimitatea finalismului. N'a avut credința noastră creștină în Creatorul desăvârșit. Creștinismul îl întregește. Existența, sau realitatea, consistă în viața, sau istoricul, unei ființe; este durata acesteia în realizarea destinului său. Și în măsura în care se prezintă mai mult ca spirit decât ca materie, față de materie, o ființă se numește vieață și, în grad mai dezvoltat, suflet, conștiință, libertate, bună sau rea, după cum se înalță către spiritul bun sau coboară către cel rău. Vieața va să zică sufletul, spiritul care animă materia, sau materia care se spiritualizează, însă fie în direcția perfecțiunii, fie în aceea a imperfecțiunii. Și, pe când în ființa supremă este continuarea aceleiași vieți, eternă, perfectă, existențele inferioare sunt un șir de vieți în mersul spre imperfecțiune sau spre perfecțiune, fiecare după destinul său, după modul întrebuintării libertății sale în împlinirea destinului. Dar în eternitatea divină acest șir formează îndoita vieață de acțiune a creaturilor și de sancțiune a Creatorului.

Să știm că ființa, cunoștința, dacă nu sunt depline, au grade, sunt de diferite categorii, după cum subsistă, alcătuiesc substanțe, durează, nu se schimbă, mai mult sau mai puțin. Perfecțiunea, numită și substanța absolut necesară, sau esența pură, fiindcă trebuie să fie, este una, nu se schimbă niciodată, rămâne pururea aceeași, are ipostase, în cel mai înalt grad în felurile sale de a fi, nu grade. Ipostasa înseamnă unul din substraturile, din

felurile de a fi, ale unei ființe care există tot mai deosebit de celelalte și tot mai una cu ele. Gradul exprimă treapta în care ne aflăm pe scara perfecțiunii. Și, după cum suntem mai sus ori mai jos, avem adevărate sau false ipostase. Ființa desăvârșită este atotștiutoare, atotputernică, aceea care nu se schimbă, se afirmă ca necesară, căreia nu-i lipsește nimic, aceea căreia nu i se poate obiecta nimic, ființa deplină, Dumnezeu. În Dumnezeu toate, rațiune, spirit, sunt distincte și sunt una în mod perfect, sunt adevărate ipostase.

Cuvântul ipostasă înseamnă substrat, substanță, însă cu înțelesurile care derivă din acest cuvânt. — ființa, fundamentul, realizarea, înfățișarea esențială, realitatea, adevărarea. Existențele imperfecte, numite și ființe contingente, sau accidente, întâmplătoare, trecătoare, schimbătoare, care există dar care pot să nu fie, sunt acelea care în diferitele lor forme, nu subsistă, nu rezistă, nu durează, nu rămân totdeauna aceleași, care pot să fie schimbate, nu se prezintă ca substanțe necesare, sau trebuind neapărat să fie, nu sunt atotputernice, cărora le lipsește ceva, li se poate obiecta ceva, care nu sunt depline. Ele au grade, sunt de diferite categorii. Piatra, existență mai mult contingentă decât necesară, oricât de tare, de durabilă, de trainică, oricât de aceeași, ar părea în însușirile sale, se schimbă fără voia ei, poate să fie schimbată, sfărâmată în bucăți, prefăcută în praf, spulberată, există mai mult ca un accident.

Omul, substanță compusă din esență în accident, în măsura în care este imperfect, animat de rău, are false ipostase : voiește să se arate același în diversele sale manifestări, dar apare totdeauna altul, niciodată același. Omul superior are tot mai adevărate ipostase, rămâne tot mai mult același, om de caracter. Unele accidente au însușiri care se situează la limită între adevăratele și falsele ipostase.

Și zicem despre credința în Dumnezeu că este ființa, de-

oarece printre cunoștințele pe care le avem, ea subsistă, durează, rezistă, deși sub diferite forme, la unii mai mult la alții mai puțin. Dar trebuie să avem în vedere considerarea cuvintelor în multiplele lor înțelesuri care se completează. Fiind cunoștința că există Dumnezeu, credința consistă în cugetare. Căci aceasta se referă nu numai la cele contingente, întâmplătoare, trecătoare, accidentul, ci încă și mai ales la ceea ce se afirmă ca necesar, statornic, substanță. Astfel, putem să spunem că : Prin credință gândim că veacurile, — duratele, — au fost orânduite prin Cuvântul lui Dumnezeu, așa că cele văzute nu sunt provenite din fenomene ¹, din cele ce apar, din cele văzute. Încât credința exprimă ființa, ipostasa, cunoștința, gândirea, do-vada, că există Dumnezeu. Vom reveni asupra problemei ființei atât de discutată de mintea omenească.

7. Dar, pentru a ști mai bine în ce consistă credința, după ce o cunoaștem oarecum, ne întrebăm mai cu atenție ce este Creatorul la care ea se raportează. Dumnezeu creștin înseamnă ființa supremă, deplină, perfecțiunea : Fiți desăvârșiți, precum și Tatăl vostru ceresc este desăvârșit ². Însă el nu se concepe de Evanghelie numai oarecum perfect, ca în unele dintre celelalte doctrine, ca, de ex., în aceea a lui Platon, după care demiurgul coordonează lumea din ceva preexistent, — ci în mod absolut. El a făcut universul, toate celelalte existențe, din propria sa putere și nu din altceva: Dumnezeu, care a făcut lumea și tot ce cuprinde în ea, este Domnul cerului și al pământului ³... al celor văzute și al celor nevăzute ⁴. În el viețuim, și ne mișcăm și suntem ⁵, adică în el avem viața, mișcarea și ființa. A făcut toate numai prin propriul său cuvânt, sau prin propria sa rațiune, gândire, și nu din altceva, nu prin altceva, preexistent. La început, era Cuvântul, —

1. Loc. cit., *Epistola către Evrei*, XI, 3.

2. Loc. cit., *Evanghelia dela Matei*, V, 48.

3. *Faptele Apostolilor*, XVII, 24 și urm.

4. Apostolul Pavel, *Epistola către Coloseni*, I, 16.

5. *Faptele Apostolilor*, XVII, 28.

Rațiunea, Logos, Verbul, — și Cuvântul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era Cuvântul. El era la început la Dumnezeu. Toate au fost făcute prin el; și nimic din ce a fost făcut, n'a fost făcut fără el¹. Dumnezeu este gândirea, gânditorul în cel mai înalt grad; zeul, Domnul zeilor; lumina, părintele luminilor².

Prin urmare, fiind perfect, trebuie cât putem mai mult să tragem toate consecințele care decurg. Sunt cugetători, cu deosebire printre cei creștini, care îl concep pe Dumnezeu ca fiind desăvârșit, însă punctul lor de vedere este așa că ei nu stăruesc ca noi asupra absolutei plinătăți, divine. Nu-și propun să-și desfășoare gândirea în cât mai deplină conformitate cu aceasta. Nu accentuiază însemnătatea, capitală, a faptului de a admite existența lui Dumnezeu, perfect, fără nici o rezervă, și nu deduc din acest fapt toate urmările, cu privire la explicarea universului, la soluționarea oricărei probleme puse. Ei consideră lumea din punctul lor de vedere, noi din al nostru. Fiecare este cu darul, cu destinul, său în lumea în care ne aflăm. Și toți trebuie să colaborăm, să ne completăm cu sinceritate unii pe alții în căutarea adevărului. Atunci, când suntem în colaborare, cei buni, atunci și tot mai mulți și dintre cei răi pornesc pe drumul binelui. Ci noi prin această stăruință, prin această repetată, pronunțată reamintire că există Dumnezeu și că el este ființa perfectă, absolut perfectă, prin care se explică totul; și prin consecințele pe care le tragem de aici, aducem contribuția noastră la înțelegerea creștinismului, la explicarea lumii. Arătăm câtă lumină rezultă din faptul ca, în orice împrejurare, în orice problemă, în căutarea oricărei soluțiuni, a oricărei cunoștințe, în lămurirea oricărei acțiuni, să avem pururea înaintea minții desăvârșirea divină.

---

1. *Evangelia dela Ioan*, I, 1 și urm.

2. *Epistola dela Iacov*, I, 17. Cf. termenii grecești theos, Zeus; cuvintele latine deus, Dominus; cuvântul românesc Dumnezeu, Domnul zeilor.

Știm, sunt unii care n'au credință, și resping ca neînțemeiată afirmația că Dumnezeu este ființa perfectă, și că trebuie să plecăm de aici. — Acestora le spunem că noi ne adresăm aceluia care au credință; sau aceluia care încearcă s'o cunoască; și aceluia pe care îi îndemnăm să caute a ști ce înseamnă ea, căci căutând o cunoșc, și știind o au. — Perfecțiunea, Dumnezeu, am zis noi, se definește prin ființa deplină, atotștiutoare, atotputernică, aceea care nu se schimbă, se afirmă ca necesară, căreia nu-i lipsește nimic, sau nu i se poate obiecta nimic.

Astfel fiind, Dumnezeu cuprinde totul, toate, în mod perfect. El formează credința suverană: Căci ce, dacă unii n'au crezut oare necredința lor va nimici ea credința lui Dumnezeu? ¹ El rămâne credincios, căci nu se poate contradice ². Cu alte cuvinte, necontrazicându-se, nu apare schimbător, ci sincer. Iși ține făgăduința ³. Nu șovăește în nemărgiinta lui perfecțiune. Crede în ea, în atotputernicia sa, în el însuși. El este gândire, dar în forma cea mai pură: Dumnezeu face una cu Rațiunea ⁴, supremă, Logos și Duh ⁵, și totuși Dumnezeu. Spiritul se deosebește de materia inertă, vizibilă, este ca un suflu ⁶ în mișcare, invizibil, ca vântul, dar dă viață materiei, care, și ea, reprezintă, în felul ei, spirit. Este semănat trup firesc și înviază trup duhovnicesc ⁷. Dumnezeu înseamnă gândire, sau cugetare, inteligență, minte, intelect, dar mai mult decât atât, căci există în cel mai înalt grad, ca Spirit care cunoaște totul ⁸. În Dumnezeu credința și rațiunea sunt distincte și totuși una, în mod perfect. — Am

1. Apostolul Pavel, Epistola către Romani, III, 3.

2. A doua Epistolă către Timotei, II, 13.

3. Cf. Epistola către Evrei, X, 23.

4. Evanghelia dela Ioan, I, 1 și urm.

5. Ibid., III—IV, 24.

6. Ibid., III, 7.

7. Apostolul Pavel, I-a Epistolă către Corinteni, XV, 44.

8. Ibid., II, 10 și urm.; XIV, 1 și urm.

văzut aceasta : Dumnezeu exprimă Cuvântul, Logos, Rațiunea, Hristos; și Hristos locuiește în noi prin credință.

Dumnezeu cuprinde cauza, ultimă, a lumii, a tot ce există¹. Nu se poate concepe nimic deosebit de el, care să-l fi produs undeva și la un anumit moment din timp; ci, din eternitate, se afirmă fără cauză în afară de el, sau și-o are în el însuși. Cauza va să zică ființa prin care există o ființă. Prin ce altceva ar putea să fie Domnul decât prin sine însuși? Altfel n'ar mai fi perfect. La întrebarea unora că de ce există Dumnezeu, că nu s'ar fi putut oare, n'ar fi fost mai bine, să nu fie, pentru ca să nu mai existe nici lumea cu tot cortegiul ei de suferințe, de mizerii, răspundem că, dacă îl admitem pe Dumnezeu, perfect, trebuie să admitem că el există din eternitate, fiindu-și șiieși propria cauză. Il constatăm că există ; atât. A ne întreba care este, în afară de Dumnezeu însuși, rațiunea lui de a fi înseamnă a ne contrazice, a-l considera ca imperfect. Numai cu privire la un lucru incomplet întreprindem să aflăm, în afară de el, rațiunea lui de a fi.

Dar, fiind perfect, Dumnezeu are și un scop. Scopul consistă în ființa, numită și destin, sau soartă, și datorie, ideal, pe care o ființă caută, trebuie să caute, a-l realiza. Nu putem să spunem că pe de o parte Dumnezeu există fără nicio lipsă, iar pe de altă parte nu știe de ce trăiește. Și idealul lui se cuprinde în el însuși ; Fiți desăvârșiți, după cum și Tatăl vostru din ceruri este desăvârșit². El a făcut ca toți oamenii... să-l caute³. Inșă, fiind perfect, destinul său consistă în realizarea neconținută a perfecțiunii : Tatăl meu lucrează până acum ; și eu de asemenea lucrez⁴.

1. Cf. textele citate, *Evanghelia dela Ioan*, I, și urm.; *Faptele Apostolilor*, XVII, 24; *Apostolul Pavel*, *Epistola către Coloseni*, I, 16.

2. *Evanghelia dela Matei*, V, 48.

3. *Faptele Apostolilor*, XVII, 26—27.

4. *Evanghelia dela Ioan*, V, 17.

Unii, ca Spinoza, deși sunt preocupați să arate atotputernicia divină, observă că a-i atribui acesteia un scop înseamnă a o micșora, a o mărgini, deoarece în acest caz Dumnezeu a avut câtva timp o lipsă pe care și-a propus s'o împlinească. Aceștia îl consideră pe Dumnezeu numai ca immanent lumii, și deci în timp, nu și transcendent, dincolo în afară de orice timp, cu toate că, și pentru ei, el există perfect din eternitate, în eternitate. Ei nu trag toate consecințele pe care le tragem noi din absoluta perfecțiune divină. Ei nu pleacă dela credința dela care plecăm noi, așa cum am explicat. Pentru noi Dumnezeu, exprimă totul, cauză, scop, orice, dar în mod desăvârșit; se găsește atât immanent, sau în lume, în spațiu și timp, cât și transcendent, dincolo de lume, sau în afară de orice spațiu și timp, însă în mod desăvârșit. Incât spunând că are un scop, crearea universului întru realizarea neconținută a perfecțiunii, noi nu micșorăm, nu mărginim nemărginirea divină, ci o afirmăm tocmai cu toată puterea. Scopul lui Dumnezeu nu i se impune de către ceva, cineva, în afară de el, ca să-l micșoreze, ci este însuși El.

Și, Creatorul constituie voința, absolut liberă, libertatea ¹, completă, iubirea ², bunătatea, binele ³, suveran, dar nu slăbiciune ci înțelepciune ⁴, dând fiecăruia, cu grație, după dreptate, după merit ⁵. El are libertate, căci, pentru ca să-și poată ajunge scopul, să-și facă datoria, să-și împlinească destinul, să-și realizeze idealul, trebuie să aibă

1. *Evanghelia după Matei*, VII, 21. *Evanghelia după Ioan*, VI, 38. *Apostolul Pavel, Epistola către Romani*, IX, 19 și urm.; II-a *Epistolă către Corinteni*, III, 17; *Epistola către Efeseni*, I, 3—13; *Epistola către Evrei*, II, 4.

2. *Evanghelia după Ioan*, III, 16.

3. *Evanghelia după Matei*, XIX, 17. *Evanghelia după Marcu*, X, 17. *Evanghelia după Luca*, XVIII, 18.

4. *Apostolul Pavel, Epistola către Romani*, XVI, 24—27.

5. *Ibid.*, II, 6 și urm.; XII, 6—7; *Epistola către Corinteni*, V, 10; *Epistola către Galateni*, VI, 7; *Epistola către Efeseni*, VI, 8; *Epistola către Coloseni*, III, 24, 25.

posibilitatea respectivă. Libertatea, în plinătatea înțelesului său, consistă în starea, însușirea, proprietatea, posibilitatea sau facultatea, puterea, energia, dreptul, unei ființe de a se desfășura, a activa, a lucra, sau nu, pentru a-și atinge scopul, a-și împlini destinul, a-și face datoria, a-și realiza, sau nu, idealul. Libertatea stă la temelia vieții. De aceea, oamenii și-o apără atât de mult.

Dar trebuie să stăruim. Scopul lui Dumnezeu, nu constituie ceva deosebit de el, care i s'ar impune oarecum din afară, ca la existențele imperfecte, și la care el să se înalțe ca la un ideal. Ci acesta, ca și cauza, ca și libertatea lui, își are caracteristica sa și se identifică și cu El însuși care își realizează propria perfecțiune. Incât Dumnezeu este voința, libertatea deplină, cauza, scopul, destinul. Pătrunzând adâncul înțelesului lor, libertatea și destinul se deosebesc, și sunt un tot sub diferite înfățișări. În una din formele sale libertatea alcătuește începutul totului, și în una din formele sale destinul se numește capătul final al totului, sau destinația. Destinul consistă în depănarea libertății, sau în libertatea însăși în desfășurare, în acțiune, dela un capăt la altul: la început, după început, la mijloc, după mijloc, la sfârșit, spre plinătatea ei. Incât destinul se reduce la libertate, după cum libertatea ni s'a dat ca destin.

Când zicem că Dumnezeu este bun, binele suprem, să știm că binele exprimă ființa despre care avem dovada că lucrează pentru desăvârșirea tuturor, după cum răul reprezintă existența, despre care avem dovada că unel-tește în vederea imperfecțiunii celorlalte existențe. Binele întreg se chiamă perfecțiunea. Și, după cum am spus, Creatorul lucrează neconținut. Acțiunea lui face una cu liniștea, odihna, fericirea absolută. Căci în el toate sunt în plinătatea lor, dar nu ca un taler cu două fețe așa cum constatăm la spiritele inferioare. Și,

în măsura în care cercetăm, avem mai puternice credința, ideea de Dumnezeu, și ne convingem de realitatea, de legitimitatea lor.

Fiind neschimbător¹, autorul universului este adevărat², pururea; Cuvântul său, el însuși, sunt adevărul³, izvorul și criteriul ultim. El constituie principiul, adică începutul, — cauza, rațiunea, — a tot ceea ce există, dar în mod complet, și începutul și sfârșitul, capătul, universului; alfa și omega; el înseamnă, în același timp, și începutul, și mijlocul, și scopul, legea legilor, fiind drept⁴, — dreptatea, — și, chiar mai presus, exprimând grația. El reprezintă orice principiu, logic, științific, artistic, metafizic, moral, religios, în mod desăvârșit, atât al rațiunii cât și al identității, necontradicției, al terțiului exclus, în cel mai înalt grad, fără de care nu putem să gândim nimic, nu putem să cunoaștem nimic. El se confundă cu Rațiunea potrivit căreia tot ce există trebuie să aibă o explicație, o cauză, suficientă pentru ce, de ce este așa și nu altfel; și rămâne și pururea același, identic cu sine însuși; și nici nu se contrazice niciodată, nu face tranzacții cu o a treia atitudine mijlocie de compromis, înșelător, ci ceea ce afirmă, afirmă, ceea ce neagă, neagă. Exclusivismul din partea Creatorului consistă în rezultatul celei mai depline convingeri, nu se produce precipitat ca la creaturile imperfecte. El este exclusivismul minim sau neexclusivismul maxim.

Numind unul din aceste principii ca, de ex., acela al necontradicției, le exprimăm pe toate celelalte. Dar ele sunt formulate, ca orice, în diferite chipuri. Logicienii admit, de obicei, printre principiile gândirii, cărora aceasta trebuie să se conformeze, pe acela al rațiunii suficiente, al identității, contradicției, mai bine zis al necon-

1. Epistola lui Iacov, I, 17.

2. Evanghelia dela Ioan, VII, 28; VIII, 26.

3. Ibid., XVII, 17 și urm.

4. Ibid., 25 și urm.

tradicției, pe al terțiului, sau mediului, exclus. Inșă mai sunt și altele, și toate se găsec în mod desăvârșit la Dumnezeu.

Spiritele inferioare sunt tocmai expresii incomplete ale principiilor divine. Ele exprimă adesea neidentitatea; contradicția; terțiul sau mediul neexclus în loc de cel exclus; ele sunt un intermediar inferior, o medie transacție, un compromis, între ființă și neființă, între adevăr și neadevăr.

După cum vedem, un principiu lămurește pe celelalte, și se lămurește prin ele. Și se mai observă că mai sunt încă numeroase altele, ca acela al cauzalității, deosebit de acela zis al rațiunii: tot ce este are o cauză; acela al finalității: tot ce există are un scop. Și trebuie să le avem în vedere pe toate. Dar să le considerăm în spiritul armoniei creștine, pe care căutăm să-l explicăm. Așa, de ex., pe de o parte cauza, rațiunea, scopul se deosebesc, și pe de altă parte rațiunea înseamnă și cauză și scop. Aceste principii sunt legile legilor.

Legea va să zică adevărul, cunoștința necesară căreia trebuie să se conformeze ființa, pentru a dura întru perfecțiune. Și ea este cu atât mai deplin lege că face una cu principiul. Puterea, — posibilitatea, proprietatea, energia, virtutea, însușirea, libertatea, — de a lucra sau nu potrivit ei alcătuește dreptul. Cine lucrează după ea se numește drept, și are ca rezultat dreptatea. Adevărul consistă în cunoștința, sau credința, ființa, despre care avem probă că raportul stabilit, sau constatat, exprimat de ea există așa cum a fost constatat, stabilit exprimat.

8. Dovada, — sau proba, temeiul, argumentul, — înseamnă ființa care ne spune în ce consistă o ființă, dacă există sau nu. Ea confirmă sau infirmă o afirmație, o negație. Dar nu se înfățișează într'un singur fel. Ea poate să fie adevărată sau falsă. Cea dintâi, spre deosebire de cea din urmă, se conformează principiului rațiunii,

identității, necontradicției, terțiului exclus, subsistă, durează, nu se schimbă, nu se contrazice, are o rațiune, o explicație. Și, fie adevărată fie falsă, dovada are multe spețe. Una consistă în experiență. Petru susține că țarina lui are zece hectare. Facem experiența, măsurăm țarina în chestiune. Măsurătoarea făcută constituie proba spuselor lui Petru. Și un argument îl formează și rațiunea, sau explicația. Declarăm că Dumnezeu este creatorul tuturor existențelor. Raționăm. Dacă admitem pe Dumnezeu ființa perfectă, rezultă că el a făcut toate, lumea, universul. Căci altfel ne-am contrazice. Dumnezeu admis ca ființă perfectă, — care exprimă lămurirea afirmației că el este creatorul tuturor ființelor, — formează argumentul. Astfel, dovada consistă și într'o cunoștință pe care se întemeiază, prin care se definește, se precizează o cunoștință pentru a ști dacă aceasta există sau nu ca adevărată. Adevărul înseamnă cunoștința explicată prin probe, conform principiului necontradicției.

Dar temeiul poate să fie și o ființă care a conviețuit cu autorul lucrului susținut. Aceasta apare ca o mărturie, un martor, care confirmă sau infirmă, pe răspunderea sa. Ion declară că a fost ieri la școală. Și Gheorghe, colegul lui, alcătuește o probă, un martor, cu privire la Ion. Dovada consistă și în mărturisirea autorului unei afirmații că a trăit, sau trăiește, afirmația pe care a făcut-o, sau o face. Ion spune că a fost ieri la școală. Și susține cu tărie, deoarece știe că a fost ieri la școală, a fost! și este gata să tragă toate consecințele dacă, prin alte probe, s'ar adevăra contrariul.

Un argument nu exclude pur și simplu pe altul, sau altele, ci se înfățișează cu atât mai valabilă că, urmând principiul necontradicției, se afirmă în armonie cu sine însuși, cu celelalte, sau rezistă, durează față de acelea care îl contrazic. Rațiunea are rostul să fie de acord cu experiența, și invers: aceasta o confirmă pe aceea, și aceea

o explică pe aceasta. Când survine o contradicție între ele, atunci apare mai adevărată aceea dintre ele care se găsește mai mult în armonie cu sine, cu alte argumente, sau durează, se continuă, rezistă, mai mult în raport cu acestea. Dar în ființa superioară există acord, nu conflict, între contrariile presupuse din spiritele inferioare, ca experiența, credința, rațiunea. O probă o formează și consecința unei afirmații. Anumite date, pe care le avem, ne prevestesc un bun an agricol. Recolta ne va confirma sau infirma această prevedere. Dovada nedesăvârșită are grade, după cum, potrivit principiului necontradicției, rămâne de acord, sau stăruiește, durează, în legăturile sale cu celelalte.

Adevărul incomplet are și el grade ca și dovada. Orice existență este temeiul celorlalte. Dar aceea care subsistă mai mult se socotește mai prețioasă. Și proba supremă consistă în cunoștința desăvârșită, credința deplină, adevărul etern, ființa absolut necesară, Dumnezeu, care există, care trebuie să fie, care nu se schimbă niciodată, care durează pururea. Pentru ca o cunoștință să fie adevărată trebuie să se afirme tot mai în conformitate cu proba supremă, cu rațiunea suverană, credința deplină, principiul necontradicției. Existența imperfectă se poate contrazice, însă are datoria să năzuiască la necontradicție.

9. Și să știm că această învățătură este propovăduită de Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Întâiul său Născut, una cu El, care, pentru a ajuta făpturile s'a întrupat, dela Duhul Sfânt, în om, a trăit în lume, a pățimit dela oameni, a fost batjocurit, chinuit, răstignit, a murit, a fost îngropat, a înviat, s'a înălțat ca Dumnezeu, la Dumnezeu. Ce să credem? Studiind Noul Testament în legătură cu celelalte concepții, știm că sunt unele argumente pentru și altele împotriva divinității lui Hristos.

Unii se întreabă chiar, înainte de toate, dacă Iisus a

existat în adevăr, efectiv, empiric, istoricește, ca om, căci prea se înfățișează de către adepții săi ca perfect pentru ca să fie om pe pământ. Nu este el oare produsul imaginației, al dorului de ideal al aceluia care au scris sau au vorbit despre el? Dar alții mărturisesc că au trăit lângă el, sau că l-au văzut¹. Și învățătura lui, redată de către aceștia, se prezintă în chip așa de convingător încât ni se pare greu de presupus că ea, mărturisind despre existența pământească a lui Iisus Hristos, exprimă un neadevăr.

Totuși, admitând că el a existat efectiv, empiric, istoricește, pe pământ, se pune întrebarea: Este oare cu puțință, explicabil, se poate concepe, ca el, un om, să fie o întrupare a lui Dumnezeu, însuși Dumnezeu, care a propovăduit printre oameni, a pățimit, a fost răstignit, îngropat, a înviat, s'a înălțat? La această chestiune putem să dăm următorul răspuns. Dacă avem credință în ființa perfectă, ni se impune logic să admitem că totul îi este cu puțință, căci altfel ne-am contrazice. Creatorul se poate întrupa, să propovăduiască adevărul, să fie răstignit, să moară, să fie îngropat, să învieze, să se înalțe, pentru a fi o cât mai grăitoare pildă creaturilor sale, în mersul către ideal. Acest răspuns explică și înțelesul cuvântului minune. El exprimă fapta lui Dumnezeu peste puterile imperfecțiunii lumești, pentru ca să ne arate mai bine prin semne drumul către El. În acest înțeles minunea apare posibilă. Dar ea consistă într'un act al înțelepciunii divine, care nu contrazice rațiunea, știința, și a cărei dată, al cărei loc și timp le pot prevedea oarecum unii oameni, dar nu le poate hotări nedesăvârșita minte omenească de pe pământ.

Și printre argumentele pe care le putem invoca, studiind învățătura creștină în legătură cu celelalte concepții, se află credința pe care o avem că Iisus Hristos este

1. *Evangelhia după Ioan*, XXI, 24. *Faptele Apostolilor*, II, 32.

Fiul lui Dumnezeu, însuși Dumnezeu întrupat. Noi mărturisim din toate puterile noastre acest adevăr. Il trăim. Credem fără șovăire în el. Credința înseamnă trăirea adevărului. Ea constituie pentru noi, dovada cea mai puternică. Și noi mărturisim deci, din toate puterile noastre, că Iisus Hristos este Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat¹.

Numindu-l pe Iisus Hristos Fiul lui Dumnezeu, Înțâiul său Născut, și totuși una cu El care, în scopul de a ajuta creaturile ca să realizeze neconținut perfecțiunea, s'a întrupat dela Duhul Sfânt în om, exprimăm acest adevăr. Dumnezeu s'a întrupat ca Fiu prin acțiunea Sfântului Duh asupra celui mai curat om de pe pământ, — Maria Fecioara, — și s'a făcut om, — Dumnezeu — Om, sau Om — Dumnezeu, — cu numele de Iisus Hristos.

Așa înțelegem întrepătrunderea, despre care am vorbit, Sfânta Treime, că Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt trei persoane în una, trei ipostase, substanțe, adevăruri, înfățișeri esențiale, credințe, realizări ale aceleiași ființe. Pentru unii Sfânta Treime alcătuește o taină de nepătruns. Alții, deși o privesc ca atare, o compară cu sufletul omului care, fiind același, are trei facultăți, trei funcțiuni principale, se prezintă în trei ipostase: a fi, a cunoaște, a voi. Unii socotesc că cele trei facultăți ale sufletului care simbolizează Sfânta Treime sunt: Voința, Inteligența și Sensibilitatea. Alții ne spun că Dumnezeu este singura ființă, Tatăl, realitatea; Fiul exprimă adevărul, verbul, manifestarea Tatălui, a realității; Sf. Duh formează iubirea, unirea Tatălui cu Fiul, a realității cu adevărul. Și se mai susține că: Tatăl face una cu Intelectul sau gândirea pură care gândește; Fiul se confundă cu Intelecțiunea sau Rațiunea, gândirea pură gândită pentru a explica; Spiritul reprezintă gândirea pură care creează.

---

1. Cf. Simbolul Credinței.

Fără să excludem complet celelalte păreri, noi mai dăm și următoarea interpretare. Credem că, cercetând, putem să înțelegem din ce în ce Sfânta Treime; credem ce ne spune Iisus Hristos, că nu există nimic ascuns care nu va fi descoperit¹. Plecăm dela credința în Dumnezeu căruia nu-i lipsește nimic. În el toate sunt distincte și una în mod perfect. Căci el exprimă în formă împlinită toate câte sunt. Dumnezeu este și Tatăl, și Fiul și Sfântul Duh, dar nu numai atât. Acestea sunt numai cele trei dintâi ipostase, și El este toate în chip perfect. Sunt trei persoane în una, trei ipostase, substanțe, adevăruri, credințe, înfățișări, realizări, ale aceleiași ființe, după cum în toată multiplicitatea se găsește unitatea. Dumnezeu va să zică Tatăl, adică originea, cauza, izvorul, principiul, creatorul tuturor, Părintele luminilor².

Dar, fiind perfect, Dumnezeu nu creează oricum, El cuprinde gândirea, intelectul, care cugetă, stabilește legi. Și prima sa gândire înfățișează rațiunea, explicația, Cuvântul, logos, Verbul, gândirea gândirii, legea legilor, principiul identității, al necontradicției, Fiul, Intâiul Născut. Fiul face una cu Tatăl, Dumnezeu, în ipostasa în care Tatăl își cugetă prima sa gândire. Însă Fiul este pentru a fi lege legilor. Dumnezeu își gândește prima sa gândire pentru ca toate cugetările sale să fie în conformitate cu ea.

Și Dumnezeu gândindu-și gândirile potrivit cu prima sa gândire înseamnă Sfântul Duh. Spiritul Sfânt este însuși Dumnezeu în ipostasa în care El își cugetă gândirile în conformitate cu prima sa gândire.

Însă Dumnezeu își cugetă toate gândirile deodată, pentru a crea lumea, a realiza perfecțiunea. Și prin gândirea sa el rostește toată gama ființelor, a ipostaselor. Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt cele trei dintâi ipostase,

1. Cf. textele citate.

2. Epistola lui Iacov, I, 17.

icoană a tuturor. Din ele se împărtășesc celelalte, fiecare după meritul său, prin harul dumnezeesc. In orice existență găsim simbolizată Sfânta Treime, la unele într'un grad, la altele în alt grad. Am văzut câteva exemple.

Am mai putea să comparăm Sfânta Treime și cu cele trei puteri ale Statului, — legislativă, judecătorească, executivă, — dar considerându-le nu separate ca la spiritele inferioare, ca la oameni, ci exercitate de aceeași ființă, perfectă, și știind că dăm numai un exemplu printr'o comparație. Dumnezeu-Tatăl ar fi puterea legislativă, dar care lucrează prin Fiul ca putere judecătorească, după cum Fiul lucrează prin Duhul Sfânt ca putere executivă, în crearea și conducerea universului. Dumnezeu, Tatăl, a făcut lumea. Dar la început era Cuvântul, și Cuvântul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era Cuvântul. Acesta era întru început la Dumnezeu... Lumea prin el s'a făcut¹... Și iarăși va să vie cu mărire, să judece vii și morți². Dumnezeu este Duh... Și Duhul dă vieța³.

Însă, în tot ce există găsim o imagine a lui Dumnezeu, a Sfintei Treimi. Putem să susținem că : Tatăl cuprinde gândirea pură sau intelectul care gândește ; Fiul intelcțiunea sau Rațiunea, gândirea pură gândită pentru a explica ; Spiritul gândirea pură care creează potrivit Fiului. Dar se cuvine să știm că una există în toate ; în formele lor perfecte, spiritul este rațiunea pură, — și rațiunea pură este intelectul, — fără a se confunda. După cum am spus, cuvântul ipostasă, — ὑπόστασις — după etimologia greacă înseamnă substrat, — dela ipo, ὑπό, sub ; și dela stasis, — στάσις, — stare, strat ; însă cu înțelesurile care derivă din acest cuvânt, în spiritul creștin, așa cum am deslușit.

-
1. Evanghelia dela Ioan, I, 1 și urm.
  2. Simbolul Credinței.
  3. Evanghelia dela Ioan, I, 1 și urm.; IV, 24. Simbolul Credinței.

10. Termenii se întrepătrund. Credința consistă în rațiune, și rațiunea în credință: Iisus Hristos locuște în noi prin credință¹, și el este Cuvânt², Logos, Verb, Rațiune. Credința va să zică adevăr, cunoștință, libertate: Iisus... a zis Iudeilor care crezuseră în el: Dacă credeți, rămâneți, în cuvântul meu³. . . veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va libera pe voi. . . Dacă spun adevărul, de ce nu mă credeți?⁴. Dar credința cuprinde și sentiment, iubire caldă, avânt, revărsare de iubire, iubire sfântă, milă, caritate, grație, nu numai rațiune, adevăr, libertate, rece. Hristos să locuiască în inimile voastre prin credință, pentru ca având rădăcina și temelia în dragoste să puteți înțelege împreună cu toți sfinții lărgimea, lungimea, adâncimea și înălțimea, să cunoașteți dragostea lui Hristos, care întrece orice cunoștință, ca să ajungeți plini de toată plinătatea lui Dumnezeu⁵.

Prin urmare, având credința avem rădăcina în iubire. Un fariseu a rugat pe Iisus să mănânce la el. Iisus a intrat în casa fariseului, și a șezut la masă. Și iată că o femeie a adus un vas de alabastru cu mir. Și stătea la picioarele lui Iisus și plângea. Apoi a început să-I stropască picioarele cu lacrimile ei; și să le șteargă cu părul capului ei; le săruta mult, și le ungea cu mir. Când a văzut lucrul acesta fariseul, care-l poftise, și-a zis: „Omul acesta, dacă ar fi un proroc, ar ști cine și ce fel de femeie este aceea care se atinge de el: că este o păcătoasă“. Iisus a luat cuvântul... „Vezi tu pe femeia aceasta? Păcatele ei, care sunt multe, sunt iertate, căci a iubit mult“. Apoi a zis femeii: „Iertate îți sunt păcatele... Credința ta te-a mântuit; du-te în pace“⁶.

1. Apostolul Pavel, Epistola către Efeseni, III, 17.

2. Evanghelia după Ioan, I, 1 și urm.

3. Adică: Dacă vă păstrați credința în Dumnezeu.

4. Evanghelia după Ioan, VIII, 31—32; 45—46.

5. Apostolul Pavel, Epistola către Efeseni, III, 17—19.

6. Evanghelia după Luca, VII, 36 și urm.

Dacă aş vorbi în limbile oamenilor şi ale îngerilor, şi n'am dragoste, zice apostolul Pavel, m'am făcut aramă sunătoare sau chimval zângănitor. Şi dacă aş avea darul prorociei, şi aş cunoaşte toate tainele şi toată ştiinţa; şi dacă aş avea toată credinţa încât să mut munţii, şi n'aş avea dragoste, nu sunt nimic. Şi dacă mi-aş împărţi toată averea pentru hrana săracilor, şi dacă mi-aş da trupul ca să ard, şi n'aş avea dragoste, nu-mi foloseşte nimic.

Dragostea este răbdătoare, plină de bunătate; dragostea nu pizmuieşte, nu se laudă, nu se îngâmfă, nu se poartă necuviincios, nu caută ale sale, nu se mânie, nu gândeşte răul, nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr, suferă toate, crede toate, nădăjduieşte toate, rabdă toate. Dragostea nu pierie niciodată. Prorociile se vor duce, limbile vor înceta, cunoştinţa se va sfârşi. Căci cunoaştem în parte, şi prorocim în parte; dar când va veni ceea ce este desăvârşit, acest „în parte“ se va duce. Când eram copil vorbeam ca un copil; când m'am făcut bărbat am dat de o parte cele ale copilului. Acum vedem ca într'o oglindă, în chip întunecos; dar atunci vom vedea faţă în faţă. Acum cunosc în parte, dar atunci voi cunoaşte deplin, aşa cum am fost şi eu cunoscut.

Acum dar rămân aceste trei: credinţa, nădejdea şi dragostea; dar mai mare, între acestea, este dragostea¹ sau credinţa deplină², care lucrează prin dragoste³, care merge crescând împreună cu ea⁴, care în treapta sa cea mai înaltă este sfântă, dragostea lui Hristos⁵, graţia divină⁶. Duceţi-vă, zice Iisus, şi învăţaţi ce înseamnă: „Milă voiesc, iar nu jertfă⁷“. Dacă aţi fi ştiut ce este: „Milă voiesc, iar nu jertfe“, n'aţi fi osândit pe nevinovaţi⁸.

1. Apostolul Pavel, Epistola I-a către Corinteni, XIII.

2. Epistola către Evrei, X, 22.

3. Epistola către Galateni, V, 6

4. Epistola către Tesalonicieni, I, 3.

5. Epistola către Efeseni, III, 17 şi urm.

6. Epistola către Romani, IV, 16.

7. Evanghelia dela Matei, IX, 13.

8. Ibid., XII, 7.

Incât credința exprimă și sentiment, iubire, caldă, revărsare de iubire, avânt de iubire, iubire sfântă, milă, caritate, mezericordie, generozitate, grație, nu numai rațiune, gândire, adevăr, spirit, libertate, — rece. Din acest punct de vedere James are dreptate când încadrează credința într'o experiență religioasă. Dar nu este numai atât. Trebuie să mergem mai departe. Credința, în plinătatea ei, va să zică atât rațiunea cea mai înaltă, cât și simțirea, experiența cea mai profundă, fără ca una sau alta să-și piardă ființa proprie. Iată un adevăr pe care mulți nu-l cunosc încă în deajuns, și pe care ni-l face cunoscut un studiu continuat al religiei creștine. Dar acest adevăr se găsește la spiritele superioare, nu la oamenii imperfecti la care credința este fie mai ales experiență sau rațiune, fie în conflict cu rațiunea sau experiența, fie un amestec nedeslușit de empiric și rațional, de rațional și mistic, irațional.

Henri Delacroix, în studiul său psihologic asupra credinței, observă următoarele. Credința oscilează între atitudinea raționalistă și atitudinea iraționalistă. Ea se apără de a fi rațiune, căci ea ne învață ceea ce nu se poate ști: ea dispăre înaintea științei. Și raționalismul religios a fost totdeauna mortal pentru religie: atât raționalismul care face din religie un simbol, o aproximație a adevărului, învelișul mitic al unui ideal etern, cât și acela care pretinde că în religie totul se dovedește, că rațiunea și credința sunt una, credința este însăși rațiunea. Explicația și demonstrația dogmelor pozitive desființează caracterul tainic al acestora. Redevenind naturală, religia pierde puterea imensă a supranaturalului. Pe de altă parte, ceea ce ea ne învață trebuie să fie justificat într'un oarecare chip. Fideismul absolut este purul arbitrar. Astfel, credința este un amestec de știință și neștiință; de adeziune rațională și de avânt nereflectat.

Insă noi, la rândul nostru, trebuie să semnalăm că ob-

servațiile lui Delacroix se aplică la credința incompletă a oamenilor, ființe imperfecte, nu și la credința mai deplină a spiritelor superioare pe care noi le-am menționat, asupra cărora vom reveni, și la care el nu s'a gândit. La spiritele superioare credința are, trebuie să aibă, taină și totuși înțelesul luminat, rațional, cuprinzător, pe care l-am expus. Acest adevăr ni se impune dacă admitem existența lui Dumnezeu perfect, așa cum am admis noi. Credința se aseamănă cu o candelă, care arde tainic. In candelă este lumină, și totuși așa de tainică, sfântă, dătătoare de atâtea simțiri, de atâtea gânduri... In măsura în care ne aflăm mai aproape de perfecțiune, credința și rațiunea sunt una, fără a-și pierde fiecare nota caracteristică.

Fiind toate acestea, credința este viziunea idealului, unirea cu Dumnezeu, religie. Și cine crede cu religiozitate a realizat idealul. El lucrează cu sfințenie, luptă până la stinsul vieții lui pământești, și dincolo, pentru a-și împlini chemarea, destinul. Chiar dacă el cade în drum luptând, el moare numai pământește, nu și sufletește, moare visând pentru de-a-pururea înfăptuirea visului, a realizat pentru veșnicie idealul, a făcut voia lui Dumnezeu, s'a unit cu Dumnezeu. In avântul lui, care este izvorul și plinătatea realității, el mută și munții din loc. Nu poate să-i stea nimic în potrivă. Proba supremă pentru el este sfântul lui vis, ea consistă în sfânta lui credință, este viziunea lui în care i se profilează idealul ca sublimă realitate. El vede în mare lumină cu ochii minții ceea ce nu vede lămurit cu ochii trupului.

Credința reprezintă împlinirea năzuințelor spirituale ale sufletului, argumentul a ceea ce nu prindem numai cu simțurile corpului sau numai cu raționamentele obișnuite ale gândului. In cea mai înaltă a sa formă, ea constituie convingerea cea mai puternică a aceluia care o are. Așa prindem înțelesul cuvintelor evanghelice: Credința

este ipostasă, — adică substratul, fundamentul, realizarea, înfățișarea esențială, substanța, ființa, realitatea, adevărul, — celor nădăjduite, dovada lucrurilor care nu se văd¹.

Și, în acest înțeles, credința nu înseamnă nici numai confundarea idealului cu realitatea, sau invers a realității cu idealul, ca în misticismul exagerat; nici numai despărțirea lor radicală ca în pozitivismul exagerat opus misticismului. Ea nu va să zică nici numai rațiune, dialectică, speculație fără observarea faptelor, fără experiență, nici numai invers înșirare de fapte, experiență fără explicarea cauzei profunde, raționale, cea mai multumitoare cu putință.

Credința creștină va să zică vieța, adică rațiunea în experiență. Hristos este Dumnezeu întrupat, care cunoaște toate faptele, toate experiențele; Dumnezeu care a băut până în fundul paharului amarul vieții, al lumii. El ne vorbește în numele celei mai înalte rațiuni, și în numele celei mai profunde experiențe. De aceea învățătura lui trebuie să fie criteriul nostru suprem.

Credința este cunoștința care ne explică raportul între ideal și realitate. Are numeroase forme. Ea constituie atât preludiul, presimțirea, cât și încoronarea cunoștinței, cunoștința care activează, sau acțiunea luminată de cunoștință; orice ființă sinceră, în acord cu celelalte, în scopul binelui. Printre formele sale se pot încadra atât ipoteza care precede o experiență sau un raționament, cât și concluzia care urmează. Ea este atât aceea din doctrina lui Platon, cât și aceea din concepția lui David Hume, sau a altor cugetători, care s'au ocupat sincer s'o definească. Se găsește atât la baza cât și pe culmea tuturor metodelor. Dela ea plecăm și la ea ajungem pe diferite căi: experiență, raționament, argu-

---

1. Apostolul Pavel, Epistola către Evrei, XI, 1.

mentele zise cosmologice, ontologice, finalist, prin intuiție, suferință...

Credința exprimă grația pe care Dumnezeu o revarsă în sufletele noastre, pentru ca noi s'o facem să fie mai deplină. Ea înesamnă legea, frumosul, adevărul, binele, grația.

11. Cu toate acestea, credința noastră în Dumnezeu perfect se află în fața contrariului¹. Și fiecare trebuie să fie după meritul său, potrivit legii dreptății. Ea are grade. Unii posedă mai multă², alții mai puțină³; și simțim nevoie de o credință mai mare⁴. Ea trebuie să fie tot mai neprefăcută, curată, sinceră, deplină⁵. Ea este sinceritate, cuget curat, inimă curățită de cuget rău. Să nu păcătuim cu voia, după ce am primit cunoștința adevărului. Și, așa fiind, ea se definește prin credința care activează, se desfășoară, sau acțiunea, desfășurarea ei, numită rugăciune; lucrarea spirituală, a ceea ce se găsește bun, divin, în noi față de rău. Dacă cercetăm Sf. Scriptură constatăm că și rugăciunea se concepe în multe chipuri care se completează. Ea se numește ceea ce am spus, precum și cuvântul adresat lui Dumnezeu pentru a ne izbăvi de rău⁶; silința de a nu cădea în ispită⁷, lucrare, studiu.

Reamintim textele. Rugăciunea mea către Dumnezeu este să fiți mântuiți⁸. Prin credință se dobândește neprihănirea⁹. Ea vine în urma auzirii; iar auzirea vine prin

1. Loc. cit. *Evanghelia dela Marcu*, IX, 24.

2. *Evanghelia dela Matei*, VIII, 10.

3. *Ibid.*, XIV, 31.

4. *Evanghelia dela Luca*, XVII, 6.

5. Apostolul Pavel, *I-a Epistolă către Timotei*, I, 5; *Epistola către Evrei*, X, 22—23 și urm.

6. *Evanghelia dela Matei*, VI, 7—13; *Evanghelia dela Luca*, XI, 2.

7. *Evanghelia dela Matei*; XXVI, 41; *Evanghelia dela Luca*, XXII, 40.

8. Apostolul Pavel, *Epistola către Romani*, X.

9. *Ibid.*, 10.

cuvântul lui Hristos¹. Nu te lăsa biruit de rău². Fă binele³. Lucrul acesta este bun⁴. În Evanghelie se descrie o neprihănire pe care o dă Dumnezeu prin credință și care duce la credință⁵, adică la plinătatea ei⁶. Credința face una cu Iisus Hristos: Iisus locuiește în inimile noastre prin ea⁷. Și El este Rațiunea, Dumnezeuul⁸. Și Dumnezeu este Spirit⁹. Și Spiritul se roagă¹⁰. Trebuie să stăruim asupra acestei înțelegeri. De aceea, ni se spune: Luați scutul credinței prin care veți putea stinge toate săgețile arzătoare ale celui rău. Dar vă îndemn înainte de toate să faceți rugăciuni. Tot ce veți cere cu credință prin rugăciune, veți primi. Duhul ne ajută în slăbiciunea noastră.

Rugăciunea în una din formele sale înseamnă lăsarea omului în voia lui Dumnezeu. Adică după ce am făcut tot ce ne stă în putință ca să ajungem la bine, și n'am isbutit, ne rugăm lui Dumnezeu să ne ajute, ne resemnăm, ne încredințăm înțelepciunii lui, atotputerniciei lui, bunătății, grației lui. Dar trebuie să facem tot ce ne stă în putință pentru a ajunge la bine, fără a înceta să ne rugăm, și invers. Să ne străduim rugându-ne, și să ne rugăm străduindu-ne, într-un bine. Casa mea, ne spune Hristos, se va chema o casă de rugăciune¹¹.

Astfel, credință, sau rugăciunea, va să zică rațiunea, tendința de bine a unei ființe, dar în fața contrariului, a neraționalului, sau antiraționalului, a tendinței de rău, ea există, în experiență. Ea este raportul între Dumne-

1. *Ibid.*, 17.

2. *Ibid.*, XII, 9—21.

3. *Ibid.*, XII, 3.

4. I-a Epistolă către Timotei, II, 1—3.

5. Epistola către Romani, I, 17.

6. Epistola către Evrei, X, 22.

7. Epistola către Efeseni, III, 17.

8. *Evanghelia dela Ioan*, I, 1 și urm.

9. *Ibid.*, IV, 24.

10. Apostolul Pavel, *Epistola către Romani*, VIII, 26.

11. *Ev. Marcu*, XI, 17.

zeu și lume, sau între lume și Dumnezeu; legătura noastră cu ființa perfectă; acțiunea unei existențe care se adresează Celui Atotputernic, pentru ca El s'o ajute împotriva necredinței. La temelia lumii se află rugăciunea credinței, sau credința care se roagă; raționalul, adevărul, modestia, înțelepciunea divină, libertatea, binele, spiritul bun, Dumnezeu, iubirea, sinceritatea, perfecțiunea în raport cu antiraționalul, neadevărul, trufia, presumția, nechibzuința, sclavia, răul, spiritul rău, ura, nesinceritatea, imperfecțiunea.

De aceea se cuvine ca noi să ne rugăm, cu iubire mare, sinceră, sfântă, lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Sfântului Duh, în toate lucrările noastre, în toate studiile: să ne ajute față de necredința noastră, pentru ca să putem face binele, să ne desăvârșim. Și această acțiune, avându-și originea în ființa absolut perfectă, fiind în cea mai înaltă a sa afirmare însuși Dumnezeu, are un înțeles mult mai cuprinzător decât i se atribue de obicei. Are toate treptele pe scara valorilor, și treptele au ipostase.

Considerată în generalitatea sa, rugăciunea va să zică acțiunea credinței, a binelui, a perfecțiunii, întru plinătatea lor, față de necredința, cu răul, cu imperfecțiunea. Dar ea se prezintă în diferite forme. La oameni, în justa ei semnificație, ea consistă în lucrarea a ceea ce există bun în ei, pentru a se purifica de rău, ca să poată să facă bine. La Dumnezeu, ea este pururea un spor, o revărsare de bine, iubire, însăși perfecțiunea, care se realizează neînțet pe ea însăși. Cel desăvârșit, nu are nevoie, ca omul, să se plivească de neajunsuri. În el nu sunt scăderi. Ci el se coboară la cei mici, chiar la cel rău, pentru ca toți să se silească, să se înobileze, să se sfintească. Prin rugăciune, omul cere sau mulțumește pentru darul care i s'a dat; prin rugăciune, Dumnezeu se dăruiește.

Însă există o scară de valori, de forme, de nuanțe în-

tre ceea ce întâlnim jos și ceea ce se află sus. Atitudinea celui rău înseamnă o falsă rugăciune. Criminalul care se roagă lui Dumnezeu să-i ajute să comită crima, face o falsă rugăciune. Cea adevărată este conștiința datoriei, împlinirea ei, a oricărei ființe, acțiunea conștiinței, a cugetului curat în vederea înfăptuirii binelui, a perfecțiunii, față cu răul, cu imperfecțiunea.

Iată sublimul ei înțeles din Evanghelie, pe care unii nu l-au prins în această formă, dar pe care noi trebuie, — simțim această chemare, — să-l facem cunoscut lumii. În sublimul ei înțeles, rugăciunea nu respinge alte lucrări, oneste, ca munca agriculturului, sau a meseriașului, a negustorului, predica preotului, lecțiunea profesorului, instrucția ofițerului pentru apărarea Patriei, operile artistului, studiile savantului, cercetările filosofului, judecata juristului, tratamentul medicului, slujba funcționarului, silința ucenicului, a credinciosului, elevului, ostașului, corectitudinea ziaristului, a publicistului, care năzuesc să fie contribuții la propășirea lumii. Căci aceste lucrări, pentru creștini, sunt diferite forme de rugăciune, unele mai aproape altele mai îndepărtate de ceea ce se cuvine să exprimăm prin acest cuvânt. Rugăciunea nu consistă în a spune „Doamne, Doamne, ajută-ne“, la orice gând am avea, așa cum o concep unii. Ea este acțiunea spiritului din noi, a credinței, care animă, luminează, susține orice operă în vederea desăvârșirii, la unii mai puțin la alții mai mult, după destinul fiecăruia, după legea meritului, prin grația divină.

Și, în măsura în care urmărește binele, fapta noastră se definește ca acțiune a credinței în Dumnezeu perfect, față de imperfecțiune, și noi facem una cu Spiritul Sfânt. Ni se înalță cugetul curat, conștiința datoriei, a răspunderii, demnitatea, libertatea demnă. Suntem în stare de rugăciune, de pregătire, de neprihană. Și ne întâlnim cu toții în căutarea adevărului, în preamărirea lui când l-am găsit, avându-și fiecare întregite însușirile sale.

Rugăciunea este atât începutul cât și încoronarea lucrului închinat binelui, exprimarea mulțumirii, cântec de slavă. În acest sens, noi, creștinii, o constatăm la toți aceia care caută onestitatea față cu neonestitatea, care se dovedesc a fi sinceri, cinstiți, în cercetarea adevărului, fie că ei îi dau propriul său nume, fie că îi zic pregătire științifică sau altfel, și unii sunt teiști, alții liberi cugetători, ateii. Să ne continuăm fiecare mersul neprihanei, și ne vom întâlni cu toții în Dumnezeu, ființa perfectă, fără a ne pierde personalitatea. Cu acest gând noi, creștinii, spunem că toți aceștia sunt în stare de rugăciune. Aceasta, considerată în esența ei, alcătuește însuși modelul oricărei lucrări, al oricărui studiu.

În acest spirit noi recunoaștem că agricultorul harnic, meseriașul conștiincios, negustorul cinstit, sunt pe scara sfințeniei. Pentru noi, preotul vrednic de misiunea care i s'a încredințat, propovăduindu-l pe Dumnezeu, propovăduiește adevărul, știința, frumosul, binele, desăvârșirea; și el se purifică, tremură de sfințenie când intră în biserică să slujească, să officieze, sau când iese cu potirul, să dea credincioșilor împărtașania la ușa altarului. Profesorul superior, făcând apologia adevărului, a frumosului, a binelui, a idealului, face apologia lui Dumnezeu; el se suie pe catedră îndumnezeit, așa cum intră preotul, cutremurat de neprihană, în altar. La fel este ofițerul de elită când își instruește ostașii, pentru apărarea Patriei. Adevăratul artist străbate cruda realitate dus de vraja idealului. Savantul, în accepția superioară a cuvântului, când intră în laborator, să facă știință, își propune să fie sincer, obiectiv, ia toate măsurile de curățenie, de sterilizare, de desinfecție, se află într'o stare de rugăciune. Filosoful de rasă, când caută să-și explice universul, nu se conduce de prejudecăți, de idoli, ci se aseamănă credinciosului care, când se roagă, se purifică, — fără a exclude ceea ce constituie,

oricât de puțin, convingere, sinceritate. În acest înțeles, noi nu-l respingem pe filosoful pozitivist care, deși ateu, este condus să facă apologia rugăciunii, — așa cum întâlnim cazul la Auguste Comte; ci îi spunem numai să-și continue cu sinceritate studiul, și se va întâlni la capăt, în Dumnezeu, cu filosoful metafizician, religios, teist. Juristul, — magistratul, avocatul, — integru, când cercetează dreptatea, când judecă, se înalță deasupra patimilor josnice, se spiritualizează, ca Fiu al sfintei dreptăți, al dumnezeirii; îl reprezintă pe Hristos. Medicul, demn de acest nume, se străduiește din toate puterile să-i vindece pe bolnavi; el apare, și el, ca un Iisus, ca blajinul Nazarinean, care a venit să aline suferințele. Ziaristii, publiciștii, corecți au grija să dea mărturie despre adevăr, ca apostolii lui Hristos când au pornit să răspândească în lume Evanghelia, noua veste, buna veste.

Așa este orice om vrednic, care se simte pătruns de conștiința datoriei, și fie ucenici, elevi, ostași, credincioși, fie simpli muncitori, fie artiști, savanți, filosofi, toți oamenii sunt pe calea creștinismului, în măsura în care lucrează la realizarea perfecțiunii. Pentru aceste motive, cugetăm că orice om conștiincios admite în această formă rugăciunea credinței, recomandată de Evanghelie ca stare de pregătire la orice lucrare, la orice studiu. Apoi ni se mai spune că, cercetând, aflăm în noi rugăciunea credinței în Dumnezeu, sau credința care se roagă lui Dumnezeu, ființei perfecte, lui Iisus Hristos, Spiritului Sfânt, pentru a ne ajuta față de necredință, ca să înfăptuim binele. Și liber este fiecare, pe răspunderea lui, să caute sau nu, și să mărturisească dacă, cercetând, a descoperit sau nu, în el, aceasta. Noi ne simțim datori, prin libertatea noastră, pe răspunderea noastră, să dăm tuturor mărturie despre adevăr. Să caute, să cerceteze, fiecare, prin toate mijloacele, să-și continue studiul, și o va găsi în el, într'o formă sau alta. Și,

aflând-o, în cuprinzătorul ei înțeles despre care am vorbit, știe că există. Va zice: **Cred, deci sunt.**

12. Dar, după ce, prin cercetările pe care le-am făcut, am fost conduși la aceste lămuriri, ne continuăm studiul și cu ele, pentru a ști cât mai bine în ce măsură învățătura creștină, religia creștină, se înfățișează ca întemeiată. Și, în ceea ce ne privește, noi suntem profund convingși de legitimitatea ei, deoarece, examinând diferitele argumente pentru și contra, constatăm că avem tot mai deplină credința despre care ne vorbește Evanghelia; că ea nu există numai în o singură formă, ci rămâne aceeași în numeroase feluri. Ea este presimțirea, experiența, sentimentul, gândirea, rațiunea, raționamentul, dovada, cunoștința că există Dumnezeu, un adevăr, o dreptate, un ideal. Și ea apare și sub forma de credință contrarie sau necredință; aceasta este presimțirea, experiența, sentimentul, gândirea, rațiunea, raționamentul, dovada, cunoștința, că toate sunt plăsmuiri ale minții noastre, setoasă de adevăr, de dreptate, de ideal.

Credința stă în raport cu necredința. Ea consistă în rugăciune. Ea înseamnă, după cazuri, ipoteză, axiomă, postulat. În sublimul său sens, ea exprimă spiritul care se roagă lui Dumnezeu să ne lumineze, să ne ajute în drumul vieții, ca să nu cădem în ispită; formează lucrarea spiritului. Și, după cercetările pe care le-am făcut, găsim credința în noi, trăită de noi, în cel mai strâns acord cu tot mai numeroase dovezi, empirice sau raționale, și ea durează, rezistă, fără a se contrazice, față de argumentele contrarii. Ea alcătuește convingerea noastră cea mai puternică. Și, așa fiind, noi dăm mărturie despre existența ei, despre legitimitatea ei, prin libertatea noastră, pe răspunderea noastră, având conștiința răspunderii.

Prin urmare, pentru noi, credința există, ea este legi-

timă, și cu deosebire prețioasă. Făcând aceste afirmații ne dăm seama că nu suntem anormali, deoarece nu ne contrazicem, suntem tot mai de acord cu celelalte probe, rezistăm cu logica, prin experiență, aceluia ce ni se opun, și avem conștiința răspunderii. Cine are conștiința răspunderii, chiar dacă a fost un rătăcit, se trezește din rătăcire. Și, plecând de aici, știm că existăm și de ce existăm. Căci, în acest caz, suntem, cel puțin, această credință. Și orice ni s'ar spune că am fi, oricum am fi, — a avea sau vis, — știm că suntem, că avem un scop, un ideal, realizarea perfecțiunii, — și lucrăm la împlinirea acestui scop, — a idealului.

De sigur, sunt diferite argumente, unele pentru, altele contra, cu privire la credința în Dumnezeu. Unii admit, alții contestă, realitatea, temeinicia, valoarea ei. Sunt concepții care subordonă credinței rațiunea; și sunt și care subordonă rațiunii credința. Pentru unii aceasta se reduce la frica de necunoscut, pe care știința o risipește. Pentru alții ea înseamnă produsul experienței. Și se mai afirmă că ea consistă în concluzia unui raționament, — sau că ea vine din grația divină.

Se știe că printre argumentele relative la existența lui Dumnezeu, unii invocă proba numită cosmologică sau a contingentia mundi. Apare clar, zic aceștia, că lumea este un grup de ființe contingente, schimbătoare. Așa fiind, ea trebuie să aibă drept cauză ființa necesară, absolut neschimbătoare, pe Dumnezeu. Căci dacă am admite că ea provine din ceea ce există, oricât de puțin, contingent, ar însemna să mergem din cauză în cauză la infinit. Alții recurg la proba zisă fizico-teleologică sau a cauzelor finale. Ei susțin că se observă atâta regularitate în lume, cu zi și noapte, bolta cerească, simțul moral, încât ni se impune gândul să admitem o inteligență care a creat universul. Unii își întemeiază credința pe argumentul chemat ontologic. Această dovadă,

ca și celelalte, se formulează în felurite moduri de către diferiți gânditori. Iată unul din ele. Ființa pe care nu putem s'o concepem, pe care nu putem s'o definim, decât ca perfectă, există deoarece nimic, implicit existența, nu poate să-i lipsească. Altfel n'ar mai fi perfectă. Dar o atare ființă este Dumnezeu. Căci așa îl gândim. El este. Cu toate acestea, sunt alții care constată atâta josnicie, rău, non-sens în univers, încât ei ajung la concluzia că lumea, cu întregul ei cortegiu de mizerii, nu poate să fie creația unei ființe perfecte. Sunt deci diverse demonstrații, unele pentru, altele contra.

Și un temei, — fără a exclude pe celelalte, ci explicându-le, și explicându-se prin ele, — îl exprimă trăirea credinței noastre în Dumnezeu pe care constatăm că o avem, în înfățișările, în înfățișarea din Evanghelie, și despre care putem să dăm mărturie, prin libertatea noastră, pe răspunderea noastră. Căci căutând, cercetând, aflăm că o avem. Credința constituie pentru noi o realitate, și trăirea ei de către noi formează o dovadă tot mai în acord cu celelalte. Și stăruim în această realitate, oricare ar fi consecințele. O susținem cu atât mai mult când considerăm urmarea. Căci, după cum am semnalat, cine are credința în ideal, chiar dacă moare în drum întru realizarea lui, el moare visând împlinirea lui, el a realizat pentru veșnicie idealul. Mută și munții din loc. Credința vine din orice căutare a noastră, prin grația lui Dumnezeu; ea vine și din știință, sau artă, din filosofie, și din experiență, adesea din suferință. Noi admitem deci legitimitatea religiei creștine, fiindcă admitem existența, temeinicia, credinței pe care ea o propovăduiește. Ea ne apare îndreptățită din multe motive, ca de ex. lumina pe care ea ne-o aduce în explicarea lumii, binefacerile urmărilor, aplicațiilor sale, faptul că unii gânditori consacrați de omenire printre cei mai mari, — fericitul Augustin, Sf. Ioan Damaschin, Sf. Toma din Aquino,

Bacon, Descartes, Pascal, Locke, Malebranche, Newton, Leibniz, Vico, Berkeley, Hume, sau Kant, Pasteur, — sunt unii dintre cei mai convinși creștini. Însă una din dovezile cele mai puternice o alcătuește însăși credința din noi, trăită de noi, mărturia pe care putem s'o dăm, pe care o dăm. Încât creștinismul, explicaționist, ni se adeverește întemeiat. În orice caz, aceasta este convingerea noastră, despre care dăm mărturie, prin libertatea noastră, pe răspunderea noastră.

Noi avem credință în Dumnezeu, și ne rugăm lui. Și zicem tuturor: Să examineze fiecare diferitele argumente, să caute în sine, și să spună sincer dacă, cercetând, tot mai stăruitor, în deplină conștiință, a găsit sau nu, în el, o tendință de bine în fața unei tendințe de rău, credința în fața necredinței. Te îndemni tu, omule, să faci binele, și stă înaintea ta ceva care te ispitește, și te trezești că faci răul. Nu te lăsa pradă ispitei. În ceea ce ne privește, noi mărturisim că, prin studiile, cercetările, pe care le-am făcut, am descoperit în noi credința, buna conștiință, cugetul curat, — care, față cu necredința, se roagă lui Dumnezeu. Există în noi o candelă călăuzitoare, care arde, ca într'un altar, să ne lumineze, să ne arate calea vieții. Caută, omule, în adâncul ființei tale, în taina reculegerii... Nu descoperi tu în tine credința, o candelă care arde ca să-ți lumineze drumul? N'ai aflat-o încă?... Ia, mai vezi... O vei găsi... Și, continuându-ne studiul, înțelegem din ce în ce creștinismul.

Pentru a merge mai bine pe calea propășirii, orice lucrare a noastră să fie făcută după împrejurările ei proprii, pe care le-am constata că sunt prielnice atingerii scopului, dar să fie făcută și în conformitate cu o cunoștință tot mai deplină a religiei creștine. Să ne fi pregătit, să ne fi altoit, prin rugăciunea credinței în Dumnezeu, către Dumnezeu, să ne ajute față de necre-

dință. Să fim în stare de pregătire, de rugăciune, să ne continuăm studiul fiind tot mai mult în acest chip, știind că suntem liberi, fiecare pe răspunderea noastră, să procedăm așa sau altfel.

Prin urmare noi examinăm totul, — și creștinismul ca și celelalte doctrine, — începând și continuând a fi în această pregătire, în această stare de rugăciune, înțeleasă în înalta ei semnificație. Avem din ce în ce convingerea că învățătura creștină, în forma în care am înțeles-o, este legitimă. Și, pentru a avea o soluție cât mai mulțumitoare, la problemele pe care ni le punem, trebuie să cercetăm orice problemă, deci și pe aceea a filosofiei, a înțelegerii filosofiei, în elementele sale proprii, dar și la lumina Evangheliei.

CAPITOLUL III

CE ESTE FILOSOFIA DUPA STUDIUL CREȘTINISMULUI

1. Cum ne apare filosofia, după ce am studiat religia creștină? Punându-ne această întrebare, după ce am analizat Noul Testament, ca și celelalte învățături, cât mai cu grijă, recitim, între altele, următoarele texte. „Aceia care îl însoțeau pe Pavel l-au dus până la Atena. Pe când îi aștepta Pavel în Atena, i se turbura duhul la vederea acestei cetăți plină de idoli... Sta de vorbă în fiecare zi cu aceia pe care îi întâlnea. Unii dintre filozofii epicurieni și stoici au intrat în vorbă cu el... și au zis: Putem oare să știm și noi care este această învățătură nouă pe care o vestești tu?

„Pavel stând în mijlocul Areopagului a zis: Bărbați Atenieni! Vă consider foarte religioși în toate privințele. Căci, pe când străbăteam cetatea voastră și mă uitam de aproape la lucrurile la care vă închinați voi, am descoperit și un altar pe care este scris: „**Dumnezeului Necunoscut**“. Ei bine, ceea ce voi cinstiți fără să cunoașteți, aceea vă vestesc eu. Dumnezeu, care a făcut lumea și tot ce se cuprinde, în ea, fiind Domnul cerului și al pământului, nu locuște în temple făcute de mâini, și nici nu-l slujesc mâini omenești, ca și când ar avea trebuință de ceva, el care dă tuturor viața, suflarea și toate. El

a făcut din unul tot neamul oamenilor ca să locuiască pe toată suprafața pământului, determinând anumite timpuri și hotare locuinței lor, să-l caute pe Dumnezeu și, dibuind, să-l găsească, deși nu este departe de noi. Căci în el viețuim, și ne mișcăm și suntem. Astfel, fiindcă suntem de fel din Dumnezeu, nu trebuie să socotim că dumnezeirea este asemenea aurului și argintului sau pietrei cioplită cu meșteșugul, — arta, — și iscusința omului.

„Dumnezeu trece cu vederea peste vremurile neștiinței noastre despre el, și vestește tuturor oamenilor de pretutindeni să se îndrepteze, pentrucă a rânduit o zi în care va judeca lumea după dreptate, prin bărbatul pe care l-a rânduit pentru aceasta, și despre care a dat tuturor oamenilor o dovadă netăgăduită, — credința, — prin faptul că l-a înviat din morți¹...

„Luați seama ca nu cumva cineva să vă ducă prin filosofie, și printr'o deșartă amăgire, după datina, — tradiția, felul, metoda, — oamenilor, după stihiiile, — elementele, principiile, — lumii, și nu după Hristos; căci în el locuiește trupește toată plinătatea dumnezeirii²“.

Dar care sunt precis înțelesul acestor texte, concepția creștinilor cu privire la filosofie? Se dau diferite răspunsuri. Am văzut că Noul Testament se interpretează, și el, în multe genuri. Se afirmă că Evanghelia nu exclude filosofia, o admite în măsura în care aceasta se conduce de spiritul, de principiile Evangheliei. Și se declară că religia creștină o respinge complet, nu o acceptă în nici un chip. Unii susțin că adevărata filosofie este adevărata religie, creștină, și, invers, că adevărata religie, creștină, este adevărata filosofie. Alții cugetă altfel. Sunt numeroase teze. Nu le mai reproducem aici³. Observăm numai

1. Faptele Apostolilor, XVII, 15 și urm.

2. Apostolul Pavel, Epistola către Coloseni, II, 8 și urm.

3. Cf. Capitolul I.

că, dacă am continua istoricul chestiunii, am vedea că citatelor texte li se dau diverse înțelesuri. Pentru unii ele sunt în favoarea filosofiei, pentru alții împotriva ei. Și acum expunem propria noastră doctrină.

2. După cum am semnalat, studiind cu atenție creștinismul, în raport cu celelalte învățături, ajungem și la această interpretare. În orice chestiune, în orice lucrare, să plecăm de oriunde, dar să avem și credința în Dumnezeu, perfect, absolut perfect, adică să avem și prealabila pregătire, sufletul curat, starea de rugăciune, sinceritatea în căutarea adevărului. Și noi găsim întemeiată, așa cum am arătat, această explicație dată creștinismului.

Prin urmare noi plecăm de aici, dela credință, rugăciune, dela raportul, — legătura, — între Dumnezeu și lume; plecăm de oriunde, cu sinceritate. Credința creștină, rugăciunea, înseamnă orice drum sincer. Cuvântul sinceritate își întregește, prin credință, prin rugăciunea creștină, înțelesul său de ființă curată, neîntinată de rău, animată de bine, consecventă, conformă cu principiul necontradicției. Încât oricare ar fi drumul, dacă el se continuă cu sinceritate, este în stare de rugăciune, de pregătire, merge spre adevăr. Și noi facem toate cercetările, toate studiile, orice faptă, orice lucrare căutând să avem tot mai deplină prealabila pregătire de neprihană, de rugăciune. Astfel, noi considerăm citatele texte integrându-le în creștinismul studiat din care ele fac parte, nu izolate. Pentru a înțelege aceste texte în adevărata lor semnificație, trebuie să le integrăm în plinătatea doctrinei creștine în raport cu celelalte învățături, nu să le examinăm izolate. Și ne lămurim, ne întărim în credința că există Dumnezeu, ființa desăvârșită.

În acest chip, noi știm tot mai fără șovăire, că este ceva în realitate, ființa, că există Dumnezeu. El va să

zică Duh, libertate, gândire, rațiune, credința în bine, adevăr, bunătatea, generozitatea, iubirea, în cea mai înaltă treaptă, avânt de iubire, revărsare de iubire, de bine, rugăciune, har, sau grație. Dar, fiind perfect, el consistă în același timp, în energie înțeleaptă, în înțelepciune, dreptate, nu în slăbiciune, și exprimă dreptatea superioară, nu brutalitatea. El este iertător de șaptezeci de ori câte șapte, adică iertător mult, și totuși cuminte, cu măsură, aplicând legea meritului, și totuși, cu grație, legea perfecțiunii. În el sunt toate în mod înțelept. Așa fiind, rezultă că în Dumnezeu găsim cauza primă și ultimă a lumii, a universului. Totul alcătuiește creația lui. El însuși există fără cauză, deosebită de el, sau își este sieși propria cauză. Căci a avea, pe de o parte, credința în Dumnezeu perfect, și a admite, pe de altă parte, ceva fără atotputernicia lui, constituie o contradicție, sau o imposibilitate, înseamnă a mângâia nemărginirea. El cuprinde principiul necontradicției în cel mai înalt grad.

Și Dumnezeu are scop. Numai despre o ființă imperfectă se poate spune, mai mult sau mai puțin, că nu știe bine ce face, de ce trăiește. Cum să afirmăm despre El că viețuește fără rost, că nu lucrează nimic, sau că nu știe ce face? Scopul lui se află deplin în el, consistă în realizarea neconținută a perfecțiunii, a iubirii, a libertății, adevărului, grației, în revărsarea binelui, răspândirea acestuia, spiritualitatea veșnică; nu se prezintă ca ceva deosebit de el, care i s'ar impune oarecum din afară, ca la cele create, și la care el trebuie să se ridice ca la un ideal. El este idealul. A creat lumea împlinind spiritul. Altfel n'ar fi fost, n'ar fi, desăvârșit. El a făcut toate prin propriul său Cuvânt, propria sa rațiune, gândire, libertate, prin acțiunea sa, Verbul său, nu din altceva, și toate sunt spirite după chipul său, în vederea ca și ele să urmeze același drum ca și autorul lor. Altfel lumea n'ar avea rost de ce este mai bine să fie decât să nu fie.

Iată de ce Dumnezeu a creat universul: din perfecțiune întru perfecțiune. El ne-a dat viață aplicându-ne legea realizării neconținute a perfecțiunii. Noi avem un scop, care se mai numește și destin, datorie, ideal: pe Dumnezeu. Și avem o cauză: pe Dumnezeu.

Dar, pentru ca o ființă să-și poată împlini destinul, să-și facă datoria, să-și atingă idealul, trebuie să aibă libertatea respectivă. Libertatea, după cum am spus, consistă în starea, însușirea, proprietatea, posibilitatea sau facultatea, puterea, energia, dreptul, de a ne desfășura, a activa, a lucra, sau nu, într'o direcție sau alta. Când se afirmă deplină, ea este însăși ființa, supremă, care face una cu diferitele sale însușiri, în care acestea sunt complete ele înșile. Și nu putem concepe ca Dumnezeu, fără a înceta de a fi el însuși, să propună cuiva, creaturilor sale, o directivă decât procurând și posibilitatea de a o urma. El ne-a dat viață după chipul său, în formă de spirite libere, dar aplicând legea meritului, sau a dreptății, odată cu aceea a realizării neconținute a perfecțiunii. Spiritele create să fie răspunzătoare, să fie și după vrednicia lor, mai spirite sau nu, mai libere sau nu, după cum își întrebuințează libertatea în vederea idealului pentru care au fost făcute. Cine este liber are răspundere. Și Dumnezeu a aplicat în mod desăvârșit legea meritului sau a dreptății. A creat lumea la egală distanță, din toate punctele de vedere, între culmea superiorității și adâncul inferiorității, a făcut-o exact jumătate perfectă, întru realizarea neconținută a perfecțiunii. Și, fiind după chipul său, ea era spirit. Acum ne lămurim mai bine structura universului, revenind asupra celor spuse anterior.

Noi avem credința că Dumnezeu există. El are scop, și este libertate, completă, pentru a-și împlini în totul cele propuse. Potrivit firii sale, el concepe deci universul după chipul său, ca spirit, dar între perfecțiune și imperfec-

țiune aplicând legea meritului, a dreptății. Și autorul știa dela început atitudinea, atitudinile, spiritului creat, că acesta, chiar dacă va fi singur între imperfecțiune și perfecțiune, va fi aci plin de admirație, aci un gelos, invidios, un răzvrătit față de creatorul său, că el se va divide el însuși pe el însuși în diferite stări, în numeroase direcții, că va fi o diversitate. Și Dumnezeu vine în ajutorul lumii, se dă ei pe sine însuși ca model, cu unitatea sa perfectă, cu diversitatea, cu însușirile sale perfecte.

A făcut toate aplicând legea meritului, a dreptății, a perfecțiunii. A creat chiar dela început atâtea stări, atâtea spirite, ființe libere, libertăți, cât este numărul între finit și infinit cu virtualitatea și a finitului și a infinitului, la justă distanță între imperfecțiune și perfecțiune, în vederea idealului lor: spiritualizarea, îndumnezeirea, desăvârșite. Vorbim de început, în limba omenească, însă, după cum am observat, și vom vedea mai luminos, toate acestea sunt deodată din eternitate. Ceea ce noi cugetăm, sau înfăptuim, treptat în timp, considerând separate lucrurile între ele, Dumnezeu face instantaneu din veșnicie. Oricât de rapidă ne-am închipui întreaga activitate a celui mai mare geniu dintre oameni, ea apare o palidă imagine a instantaneității divine. Noi raționăm și lucrăm pe rând, oricât de intuitivi am fi. El raționează, intuește, lucrează infinit mai repede decât putem să înțelegem noi prin cuvântul dintrodată. Și, la origine, le-a creat pe toate spirite egale, libertăți, puteri, energii, egale. Altfel ar fi fost arbitrar. Le-a comunicat că ele trebuie să-și atingă țelul, binele desăvârșit, spiritualizarea, libertatea deplină, îndumnezeirea, prin colaborare, nu excluzându-se între ele; și le-a dat și cunoștințele, mijloacele, necesare, la toate deopotrivă.

3. Spiritele știau, la egală îndepărtare între știință și neștiință, că au datoria să nu greșească, să nu se abată

dela învățătura dată, să împlinească legile divine, să fie astfel fericite. Să realizeze legea perfecțiunii în raport cu aceea a meritului, a dreptății, să înfăptuiască armonia. Ele plecau egale, dar trebuiau să fie tot mai distincte, unele de altele, adică fiecare să fie în chip tot mai activ, în emulație, căci fiecare trebuia să aducă propria sa contribuție, meritul său, la construirea drumului către ideal; și ele trebuiau să colaboreze, fiecare, cu toate celelalte, să fie cât mai una cu ele, în construirea aceluiași drum, și totuși păstrându-și fiecare perfecționată caracteristica sa, contribuția sa, pentru a se spiritualiza toate cât mai mult, a fi una cu Dumnezeu, ca Dumnezeu. Ele veneau dela el, după chipul lui, pentru a merge la el, a fi perfecte în el, fiecare cu propria sa caracteristică.

Ele aveau să împlinească legea armoniei. Armonia este realizarea unității în diversitate. Dar să ne lămurim. Însemnătatea armoniei în explicarea lumii se susține de numeroși gânditori, unii numind-o universală, alții presabilită. Și noi le datorăm mult acestor gânditori. Însă tezele lor nu stăruesc să ne explice mai lămurit, ca în cazul nostru, că în armonia deplină notele componente ale diversității nu se contopesc în unitate, ci își păstrează, fiecare, ființa perfecționată, precum și-o păstrează și unitatea. În acest sens, sistemul nostru creștin vine ca o completare a celorlalte sisteme, și armonia din concepția noastră se chiamă creștină. Cu alte cuvinte, creaturile aveau să caute sincer adevărul, să-și dea fiecare contribuția la aflarea aceluiași adevăr, absolut, unul și divers în chip desăvârșit. Să examineze lumea din cât mai numeroase puncte de vedere, să lucreze la afirmarea în mod perfect și a unității și a multiplicității.

Spiritele trebuiau să fie tot mai mult într'o înaltă societate, cu adevărat înaltă societate, dumnezeiască; să aibă o prietenie ideală; să formeze familii îngerești; să-și împartă rolurile, funcțiunea, profesiunea, să aplice diviziunea

muncii, fără ca unul să fie neștiutor, sau invidios pe ceilalți; să se grupeze în națiuni, în rase, mai desăvârșite; și toate să conlucreze pentru a se înălța la împărăția lui Dumnezeu, — a face roadele ei, a o întrona în lume. Dar, aplicând legea meritului, Dumnezeu a făcut ca fapăturile lui să fie răspunzătoare, fiind libertăți, să fie pe treapta care merită, fiecare după vrednicia sa, după valoarea sa, dându-le, totuși, prin grația sa, posibilitatea mântuirii, a înălțării lor.

Și noi constatăm în lume o diversitate de existențe neegale, imperfecte, ca, de ex., corpurile, materiale, plantele, animalele, oamenii, pe pământ. Unii dintre aceștia au anumite însușiri sau lipsuri, scăderi, alții altele. Se exclud, în general, între ei. Sunt mai puțin perfecți decât spiritele dela începutul creației, despre care am vorbit. În acelaș timp aflăm din Evanghelie, în care noi credem, că sunt și îngeri, că Iisus Hristos înseamnă Dumnezeu întrupat în om, că, prin urmare, sunt și ființe superioare atât acelor dela origine cât și oamenilor, după cum sunt și creaturi inferioare acestora.

Care este motivul acestei stări de lucruri? Potrivit celor expuse aici, anterior, găsim următoarea explicație. Dumnezeu a creat libertăți care, fiind la justă distanță între imperfecțiune și perfecțiune, trebuiau, toate, în colaborare, să se spiritualizeze, să fie complet libere, spirit desăvârșit. Dar noi constatăm existențe neegale, printre care unele sunt împotriva celorlalte. Ceea ce înseamnă că fiind libertăți între imperfecțiune și perfecțiune, întru realizarea neconținută a perfecțiunii, unele spirite au mers în drumul spiritualizării, au urmat învățătura divină, s'au apropiat mai mult de Dumnezeu; și altele s'au îndepărtat, au greșit, au păcătuit, au căzut. Dumnezeu a dat fiecăruia destinul propriu, după merit, în legătură cu primul lor destin comun. Unele spirite s'au înălțat ca îngeri. Altele au devenit, în măsura greșelii, a păcatului,

diferitele ființe neegale, imperfecte, exclusiviste, printre care sunt corpurile, plantele, animalele, sufletele oamenilor în corpuri pe pământ. Acestea se numesc suflete pentru că ele sunt spirite în materie, care animă, însuflețesc, trebuie să anime, să însuflețească, materia, corpurile, în vederea unei mai depline spiritualizări. Sufletul care lucrează, sau lucrarea lui, pentru a-și împlini sau nu destinul dat, adică pentru a se întregi sau nu pe sine, se chia-mă viața, experiența, istoricul, destinul său. Ceea ce acum nu apare încă în deajuns de clar se va lămuri din ce în ce.

Dar Dumnezeu, fiind bun, desăvârșit, nu a aplicat numai legea meritului, a dreptății. El a mers mai departe, până la grație, desăvârșirea dreptății. Pentru a mântui pe aceia care au păcătuit, el i-a sfătuit prin numeroase spirite superioare, artiști, savanți, filosofi, profeti, și s'a făcut el însuși om, s'a pogorît printre noi ca să propovăduiască direct învățătura divină, să ne îndemne la îndreptare. El, bunul, nu voiește moartea, ci îndreptarea, celui ce a păcătuit. Urmând religia creștină, studiată cu atenție, cu grija cuvenită, înțelegem prin suflete spiritele din corpurile oamenilor care trebuie să se mântuiască. Și păcatul înseamnă îndepărtarea cu voie dela cele sfinte, dumnezești.

4. Aceasta este, după noi, considerată și la lumina creștinismului, explicația ființelor neegale în lume: spiritualizarea mai mult a unora, căderea în păcat a altora, sub diferite forme; pogorirea divinității printre cei căzuți pentru a-i readuce pe drumul adevărului. Incât există o unitate perfectă, o diversitate perfectă, unități imperfecte, diversități imperfecte, o diversitate imperfectă. Unitatea perfectă va să zică Dumnezeu; sau spiritul creat care s'a înălțat la Dumnezeu. Ea se găsește împreună cu diversitatea perfectă. Aceasta consistă în ipostasele, sau

însușirile perfecte, ale lui Dumnezeu, și care sunt deosebite de el, și fac una cu el. Unitățile imperfecte sunt spiritele create care nu s'au înălțat încă până la Dumnezeu, și care colaborează sau se opun, mai mult sau mai puțin, între ele, alcătuiind diversitățile imperfecte, diversitatea imperfectă.

Să continuăm a ne lămuri, având prezente înaintea minții explicațiile anterioare. Există Dumnezeu. El este Spirit perfect, libertate absolută, credință deplină. Are un scop, destin sau ideal. Scopul său consistă în el însuși, în a lucra neîncetat la bine. În această lucrare Dumnezeu a făcut lumea. I-a dat o soartă. A creat-o între imperfecțiune și perfecțiune, ca ea, după chipul lui, să lucreze și ea, la rândul ei, pentru a realiza neconținut perfecțiunea, să fie absolut liberă, spirit complet, credință deplină ca însuși Dumnezeu. Spiritele, care alcătuesc lumea, trebuiau, așa cum am explicat, să se desăvârșească pentru a desăvârși. Ele erau, prin libertatea lor, chemate la împlinirea unui destin. Aveau o vocație.

Vocația se definește și ea, ca orice, în multe moduri. Se poate spune, în concepția noastră, creștină, că ea înseamnă libertatea, — sau credința, spiritul, — cu însușirile, cu posibilitățile sale, în stare de cunoaștere a sa însăși, a destinului său dat de Providență, și, prin urmare, în stare de încordare, de tendință, de înclinare, avânt, pentru a-și împlini scopul; că ea este între libertate, — sau credință, sau posibilitățile spiritului, — și împlinirea destinului. Dar, în drumul desăvârșirii, libertatea, — sau credința, spiritul, vocația, — trebuie să împlinească destinul; și destinul care trebuie să fie împlinit consistă în libertatea completă, credința deplină, spiritul desăvârșit, întreaga vocație. La început spiritele create aveau aceleași însușiri în vederea menționatului scop. Însă nu toate și-au urmat deopotrivă chemarea. Unele n'au greșit, altele au căzut în păcat. Și i s'a dat fiecăruia după merit, și după

grația divină, libertatea, credința, spiritul, destinul, vocația, ce i se cuvenea. Unii dintre noi își simt cu putere chemarea, și pornesc s'o urmeze, înfruntând piedicile; alții aproape nu știu de ce trăiesc. Întâlnim multe forme, printre care o amăgitoare chemare, ca ispită, pentru ispășirea păcatului. Dar Dumnezeu este bun, desăvârșit. El ne îndeamnă pe toți la îndreptare, și ajută, mântuiește pe aceia care îl ascultă, îl roagă, îl urmează.

Sunt cugetători care se întrebă: Dacă există Dumnezeu, atunci de ce n'a creat numai ființe desăvârșite care să nu greșească; de ce să fie cortegiul de mizerii ale celor rătăciți; cum, pe el îl satisfac suferințele noastre? La atare întrebări putem să dăm acest răspuns. Dacă Dumnezeu ar fi făcut, dela început, numai ființe perfecte, sau numai imperfecte, fără să aplice legea dreptății, a meritului, n'ar mai fi el însuși. Căci în acest caz ar fi creat sau în mod arbitrar, sau absolut mecanic simple mașini, lucruri fără libertate, lipsite de inițiativă, fără merit. Aplicarea legii dreptății, cu grație, constituie tocmai dovada plinătății sale. Și, prin grația lui, ne îndeamnă să mergem pe calea sfințeniei. Așa se explică existența fapturilor căzute, precum și posibilitatea lor de mântuire, urmând învățătura divină.

Dar, pentru a considera ca legitimă o atare explicație, trebuie să avem credința în Dumnezeu, să plecăm dela rugăciune. Și, în cazul când n'o avem încă, în mod vădit, s'o căutăm. O aflăm printr'o lucrare sau alta, studiind, cercetând unde bănuim că este; ajungem la ea prin știință, artă, filosofie, morală; ni se descopere prin cunoașterea religiei creștine, prin suferință. Să ne silim a o dobândi cu orice mijloc. N'o avem astăzi, sau mâine, însă la un moment dat, dacă o căutăm, o întâlnim în noi ca o grație divină, printr'o revelație. O descoperim la temelia vieții noastre. Și atunci ne simțim atâta de ușurați, atâta de

luminați... Să ne sârguim în cercetarea ei. Și o găsim dacă o căutăm cu stăruință, tot mai cu stăruință. Toate decurg de aici. Altfel cugetă despre lume cine are credință, și altfel acela care n'are, în deajuns, sau care este indiferent, sau împotriva ei. Noi avem credință în Dumnezeu perfect.

5. Și, printre ființele neegale, exclusiviste, noi ne cunoaștem cu deosebire, mai mult sau mai puțin, pe noi înșine, ca oameni. Să precizăm cele precedente considerând pe acelea dintre existențele căzute pe care le cunoaștem cel mai bine. Ce constatăm? Și în această privință există diferite răspunsuri. Unii, fie că se afirmă ca simpli credincioși, sau artiști, savanți, filosofi, admit că oamenii sunt în adevăr făpturi ale lui Dumnezeu, care au nevoie de lămuriri. Alții declară că noi suntem simple animale mai dezvoltate decât celelalte, un fel de maimuțe evolute. Și am putea să cităm numeroase alte concepții deosebite. Dar, fără să excludem în prealabil nici una din ele, să examinăm chestiunea și cu ajutorul creștinismului, pe care noi îl credem întemeiat.

Din cele expuse, reiese că unii oamenii sunt unele din spiritele care au păcătuț. Ei au devenit suflete, sau spirite în anumite corpuri, și care trebuie să se mântuiască, să devină mai libere, mai spirite, mai bune, acționând față și de alte existențe, unele superioare lor, altele mai jos decât ele și numite spirite rele. Să extindem cercetările. Oamenii sunt suflete, sau spirite în corpuri. Să-i examinăm mai de aproape. Printre ei sunt Adam, Eva, Cain, Abel, Socrate, Platon, Aristotel, epicurienii, stoicienii, diferiți alți muncitori, oameni de știință, artiști, sau filosofi. Ei au, fiecare în felul său, cunoștințe artistice, științifice, filosofice, morale, religioase, relative la perfecțiune, imperfecțiune, spirite bune, îngeri. Dumnezeu, materie, spirite rele... Constatăm diversitatea, neegalitatea, și, în general,

o opunere reciprocă între ei. Și, dacă ne continuăm studiul, înțelegem tot mai bine ce au fost spiritele la originea lor, în creația lumii, ce trebuiau, ce sunt, ce se cuvine, să fie.

Însă, procedând astfel, nu profesăm oare antropomorfismul? Această doctrină, atât de osândită de unii, susține că pentru a cunoaște un lucru, ceva, orice, o plantă, un animal, conștiința, spiritul, lumea, pe Dumnezeu, trebuie să-l examinăm după felul nostru, al omului, după forma umană, considerându-l asemenea nouă cu deosebirea numai că ne este inferior sau superior. Răspundem. Urmând celor stabilite, concepția noastră se poate numi și antropomorfism, dar nu numai atât. Ea se poate chema în același timp și teism, spiritualism, ca și materialism, și idealism. Căci ea admite existența atât a omului, cât și a lui Dumnezeu, a spiritului, a materiei, a ideilor despre materie. Și, după cum se poate constata, noi explicăm aici toate prin toate, pe om prin spirit, prin materie, și spiritul, materia, prin om, precum ne lămurim lumea prin Dumnezeu care a făcut universul, și îl înțelegem pe Dumnezeu prin lume, prin orice există, din care nimic nu este fără el. Noi îl cunoaștem pe Dumnezeu prin lume, și cunoaștem lumea prin Dumnezeu. El înseamnă creatorul lumii, și lumea exprimă creația lui. Pentru noi orice existență vine dela el ca să năzuiească la el. Toate ființele trebuie, după chipul lui, să colaboreze la împlinirea lui. Încât antropomorfismul apare legitim dacă îl situăm în adevăratul lui cadru: Dumnezeu a făcut pe om, a făcut toate, după chipul său. Și, pentru a cunoaște lumea, putem să plecăm de oriunde, și deci și dela om, pe care îl cunoaștem cel mai bine, și în făptura căruia putem să citim opera Creatorului. Să procedăm în acest mod. Ce urmează?

6. Considerând cele spuse ni se impune, pentru a nu ne

contrazice, să admitem că spiritele la originea lor erau superioare sufletelor omenești de acum de pe pământ. Ele posedau însușirile, mijloacele pe care le avem noi, pentru împlinirea destinului, însă acestea la ele erau mai apropiate de perfecțiune decât ale noastre, și mai îndepărtate decât acelea ale părintelui universului. Căci toate sunt după chipul lui: sufletele noastre mai puțin, spiritele originare, inițiale, mai mult. Acestea aveau instinctul, inteligența, rațiunea, credința, arta, știința, filosofia, dar superioare acelorale oamenilor, și inferioare acelorale ale lui Dumnezeu.

Aceste însușiri, mijloace, trebuiau să fie mai spirituale, în mersul lor pe calea adevărului. Aveau datoria să colaboreze, — nu să se excludă, — pentru a se întâlni perfecte în Dumnezeu, păstrându-și fiecare în mod perfecționat notele caracteristice ale drumului străbătut, și fiind în acelaș timp una în El. Credința trebuia să fie tot mai mult ea însăși fiind cât mai în întregime experiență, rațiune, știință, artă, filosofie, morală, după cum rațiunea trebuia să fie tot mai mult ea însăși fiind din ce în ce credință, experiență, știință, artă, filosofie, morală, depline.

Spiritele aveau chemarea ca, ajutându-se unele pe altele, să ajungă a cugeta fiecare lumea ca Dumnezeu în spirit și adevăr, să fie ca el cel atotștiutor, bun, atotputernic. Să cugete lumea ca el, și lumea să fie pentru ele cum ea este pentru el. La ce oare altceva ar tinde știința unui adevărat savant care urmărește binele celorlalți, și nu răul, distrugerea lor? Să ajungă la așa plinătate încât, întocmai ca Dumnezeu, să facă imediat ceea ce și-a propus. A zis să fie lumină, și s'a făcut lumină. Însă unii greșesc. Ei pun știința în slujba răului. Totuși, Dumnezeu ne îndeamnă fără încetare să ne îndreptăm, să-l urmăm.

Și este explicabil să fie așa, dacă avem credința creș-

tină. În acest caz suntem conduși să recunoaștem că Dumnezeu ne-a făcut după chipul său, întru realizarea perfecțiunii, și că tot ce există sub formă incompletă în univers, se găsește complet la el. În el toate sunt distincte și una, la superlativ. Căci altfel ne-am contrazice, am cădea în ridicul, în absurd.

Nu putem să susținem, de ex., că Dumnezeu apare savant dar n'are talent artistic; sau că are talent însă este un ignorant; că vorbește ca filosof, dar se poartă imoral, lipsit de caracter, oportunist, face compromisuri; tranșacții de abdicare a demnității; se schimbă, trece de la una la alta după fluctuațiile vremii; că este moral însă de o înfățișare hidoasă, de o inteligență redusă care nu se poate înălța până la filosofie. Căci a ne pronunța astfel va să zică a ne contrazice, a cădea în absurd, în ridicul. Atunci înseamnă că Dumnezeu care posedă toate înaltele însușiri, nu are unele din ele. Ci pentru noi el este și artist, și savant, filosof, moral, credincios, toate, în mod absolut.

7. Spre a înțelege cât mai deplin adevărul, să considerăm, după cele stabilite, însăși obârșia din care venim. Dumnezeu, fiind etern, a creat lumea din eternitate, care, pentru el, este și pururea prezentul. Căci nu putem să spunem că cel desăvârșit, care ne-a dat viața există în succesiune ca noi. Ci el se găsește în tot timpul și în afară de timp, în mod perfect. El cunoaște trecutul, prezentul și viitorul într'un etern prezent. Altfel i-am contrazice plinătatea, s'ar putea presupune că el cunoaște trecutul sau prezentul, însă nu știe încă ce va fi în viitor, sau invers. Incât atunci când vorbim de începutul creației, ne exprimăm omenește, privim lumea din punctul de vedere al creaturilor.

Așa este și cu spațiul. Dumnezeu nu există numai într'un anumit spațiu, ca noi, ci se află în tot locul și în afară de orice loc, în mod infinit. A creat aici și pretu-

tindeni. Căci ceea ce se desfășoară pe rând pentru noi, rămâne pururea actual, ca într'o panoramă, pentru el.

Să ne reamintim că spiritele prime sunt la egală distanță între imperfecțiune și perfecțiune, pentru ca, prin acțiunea lor, ele să se înalțe, să se îndumnezeiască. La origine ele au pe jumătate depline însușirile pe care le posedă veșnic Dumnezeu în chip desăvârșit. În ele, ca și în el, sunt toate cunoștințele, dar nu depline ca la el. Se găsesc mai apropiate de perfecțiune decât acelea ale sufletelor oamenilor, dar nu chiar în întregime ca la Dumnezeu. Și autorul universului creează rugându-se. După cum am spus, porunca lui e rugă, și ruga lui este poruncă. El îndeamnă făpturile sale să fie desăvârșite ca și el, ajutându-se reciproc. Însă fiecare are libertatea, pe propria răspundere, să procedeze așa sau altfel.

Providența a dat, cu grație, fiecărei făpturi destinul corespunzător întrebuirii libertății ei. Unele au urmat învățătura divină. Ele sunt îngeri, spirite bune. Altele au greșit, s'au îndepărtat de ea. Acestea există, fiecare, după gradul păcatului. Unele sunt sufletele oamenilor, pe pământ, altele diferite alte ființe. Acesta este empirist, îndură suferințele într'un fel; acela se afirmă raționalist, îndură suferințele în alt fel, în țara și neamul care le-au fost hărăzite, și cu libertatea lor de alegere. Unul există ca filosof metafizician, altul ca filosof pozitivist, într'un anumit timp și loc. Acesta este savant, acela artist, într'un anumit timp și loc. Unul muncește ca agricultor, altul ca meseriaș în țara și neamul lor. Unele spirite căzute sunt animale, sau plante, altele corpuri, materie, sau spirite rele, într'un anumit timp și loc. Toate spiritele pe pământ se înfățișează sub diferite forme de energie: fizică sau materie, chimică, biologică, fizică, socială, cu nuanțe în ele și între ele. Binele înseamnă ființa, — spiritul, libertatea, energia, — care urmează învățătura divină. Răul va să zică ființa, — spiritul, li-

bertatea, energia, — care nu se conformează sau se împotrivesc învățaturii divine. Sunt numeroase grade.

Și, adesea, sufletele oamenilor se luptă între ele. Dar trebuie toate să colaboreze, să se completeze unele pe altele în sensul arătat, să se spiritualizeze. Și fiecăruia i se dă destinul cuvenit. Omeneste vorbind spunem că fiecăruia i se dă un nou și nou destin, după silința de a face binele. Inșă la Dumnezeu toate, care cu privire la om se desfășoară în timp și spațiu, există dintrodată în prezent din eternitate. El cugetă toată gama ființelor în prezent, într'o clipă, supraclipă, care exprimă veșnicia. El este și în timp și în afară de timp. Știe dela început care dintre creaturile sale sunt bune, și care sunt rele, și le-a hotărît fiecăreia soarta înainte de veac. Fiecare își are destinul său. Unele corpuri, materiale, posedă anumite proprietăți, altele au alte însușiri. Acestea sunt mai prețioase, pietre sau metale, acelea mai puțin prețioase; unele sunt granit, fier, altele diamant, argint, aur. Și fiecare durează ca materie în starea în care se află atât cât îi este dat să dureze.

Asemenea se înfățișează și plantele, animalele. Unele sunt mai bune altele mai puțin bune. Merele se deosebesc de pere, strugurii nu sunt toți la fel, unele fructe par mai gustoase, altele mai puțin gustoase, pentru om, și toate se numesc fructe. Unele plante, medicinale, au proprietăți tămăduitoare, altele otrăvitoare, în diferite cazuri, și toate se chiamă plante. Și printre animale acestea au anumite calități, sunt câini credincioși, acelea au anumite însușiri, sunt vulpi viclene; unele animale se arată mai blânde, altele mai puțin blânde, — chiar în aceeași speță, — fiecare cum îi este și cât îi este datul. Inșă observăm destinul cu deosebire la oameni. Și Dumnezeu, fiind bun, ne îndeamnă, cu grația sa, pe toți, neconținut, să-l urmăim, și dă ființă chiar răului, dar în vederea binelui. Și răul își primește răsplata, sancțiunea,

după cum se silește sau nu să meargă pe calea adevărului.

Unii cugetători, socotind că se săvârșește o impietate dacă se pune în legătură cu părintele universului existența răului, susțin că acesta n'are o existență propriu zisă, nu reprezintă o substanță, a parte, în sine, n'a fost creat de Dumnezeu, că el se reduce la un mai puțin bine, sau la o lipsă de bine, că el rezultă din imperfecțiunea noastră. Căci creatorul este cauza numai a binelui. Alții observă că răul consistă în libertatea care s'a îndepărtat dela scopul pentru care a fost făcută, sau în produsul acestei libertății. Noi semnalăm că sunt adevărate aceste observații, și că totuși ele trebuie să fie completate. Dacă tragem toate consecințele din credința creștină, se cuvine să spunem că Dumnezeu creează numai binele, însă trebuie, în același timp, să lămurim și înțelesul acestor cuvinte: autorul universului este cauza supremă a tot ce există, dar în vederea perfecțiunii. Incât da ființă ne-ființei, chiar răului, însă în vederea binelui. Răul nu există în sine și pentru sine, dar există, prin Dumnezeu, în vederea binelui. Și oricum l-am concepe, ca realitate proprie sau ca un mai puțin bine, ca o lipsă de bine, ni se impune să recunoaștem că și răul, ca orice, apare prin știrea și voința, puterea lui Dumnezeu în vederea binelui. Nimic, orice, oricum ar fi, nici chiar răul, nu poate să fie fără știrea, voința, puterea Lui. Altfel am mărgini oarecum nemărginita perfecțiune divină, ne-am contrazice.

În acest sens afirmăm că răul este ființa, spiritul, libertatea, imperfecțiunea, — sau producțiunea acesteia, — care s'a îndepărtat de bine, de ființă, de spirit, de libertate, de perfecțiune, de Dumnezeu, și căreia totuși Dumnezeu i-a dat ființă, dar ca să fie mai mult bine, libertate, spirit, perfecțiune. Prin această afirmație se scoate în relief în chip și mai luminos, nu se întinează,

pietatea. Cu alte cuvinte, putem să zicem că răul apare ca un fruct al omului, însă, prin înalta înțelepciune a lui Dumnezeu, un fruct care trebuie și el, ca orice, să dea semințe, să rodească, întru bine. A admite că răul provine numai din cauza omului imperfect, înseamnă că există ceva fără știința, voința, puterea lui Dumnezeu; ar fi o contradicție în definiția perfecțiunii divine, cauza primă și ultimă a tot ce există. Răul consistă în imperfecțiunea care provine din imperfecțiune, dar ca sancțiune dată de perfecțiune imperfecțiunii întru perfecțiune. Și răul care stăruiește în el însuși, își continuă pedeapsa, precum acela care se îndreaptă spre bine își primește recompensa, — toate prin grația divină. Această explicație constituie o lămurire, o completare a aceleia după care Dumnezeu nu este cauza răului, dar îl permite.

8. Prin urmare, spiritele, la originea lor, au credință, rațiune, artă, știință, filosofie, morală, dar incomplete. Cunoștințele lor sunt mai apropiate de perfecțiune decât acelea ale oamenilor, însă mai îndepărtate, decât acelea ale îngerilor. Și ele trebuiau să lucreze împreună, în vederea scopului pentru care au fost făcute. Dar unele spirite au greșit, și sunt suflete în oameni. La unii oameni, neluminați încă în deajuns, toate sunt una ca într'un haos: instinct, experiență, rațiune, credință, artă, știință, cunoștință, filosofie, morală, religie. Ei nu le disting. Toate, pentru ei, sunt așa, o credință, o simțire, o părere, o gândire. Ei nici nu cunosc termenii de rațiune, intelect, cu deosebiri și asemănările lor.

Însă dacă înaintăm în studiu, lucrurile încep să se deslușească. Totuși, deslușirea la unii începe prin opunerea ideilor între ele, ca de ex. între credință și rațiune, instinct și inteligență, experiență și rațiune, artă și știință, între știință și filosofie, între filosofie și morală, între morală și religie. Și dacă ne continuăm studiul, și cu

ajutorul creștinismului, vedem că, în măsura în care se spiritualizează, termenii se înâtlnesc, în una și aceeași perfecțiune, fac una, avându-și fiecare, în mod împlinit, proprietatea sa. Din unul perfect pleacă toate în diferitele direcții, și în el vin toate din diferitele direcții; unul este în toate, și toate sunt în unul, dar pe deosebite trepte, dela creatura cea mai căzută până la sublimul Creator în care există unitatea desăvârșită și diversitatea desăvârșită. Acest adevăr l-a rostit Dumnezeu oamenilor în numeroase chipuri: prin artiști, savanți, filosofi, proroci. Dar multe suflete stăruiau în păcat, continuau să greșească. Și Tatăl s'a coborât în lume, el însuși, ca Fiu, cu numele de Iisus Hristos, s'a întrupat dela Spirit în om, s'a făcut Dumnezeu-Om, printre oameni, pentru a da mărturie despre adevăr, și a mântui lumea, îndemnând-o să se spiritualizeze, să se sfințească, să se îndumnezeiască. Să învățăm dela el că spiritul este tare dar carnea neputincioasă¹; și să fim tari, să ne străduim, să ne rugăm, pentru a nu cădea în ispită.

Noul Testament ne spune ca fiecare să plece dela ceea ce i-a dat Dumnezeu; dar să știm că sunt felurite daruri; și trebuie să umblăm după darurile cele mai bune, adică după cele spirituale, care sunt în colaborare din principiu, din convingere cât mai întemeiată, și nu exclusiviste din principiu fără convingere cât mai întemeiată. Sunt felurite daruri, dar este același Spirit, sunt felurite slujbe, dar este același Dumnezeu care lucrează totul în toți. După cum într'un trup avem mai multe mădulare, și mădularele n'au toate aceeași slujbă, tot așa și noi, care suntem mulți, alcătuim un singur trup în Hristos, și fiecare în parte suntem mădulare unii altora. Unuia i se dă cuvântul, darul, înțelepciunii, altuia al cunoștinței, unuia credința, altuia darurile tămăduirilor, unuia lucrările pu-

1. *Evanghelia dela Matei*, XXVI, 41.

terilor, ale minunilor, altuia profeția, unuia deosebirea spiritelor, altuia felurite limbi, sau tălmăcirea limbilor. Dar toate acestea le lucrează unul și același Spirit¹. Unele suflete au stăruiț în păcat, au continuat să greșească. Ele sunt spirite rele, care se bucură de răul altuia, și suferă de binele altuia, care nu-și găsesc odihnă, liniște, care uneltesc neconținut să realizeze imperfecțiunea, nefericirea altora. Altele se îndreaptă, se spiritualizează. Ele sunt spirite bune care caută să lucreze pentru binele tuturor, și găsesc fericirea în facerea de bine, a lor înșile și a celorlalți.

Spiritele sunt suflete, însă unele rele, altele bune; precum sufletele sunt spirite, însă unele rele și altele bune. Oamenii înțeleg de obicei prin suflet spiritul coborât în materie, în corp; prin spirit sufletul care se află într'o stare imaterială; și, pentru a evita confuzii, ei deosebesc spiritul propriu zis, bun, de cel rău, exprimându-l pe cel dintâi numai prin cuvântul spirit, pe când celuilalt îi adaugă termenul de rău. Spiritul bun din om este acela care se înalță la Spiritul Sfânt, la Dumnezeu. Cel rău consistă în acela care se îndepărtează de Dumnezeu, sau luptă împotriva Lui. Și există o scară. Sunt suflete care se urcă, și care coboară, — și care se convertesc.

Unii se întrebă: De ce Dumnezeu nu s'a arătat dela început direct lumii prin Hristos, și a supus-o încercării, vorbindu-i mai întâi prin artiști, savanți, filosofi, profeți, pentru ca ea să păcătuiască? Și alții răspund că întruparea lui Iisus nu este un eveniment istoric, ci un fapt interior sufletesc etern, care se petrece în tot momentul, în orice loc, în fiecare din noi. Interpretarea noastră aduce următoarea contribuție la explicarea acestei chestiuni. Din punctul de vedere al lui Dumnezeu, toate există într'un prezent etern, sau în eternitatea unei

1. Apostolul Pavel, *Epistola către Romani*, XII, 4 și urm. cf. *I-a Epistolă către Corinteni*, VII, 17; XII, 4 și urm.

clipe, dar și toate sunt ceea ce ele sunt pentru ființele imperfecte, pentru oameni, care se desfășoară în anumite timpuri și locuri, după destinul fiecăruia. În clipa în care a creat spiritele, sau sufletele, adică din veșnicie, Dumnezeu a și știut ce vor face, și i-a dat, fiecăruia destinul cuvenit. Le-a arătat tuturor adevărul, din veșnicie, prin Iisus Hristos, prin Sfântul Duh, însă unele spirite au devenit, prin întrebuițarea libertății lor într'un fel sau altul, artiști, savanți, filosofi, proroci, în anumite timpuri și locuri, pentru ca să propovăduiască oamenilor adevărul, fiecare după cum i s'a hotărât. Unora le-a fost dat să trăiască în vremea în care Dumnezeu s'a întrupat ca Fiu, — Iisus Hristos, — dela Sf. Duh în om printre oameni, și să-l vadă, să-l asculte ca atare. Și astfel, Cuvântul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, este atât Rațiunea eternă din care se împărtășește orice ființă oricând și oriunde, cât și Dumnezeu întrupat în un anumit timp și loc. Intruparea lui Iisus Hristos înseamnă atât un fapt interior sufletesc etern, care există pururea și peste tot, în fiecare din noi, cât și un eveniment istoric care a fost într'un anumit loc și timp.

9. Ce este deci filosofia pentru creștini? După cum am observat, punându-ne această chestiune, citim, recitim, în Noul Testament textele pe care le-am semnalat. Dar sunt diverse comentarii. Se formulează următoarele întrebări. Pe care dintre concepțiile despre filosofie, pe cea socratică, platoniciană, sau aristoteliciană, pe cea epicuriană, sau pe cea stoiciciană, metafizică, pozitivă, o consideră creștinii când examinează problema pentru a ști în ce consistă filosofia, care îi este valoarea, în ce măsură, în ce sens, trebuie s'o admită sau nu? Religia creștină acceptă sau nu filosofia? Și, în cazul afirmativ, pe care o primește, în ce formă, în ce raport cu religia; subordonată sau nu acesteia? Putem oare să-i dăm concepției

admise numele de filosofie creștină? Ce se înțelege prin această expresiune? Este posibilă, există de fapt, istoricește, o filosofie creștină? Filosofia trebuie ea să fie creștină; și, dacă da, în ce trebuie să consiste filosofia creștină?

Se știe că la atare întrebări se dau diferite răspunsuri. Noul Testament se interpretează, și el, în multe chipuri. Însă pentru noi, în urma precedentelor studii, răspunsurile căutate sunt următoarele. Religia creștină, în examinarea pe care o face pentru a ști în ce consistă filosofia, care îi este valoarea, și în ce măsură, în ce sens, trebuie s'o admită sau nu, consideră orice concepție, tot ce se spune despre ea, și nu numai una sau alta cu îndepărtarea celorlalte. Astfel, știm că filosofia se definește, ca orice, în numeroase moduri. Am văzut că în una din formele sale ea înseamnă, după etimologia cuvântului, studiul înțelepciunii, sau iubirea de înțelepciune; în altele ea va să zică dobândirea științei; știința adevărului; energia de a dobândi viața fericită; studiul virtuții; concepția universală despre lume; sinteza metafizică a celorlalte științe; sinteza științifică, pozitivă, a celorlalte discipline. Și aceste diferite sisteme se opun adesea între ele.

Însă religia creștină, în examinarea pe care o face, nu lasă la o parte, în prealabil, fără o cât mai deplină convingere, nicio teză, oricât de favorabilă sau oricât de contrarie ar fi aceasta creștinismului, fie ea socratică, platoniciană, aristoteliciană, sceptică, dogmatică, epicuriană, stoiciană, raționalistă, empiristă, metafizică, materialistă, spiritualistă, științifică, pozitivă, artistică, morală, sau oricum ar fi. Și creștinismul merge chiar mai departe. Filosofia pentru el este atât ceea ce unii sau alții exprimă prin acest cuvânt, cât și orice altă învățătură. El consideră deci ca filosofie orice ramură de studiu. Și ceea ce spunem despre ea se aplică și celorlalte forme ale cunoștinței. Căci, după cum am văzut, religia creștină nu este teoria unei

prealabile excluderi a celorlalte, fără o cercetare, fără o convingere cât mai întemeiate. Ci ea înseamnă doctrina spiritualizării, după învățătura lui Hristos. Pentru ea toate cunoștințele trebuie să fie tot mai distincte și tot mai una, în colaborare, pentru a realiza perfecțiunea. Fiecare ființă trebuie să fie tot mai distinctă de celelalte, deoarece fiecare trebuie să aducă propria sa contribuție. Și fiecare trebuie să fie tot mai una cu celelalte, în colaborare, fiindcă toate vin dela Dumnezeu unul ca să meargă la el complete fiecare în caracteristica sa. Prin urmare Noul Testament, în examinarea pe care o face cu privire la filosofie, consideră orice teză, și nu numai una sau unele cu îndepărtarea celorlalte.

Dar am spus că religia creștină este doctrina spiritualizării, că pentru ea toate cunoștințele trebuie să implinească legea armoniei. Și, în urma acestei lămuriri, putem să precizăm și răspunsurile la celelalte întrebări, formulate anterior. Evanghelia admite și nu admite filozofia, după felul acesteia, însă dând înțelesul cel mai larg cu putință raporturilor sale cu filozofia, nu restrâns cum se face de obicei. Pentru ea toate sistemele sunt legitime, valabile, în măsura în care sunt după învățătura lui Hristos, așa în sensul ei cuprinzător cum am tâlmăcit-o.

10. Și acum prindem mai deplin ideile citatelor texte din Noul Testament. Lumea în care trăim aici pe pământ este una căzută. Ea se alcătuește în mare parte din materie, din suflete rele care se combat adesea unele pe altele, pe lângă suflete mai puțin rele sau mai bune, fiecare cu destinul său, după greșeala sa, după meritul său, prin grația divină. Oamenii se conduc mai ales după felul lor greșit, — după principiile acestei lumi, — deși Dumnezeu nu încetează a-i îndemna pe toți prin proroci, prin unii savanți, artiști, filozofi, moraliști, să se spiritualizeze, să înfăptuiască binele, să se îndumnezeiască. Astfel,

Dumnezeu se coboară el însuși în lume, se întrupează printre oameni, este Dumnezeu-Om, Iisus Hristos, pentru a ne propovădui el însuși, direct, adevărul, a ne arăta prin cel mai impresionant exemplu, calea mântuirii.

Din această propovăduire, — divină, eternă, — și în timp și în afară de timp, expusă și de noi anterior, se inspiră apostolul Pavel în toate câte ne spune, și, prin urmare, și în ceea ce privește filosofia. Pentru noi, cuvintele apostolului Pavel, dacă le examinăm la lumina raportului între Evanghelie și celelalte doctrine, au această semnificație. Să căutăm prin toate mijloacele, deci și prin filosofie, să fim desăvârșiți. Dar să luăm seama ca filosofia noastră lumească, formată din studiul asupra datelor materiei, lumești, omenești, egoistă, exclusivistă, să fie tot mai mult spirituală, generoasă, după Cuvântul lui Hristos, adică o filosofie a colaborării cu celelalte învățături, pentru a realiza perfecțiunea, și nu să rămână la cele lumești. În Hristos sunt depline atât cele lumești, omenești, pământești, materiale cât și cele spirituale, sfinte, dumnezeiești. El este Dumnezeu întrupat, coborât în lume, intermediarul între om și Dumnezeu, Dumnezeu-Om, Fiul lui Dumnezeu, Fiul Omului, omul ideal, Omul-Dumnezeu, însuși Dumnezeu. Cuvintele apostolului Pavel sunt în același timp atât o avertizare ca să nu cădem în ispita unei false filosofii, lumești, cât și un îndemn să avem o bună filosofie, după Hristos, sau ceea ce s'a numit mai apoi o filosofie creștină. Dar unii au luat una din aceste idei și au declarat că Evanghelia respinge filosofia, și alții au luat alta din aceste idei și au susținut că Evanghelia admite filosofia. Noi considerăm și un înțeles și altul.

Prin urmare creștinismul admite și nu admite filosofia, după felul acesteia. Și cea legitimă, pentru el, este atât ceea ce afirmă la un moment dat unii cât și ceea ce exprimă la un moment dat alții prin acest cuvânt, pre-

cum și artă, știință, morală, religie, metafizică; dar, sub orice formă ar fi, ea trebuie să aspire la spiritualizare, să fie înțelepciune, să împlinească legea armoniei creștine. Filosofia în una din interpretările sale la unii înseamnă cea mai înaltă știință; în alta din înfățișerile sale la alții ea va să zică o explicație a științei, și așa mai departe. Dar pentru noi filosofia este și una și alta, după cazurile pe care le considerăm, după destinul fiecăruia dintre gânditori; și, sub orice formă ar fi, ea trebuie, în propășirea felului ei, să lucreze împreună cu celelalte, să fie aceeași cu ele, la împlinirea legilor divine, și totuși păstrându-și perfecționată ființa proprie. S'a pus întrebarea dacă filosofia exprimă iubirea de înțelepciune; sau studiul înțelepciunii; sau cunoștința despre înțelepciune. Dar ea este și una și alta, căci acela care iubește studiază obiectul iubit pentru a-l cunoaște, și invers. Incât observăm, cu privire la legătura între filosofie și religie, că filosofia se cuvine să fie tot mai deosebită de religie și tot mai aceeași cu ea, în realizarea neîncetată a perfecțiunii, precum ea are scopul să fie în același raport cu celelalte cunoștințe.

11. Și ceea ce spunem despre filosofie se aplică și celorlalte discipline. Am văzut că unii înțeleg prin știință cunoștința pozitivă, reală, exactă, precisă, clară, sistematică, utilă, deși relativă, și deci, zic ei, a fenomenelor; alții cunoștința substanței, sau a substratului, a cauzei, fenomenelor, căci, explică ei, cunoștința fenomenelor apare oarecum exactă, precisă, clară, sistematică, utilă, dar superficială, nu profundă, pe când aceea a substanței, deși nu se înfățișează complet clară, există profundă, și, prin chiar aceasta, mai folositoare. Se mai afirmă că adevărata știință este aceea a științelor, adică filosofia. Și se mai declară că ea consistă în aceea care s'a avântat pe culmile artei. Unii consideră știința ca ajunsă la cea mai înaltă treaptă atunci când ea a atins

religia. Alții o socotesc superioară fiindcă ea înlocuiește religia. Pentru noi știința înseamnă în unele cazuri una, în alte cazuri alta, însă oricum ar fi concepută, ea trebuie, continuându-și lucrarea, să fie după învățătura lui Hristos, așa cum am lămurit-o. Și toate ființele, dacă își urmează cu sinceritate calea în aflarea adevărului, se întâlnesc până la capăt. În acest mers trebuie înțeleasă clasificarea științelor făcută de un om, și nu cu prezumția că ea singură rămâne veșnică, și că celelalte se schimbă, sunt trecătoare.

Se știe că printre matematicieni, după chiar declarațiile lor, unii sunt partizani ai geometriei euclidiene, alții ai geometriei non-euclidiene, unii ai anumitor sisteme intermediare sau de conciliere, alții ai altor teorii. Dar ei ajung la formulări științifice mergând pe propriile lor drumuri, și totuși referindu-se la cei de părere contrarie, deși îi combat, pentru a-și dovedi teza susținută. Acest exemplu este una din confirmările doctrinei noastre. Legea colaborării există, cu voia sau fără voia noastră; ea intervine, se manifestă chiar sub formă negativă, la spiritele opuse. — Tot așa se întâmplă și în fizică. Sunt cunoscutе discuțiile între atomiști și energetiști. Obiectul fizicii îl constituie oare o materie compusă din atomi, sau energia fizică? Sunt felurite răspunsuri. Cu toate acestea, știința, fie că se bazează pe o ipoteză fie că se întemeiază pe alta, nu încetează a face descoperiri nouă în continuarea cercetărilor. Ceea ce unii exprimă prin termenul materie corespunde la o anumită energie, fizică, și ceea ce alții înțeleg prin o anumită energie, fizică, formează materia. Toate ființele din univers sunt înfățișeri ale energiei, ale spiritului. — Încă o dovadă științifică a legitimității doctrinei noastre o găsim în chimie. Energia chimică este o continuare a celei fizice și se continuă în cea biologică numită viață, și totuși o formă a energiei nu se

confundă absolut cu alta: există o chimie fizică, o chimie propriu zisă, și una biologică, după cum avem o fizică matematică. Și toate aceste discipline trebuie să colaboreze, fiecare în felul său, și de acord cu celelalte, pentru a ne duce la aflarea adevărului.

O altă confirmare științifică a ceea ce susținem este biologia. Pentru unii vieța, sau energia biologică, va să zică o formă evoluată a energiei chimice. Pentru alții ea se chiamă spiritul care străbate materia. Și, în ceea ce privește mersul vieții, unii proclamă fixitatea spețelor: planta vine din plantă, stejarul din stejar, animalul din animal, maimuța din maimuță, omul din om. Pentru alții realitatea consistă în transformism: o ființă se transformă, adică ea vine din alta, ca, de ex., omul din maimuță. Dar, atât în teoria fixității cât și în aceea a transformismului, precum și între aceste teorii, și în altele și între altele deosebite de ele, există nuanțe. Se admite superioritatea filogenezei conform căreia o ființă individuală reproduce speța. Și sunt și partizani ai ontogenezei: în fiecare din noi, afirmă ei, se dezvoltă propria ființă, individuală, cu propriile sale caractere. Unii adoptă ontogeneza; pentru aceștia noi avem predispoziții, virtualități de a crește fatal în linie dreaptă, în aceleași direcțiuni, însă actualizate de factori externi, de mediu, de împrejurări. Alții susțin mutațiile brusce; vieța, zic ei, îngrămădește, în cursul său, anumite însușiri care, la un moment dat, ajungând la o tensiune maximă, fac o irupțiune bruscă. Unde este adevărul?

Dacă ne referim la constatarea că fiecare ființă își are destinul său, structura sa, felul său de a fi, dar că toate trebuie să fie tot mai deosebite unele de altele și tot mai una între ele, în colaborare, pe drumul propășirii spirituale a vieții, ajungem la înțelegerea căutată. Fiecare dintre menționatele teze vede o parte de adevăr, și toate împreună și cu altele rostesc întregul adevăr.

Ontogeneza este justă însă incompletă, căci privește mai ales diversitatea nu și unitatea ființelor. Filogeneza nu apare mai puțin întemeiată, însă nici ea nu se prezintă deplină, căci consideră mai cu seamă unitatea nu și diversitatea ființelor. Pentru noi există atât diversitatea cât și unitatea în sensul creștin pe care am căutat să-l explicăm. Aceleași observații facem și cu privire la problema raportului între teoria fixității spețelor și aceea a transformismului. Și una și alta constată cu drept cuvânt existența unității în diversitate, dar în chip deosebit, și nu cu lămurirea pe care ne-o dă teza noastră. De asemenea ortogeneza și doctrina mutațiilor brusce trec foarte aproape de ideile noastre relative la destin și libertate, dar ele n'au clară însăși lumina creștină, asupra însemnătății căreia stăruim noi, și apar sub forma determinismului, una într'un mod, alta în altul. Ci să știm că viața este în multe feluri, după destinul fiecăruia, și totuși din același și spre același destin. Dacă în actuala noastră lucrare ar fi vorba, așa cum urmează să fie în alta, despre problema specială a științei, ne-am lămuri mai în amănunt, prin extinderea studiului, că știința, în diferitele ei forme, matematică, fizică, chimie, biologie, constituie o exemplificare a învățaturii ce profesăm. Știința, în ultimă analiză, nu trebuie să fie un instrument în serviciul răului, ci un mijloc de înnobilare, spiritualizare, îndumnezeire.

12. Tot așa este și cu arta. Unii o înțeleg într'un fel, alții în altul, combătându-se adesea între ei. Se definește oare arta ca o imitație a naturii; sau ca o creație a omului care, dintr'un motiv sau altul, adesea o crudă suferință, completează natura desăvârșind-o; consistă ea în desvăluirea unui colț din univers, prin care privim însuși tot rostul lumii; sau exprimă numai viziunea lumii printr'un simț special artistic; trebuie ea să fie cu tendință;

morală, sau să nu aibă nicio tendință, să fie numai artă pentru artă? Unii o examinează în raport cu știința. Artă, afirmă aceștia, se numește metoda științei: atât mijlocul prin care se ajunge la explicația lumii, cât și modul prin care se comunică această explicație. Pentru alții arta apare superioară științei, tuturor, încoronarea filosofiei. Unii o lămuresc în legătură cu obiectul său. Artă, constată ei, se cheamă studiul frumosului. Alții merg mai departe, susțin pancalismul, sau teoria conform căreia scopul întregului univers este frumosul. Și frumosul la rândul său, se concepe în multe feluri, după cum ne arată studiul artei numit Estetică. Unii profesează romantismul, alții clasicismul. Inșă pentru noi, creștinii, artă, frumosul, estetica, sunt și una și alta, în sensul științei sau al filosofiei despre care am vorbit.

Aceleași observații, în formele respective, ni se impun și în morală. Inseamnă ea studiul, cunoștința conducerii în lume, în viață, după reguli formulate în urma experienței, sau după legi raționale, eterne, după care trebuie să se călăuzească înșăși experiența; sau altceva? Sunt multe răspunsuri. Inșă pentru noi morală are numeroase înfățișeri, în menționatul spirit al creștinismului.

Aceleași interpretare o dăm și religiei. Se știe diversitatea definițiilor acesteia. Examinând etimologia cuvântului, unii adoptă înțelesul pe care îl găsim în verbul latin *relegere* și care înseamnă a reciti, a studia, pentru a ajunge la o cunoștință îngrijită, pioasă; alții se referă la sensul verbului latin *religare* adică a uni, a reuni. Inșă religia ar fi cunoștința formulată cu grijă, sfioasă, cu pietate; sau unire strânsă, reunire. Pentru unii religia este cunoștința despre ființa supremă. Pentru alții ea exprimă sentimentul, nu cunoștință, față de ființa supremă, față de infinit. Se afirmă că religia consistă într'un act de voință, prin care o existență năzuește să se înalțe la puterea sacră, divină. Se caută să se precizeze, de către anu-

miți sociologi, că ea își are originea în societate, în voința socială, nu în cea individuală. Unii istorici, ca Fustel de Coulanges, arată, din potrivă, că formele sociale derivă din religie. Alții au alte idei. Dar pentru noi religia este și cunoștință pioasă, și sentiment, act de voință, individuală și socială, unirea, strânsă, reunirea, între ființe, între indivizi, legătura lumii cu Dumnezeu, în spiritul Evangheliei. Căci acela care iubește studiază să cunoască obiectul iubit ; și acela care studiază cunoaște ; și cine a ajuns pe culmile cunoștinței iubește obiectul cunoscut, se unește, se reunește cu el care, în cea mai înaltă treaptă, va să zică Dumnezeu. Societatea și religia coexistă din eternitate, ca și indivizii, creații ale lui Dumnezeu.

Noi găsim diferite religii, la Evrei, Indieni, Chinezi, Perși, Egipteni ; și creștinismul, așa cum se cuvine să fie înțeles, le explică, nu le exclude pur și simplu, și se explică prin ele. În acest explicaționism stă superioritatea creștinismului. Evreii au o religie națională care propovăduiește propășirea națiunii lor prin păzirea legilor divine formulate de Moise, omul trimis de Dumnezeu pentru mântuirea Evreilor. Creștinismul nu respinge religia națională, însă nu o reduce la un singur popor, o extinde la toate, în scopul ca oamenii să-l caute și să-l găsească pe Dumnezeu, prin națiunea lor ; împărăția lui Dumnezeu va fi dată aceluia neam care va face roadele ei. Religia iudaică propovăduiește legea, justiția. Creștinismul o completează prin grație, divină, aduce desăvârșirea. Legea a fost dată prin Moise, dar harul și adevărul prin Iisus Hristos¹. Moise a fost un om, un profet ; el a fost frumos², Iisus Hristos este însuși Dumnezeu întrupat, Dumnezeu-Om, înțelepciunea ; el apare mai mult de cât frumos, — el este grația³.

1. *Evanghelia dela Ioan*, I, 17.

2. *Exodul*, II, 1—2 și urm. ; *Faptele Apostolilor*, VII, 20 ; *Apostolul Pavel*, *Epistola către Evrei*, XI, 23.

3. *Evanghelia dela Luca*, II, 52.

Dacă ar fi locul să examinăm aici diferitele religii în comparație cu Evanghelia, am pătrunde în superioritatea creștinismului. Găsim și în unele din interpretările celorlalte religii, la Indieni, în brahmanism, în budism, la Chinezii, Perși, Egipteni, că lumea vine de la Dumnezeu perfect, în vederea perfecțiunii, dar El nu ni se înfățișează ca fiind absolut desăvârșit așa cum îl concepem în creștinismul pe care l-am studiat. Astfel, se afirmă că lumea este o emanație din Dumnezeu, sau un produs între emanație și creație. Pentru unii ea consistă într'o luptă între bine și rău. Pentru alții ea alcătuește o diversitate care pleacă din unitatea divină pentru a se reîntoarce complet absorbită în unitatea divină. Treimea, în cazul când se admite, apare oarecum altfel decât cea creștină, ea nu are perfecțiunea acesteia. În brahmanism, de ex., unul din termeni este Brahma care reprezintă forța creatoare; altul Siva sau puterea distructivă; și între unul și altul se află Vișnu sau Salvatorul care apără lumea de distrugerea lui Siva, o conservă. În sfânta Treime din creștinism, — Tatăl, Fiul, Sfântul Duh, — există Sfântul Duh, Spiritul bun și nu Siva, puterea distructivă. Dar, după cum vedem, fiecare din aceste religii necreștine cuprinde o parte de adevăr. Și ele se aseamănă și se deosebesc între ele, completându-se în unele privințe, excluzându-se în altele. Islamismul, de ex., este o religie națională ca și iudaismul, și totuși care diferă de acesta prin concepția sa fatalistă despre lege, despre justiție. Creștinismul le explică pe toate acestea și se explică prin ele, completându-le în ideea de creație a lumii, cu grația, perfecțiunea care îl caracterizează.

13. Astfel, citatele texte din Noul Testament cu privire la filosofie înseamnă: Să nu ne lăsăm amăgiți, conduși de o filosofie care se afirmă numai ca materialistă, exclusivistă, după elementele, sau principiile, lumii, și nu tot

mai mult și ca o doctrină a spiritualizării, după Hristos; deoarece în el, — în Iisus, — este chiar materialicește plinătatea Dumnezeirii. Cu alte cuvinte, religia creștină nu alungă pur și simplu nicio filosofie, nici pe cea mai lumească, materialistă, atee, nici chiar lucrarea spiritelor rele din unii oameni, ci le îndeamnă pe toate, până la extrema limită, să lucreze împreună la spiritualizare. Căci continuându-și mersul, orice ființă sau apucă spre pieire dacă stăruiește în rău, sau își dă seama de primejdie și se îndreaptă pe drumul binelui, și se întâlnește perfecționată cu toate existențele perfecționate în unul Dumnezeu.

Să ne reamintim cele stabilite. Noi plecăm dela credința în Dumnezeu absolut desăvârșit și stăruim cu deosebire asupra consecințelor care decurg de aici. Punctul nostru de plecare consistă în credință, rugăciune și deci în orice, însă care se continuă sincer, care conlucrează cu celelalte sincere, întru realizarea perfecțiunii, și nu numai în unul, sau în unele, cu tendința de excludere a celorlalte. El poate să fie unul sau unele din ele, sau toate, după credința fiecăruia, după modul cum ne întrebuițăm libertatea, după destin, însă în colaborare pe drumul propășirii. Dacă avem credința în Dumnezeu perfect rezultă că el a creat lumea, tot ce există, pentru împlinirea neîncetată a idealului. Și a făcut-o în mod rațional, potrivit gândirii, rațiunii sale, care se arată una cu el, nu în mod nerațional, necugetat. Căci atunci n'ar mai fi fost perfect. A creat spirite libere, după chipul său. Le-a dat mijloacele necesare în vederea spiritualizării depline. Dar unele spirite n'au urmat învățătura divină, și au devenit suflete în oameni, fiecare cu destinul său.

Ce observăm la oameni? Unul este mai ales artist, altul empirist, savant pozitivist, ateu, unul raționalist,

filosof, metafizician, altul religios. Însă referindu-ne, cu rațiunea, credința, la cele stabilite, — și care ne sunt confirmate și de experiență, — noi zicem că un om se afirmă ca superior când se perfecționează atât în specialitatea lui dela un moment dat cât și în celelalte. Gânditorul, care s'a specializat în filosofia pozitivă, cunoaște tot mai complet lumea prin pozitivismul său în cazul când posedă și celelalte discipline. Dar prin chiar aceasta el nu rămâne un pătimăș exclusivist. În măsura în care se desăvârșește, filosofia lui pozitivă este tot mai mult ea însăși și face tot mai una cu filosofia metafizică, precum experiența cu rațiunea, sau rațiunea cu credința. Aceleași observații le putem formula asupra metafizicianului. Fapta omului superior există cât mai realizată față de vorba și de gândul lui, dar și tot mai în acord cu acestea. Nu gândește una și vorbește alta pentru ca să facă alta, în vederea răului. Toate lucrările lui sunt în vederea binelui. Omul superior are statornicia adevărului, a sincerității, este un caracter.

14. Așa fiind, urmează că filosofia admisă de creștinism se poate numi oricum, și empirică, și raționalistă, artistică, științifică, sau pozitivă, metafizică, morală, religioasă, și deci și creștină. Dar trebuie să precizăm ce se înțelege, sau ce trebuie să înțelegem, prin filosofie creștină. Această expresiune se interpretează și ea în diferite chipuri. După cum am văzut, pentru unii ea înseamnă filosofia întemeiată pe gândirea fericitului Augustin. Alții dau aceste nume învățăturii dedusă din doctrina lui Sf. Toma din Aquino. Pentru unii ea consistă în eclecticism. Alții cred că filosofia creștină se chiamă aceea care s'a înălțat până a face una cu religia propovăduită de Iisus. Căutând să dea o definiție sintetică, teologul român d. Șerban Ionescu, pe care l-am citat, constată just, cu tradiția, din punctul de vedere al

ortodoxiei, că specificul filosofiei creștine este spiritualizarea existenței noastre pământești. Dar noi mai căutăm să explicăm, să precizăm că filosofia creștină va să zică o neîncetată spiritualizare, că există o gamă în denumi-rea ei.

Pentru noi, filosofia creștină este atât aceea a ferici- tului Augustin cât și aceea a ortodocșilor, catolicilor, a lui Sf. Ioan Damaschin, Sf. Toma din Aquino, a protes- tanților, precum și eclecticismul, spiritualizarea existenței noastre pământești, și continuarea acestei spiritualizări, și orice filosofie conformă, oricât de puțin, cu Evanghelia. Însă una apare mai puțin alta mai mult adevărată, com- pletă, după gradul în care lucrează asemenea învățaturii Mântuitorului; adică după cum se afirmă tot mai distinctă de celelalte doctrine, de religia creștină, și tot mai una cu ele, cu religia creștină, în colaborare, pentru a realiza spiritualizarea, perfecțiunea.

Încât prin formula filosofie creștină se exprimă dife- rite concepții, printre care unele se exclud între ele. Dar noi prin această formulă trebuie să avem în vedere orice filosofie în sensul creștin despre care am vorbit, și cu atât mai mult filosofia completei colaborări, în con- formitate cu religia creștină. — Vom reveni, firește asu- pra acestei chestiuni, examinând-o în multiplele ei înfă- țișeri. — Noi vedem superioritatea ortodoxiei în acest neexcluzivism. Și suntem îndurerăți când asistăm la atacurile pe care și le dau unii altora, — creștinii între ei, — pe motivul că aceștia își zic ortodocși, aceia sunt catolici sau protetsanți. Multe din aceste atacuri provin din neînțelegerea raportului între unitate și diversitate, pe care noi am căutat să-l explicăm; unul din rosturile noastre este acela de a contribui sinceri, fără prihană, la înțelegerea acestui raport, pentru a împlini legea armo- niei divine. Scopul creștinismului consistă în dra-

gostea, — sau credința deplină, desăvârșirea, — prin lucrarea tuturor împreună.

Și așa ne pătrundem mai bine de adevărul că este posibilă o filosofie creștină, dar considerată în spiritul larg al Evangheliei, în mai multe feluri, și nu numai într'unul sau în unele cu îndepărtarea celorlalte. Dacă prin cuvintele filosofie creștină se exprimă numai o anumită concepție cu înlăturarea celorlalte, atunci nu suntem în spiritul creștin, unul zice una, altul zice alta împotrivindu-se între ei, și atunci pentru unii poate să existe, pentru alții nu, filosofia creștină. Dar dacă prin aceste cuvinte înțelegem orice învățătură oricât de puțin conformă cu Evanghelia, și cu atât mai mult una asemenea ei, și nu numai după cele omenești, lumești, sau numai în absolută identitate cu Evanghelia, urmează că este posibilă filosofia creștină. Căci în acest caz ea stă în firea, în puterea oamenilor, capabili de colaborare între ei, unii mai puțin alții mai mult. Și astfel ne dăm și seama că există de fapt, istoricește, o filosofie creștină pe care am expus-o. Filosofia creștină înseamnă explicarea, soluționarea, diferitelor probleme în conformitate și cu religia creștină în menționatul spirit.

15. Încât filosofia, după ce am studiat creștinismul, se definește în numeroase chipuri, ca și înainte. Totuși, în urma studiilor făcute, ajungem și la această lămurire. Filosofia se înfățișează în multe feluri, dar ea apare legitimă, superioară, valabilă, folositoare în măsura în care ea se afirmă creștină, în înțelesul înalt pe care l-am stabilit. În acest sens filosofia legitimă va să zică orice cunoștință, oricât de puțin în spiritul Evangheliei, însă cu năzuința de a fi cât mai mult în spiritul acesteia. Și să îndemne și pe celelalte, până la extrema limită, să fie după eterna învățătură a lui Iisus Hristos întruparea lui Dumnezeu într'un anumit timp și în toate timpurile.

Prin urmare, după ce am făcut un studiu mai stăruitor, pentru a avea o cunoștință cât mai deplină a religiei creștine, în raport cu celelalte doctrine, și ne-am continuat studiul și la lumina acestei cunoștințe, și cu ajutorul ei, găsim-o legitimă, filosofia ne apare astfel. Ea este într-o formă pentru unul, în alta pentru altul; dar, printre diferitele sale genuri, există și o filosofie creștină; aceasta caută, potrivit Evangheliei, să activeze de acord cu celelalte, nu să le respingă fără convingerea dusă la extrem că nu se poate altfel; și are o explicație mai mulțumitoare despre lume, despre modul ei de a fi așa și nu altfel. Dacă intrăm în amănunte, trebuie, firește, după cum am văzut, să mai spunem că filosofia creștină va să zică învățătura credinței, a rugăciunii, a iubirii, modestiei, răbdării, miliei, sincerității, spiritualizării, a idealului, în înțelesul stabilit al acestor cuvinte.

Filosofia creștină înseamnă doctrina care ne arată că noi oamenii, ca tot ce se află în lume, suntem creați de Dumnezeu. Am fost creați spirite cu destin, și cu libertatea de a ni-l împlini. Soarta noastră, dela origine era aceea de a ne desăvârși spiritualitatea, lucrând cu toții în armonie, pentru a fi, ca Dumnezeu unitate perfectă cu diversitatea perfectă. Dar unii dintre noi au mers pe calea Domnului, și alții au greșit. Ni s'a dat fiecăruia soarta cuvenită. Unii dintre noi suntem acum oameni aici pe pământ. Destinul fiecăruia dintre noi este deosebit de al celorlalți și totuși una cu el, trebuind să năzuim cu toții la împlinirea idealului nostru dela origine. În acest scop să ne facem datoria în conștiință, fiecare unde ne găsim, dar și după învățătura Evangheliei, cu credință, rugându-ne, făcând binele, fiind mai buni decât suntem, în armonie cu ceilalți, în spiritualizare. Și dacă, totuși, întâmpinăm greutăți, și roadele străduințelor noastre idealiste sunt durerea, o crudă suferință, cumplită răsplată, amarnice decepții, noi să nu murmurăm impo-

triva Domnului. Ci să ne silim din toate puterile în munca noastră cinstită, și să ne rugăm, să ne resemnăm muncind, și să muncim rugându-ne, și ruga noastră să fie un imn, un cântec de slavă să fie, înălțat, închinat lui Dumnezeu. Căci el știe mai bine decât noi de ce avem nevoie pentru mântuirea noastră. Să credem în destin și libertate, în vieța viitoare, în Dumnezeu, să ne rugăm lui. Și așa, până întru sfârșit, vom dobândi cea ce iubim curat, sincer, țelul aspirațiilor noastre.

Oricare ne-ar fi gândul, lucrarea, noi să nu uităm de unde am plecat la creația noastră, de ceea ce am fost atunci și ceea ce trebuia să fim: spirite, tot mai spirite, pure în drumul către Dumnezeu. Psihologul, în studiul său asupra sufletului, să aibă pururea acest punct de plecare și idealul către care se cuvine să năzuim. Așa ne va arăta el cât mai adevărat, mai amănunțit și mai universal, ce va să zică sufletul, cum merge acesta mai bine spre scopul pentru care a fost creat. Așa este cu orice gând, în orice lucrare. Cu toate afirmațiile deosebite ale unora sau ale altora, noi credem că există o psihologie creștină, o estetică, o logică, o pedagogie, o morală creștină, o știință creștină, chiar matematica, trecând prin fizică, chimie, biologie, până la sociologie, — după cum există o religie creștină, o filosofie creștină, — dar în largul spirit al Evangheliei: mijloace de îndumnezeire, nu instrumente de distrugere. Și sunt firește și științe, sau arte, necreștine, după cazurile pe care le considerăm. S'a observat că filosofia în general se definește prin studiul principiilor științelor, ale lumii. Am putea să spunem că filosofia creștină precizează. Ea se numește studiul principiilor științelor, ale lumii, dar în acord cu învățătura lui Hristos, în înaltul său înțeles, și nu oricum.

Cu alte cuvinte, lumea în care suntem noi oamenii, aici

pe pământ, este una căzută. Și noi ajungem să cunoaștem mai bine ceva, — filosofia sau altceva, — examinându-i istoricul, trecutul sau prezentul, din această viață, însă în raport cu ce a fost înainte de cădere, și cu ce trebuie să fie în viitor. Astfel, filosofia, considerată în trecutul sau prezentul ei din actuala lume, se înfățișează, după cum am văzut, în multe feluri: iubire de înțelepciune, studiul înțelepciunii, sinteza celorlalte cunoștințe, concepția generală despre lume, — științifică, pozitivă, pentru unii, metafizică pentru alții, — și o teză se socotește în antiteză cu alta. Însă filosofia se cade să fie creștină, ea trebuie, în prezent, în viitor, să continue, în chip tot mai sincer, într-o bine, a fi tot mai mult ceea ce a fost, ceea ce este, a fi tot mai ea însăși, deosebită de celelalte cunoștințe, și în același timp tot mai una cu ele, cu toate celelalte cunoștințe, în colaborare, pentru a duce la spiritualizare, la înfăptuirea neîncetată a idealului. Dacă apare o nouă concepție sinceră, filosofia noastră să conlucreze și cu aceasta pentru a realiza perfecțiunea. Și ceea ce spunem despre filosofie se aplică, într-o formă sau alta, oricărei ființe, după felul său. În măsura în care suntem conștiințe, ne impunem să procedăm în acest mod.

16. Așa prindem mai adânc semnificația, necesitatea, importanța filosofiei. Acum putem să răspundem mai bine la întrebările dacă filosofia se cuvine să fie sau nu creștină, și în ce să consistă. Filosofia, pentru a fi cât mai folositoare, trebuie să fie creștină, dar în înaltul spirit al acestui cuvânt. Avem nevoie să precizăm. Prin termenul creștin înțelegem ceea ce am exprimat anterior, ca spiritualizare, în sensul precedentelor lămuriri. În acest înțeles putem să spunem că filosofia înseamnă orice învățătură, însă mai adevărată, superioară, legitimă, valabilă, folositoare, este filosofia creștină. Prin urmare, pentru a

merge pe calea propășirii, a mântuirii, avem nevoie, între altele, și de filosofie, ca de orice învățătură; dar de o filosofie creștină în cuprinzătoarea idee a cuvântului creștin: dela cea mai mare îndepărtare a sa de Evanghelie până la deplina sa contopire cu ea și distinctă de ea. La ce ne-ar folosi o filosofie care, în loc să ne spiritualizeze, să ne idealizeze, să ne îndumnezeiască, să formeze din noi caractere, să ne ducă a fi mai buni decât suntem, ne-ar face materialişti, oportunişti, gata la orice compromisuri, lipsiţi de caracter, mai răi decât suntem? Incât zicem: filosofie, da, însă filosofie creștină, în exacta, nobila semnificație a creștinismului.

Filosofia creștină este doctrina explicaționistă, nu excludivistă din principiu, fără o cercetare, fără o convingere mai deplină. Ea ne arată că, în cazul când n'am studiat încă în deajuns religia creștină, în raport cu celelalte doctrine, pentru a ne continua studiul, asupra problemelor puse, și la lumina creștinismului tot mai înțeles, lumea ne apare ca o diversitate de ființe care, în general, se exclud între ele, fără o explicație mai completă, luminoasă, mulțumitoare. Apoi, în cazul când ne continuăm studiul și cu ajutorul unei cunoștințe mai depline a Evangheliei, lumea ne apare tot ca o diversitate de ființe, dar care trebuie să fie cât mai distincte și cât mai una între ele, în colaborare, pentru a se spiritualiza, a se îndumnezei. Ea ne îndeamnă să căutăm în mod sincer adevărul. Ne face să înțelegem că aceia care procedează în acest mod se apropie unii de alții, și se întâlnesc la capăt în Dumnezeu adevărul desăvârșit, păstrându-și perfecționată caracteristica drumului străbătut. Nu trebuie să considerăm numai această vieață. Actuala noastră vieață aici pe pământ constituie un inel dintr'un lanț. Venim de undeva, trecem pe aici, mergem undeva. Totul este ca, în lucrările noastre, să fim sinceri, adică în stare

de rugăciune, purificați de rău, statornici în săvârșirea binelui.

Filosofia creștină ne duce la cunoștințe, la explicații, mai luminoase în problemele pe care ni le punem asupra lumii. Ea ne face să înțelegem situația unei ființe față de alta. Fiecare aduce sau are datoria să aducă, potrivit destinului său, contribuția la împlinirea legilor divine. Sunt cazuri în care unele existențe se opun între ele, deși nu trebuie să se excludă; și întâlnim unele spirite care, deși deosebite în unele privințe, se completează între ele, cu știrea sau fără știrea lor, dar avem nevoie să le întregim și noi înșine explicându-le; după cum sunt altele pe care mai ales noi trebuie să le lămurim. În adevăr, să studiem mai departe, și la lumina Evangheliei, unele dintre chestiunile pe care ni le-am pus, sau pe care le-am examinat, în prezenta lucrare, pe care le mai avem în vedere pe lângă acestea.

Spuneam că, pentru atingerea scopului lor, spiritele aveau toate metodele: libertatea, experiența, rațiunea, inducția, deducția, raționamentul prin analogie, intuiția, credința, mistica. Ele trebuiau, prin aceste metode, să conlucreze în armonie. Dar, fiind libertăți, n'au procedat toate așa. Dumnezeu a dat fiecăruia, prin grație, destinul după gestul său, după merit. Unii oameni înclină spre scepticism, empirism, alții spre dogmatism, raționalism, unii sunt intuiționiști, mistici, alții probabiliști, sau pozitivști împotriva credinței.

17. Și acum vedem mai clar soluția în problema metodei. Aceia care n'au lumina credinței în Dumnezeu perfect pleacă dela metoda care le este mai pronunțată dată, după structura, destinul lor, și o opun oarecum celorlalte metode, socotind-o superioară acestora, în loc de a căuta o armonizare a lor. Dar aceia care au lumina procedează în sensul menționatei colaborări. Dacă ar fi

să ne ocupăm aici în special cu Problema Logiceii, a studiului metodelor, am examina mai amănunțit înțelesul cuvântului logică. Prin „logic“ termen grecesc, trebuie să înțelegem și termenul latinesc corespunzător, „rațional“, adică ceea ce există în conformitate cu logos-ul pe grecește, sau cu rațiunea pe latinește. Logos, sau rațiunea, înseamnă cauza explicativă, gândirea explicativă, principiul necontradicției, consecvență, sens, rost. Incât „logic“, sau „rațional“, va să zică ceea ce apare explicabil sau explicat, necontradicție, consecvent, are o rațiune, un sens, un rost, o cauză explicativă, există potrivit rațiunii, cauzei explicative, consecvenței, principiului necontradicției.

Logicul, sau raționalul, se afirmă și el ca unitate și diversitate: el exprimă rațiunea însăși în acțiune sau acțiunea rațiunii, rațiunea aplicată sau aplicația rațiunii, însușirea de a fi după rațiune. Astfel, când ne întrebăm despre cineva dacă ceea ce susține este oare logic, această înseamnă: se înfățișează oare ca explicabil, admisibil, ca având vr'un sens, nu formează o contradicție? Tot așa când ne întrebăm: există oare o logică în lume; lumea se înfățișează ca logică sau nu? înseamnă: există oare o raționalitate în lume, este oare lumea în conformitate cu rațiunea, o aplicație a rațiunii, sau rațiunea aplicată, are ea vr'un rost, un sens, nu constituie o contradicție? Și tot așa când considerăm orice formă a logicului, a raționalului, a ceea ce se presupune a fi conform cu logos, cu rațiunea, ca, de ex., studiul numit Logică. Logica este studiul metodelor logice sau raționale, ale metodelor conformate rațiunii, adică studiul rațiunii aplicate, sau al aplicației rațiunii, care se numește raționament.

Dacă examinăm originea logiceii la vechii peripateticieni discipuli ai lui Aristotel, vedem că logica, în originea ei, la aceștia consistă într'o încercare de conciliere a dialecticeii lui Platon cu analitica lui Aristotel. Ea se încar

drează într'o doctrină pe de o parte probabilistă și pe de alta dogmatică, și concordă cu filosofia noastră creștină în această privință, dar trebuie dusă mai departe în direcția colaborării cu toate celelalte metode. În acest chip ne-am da mai lămurit seama că ceea ce se numește logica generală, teoretică, sau formală, și ceea ce se chiamă logica specială, aplicată sau metodologia, trebuie să fie deosebite între ele și să fie una, în căutarea adevărului. Din cauza spiritului exclusivist, a dogmatismului rău înțeles, sau a scepticismului, a raționalismului exagerat, sau a empirismului antiraționalist, se înțelege adesea prin logic sau rațional numai ceea ce este conform cu rațiunea discursivă, treptată, nu și cu celelalte forme ale rațiunii, empirică sau pură, cu multe spețe. Încât logica privită ca studiu al metodelor, ar fi numai studiul raționamentului, în sens de discursiv.

Dar pentru noi logicul sau raționalul are grade după cum există în conformitate cu formele rațiunii: empirică, discursivă, pură, și multe alte nuanțe. Și logica, studiul metodelor logice sau raționale, are un cuprins mult mai întins decât i se atribue de obicei. Dacă am ști aceasta n'am mai opune așa de radical rațiunea față de simțuri, de experiență; logica formală în raport cu logica aplicată; sau o formă nouă a logicei, ca logistica, față de logica tradițională; intuiția și raționamentul. Am vedea în intuiție un raționament rapid, și în raționament o intuiție treptată, și totuși una fiind mai deosebită de altul. Totul este inteligență, gândire, rațiune, spirit, dar sub diferite forme în numeroase raporturi între ele, deosebindu-se una de alta, și atingându-se, continuându-se una pe alta, făcând una. Gândirea pură care gândeste se chiamă intelect. Gândirea pură gândită pentru a explica se numește rațiune. Gândirea pură care creează coborând în experiență se zice spirit. Însă una se afirmă

în toate. În formele lor perfecte, spiritul înseamnă rațiunea pură, și rațiunea pură este intelectul. Acest adevăr mulți nu-l înțeleg; ni-l lămurește credința creștină în dogma ipostaselor, despre care am vorbit. La oameni, ființe imperfecte, sunt mai ales deosebiri. Adesea intelectul lor nu există la nivelul spiritului. Și suntem nevoiți să tălmăcim cu un intelect ca al lor discursiv, ceea ce gândim cu spiritul intuitiv.

Se știe că s'a discutat mult timp, se discută, raportul între experiență și rațiune, sau între rațiune și credință. Și, după cum am văzut, unii dau prioritate experienței sau rațiunii, alții susțin superioritatea credinței. Însă noi știm acum că la Dumnezeu toate metodele sunt pururea, înainte și după creație, deosebite și una, în colaborare. În mod perfect; că la începutul lumii ele au fost la spiritele create ca la însăși Cauza lor, dar la egală distanță între imperfecțiune și perfecțiune, că după aceea, la unele fapte căzute cum sunt oamenii, s'au opus între ele, și că la toate ființele create, metodele trebuie, pe calea propășirii, să fie ca la Dumnezeu. Nu mai putem să susținem în mod exclusivist că rațiunea în sine apare superioară credinței, sau invers. Dar vom reveni asupra acestei chestiuni, căci ea este una dintre cele mai discutate.

Să considerăm problema raportului între experiență și rațiune, sau între inducție și deducție. Am văzut că unii înclină spre empirism, acordă mai multă valoare inducției; alții sunt mai ales raționaliști, partizani ai deducției. Dar dacă aplicăm doctrina noastră explicaționistă, nu considerăm numai inducția sau deducția, ci pe amândouă în legăturile dintre ele și cu celelalte metode, cunoștințe, ființe, le integrăm în structura universului din care ele fac parte. Unii adoptă inducția, alții deducția, sau alte metode, fiecare după destinul său, dar trebuie ca toți să conlucreze în mersul către scopul lor

comun. Astfel înțelegem că inducția în una din înfățișările sale este în adevăr, cum se zice, raționamentul dela particular la general, sau dela empiric la rațional; că deducția, în una din spețele sale, consistă în raționamentul dela general la particular, sau dela rațional la empiric; dar că și una și alta, din cauza structurii universului pe care am descris-o, se mai definesc și în numeroase alte chipuri, între ceea ce unii numesc inducție și alții deducție. Și aceea, sau aceasta, sub orice formă ar fi, se afirmă superioară în măsura în care este tot mai distinctă de celelalte metode, și tot mai una cu ele, în formularea adevărului.

Același lucru ni se impune cu privire la orice metodă. În unele cazuri poate să fie inducția superioară deducției, în alte cazuri dimpotrivă. Dar și una și alta, oricum s'ar prezenta, să-și urmeze sincer drumul, să năzuiască a fi unitatea în multiplicitatea metodelor, pentru aflarea aceluiași suprem adevăr. Nu mai putem să opunem, așa cum fac mulți, experienței rațiunea, sau invers, ca fundament al inducției sau deducției. Căci toate, în ultimă analiză, au ca fundament unitatea diversității. În aceeași situație este orice altă metodă. Aceștia găsesc mai bine adevărul prin raționament, aceia prin intuiția intelectuală, unii prin știință sau artă, alții prin credință, fiecare după structura lui, cu destinul său actual în clipa, în locul, în mediul în care trăiește. Și trebuie să-și continue toți, fiecare din punctul său de vedere, metoda în mod sincer, ajutându-se, completându-se unii pe alții. Se întâlnesc la capăt. Metoda sinceră, sub orice formă ar fi ea, consistă în acțiunea purificată de rău, este, — cu știrea sau fără știrea mânuitorului său. — acțiunea credinței; rugăciunea unuia sau a altuia care se înalță tot mai conștientă la rugăciunea sublimă a tuturor, la imnul închinat frumosului, adevărului, și care ne duce pe calea binelui, a desăvârșirii.

18. Apoi dobândim soluții mai satisfăcătoare la problema cunoștinței. Problema cunoștinței, pe care unii o numesc și Critică, Teoria Cunoștinței, Epistemologie, Gnoseologie, și pe care alții o deosebesc de acestea, dacă o studiem în perspectiva filosofiei noastre, ne duce la înțelegerea că și cunoștința se definește în multe moduri. Inșă, oricum ar fi definită, ea consistă și în legătura între Dumnezeu și lume. De aceea pentru unii ea înseamnă, în ultimă analiză, con-naștere, naștere împreună: subiect și obiect, Dumnezeu și lume, univers. Există o diversitate, dar toate trebuie să fie animate de spiritul creștin.

Am mai vorbit despre cunoștință când am căutat să definim credința, în prezentul studiu, capitolul II. Aici este o continuare a ceea ce am spus acolo. Mai înainte, în lucrarea noastră intitulată **Dualismul Logic**, pe care am citat-o aici, arătam că problema cunoștinței începe adesea prin problema unui dualism, ca acela între materie și spirit, sensibilitate și rațiune, sensibil și inteligibil, subiect și obiect. Și din cauza dogmatismului exagerat, a prezumției oamenilor de a voi să știe totul dintrodată, prin propriile lor puteri, se caută a se deslega această problemă, fie reducând unul din termeni la celălalt, fie conciliindu-i prin termenii intermediari, neexplicați suficient. Inșă noi constatam nevoia de completare a acestor soluții, și arătam că există o deosebire firească și totuși un acord fireesc în acest dualism, cu numeroase forme, și că în acest sens trebuie să rezolvăm chestiunea. Cunoștința pleacă din credință ca să ajungă la credință, urcând o scară cu rațiunea prin experiență. Iar știința noastră, pentru a fi superioară, trebuie concepută ca o rugăciune, ca să știm să ne împlinim destinul.

Unii se întrebă dacă experiența, practica sunt superioare științei, teoriei, sau invers; dacă metafizica ocupă un loc mai sus decât arta; și așa și cu celelalte forme ale cu-

noștinței. Răspunsul nostru la atare întrebări este acesta. În unele cazuri poate să fie una superioară alteia, în alte cazuri altfel. Aceștia ne explică mai bine lumea prin experiență, sau prin artă, știință, aceia prin filosofie, morală, religie, fiecare cu darul, cu destinul, cu vocația lui. Dar toți și toate au datoria să năzuiască deopotrivă la spiritualizare. Unii definesc multiplele discipline într'un mod, alții în altul, excluzându-se în general între ei. Noi, în studiile pe care urmează să le facem cu privire la problemele științei, artei, moralei, sau religiei, avem să lămurim această multiplicitate, după cum în actuala lucrare căutăm să deslușim diversitatea concepțiilor cu privire la filosofie. În acest sens înțelegem mai bine clasificarea cunoștințelor. Toate se înfățișează, ca și filosofia, în diferite forme. Dar trebuie ca fiecare, oricum ar fi, să-și dea contribuția sa la aflarea aceluiași suprem adevăr, prin care se explică toate. Încât nu există o clasificare a științelor superioară celorlalte prin excluderea lor. Ci superioară apare aceea animată de spiritul cooperării cu celelalte pe drumul desăvârșirii. Excluderea intervine numai în urma unei cât mai profunde convingeri că nu este cu puțință colaborarea. Și în toate trebuie să ținem seama de legea realizării neconținute a perfecțiunii. Oamenii în mersul lor pe calea propășirii, descoperă științe nouă.

19. După cum s'a observat, sunt unii care vorbesc în numele științei, fără să specifice că sunt numeroase concepții, și că au datoria să precizeze în numele cărei teze vorbesc. Judecă, osândesc filosofia creștină, declarând că ea nu are valoare științifică. Însă nu lămuresc genul științei la care ei se referă. Alții sunt mai generoși. Ei recunosc că filosofia creștină exprimă o excelentă învățatură ; dar adaugă, în același timp, că ea este lipsită de

valoarea științifică. Și nici ei nu precizează ce anume se înțelege prin cuvintele valoare științifică.

Totuși, știința se definește în numeroase feluri. Se zice că ea consistă în cunoștința metodică, sistematică, integrată în ordine, într'un sistem, dar în diverse moduri. Pentru Platon, obiectul științei este ființa, substanța, substratul fenomenelor, sunt ideile. După Auguste Comte, întemeietorul filosofiei pozitive, obiectul ei sunt fenomenele, nu presupusul lor substrat. Acesta are o metodă, raționamentul combinat cu observația, cu experiența; acela alta, dialectica. Sunt unii gânditori numiți savanți, oameni de știință, pozitiviști, care se călăuzesc de doctrina lui Auguste Comte. Dar sunt și alții dintre aceștia care au alte concepții. Și se observă că ceea ce se cheamă savant, om de știință, pozitivist, este acela care examinează numai o parte a universului, ca matematica, fizica, chimia, biologia. Incât așa numiții savanți, oameni de știință, pozitiviști, studiază științele, unul o parte, altul alta, nu știința în sine, universală; pe când adevăratul savant, om de știință, îl reprezintă filosoful, metafizicianul, care cercetează știința, în sine, universală, și nu numai cutare sau cutare disciplină specială, parțială.

Dar sunt diverse păreri. Unii susțin că trebuie să avem o filosofie științifică în sensul filosofiei pozitive a lui Auguste Comte. Și ei înțeleg prin cuvântul științific ceea ce există pozitiv, adică real, exact, precis, util, dovedit, întemeiat, deși nu în mod absolut, pe datele științelor speciale relative la fenomene cu excluderea teologiei și a metafizice, căci, după a lor părere, numai cunoștința fenomenelor este pozitivă. Pentru aceștia filosofia științifică înseamnă o sinteză a științelor parțiale și nimic altceva. Alții profesază filosofia științifică în alt sens. Ei văd în cuvântul științific ceea ce se întemeiază pe datele științelor speciale dar străbătut de năzuința de a se ajunge la metafizică. Filosofia ar fi mai mult decât o sinteză

a științelor speciale. Ea ar consta într'o metafizică, deși pozitivă. Știința, după gândirea lor, apare clară dar superficială, căci ea exprimă cunoștința fenomenelor materiale, dela suprafață; pe când metafizica se afirmă mai puțin clară însă mai profundă, fiindcă ea este cunoștința nimenelor spirituale din adâncul ființelor.

Incât trebuie să precizăm. Partizanii filosofiei creștine pot să spună următoarele. Pentru a da adversarilor noștri răspunsul cuvenit, să nu fim combătuți în numele științei fără să ni se lămurească în numele cărei științe suntem combătuți. Căci noi am făcut studii pentru a pătrunde în structura științei, după cum am cercetat ce sunt filosofia, arta, morala, religia. Un om de bună credință, cunoscător, de ex., al istoriei filosofiei, nu poate să susțină că noi nu cunoaștem istoria filosofiei. Oricine, dacă este de bună credință, se poate convinge despre aceasta examinând lucrările noastre. Se poate vedea, la rândul său, cât de mult ne-am ocupat și de înțelegerea celorlalte discipline. Și tocmai fiindcă am făcut aceasta, noi afirmăm, și pentru acest motiv, valoarea filosofiei creștine. În ființa noastră se îmbină credinciosul cu filosoful, pentru a cunoaște ce sunt religia, filosofia, arta, știința, morala, filosofia științifică sau filosofia metafizică.

20. Am semnalat, că ceea ce spunem despre filosofie și știință, se aplică și artei, moralei sau religiei. În lucrarea de față noi punem problema filosofiei, în general, la lumina creștinismului. Soluția acestei probleme este filosofia creștină în sensul său cuprinzător pe care l-am menționat. Ea ne deschide o largă perspectivă asupra studiilor următoare, cu privire la problema filosofiei, pozitive, științifice, metafizice, a artei, științei, moralei sau religiei. Ceea ce spunem aici în general, la lumina creștinismului, despre înțelegerea filosofiei, se confirmă de experiență, de datele științelor, de artă sau morală, după cum se poate constata

în studiile respective. Astfel, noi nu alungăm contribuția pe care o aduce la explicarea lumii filosofia bazată pe datele științelor parțiale, speciale, pozitive. Ci observăm că ea constituie numai una din contribuții, printre acelea ale metafizicei, sau ale celorlalte discipline, și nu exclusiv cea mai de valoare față de celelalte. Superioară pentru noi, după cum am spus, este concepția care se silește să fie ca religia creștină în generoasa ei idee. Dar tocmai prin aceasta ea se interpătrunde cu ceea ce se zice inferior, servindu-i de exemplu.

Pentru noi cuvintele superior și inferior corespund și altor noțiuni decât numai acelor care se au în vedere de ordinar. Ceea ce este sus coboară cu grație la ceea ce se găsește jos, și ceea ce există ca inferior trebuie să tindă cu pietate la ceea ce se afirmă ca superior. Iisus slujește pe ucenicii săi la Cina cea de Taină, dar ca să le fie lor model, căci după aceea le spune : „Eu v'am dat o pildă ca și voi să faceți cum am făcut eu. Adevărat, adevărat vă spun că sluga nu este mai mare decât stăpânul său, nici apostolul mai mare decât cel ce l-a trimes. Dacă știți aceste lucruri, ferice de voi, dacă le faceți”.

Acest adevăr, al colaborării, devine tot mai evident în măsura în care îl exemplificăm atât prin datele experienței sau ale filosofiei, raționale sau empirice, cât și prin datele științifice, artistice, morale sau religioase. Aceasta se va vedea progresiv în lucrările care urmează. Știința, dacă este integrală, nu nesocotește nicio metodă, nicio disciplină. Ea recurge atât la experiență cât și la rațiune, precum și la intuiție, credință, rugăciune. Mai mult încă, ea ne face să vedem că ea există cu atât mai mult în plinătatea sa când ia forma rugăciunii, în sublimul sens al acestui cuvânt.

21. Putem să citim numeroase cazuri de ale savanților pentru a ilustra teza noastră. Printre ele sunt acelea

ale lui Pasteur sau Alexis Carrel. Se știe că Pasteur, înainte de a intra în laboratorul său în care a adus atâta bine omenirii prin știință, își făcea cu pietate rugăciunea, se purifica, să fie fără de prihană, să-i ajute Dumnezeu în cercetările lui.

Să considerăm cazul cunoscut din timpul când apare actuala noastră lucrare de Filosofie Creștină, acela al D-rului Alexis Carrel, autorul cărții intitulată **Omul, acest necunoscut, — L'homme, cet inconnu**. Punctul său de vedere nu este, firește, absolut identic aceluia al nostru; în virtutea însăși a propriei noastre doctrine, noi nu putem să pretindem aceasta. Cu tot spiritul de armonie care o animă, această carte are pronunțată mai mult tendința empiristă mistică, pe care o întâlnim în intuiționismul lui Bergson sau pragmatismul lui James, decât ceea ce știm că alcătuiește spiritul de armonie perfectă în creștinism. Totuși, ea formează unul din faptele care se pot cita, ca exemplu, ca ilustrare, în sprijinul filosofiei noastre creștine. Incât aceia care iau în deriziune constatarea că rugăciunea este metoda printre metode, să nu se pronunțe cu ușurință, să fie mai întâi cel puțin la nivelul culturii unui Pasteur sau Alexis Carrel. Nu mai stăruim asupra altor mari spirite care, ca Iisus Hristos, apostolul Pavel, Augustin, Ioan Damaschin, Toma din Aquino, Copernic, Bacon, Galileu, Descartes, Pascal, Locke, Newton, Kant, Maine de Biran, Auguste Comte, au practicat cu atâta pietate rugăciunea.

Acela care scrie această carte, zice Alexis Carrel, este un om de știință. Aproape fiecare frază exprimă munca unui savant, a răbdătoarelor lui cercetări, uneori chiar a întregii sale vieți consacrată studiului. Și am scris-o pentru a atrage atenția asupra faptului că știința s'a aplicat aproape exclusiv cunoașterii materiei. Ci ea trebuie să-l studieze și pe om, pentru a ne face să înțelegem rostul nostru în lume, în viață, să nu mergem pe căi greșite,

printr'un materialism exagerat, spre degenerescență. Acest studiu trebuie să fie pozitiv, empiric, dar să nu excludă celelalte metode ca raționalismul, credința. Astfel ne pătrundem de adevărul că aceasta din urmă se afirmă mai profundă decât certitudinea dobândită prin experiență și raționament, că rugăciunea înseamnă înălțarea mistică în care conștiința se absoarbe în principiul imanent și transcendent lumii.

Aceste cuvinte ale lui Carrel sunt, după cum mărturiște el însuși, ale unui savant care și-a consacrat vieța pentru a ști în ce consistă știința. Atitudinea sa, chiar dacă nu se înfățișează ca absolut creștină în sensul nostru, constituie unul din exemplele care ilustrează teza noastră. Instructivă în această privință la Români este cartea D-rului V. Gomoiu, **Biserica și Medicina**.

22. Aceleași considerații se aplică tuturor raporturilor între existențe, ca problema privitoare la felul de a fi al părții finale a filosofiei. Pentru unii aceasta culminează cu știința, cu arta, morala, pentru alții cu metafizica, religia, mistica, sau cu ea însăși. Noi zicem că filosofia apare superioară dacă ea este și una și alta. Există o filosofie a artei, a științei, matematicii, fizicii, chimiei, biologiei, precum și una a istoriei, a dreptului, și o filosofie cât mai pură, cât mai ea însăși. Și toate au nevoie să se completeze între ele. Se discută dacă logica este știință sau artă. Inșă, din cele spuse aici, rezultă că ea trebuie să fie și una și alta. Se pune problema raportului între cunoștință sau teorie și acțiune, aplicație sau practică. Și se susține fie valoarea uneia, fie a alteia. Noi credem că cine posedă toată știința activează în mod perfect; cine activează fără greșală are știința deplină. Se pune întrebarea: Până unde merge cunoștința noastră asupra lumii; care îi sunt limitele; poate ea să ne ducă la pătrunderea totală, a universului? Și, după cum

se știe, se dau diferite răspunsuri, generalizându-se fiecare în detrimentul celorlalte. Aceștia sunt sceptici, aceia probabilști, aceștia dogmatici, aceia mistici. Noi spunem că nu trebuie să generalizăm răspunsul într'un fel sau altul. Căci fiecare cunoaște, unul mai puțin altul mai mult, după silința libertății sale în limitele destinului care îi este dat.

În ceea ce privește problema ființei, am vorbit despre ea în capitolul precedent când am examinat religia creștină. Și acum, prin studiul continuat și cu ajutorul creștinismului, ne explicăm cu o mai mare lumină diversitatea și unitatea ființelor. Am arătat că diversitatea consistă în spiritele create de unitatea divină pentru ca ele să fie, să facă una, avându-și fiecare propria sa ființă. Dar există o unitate perfectă cu diversitatea perfectă, Dumnezeu, pe care Dumnezeu le dă lumii ca scop, model; și sunt în lume unități imperfecte cu diversități imperfecte, și o diversitate imperfectă care trebuie să se înalțe. Diferitele ființe erau libere, și nu toate au urmat cuvenitul drum. Și fiecare își are destinul său, după merit, prin grația divină; fiecare privește lumea din punctul său, după soarta sa, și toate laolaltă văd întreg universul. Așa înțelegem de ce unele concepții se exclud între ele, de ce altele se completează reciproc deși pentru autorii lor ele se opun. De aceea suntem în diversitate și căutăm unitatea, o explicație desăvârșită. Și acum suntem mai lămuriri asupra constatărilor pe care le facem; avem răspunsuri la întrebările pe care ni le punem.

Unii explică diversitatea spiritelor prin structura specială a fiecăruia, alții prin mediul sau timpul în care trăim, prin ereditatea, înrâurile de care ne resimțim; și se mai semnaleză și vocația pe care o avem, precum și întâmplări, sau factori contingenți, neprevăzuți, rasa ori națiunea cărora aparținem. Pentru noi toate acestea, și altele asemenea lor, sunt diferitele elemente care alcă-

tuesc destinul dat de Providență spiritelor, ființelor, libertăților, unora într'un fel, altora în altfel, aplicând legea meritului cu grația divină.

Libertatea se numește ființa, ceea ce este. Și destinul se chiamă însăși libertatea în propria ei desfășurare sau acțiune. După cum am spus, toți suntem la origine spirite, libertăți, ființe libere, cu destinul spiritualizării, al întregirii libertății, ființei. Dar, în urma gestului prim al fiecărui spirit, unul dintre noi are o structură specială într'un anumit spațiu și timp, se găsește într'un anumit mediu, se resimte de unele înrâuriri, are ereditatea vocea sa proprie, trece prin întâmplări deosebite de ale altora, aparține unei anumite națiuni, altul există în altfel, fiecare își are soarta sa, trăiește după ea. Și astfel, ne explicăm diversitatea, ca și unitatea, plecând dela credința în Dumnezeu perfect.

23. Oamenii sunt liberi, și au, în același timp, un destin. Dar nici libertatea nici destinul nu sunt aceleași pentru toți. Libertatea formează temelia ființei noastre; și destinul, scopul, consistă într'o tot mai deplină libertate, rațională, cuminte, înțeleaptă, nu desfrânată. La creația noastră trebuia să colaborăm, pentru ca să avem același destin, aceeași libertate, spirituale, desăvârșite, ajungând fiecare, în Dumnezeu unul, perfect, cu nota specifică îndumnezeită a lucrului său. Însă unele existențe au procedat așa, altele nu. Și fiecare dintre noi are cele cunvenite, după vrednicie, după merit, dreptate, prin grația divină. Acesta apare mai puțin liber, acela mai mult, Unul nu este complet supus destinului. Altul trăiește sub imperiul acestuia, și orice ar face în actuala lui viață, nu poate să schimbe nimic din fatalitate. Și totuși, dacă el se străduiește în bine, silința lui nu rămâne lipsită de rod, de răsplată, înaintea veșnicului Dumnezeu care poate să-i dea oricând o existență mai bună. Sunt

cazuri când chiar în vieața aceluiași om, pe pământ, unele părți, momente, scene, acte, se desfășoară absolut supuse destinului, și altele mai libere.

Incât atunci când ne punem problema, întrebându-ne dacă omul este liber sau supus destinului, nu trebuie numai să generalizăm formulând o soluție cu îndepărtarea pur și simplu a celorlalte. Nu putem să spunem numai în chip general, exclusiv, cum afirmă unii că suntem toți absolut liberi, sau cum susțin alții că trăim toți absolut supuși destinului. Ci să considerăm și cazurile individuale. Căci există multe posibilități. Întălnim gânditori care nu sunt nici partizani ai libertății, nici ai destinului, ci ai determinismului științific, ai mecanismului. Lumea, pentru ei, este ca o mașină, după legi riguroase, eterne, inerente naturii, materiei. Și există și finaliști, împotriva mecanismului, determinismului științific. Unii oameni au deci o anumită soartă, alții altele. Dar libertatea și destinul nostru, care suntem în succesiunea timpului, se modifică de Dumnezeu în prezentul Lui etern, prin harul său, prin lucrările noastre, studiu animat de bine, rugăciune, după cum ne silim să mergem pe calea binelui sau a răului.

Unii oameni sunt buni, credincioși, idealiști, și caută, prin studii, faceri de bine, milă, prin rugăciunea către Dumnezeu, să fie tot mai buni, credincioși, idealiști. Dar unii dintre ei, suferă crud, culeg roade amare de pe însăși urma bunătății lor. Ei să nu-și slăbească virtutea, credința lor în ideal, în Dumnezeu. Căci astfel este destinul lor actual, desfășurare a libertății, a purtării lor. Însă el poate să fie schimbat, îmbunătățit de Dumnezeu, în succesiunea timpului în care ei trăiesc, dacă ei stăruesc în nobleța lor, fără ca această nobleță, după cum am semnalat, să fie slăbiciune. În acest caz suferințele lor, dintr'un anumit timp, sunt încercări prin care ei trec în mersul spre bine.

Ca să prindem acest adevăr, se cuvine să ne reamintim

că ceea ce pentru noi se desfășoară în timp, există pentru Dumnezeu atât într'un etern prezent cât și în succesiunea timpului. Chiar atunci când soarta unora dintre noi este inexorabilă, fatală, o fatalitate, pentru un anumit timp și loc, prin hotărîrea Providenței, noi trebuie să mergem cu toată stăruința, fără șovăire, pe calea virtuții. Omule, nu te lăsa pradă desnădejdei. Dumnezeu veghiază. Și când cu gândul nu gândești, îți trimete el ție răsplata mângâietoare dacă stăruiești în bine. Din țărână Dumnezeu poate să te înalțe pe culmi. La propriile tale puteri se adaugă sprijinul divin. Dumnezeu îți vine în ajutor.

Aceia care susțin că destinul stă numai în puterea noastră, n'au credință în Dumnezeu, perfect, absolut perfect, nu consideră în raționamentul lor faptul că peste puterile noastre omenești, mărginite, este puterea Lui, nemărginită. Ei au dreptate în cazul când se referă la căpătul evoluției, căci atunci suntem îndumnezeiți. Cu toate acestea, tu, omule, în orice stare ai fi, să ai răbdare, să-ți dai toate silințele spre sfințenie, și, în același timp, să te rogi și lui Dumnezeu să te ajute.

Am pierdut ce ne-a fost mai drag pe lume, ființa noastră scumpă, ființele noastre scumpe!... Așa a vrut Dumnezeu... pentru binele lor, al nostru. Dar să știm că morții noștri nu sunt morți în sensul în care se înțelege de obicei acest cuvânt. Ei au venit de undeva, au trecut pe aici, și, atât prin faptele lor bune cât și prin cultul nostru pentru ei, prin rugăciunile noastre, prin harul dumnezeesc, s'au dus într'o lume superioară. Ei sunt acum idealizați, sfințiți. Noi stăm de vorbă cu ei prin gândul cel mai pur de care suntem în stare. Acum ne continuăm viața într'o formă cât mai neprihănită.

Și când va voi Dumnezeu, murim cu dragul gând, în sfântul vis, că ne vom întâlni, că ne vom revedea. Și vom avea atâtea să ne spunem acolo sus, în lumea ideală, asupra crudei realități... Știm, ne sfășie despărțirea pe noi

pământenii, chiar privită la lumina adevărului, a veșnicii trăiri, a nemuririi sufletului. Spiritul are tăria, curajul, ardoarea, să primească orice lovituri, orice încercări, fără să se răzvrătească, dar trupul apare slab, neputincios, șovăiește. Insuși Iisus, în ceasul suferinței lui pământești, în grădina Măslinilor, la Ghetzemani, ne spune să ne rugăm ca să nu cădem în ispită. Căci spiritul este tare, sânguitor, dar carnea neputincioasă¹. Și El se roagă... Să urmărim pilda Mântuitorului. Să ne rugăm pentru morții noștri scumpi, precum ei fac acolo sus în ceruri pentru noi de pe pământ. Aceasta îi place lui Dumnezeu. Rugăciunea are putere nu numai când o facem pentru noi înșine, ci și pentru alții, pentru morții noștri. Este un cult al morților.

Și sunt și oameni răi, materialişti, atei. Ei suferă de fericirea altuia, și se bucură de nenorocirea altuia. Ei lovesc cu deosebire în binefăcătorii lor. Și duc o vieată ușoară de pe urma însăși a răutății lor. Astfel se manifestă soarta lor actuală, desfășurare a libertății, a purtării lor. Cu toate acestea, și asupra lor veghiază Dumnezeu. El nu încetează de a-i îndemna la spiritualizare. El este grația. Omule, nu fii trufaș. Când cu gândul nu gândești, Dumnezeu poate să te asvârle de pe culmi în țărână. Ci dă-ți toate silințele să te curăți de rău, ca să poți face binele, și roagă-l pe Dumnezeu să te ajute. Să nu ne lăsăm abătuți în durere, și să nu fim îngâmfați în plăcere. Să nu uităm de Dumnezeu nici în tristețe nici în bucurie. El înalță și pe cel mai căzut, care se sânguește, se roagă, sincer, întru sfințenie. Să ne gândim pururea la el. S'ar părea că n'are însemnătate dacă mergem pe calea răului, a neseriozității, a desfrâului, sau pe aceea a bine-lui, gravității, sfințeniei, răbdării, a stăpânirii de sine. În realitate o cale, sau alta, își are neapărat urmările sale mai curând sau mai târziu. Și ceea ce spunem despre

1. *Evangelia dela Matei*, XXVI, 41.

indivizi se aplică și națiunilor, tuturor ființelor. Există libertate și un destin în istorie, un destin istoric al popoarelor legat de acela al indivizilor care le alcătuiesc, și invers, în arătatul sens.

24. Dar admitând că soarta se schimbă de Dumnezeu prin lucrările noastre, studiu, prin rugăciune, grația Lui, după cum mergem pe calea binelui sau a răului, nu contrazicem oare perfecțiunea divină, ființa lui neschimbătoare, statornică, necesară? Răspunsul este că nu, deoarece, după cum am spus, ceea ce pentru existențele imperfecte se întâmplă în succesiunea timpului, există din veșnicie pentru Dumnezeu. Din neobservarea acestei distincții provin multe nedumeriri.

Acum știm mai adânc de ce, cu toată cruzimea vieții, sunt unii care rămân idealști până când își dau sufletul, spiritul. Ei sunt după chipul lui Iisus Hristos. Ei, dela calvarul pe care l-au urcat, de pe Golgotha, de pe crucea unde sunt răstigniți de cei răi, se roagă lui Dumnezeu... Iartă-le lor, Doamne, că nu știu ce fac. Inșă iertarea să fie cu măsură, cu înțelepciune, nu slăbiciune. Să dăm plată cu ajutorul lui Dumnezeu, să nu ne răzbunăm singuri. El va răsplăti pe fiecare după merit, mai curând sau mai târziu, și prin grația lui. Acum prindem tâlcul cuvintelor dela începutul lucrării noastre. Ce crudă este realitatea... Și, totuși, străbătând-o cu inimă curată, ne urcăm la Dumnezeu. Lumea ne apare fără de noimă, dar ea cuprinde un adânc înțeles dacă avem credință. La capătul vieții aceluia care au trăit-o senin, strălucește așa de frumos idealul, către care se îndreaptă sufletul... Chiar pe aceia care au păcătuit Dumnezeu îi îndeamnă fără încetare la mântuire..

Există oare suflet? Este el muritor sau nemuritor? Cine a urmărit cele ce am spus, și-a formulat răspunsul. Sunt argumente pentru și contra, de diferite categorii.

Dar printre acestea noi avem credința, care alcătuește dovada cea mai puternică. Există suflete. Le-am definit. Și sunt unele care au greșit mai puțin, altele mai mult. Cele dintâi, prin ceea ce numim moarte, s'au dus din lumea trecătoare de aici spre viață veșnică. Cele din urmă n'au pierit încă, sunt supuse judecății. Și, prin silința lor, prin ruga noastră, a celor rămași, către Dumnezeu, prin practicarea virtuților noastre, ele se pot mântui cu ajutorul grației divine, să fie și ele spirite sfințite. Noi, cei rămași, să nu încetăm a ne ruga pentru cei plecați, să se înalțe la Domnul etern. De acolo de sus ei, la rândul lor, se roagă pentru noi.

În acest chip pricepem mai bine de ce suntem în stare de problematism, mergem din întrebare în întrebare, și avem datoria să ne continuăm studiul; de ce concepția noastră trebuie să fie explicaționistă, nu exclusivistă fără convingerea profundă a unei prealabile cercetări, de ce căutăm tot mai mult unitatea în diversitate. Căci suntem hărăziți să realizăm neconținut perfecțiunea, fiecare din punctul nostru de vedere pe care îl avem la un moment dat. Plecăm dela o problemă. Dar soluția la care ajungem formează o nouă problemă, și trebuie să ne continuăm studiul în vederea scopului pe care îl avem.

Pentru a nu cădea într'un dogmatism exagerat, pre-zumțios, periculos, sau invers în scepticism, se cuvine ca în diferitele probleme, cum este, de ex, aceea a orientării profesionale, să se țină seama și de problema destinului și a libertății, în înțelesul nostru creștin, pe lângă datele științelor, pozitive, dela un moment dat, care sunt aproximative. La unii destinul consistă mai ales într'o anumită posibilitate, sau într'un anumit dar, la alții în mai multe posibilități, sau daruri de egală valoare, și așa mai departe. Experiența, experimentația, să concorde cu rațiunea și invers. Câtă claritate n'ar aduce creștinis-

mul problemelor puse de psihologie, dacă psihologii ar căuta să-l cunoscă în înțelesul său studiat, amintit de noi aici

25. Și găsim soluții tot mai mulțumitoare la chestiunile pe care ni le punem, dacă le examinăm și la lumina unei cunoștințe cât mai depline a creștinismului. Pesimiștii sunt impresionați de răul din lume. Optimiștii văd binele. Fiecare examinează lucrurile din perspectiva sa, și constată câte o parte din adevăr. Unii sunt teiști, cred în Dumnezeu; alții se declară ateii, îl neagă. Dar dacă toți și-ar continua sincer drumul până la capăt, s'ar întâlni în același întreg adevăr. Pesimiștii ar constata și sublimul vieții, optimiștii și-ar da seama și de cumplita mizerie; și-ar explica de ce unii sunt ateii, și de ce alții sunt teiști. Și ar căuta cu toții să se îndumnezeiască, să înfăptuiască binele, față de rău. Unii obiectează că este ușor să încadrăm orice problemă în Evanghelie deoarece aceasta se potrivește la orice. Dar noi răspundem că tocmai aceasta constituie marea putere a Evangheliei, caracterul său divin. Ea se adresează oricărei minți, dela spiritul cel mai umil până la cel mai profund pătrunzător, și este înțeleasă de oricine care prin toate mijloacele caută s'o înțeleagă. Ea apare pentru suflet ceea ce ar fi pentru corp un medicament care ar tămădui toate boalele dar care, din nefericire, nu există încă. Ea tămăduiește durerile sufletești înrâurind asupra celor trupești, după voința supremei înțelepciuni divine.

Totuși concepția noastră nu consistă numai în ceea ce se numește meliorism, potrivit căruia lumea se află pe cale de perfecționare; ea este și meliorism, dar nu numai atât, căci, am văzut, lumea, pentru noi, există și în formă și deplină formată. Filosofia privită în perspectiva creștinismului are un domeniu mult mai cuprinzător decât i se atribue de către unii, sau alții. Ea se găsește nu numai

în doctrinele sistematizate ale filosofilor propriu ziși, ci și în proverbele poporului, în toate manifestările vieții, ale culturii, în artă, istorie, știință, morală sau religie. Acest sens i l-am dat noi când am scris **Filosofia Românească**, pentru a formula caracteristica tradițională a acestei filosofii. Unii i-au recunoscut semnificația, dar alții l-au luat în deriziune. Și nu este vorba numai de filosofia românească ci și de aceea a oricărei națiuni, a omenirii.

Acest domeniu cuprinzător spunem că îl are filosofia creștină. Și așa pătrunde ea în taina vieții spre a ne-o lumina. Fiind în acest chip, filosofia apare ceea ce ea trebuie să fie, o filosofie creștină, fie că se etichetează sau nu sub această denumire. Aceia care o profesază, fie că își zic sau nu filosofi creștini, au nobleța creștină în cercetările, în discuțiile lor. Putem să cităm ca exemplu clasic în această privință modul, tonul, civilizată în care raționalistul Leibniz discută doctrina empiristului Locke. Astfel, filosofia creștină vine ca o medicină a sufletului, prin spiritul său de purificare. Ea este animată în toate metodele sale de neprihana rugăciunii. Această puritate constituie una din caracteristicile ei esențiale, care dă o mare putere acelor care o au. Unii au apreciat acest gând evanghelic, pe care l-am mai spus, pe care îl repetăm aici, alții l-au nesocotit. Noi stăruim asupra lui, cunoscându-i fundamentală sa importanță. Observarea lui duce la propășire indivizi și națiuni, — și nesocotirea lui duce la catastrofă indivizi și națiuni. Se pot cita exemple foarte semnificative.

26. Problema valorilor, atât de discutată, ne apare mai inteligibilă dacă o examinăm și în perspectiva filosofiei noastre creștine. Ea se definește în multe feluri. Pentru noi valoarea înseamnă, între altele, ființa în raport cu altă ființă care se află, sau pe care noi o situăm, pe o

treaptă mai jos sau mai sus în scara perfecțiunii, sau a divinului, adică a adevărului, frumosului, binelui, iubirii, cu un cuvânt a spiritului. Incât ea se definește în legătură cu valoarea absolută, Spiritul sfânt, Binele suprem, Perfecțiunea, Dumnezeu, iubirea, propăvăduirea lui Hristos despre care am vorbit. Constatăm o scară de valori dela ființa cea mai de sus până la cea mai de jos.

Realitatea nu consistă numai în raportul între spirit și materie, așa cum se admite de obicei, ci există spirit bun, și spirit rău, și între ele materia, și sunt numeroase grade. Și fiecare conștiință dă preț după destinul său celorlalte existențe. Unii, ca Nietzsche, năzuesc la o filosofie care să depășească sau să răstoarne pe Socrate, pe Hristos; și mulți merg pe acest drum pentru a fi originali; valoarea pentru ei este o răsturnare, anume inversul a ceea ce fusese declarat ca prețios înaintea lor; alții condamnă orice sistem diferit, chiar cât de puțin, de Evanghelie. Unii văd superioritatea științei, ca de ex. a chimiei, în puterea sa de distrugere; alții în contribuția ei constructivă pe calea propășirii. Dar noi, raportându-ne la Evanghelie, zicem: valoarea noastră consistă în a ajuta și pe cel slab să fie tare, fără să cădem în slăbiciune, aplicând, în urma profundej convingeri, legea dreptății, a meritului.

Dacă ar fi să ne ocupăm aici în special de această problemă am vedea tot mai limpede cât de inteligibilă ne apare ea la lumina învățăturii lui Iisus. Ea se găsește în legătură cu celelalte probleme, ca aceea a ființei, libertății, destinului, a binelui, răului, a metodei, cunoștinței, artei, științei, moralei, credinței, rugăciunii, a mântuirii, fericirii. Intrebându-ne ce înseamnă valoarea, sau, cum se zicea în antichitate, ce este binele, noi răspundem: Dumnezeu. El, care exprimă iubirea, mila, grația, cuprinde binele, valoarea, înțelepciunea, adevărul, ca model al lumii, al creațiunii sale. Dar tocmai de aceea există o scară.

Atunci când Iisus explică aceleia care îl numește bun, că binele este unul singur, Dumnezeu, el nu exclude însușirea de bun la celelalte existențe, căci altfel nu ne-ar mai fi învățat să fim desăvârșiți, ca Tatăl, să fim una cu el. Ci voințe să știm că binele propriu zis, absolut, complet, pe care trebuie să-l luăm de model, criteriu, la care trebuie să năzuim, înseamnă Perfecțiunea, Dumnezeu. Evanghelia, pentru a fi înțeleasă, se cuvine, după cum am mai arătat, să fie cercetată, interpretată, întregindu-i textele unele prin altele. Un prieten de ex., se numește bun. Dumnezeu este bun mai presus. El se cheamă Domnul, desăvârșit, a tot ce există, iubirea deplină, grația, idealul. Să-l luăm ca pildă. În acest scop ni se propovăduiește că trebuie să ne iubim unii pe alții, că nu este mai mare dragoste decât să-și dea cineva viața pentru prietenii săi. O atare dragoste constituie înălțarea diversității imperfecte a valorilor, relative, ca diversitate perfectă în unul, Dumnezeu, Tatăl perfect, — valoarea absolută¹.

Problema valorilor se găsește strâns legată de aceea a ființei, a ipostaselor. Cuvântul ipostasă va să zică și situație, atitudine, însușire, rol, funcție, lucrare, ca și ființă, substanță, realizare, față, înfățișare esențială, persoană. Incât, în orice atitudine ar fi, o ființă să radieze iubirea evanghelică. Așa urcă ea scara valorilor. Să nu apară în false ipostase, prefăcute, rele, josnice. Am arătat anterior semnificația ipostaselor.

27. Pentru a ne pătrunde de importanța creștinismului în explicarea lumii, să examinăm încă unele din chestiunile pe care ni le-am pus, pe care ni le punem. Să considerăm problema raportului între om ca individ și societate. Am văzut ce este omul. Se știe că și cuvântul socie-

1. Cf. *Evanghelia dela Matei*, V, 48; XIX, 17. *Evanghelia dela Marcu*, X, 18. *Evanghelia dela Ioan*, XV, 12—13.

tate se definește în multe moduri. După Aristotel societatea înseamnă grupul de oameni alcătuit de aceștia prin însuși felul lor de a fi, prin însăși proprietatea lor înăscută de a fi animale sociale. Omul simte ca o lege organică necesitatea să fie în legătură cu omul, și astfel se formează prietenia, familia, feluri ale formei sociale.

Apoi alții, ca Jean Jacques Rousseau, autorul Contractului Social, definesc societatea ca fiind gruparea ce rezultă dintr'un contract voluntar, nu dintr'o unire naturală, între oameni. Aceștia trăiau liberi, izolați în starea de natură, și fiecare se bucura de bunurile universului care nu erau proprietatea, particulară, a nimănui și erau ale fiecăruia. Dar de când au convenit, de când s'au învoit să se unească, formând societatea, oamenii s'au corupt, sunt într'un șir de mizerii, de suferințe. Incât, dat fiind că nu putem să revenim complet la starea de natură, trebuie să organizăm societatea așa ca să fie mai lipsită de neajunsuri. Și sunt încă numeroase concepții deosebite de aceea a lui Aristotel sau de aceea a lui Rousseau.

Tarde susține că societatea consistă într'o colecție de ființe care sunt pe cale de a se imita între ele, sau care, fără a se imita actualmente, se aseamănă, au ca trăsături comune copiile vechi ale unuia același model. Adică societatea este colecția de ființe care împlinesc legile imitației. Și alții constată că societatea va să zică o reunire de oameni care sunt împreună în mod conștient prin aspirații comune, care urmăresc realizarea aceluiași scop.

Pentru noi fiecare din tezele enumerate exprimă un adevăr. Dar trebuie să mergem mai departe decât ele, decât fiecare din ele, cu ajutorul creștinismului, spre a cunoaște adevărul cât mai în plinătatea lui. Noi mai adăugăm că societatea este grupul de ființe, animale sau oameni, plante, corpuri, care trebuia să fie alcătuit de spirite prin libertatea și după destinul lor, date de Providență, în vederea înfăptuirii binelui, așa cum

am expus. Astfel, ea există inerentă omului, cum afirmă Aristotel. Însă ea înseamnă mai mult decât spune el. Noi mai explicăm că ea își are originea în Creatorul universului, și că, fiind spirite, voințe libere, având libertate, unii oameni, păcătuiind, dau adesea societății altă formă decât cea convenită. Și în acest caz are dreptate Rousseau când o condamnă. Cu toate acestea el nu are dreptate când ia această formă greșită drept societatea însăși în general. Suntem de acord cu Tarde că legile imitației caracterizează societatea. Dar noi aducem lămurirea, stăruiind asupra ei, că aceste legi provin din faptul că toate existențele sunt făcute după chipul lui Dumnezeu, că ființa pe care ele trebuie s'o imite în ultimă analiză este Creatorul lor, sublimul model. De aceea cel inferior imită pe acela pe care îl socotește superior.

Admitem și pe aceia care observă că societatea va să zică o reunire de oameni care sunt împreună în mod conștient prin aspirații comune, urmărind realizarea aceluiași scop. Dar noi căutăm să precizăm că reunirea conștientă, aspirațiile comune, urmărirea aceluiași scop vin din libertatea oamenilor și ele vin și din destinul dat acestora de Providență. La baza tuturor formelor sociale, — familie, corporație profesională, națiune, rasă, umanitate, religie, — trebuie să fie dragostea creștină, prietenia. Frumos descrie Cicerone în mod tradițional filosofic, clasic, amiciția, analizându-i însușirile, dar ce sfânt ne vorbește Hristos când ne spune, în cutremurătoarea parte finală a Evangheliei, că prietenia este cea mai mare dragoste.

Și mai jos decât societatea umană întâlnim pe cea animală, după cum mai sus se găsește aceea a spiritelor superioare, potrivit explicațiilor pe care le-am dat. Societatea umană este treptat conștientă; cea animală coboară, după felul componentelor săi, până la automatism; aceea a spiritelor superioare înalță conștiința la dragostea sfântă. Așa ne lămurim raportul între om ca individ

și societate. Omul trebuie să meargă animat de dragoste, nu silit, până a-și da viața pentru propășirea societății din care face parte. Dar societatea, la rândul ei, are datoria, cu aceeași dragoste, să-i garanteze individului libertatea, posibilitatea, de a-și îndeplini destinul, nu să-l pună în conflict.

Conflictul aparține lumii imperfecte, nu celei desăvârșite. Superioară apare forma socială care ne duce la unitate făcându-ne să ne păstrăm individualitatea, personalitatea. În lumea spirituală există armonie între formele sociale, între prietenie, familie, grup profesional, națiune, rasă, umanitate, religie. Însă armonia clară de pe treapta de sus, devine confuză pe cea de jos, și mai mult sau mai puțin completă în stările intermediare.

Așa ne explicăm și legea numită a participației formulată de Lévy-Bruhl, și care altfel s'ar părea oarecum de neînțeles. La popoarele de civilizație inferioară, observă Lévy-Bruhl, ființele, deși diferite, sunt una și aceeași ființă, putând să fie luată una în locul alteia. Adică obiectele, ființele, fenomenele pot să fie, într'un chip de neînțeles pentru noi, în același timp ele înșile și altceva decât ele înșile, participă împreună. Cu alte cuvinte, pentru această mentalitate, nu există o deosebire radicală între unul și mai mulți, între același și altul. Dar, observăm noi la rândul nostru, această lege formează tocmai unul din exemplele care ilustrează, care confirmă teza noastră, că lumea este și diversitate și unitate. Apoi trebuie să știm că unii văd lucrurile mai clar, alții mai obscur.

Printre interpretările obscure, ale adevărului că lumea se înfățișează în același timp ca diversitate și unitate, găsim magia. Ea se definește, și ea, în multe moduri. Dar, pentru noi, magia înseamnă și concepția confuză, — un amestec nedeslușit al formelor cunoștinței, — artă, știință, filosofie, religie, — conform căreia omul poate, prin dife-

rite procedee, să-și ajungă un anumit scop, bun sau rău. Ea este admisă de spiritele simple la care formele cunoștinței sunt nelămurite. Ea nu are înrăurire fără cuvenitele explicații asupra omenilor luminați în specialitatea lor, artiști, savanți, filosofi, și cu atât mai puțin asupra oamenilor care au o credință luminată, ca cea creștină, în Dumnezeu perfect. Mai ales în acest din urmă caz, știm că mai puternică decât orice combinație omenească, oricât de diabolică ar fi ea, există acțiunea noastră animată de rugăciunea credinței noastre, care ne ferește de rău, care ne ajută în realizarea binelui, nu și a răului. Dar și magia are diferite forme, dela aceea care caută să înlocuiască puterea lui Dumnezeu prin puterea omului, până la aceea, care invocă și puterea lui Dumnezeu pentru sporirea puterii omului. Aceea aparține spiritului rău care l-a ispitit pe Iisus în pustie; aceasta este a magilor care au venit să se închine la nașterea lui Hristos. Și între ele sunt multe genuri. Incât toate se explică mai bine dacă recurgem și la cunoștința religiei creștine pe care am expus-o.

Legile formulate de oameni trebuie să exprime legile divine. Dar ele sunt o traducere imperfectă a acestora, după felul oamenilor. De aceea se cuvine ca ele să fie interpretate, pentru a fi o traducere cât mai exactă a legilor divine. Căci, după cum ne spune Sf. Scriptură, litera omorâ, dar spiritul dă viață. Una dintre științele care se ocupă cu studiul legilor privitoare la raporturile dintre oameni în societate, așa cum, în alt mod, Fizica sau Chimia se ocupă cu studiul raporturilor dintre fenomene în natură, este Dreptul, știința dreptului. Însă nu toți juriștii concep la fel această disciplină. Și multe nedreptăți se fac în numele dreptății, dacă nu se aplică spiritul creștin. Când judecăm trebuie să ne pronunțăm cât mai în cunoștință de cauză, nu cu ușurință. Să completăm legile unele prin altele pentru a realiza binele, a face

dreptate. Dreptatea se numește binele realizat, după cum dreptul se chiamă proprietatea în vederea bine-lui. Când judecăm să nu ne jucăm cu vieța, cu onoarea oamenilor. Milă voiesc, iar nu jertfă, zice Mântuitorul. Dacă ați fi știut ce înseamnă milă voiesc, iar nu jertfe, n'ați fi osândit pe niște nevinovați. Să nu credeți că am venit să stric legea. Am venit nu să stric, ci să împlinesc. Deci, prin credință desființăm noi legea? Nicidecum. Dimpotrivă, noi întărim legea. Dar mila noastră să fie cu măsură, înțeleaptă, nu slăbiciune. Iertarea are o margine : de șaptezeci de ori câte șapte. Inșă în toate să fie dreptatea, cu grația divină, în scopul îmbunătățirii.

28. Un alt exemplu care ne arată importanța creștinismului, a filosofiei noastre creștine, pentru clarificarea întrebărilor pe care ni le punem, îl găsim în problema limbajului. Se știe cât de desbătută apare această chestiune. Se afirmă că limbajul este de origine divină ; se susține că el consistă în creația proprie a oricărei viețuitoare. Unii îl consideră ca rezultat al experienței; alții ca produs al rațiunii. Și o teză se opune adesea celorlalte. Pentru noi o soluție explică pe celelalte și se explică prin ele. Nu intrăm aici în istoricul problemei. Dar să privim lucrurile și prin prisma doctrinei noastre. La origine toate ființele au fost spirite create de Dumnezeu în scopul spiritualizării. Ele erau mai aproape de perfecțiune decât sunt oamenii pe pământ, și aveau toate mijloacele, deci și limbajul, mai aproape de perfecțiune, pentru ajungerea la scop. Acest limbaj era al tuturor spiritelor și totuși fiecare trebuia să-și aducă propria contribuție la desăvârșirea lui pe scara spiritualizării. El era o exprimare, o traducere, a unui spirit, — simțire, gândire, voință, — către celelalte, dar o exprimare, o traducere, mai spiritualizată decât se constată acum la oameni.

Pentru a ne face o idee, a avea o imagine, despre ceea

ce era la început ne putem referi, între altele la muzică. Muzica va să zică limbajul care se adresează mai mult sau mai puțin tuturor, și care este înțeles mai mult sau mai puțin de toți, de fiecare în felul său. Dar această imagine se înfățișează încă prea palidă, prea materială, căci muzica pământească aparține spiritelor căzute. Trebuie deci să ne închipuim o muzică superioară, neatinsă încă de o ființă umană aici pe pământ, și care numai prin gând se transmite. A survenit păcatul. Atunci fiecărei ființe i s'a dat destinul său după cum s'a suit sau s'a coborât pe scara spiritului. Acesta are un spirit mai dezvoltat făcând parte dintr'un anumit grup, sau neam, într'un anumit mediu, spațiu, țară, timp, acela mai puțin dezvoltat, într'un grup, neam, mediu, spațiu, țară, timp.

Prin urmare pentru unul limbajul are o origine mai cu seamă spirituală, se afirmă mai spiritualizat, pentru altul invers; și se întâlnesc multe forme. Incât sunt diferite explicații, care trebuie să se completeze, nu există o singură explicație, cu excluderea celorlalte. Și orice limbaj omenesc propășește când se spiritualizează mergând spre simfonia care a fost la origine și care trebuia să se desăvârșească. Așa ne dăm seama de vraja muzicii asupra sufletului. Sub farmecul ei sufletul este fie dus, melancolic, nostalgic, spre început, la ce a fost odată mai adevărat, și mai frumos și mai bine, — fie avântat cu ardoare către culmile dela capătul final, unde strălucește idealul, fie transportat dintr'o lume în altă lume. Filologii, lingviștii, literații, artiștii pot să illustreze prin numeroase exemple această versiune.

29. Să considerăm aici mai de aproape o problemă cu privire la una din formele sociale care a preocupat, preocupă, mult mintea omenească, — problema națiunii în legătură cu umanitarismul. Unii sunt naționaliști extremiști. Ei cred că omenirea progresează prin națiunea căreia ei

aparțin și pornesc împotriva celorlalte, pentru a le cuceri. Alții sunt umanitariști exagerați, cosmopoliți. Ei susțin că națiunile sunt ficțiuni ale minții noastre inferioare, care trebuie să dispară pentru ca, dispărând odată cu ele și războiul, propășirea noastră în cultură, în civilizație, să fie completă. Nu există, zic ei, decât un singur Stat: universul, lumea, omenirea. Și sunt diferite alte concepții privitoare la problema naționalismului, sau a umanitarismului.

Dar noi, admitând filosofia creștină în înțelesul pe care l-am stabilit, știm că lumea este o creație a lui Dumnezeu, a ființei absolut perfecte, cu scopul ca ea să-l caute pe Dumnezeu, să-l cunoască, să realizeze binele, spiritul, idealul, pentru a fi fericită. Spre acest scop, după cum am văzut în textele citate din Noul Testament, omenirea a fost împărțită de Dumnezeu în națiuni. Acestea nu trebuie deci să fie unele împotriva altora, și nu există ca simple plâsmuiri ale minții noastre omenești inferioare. Națiunile sunt de esență divină, creații ale divinității, și apar prețioase în măsura în care cooperează între ele în vederea desăvârșirii. De sigur, dacă o privim în formația ei contingentă, empirică, istorică, pământescă, o națiune este una din formele societății umane, un grup de oameni, dintre care unii rudă la origine, de același sânge, legați între ei prin trecut, și care au, sau trebuie să aibă, o țară, o patrie, o limbă, un Stat, aspirații comune.

Cu toate acestea, dacă îi căutăm ultima sa explicație necesară, neamul se definește prin grupul de oameni cei mai uniți între ei, care purced dela religie, o formă superioară a unirii, pentru a realiza religia, unirea, reunirea desăvârșită. Puterea sa merge dincolo de simpla legătură de afaceri comerciale, materiale, pământești, sau de solidaritatea profesională, egoistă, dincolo de familia animală, de prietenia obișnuită, deasupra umanitarismului imperfect, — mai presus de religia exclusivistă, către prietenia, solidaritatea profesională, familia, națiunea, rasa, omenirea,

religia în plinătatea lor evanghelică, sublimă. Căci în orice grup am fi, oricât de puțin sau oricât de mult numeros, prietenie, familie, națiune, rasă, omenire, religie, avem datorria să fim unul pentru toți și toți pentru unul. Și ceea ce spunem cu privire la națiune, se aplică oricărei forme a societății, fie ea prietenie sau familie. Toate sunt dela Dumnezeu în arătatul scop. Oamenii se grupează în națiuni, după destinul lor, prin voința divină, și prin libertatea lor, pentru ca ei, prin puterile cele mai unite, prin legăturile trecutului, năzuințe comune, aspirații spirituale, artistice, științifice, filosofice, metafizice, morale, religioase, să înfăptuiască idealul, să spiritualizeze materia, spiritul rău, în vederea binelui.

Națiunile sunt grupurile de oameni alcătuite de aceștia după libertatea și destinul lor prin voința divină. Ele iau diferite forme în cursul timpului după soarta oamenilor care le alcătuiesc. Unii sunt hărăziți să-și împlinească destinul într'o anumită grupare, prietenie, familie, profesiune, națiune, țară, religie, alții în altele. Fiecare să-și facă datorria unde a fost pus, să năzuiască la înălțarea sa, a grupului său și a celorlalți în spiritul Evangheliei. Existența națiunilor face una cu aceea a oamenilor care o compun, și existența acestora consistă în aceea pe care am explicat-o anterior. Națiunile sunt din eternitate, ca și celelalte forme sociale, însă ele aveau, au, ca ideal, să aspire a fi desăvârșite, într'o armonie perfectă, nu să se manifeste în actualele lor forme imperfecte de pe pământ. Și rolul nostru este să facem ca națiunile să fie ceea ce ele trebuie să fie. În acest sens afirmăm, că există un destin în istorie, un destin istoric al popoarelor exprimând pe acela al indivizilor care le alcătuiesc, și libertatea de a-l împlini sau nu, fiecare fiind răspunzător, primind sancțiunea faptei sale. Accentuăm că nu sunt în lume numai materie și spirit în general, cum se admite adesea. Ci universul consistă în spirit bun și spirit rău, în raporturile cu materia, așa cum am arătat.

30. Naționalismul, în dreapta lui înfățișare, înseamnă doctrina care ne învață că oamenii sunt împărțiți în națiuni pentru ca ei să-și împlinească datoria, să fie fericiți, dându-și tot ce au mai prețios bunei spiritualizării a neamului lor, în țara hărăzită de Providență, spre armonia universală. El se poate susține prin argumente atât filosofice, metafizice, cât și artistice, științifice, morale, religioase. Dar să știm că temeiurile religiei creștine dau o mare putere și celorlalte.

Această afirmație pare multora paradoxală, deoarece o lectură superficială a Noului Testament a acreditat pentru unii părerea că învățătura lui Iisus este cosmopolită. Totuși, dacă studiem cu grijă, constatăm că religia creștină exprimă un naționalism care nu se opune umanitarismului; sau un umanitarism care nu respinge naționalismul. Suntem aici în prezența unui adevăr pe care unii nu l-au înțeles încă, dar care pentru alții a fost, alcătuește, candela călăuzitoare în viață, și pe care noi trebuie să-l facem din ce în ce cunoscut neamului nostru și lumii. Iisus Hristos este Dumnezeu care s'a întrupat pentru a mântui lumea împărțită în națiuni.

Reamintim citatele texte din Sf. Scriptură. „Și iată că o femeie canăneancă a început să strige către el, — către Iisus, — zicând : Ai milă de mine, Doamne ; fiica mea este chinuită rău. El nu i-a răspuns niciun cuvânt. Dar au venit ucenicii și l-au rugat s'o mântuiască. Atunci a răspuns Iisus : Eu nu sunt trimes decât la oile pierdute ale casei lui Israel. Dar venind ea i se închină zicând : Doamne, ajută-mă. El răspunzându-i zise: Nu este bine să luăm pâinea copiilor și s'o dăm la câini. Da, Doamne, a zis ea, însă și câinii mănâncă din fărâmiturile care cad dela masa stăpânilor lor. Atunci răspunzând Iisus i-a zis ei: o, femeie, mare îți este credința ta; facă-ți-se cum voiești. Și în ceasul acela s'a tămăduit fiica ei ¹... Impără-

1. *Evanghelia dela Matei*, XV, 22 și urm.

ția lui Dumnezeu, — adică buna stare, superioară, — va fi dată aceluia neam care va face roadele ei ¹.

„Mai marii preoților și fariseii au adunat sinedriul și au zis : Ce ne facem ? căci omul acesta face multe minuni. Dacă îl lăsăm așa, vor crede toți în el, și vor veni Romanii și ne vor lua și țara și neamul. Iar unul dintre aceștia, Caiafa, care în anul acela era mare preot, le-a zis : Voi nu știți nimic. Nu vă gândiți că este de folos să moară un om pentru popor decât să piară tot neamul. Aceasta n'a zis-o dela el ci, fiindcă era mare preot în acel an, a prorocit că Iisus era să moară pentru națiune, și nu numai pentru acea națiune ci și pentru ca să adune în unul pe fiii lui Dumnezeu cei risipiți ².

„Dumnezeu a îngăduit ca toate neamurile să meargă pe căile lor, deși nu s'a lăsat fără mărturie făcătorul de bine ³... Cuvântul lui Dumnezeu trebuia vestit mai întâi vouă, Israelitilor ; dar fiindcă voi nu-l primiți, și singuri vă judecați nevrednici de viața veșnică, iată că ne întorcem spre neamuri. Căci așa ne-a poruncit Domnul : Te-am pus să fii lumina neamurilor, ca să duci mântuirea până la marginea pământului ⁴.

„Dumnezeu a făcut din unul tot neamul oamenilor ca să locuiască pe toată suprafața pământului, determinând anumite timpuri și hotare locuinței lor, să-l caute pe Dumnezeu și, dibuind, să-l găsească, deși nu este departe de noi. Căci în El viețuim, și ne mișcăm, și suntem ⁵... Mie nu mi-e rușine de Evanghelia lui Hristos ; fiindcă ea este puterea lui Dumnezeu, întâi a Iudeului, apoi a Grecului ⁶. Toți care ați fost botezați în Hristos, v'ați îmbrăcat cu Hristos. Nu mai există nici Iudeu nici Grec, fiindcă

1. Ibid., XXI, 43.

2. Evanghelia dela Ioan, XI, 47 și urm.

3. Faptele Apostolilor XIV, 16—17.

4. Ibid., XIII, 46—47.

5. Ibid., XVII, 26.

6. Apostolul Pavel, Epistola către Roman, I, 16.

sunteți una în Hristos Iisus¹... Dumnezeu este numai Dumnezeul Iudeilor? Nu și al Neamurilor? Da, și al Neamurilor².

După cum se poate vedea, dacă examinăm cu atenție, citatele texte cuprind doctrina pe care o susținem. Aceia care admit naționalismul exclusivist sau umanitarismul exagerat, cosmopolitismul, antinaționalismul, citează numai unele cuvinte din Evanghelie, lăsând la o parte altele. Ci să știm că textele se completează între ele. Dacă zicem numai că Iisus n'a fost trimes decât la oile pierdute ale casei lui Israel; sau numai că învățătura lui Hristos se adresează mai întâi Iudeului și apoi Grecului; sau dacă, dimpotrivă, ne referim exclusiv la expresiunea că nu mai există nici Iudeu nici Grec, — atunci cădem fie în naționalismul exagerat, fie în cosmopolitism, în umanitarismul antinaționalist³. Dar dacă urmărim cu grijă înlănțuirea gândirii prin diferitele cuvinte care o rostesc, atunci avem adevărul întreg. Nu putem să intrăm aici în amănunte. Pentru noi, care am studiat cu grija dusă până la pietate, Sf. Scriptură în raport cu filosofia, arta, știința, cu celelalte învățături, acesta este adevărul. Creștinismul exprimă atât naționalismul cât și umanitarismul în formă sfântă: naționalism umanitarist sau umanitarism naționalist.

Și dacă, dela temeiurile religiei creștine privitoare la legitimitatea naționalismului, trecem la celelalte argumente, științifice, le înțelegem mai bine. Cea mai strălucitoare treaptă, de cultură, de civilizație, aparține aceluia neam care, prin munca sa, prin studiile sale, aduce roadele convenite după învățătura eternă a lui Iisus Hristos, fie că există înainte sau după întruparea Lui pe pământ, după cum am explicat. Socrate la Greci adoră patria. Cicerone la Romani a fost numit Părintele Patriei: **Pater**

1. Epistola către Galateni, III, 27—28.

2. Epistola către Romani, III, 29.

Patriae. Nu contestăm că stoicul Epictet, sclav liberat, înclină spre cosmopolitism, dar nu este mai puțin exact că stoicul Marcu Aureliu, împăratul Romanilor, vedea în respectul de patrie o lege sacră, ca Socrate sau Cicerone. Descartes în Franța semnaleză că o națiune se afirmă cu atât mai civilizată că are oameni care filosofeză mai bine, adică raționaliști care se înalță la credință. Dacă am continua cercetările în această privință, am vedea cum alți gânditori din alte țări, creștini, ca Locke în Anglia, Vico în Italia, Fichte în Germania, fac apologia iubirii de neam, fiecare după sistemul său.

31. Și observăm același fenomen și la Români, deși ei sunt încă abia la începutul lor de înălțare culturală, spirituală, de civilizație. Ei au o tradiție în acest sens. Pentru lămurirea ideilor pe care le expunem aici, credem necesar să reamintim un fragment caracteristic din această tradiție, pe care l-am amintit adesea, ca exemplu, în conferințe sau predici, și cu deosebire în lucrarea noastră despre **Filosofia Românească**. Este un exemplu impresionant, dar căruia nu i s'a dat încă suficientă atenție, și pe care noi căutăm să-l evidențiem, ca fiind un moment, un îndreptar, de o rară valoare, în mersul neamului românesc pe calea propășirii. El poate să fie dat ca pildă atât neamului românesc însuși cât și omenirii în studiile privitoare la problema naționalismului.

În anii 1827—1829 Eufrosin Poteca, fostul profesor de filosofie dela școala lui Gheorghe Lazăr, Colegiul Sf. Sava, din București, inspirându-se din tradiția creștină a marilor gânditori ai omenirii, ca Bossuet, dar și din tradiția creștină a neamului său, român, ca aceea a cronicarilor, se rostește astfel: „Zicerea filosofie este din două ziceri grecești compusă, din **filos**, iubitor, și din **sofia**, înțelepciune. Filosofia este iubirea de înțelepciune, adică cercetarea și cu-

noașterea adevărului și a dreptății lucrurilor, din care se dobândesc binele și fericirea oamenilor... Filosofia prin cuvânt întărește ceea ce religia prin credință propovăduiește“. Și dorința lui Eufrosin Poteca de a vedea răspândindu-se printre toți Românii filosofia, se animă de spiritul creștin, de sublima morală. El voiește ca, prin filosofie, întreg neamul românesc să fie pildă de omenie, de noblețe, de sfințenie creștină printre celelalte neamuri. Manifestarea sa constituie una dintre cele mai prețioase mărturii cu privire la măreția fondului sufletesc al Românilor. Pentru atingerea sublimului scop, el se roagă, el îl imploră pe Dumnezeu, în cuvinte care, dacă sunt pătrunse, cuprind perspectivele de viitor ale uneia dintre cele mai înalte filosofii, ale aceleia pe care noi am numit-o filosofie creștină. El se află încă în faza de presimțiri a acestei filosofii, ca și predecesorii săi. Dar exprimă geniul care a presimțit-o în accente deosebit de impresionante. Și noi, plecând atât dela el cât și dela înaintașii și urmașii săi, și ajutați și de studii mai întinse asupra diferitelor doctrine din cursul gândirii umane, căutăm s'o precizăm, s'o desvoltăm, s'o propovăduim, stăruind asupra marelui sale însemnătăți.

Noi simțim pioasa datorie să ducem mai departe tradiționala filosofie creștină, ortodoxă, a neamului românesc integrată în filosofia creștină a omenirii. „Dă-ne nouă, Doamne, zice Eufrosin Poteca, să ne învrednicim de o educație înțeleaptă, încât și noi Românii, scăpând odată din ocara neștiinței, să slăvim și noi, printre celelalte neamuri luminate, prea slăvitul și de mare cuviință numele Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Duh... Dă-ne nouă, Doamne, ca toți Românii să arătăm în fapte cât de fericite sunt neamurile care, îndeletnicindu-se la științe și la filosofie, viețuesc după vrednicia cuvântului drept. Așa ne rugăm ție, Doamne, ca noroadele dimprejurul nostru, văzând învățăturile și faptele bune ale noastre, să slă-

vească prea sfințitul și de mare cuviință Numele Tău". Această concepție este ceea ce noi numim filosofie creștină, care se găsește sub diferite nume în tradiția neamului românesc, și pe care noi ne-am propus s'o ducem mai departe în dezvoltarea ei spre desăvârșire.

În același timp, cu Eufrosin Poteca, un alt Român, Heliade Rădulescu, un enciclopedic, nu filosof specialist, se simte animat de același nobil spirit și face aceeași fierbinte, pioasă, rugăciune. Treacă, se roagă el, trecă „Sfânta filosofie și științele, dela marginile pământului până la celelalte, întinză-se și înmulțească-se și în nenorocita noastră Patrie; fie bine primite, ca să rămâie și să veșniceze între noi. Dea Domnul ca să sporească râvna culturii între Români, și să înceteze toate împotrivirile. Dreptatea însoțească toate săvârșirile Românilor, ca să fie ei toți frați. Coboară-se fericirea cerului peste mult suferitoarea noastră Patrie". Întâlnim aceleași vibratoare gânduri la Românii aleși ai timpului, ca Simion Bărnuțiu.

Și aleasa cugetare a lui Eufrosin Poteca, a lui Heliade Rădulescu, a tradiției românești, devine un imn la unul din urmașii lor, la istoricul Nicolae Bălcescu. Acesta este călăuzit, în studiile sale, de filosofia tradițională a omenirii, a unui Bossuet, Vico sau Cantu, — dar, în chip tot mai conștient, și de filosofia tradițională creștină pe care o găsim la Români, la cronicari, în școala lui Gheorghe Lazăr, la Eufrosin Poteca, Heliade Rădulescu. „Orice nație, zice Bălcescu, are o misie a îndeplini în omenire, adică a concurge, după natura și geniul său propriu, la triumful științei asupra naturii, la perfecționarea înțelegerii și a simțământului omenesc potrivit legii divine și eterne, care guvernă ursitele omenirii și ale lumii.

„Dar dacă fiecare nație are o misie evanghelică de împlinit pe pământ, să cercetăm și să întrebăm și pe această nație română, atât de doritoare astăzi de viață, ce a făcut pentru realizarea legii lui Dumnezeu... Misia Români-

lor, așezați la porțile lumii civilizate, este lupta pentru a stăvili barbaria. Tu ești straja lumii, o, Patria mea, jertfește-te. Misie sfântă și glorioasă, dată Românilor de Providență, pentru binele omenirii, și pe care ei niciodată n'au trădat-o. De câte ori o primejdie mare a amenințat Europa și civilizația lumii, România, sentinelă gata de jertfă, a fost la postul său, la datoria sa...“.

Și Nicolae Bălcescu, deși ros de boală, istovit, totuși se luptă cu moartea, ca să mai rămână câțva timp în viață pe acest pământ, nu pentru el ci pentru a termina **Istoria Românilor sub Mihai Viteazul**; a putea să lase cât mai întemeiată urmașilor conștiința despre idealul unirii tuturor Românilor întru eterna izbândă a omenirii pe calea Domnului. Este această silință a Bălcescului atâta de grăitoare că mișcă, sguđue, profund, induioșează. Și scrie Bălcescu, muribund, dar cu suprema putere pe care i-o dă idealul, pe care i-o dau credința, flacăra, dogoarea iubirii de neam, pentru unirea tuturor Românilor, pentru înobilarea omenirii. „Minutele în care scriu sunt pline de amar și întristare. Pe când Europa întregă se pregătea a saluta triumful libertății... sufletele generoase, sdrobite și rănite de moarte, văd apuind ziua mântuirii. Insumi eu, cu o inimă sfâșiată de durere, mă lupt cu o boală nemioloasă și neîmblânzită, caut a câștiga timp asupra-i și a o întrece în iuțeală, ca să pot lăsa fraților mei aceste pagini din viața părinților noștri, și cad sleit de puteri, mistuit prin silințele ce fac. Cu toate aceste temeieri de descărăjare, sufletu-mi te slăvește încă, înzeită libertate, și deși oamenii sângiuirilor au învelit cu maramă neagră dulce fața ta, crede că va veni ziua fericită, ziua izbândirii, când omenirea întregă se va scula spre a sfâșia acest vâl, și dușmani țai se vor împietri la vederea soarelui de lumină; atunci nu va mai fi nație roabă... și cel din urmă al meu cuvânt va fi încă un imn ție, țara mea mult dragă“.

Un admirator al Bălcescului a fost B. P. Hasdeu. Titu

Maiorescu determină un nou curent, oarecum deosebit. Ne-am ocupat de ei în **Filosofia Românească**.

Așa cugetă Eufrosin Poteca, Heliade Rădulescu, Simion Bărnuțiu, Nicolae Bălcescu, precum și mulți oameni mari ai României, ai altor națiuni, ai omenirii, printre care unii amintiți în cursul lucrării de față. Acest adevăr a devenit o tradiție la Români, mai ales în biserică, la preoții români, la profesori în școală, și la ofițeri în armată. Predicile, cuvântările înalților prelați sunt un nobil naționalism creștin. Și acelaș gând rostește preotul și învățătorul din cel mai umil sat. Aceasta este educația care trebuie dată copiilor pentru a forma din ei oameni superiori. Ea a fost susținută cu ardoare de pedagogii români, care își au, fiecare, nuanțele lor și care trebuie să fie cercetați mai de aproape într'un studiu special. Dar avem nevoie să explicăm tot mai mult nobleța care o caracterizează, care trebuie s'o caracterizeze, prin sistemul filosofic din care face parte, în care ea se integrează. Asupra acestei necesități stăruim cu deosebire ca filosofi naționaliști creștini, propovăduind filosofia creștină.

Ceea ce noi am voit, ceea ce voim, în cursurile noastre de pe catedra dela Universitate, prin predicile ținute în biserică, dela ușa altarului sau din amvon, prin conferințe, sau cuvântări adresate poporului în adunări publice, — prin scrierile noastre, — a fost, este, între altele, ca naționalismul creștin, rostit așa de frumos în tradiția Românilor, să-l dăm în chip tot mai conștient, ca deviză neamului nostru și omenirii, — omenirii și neamului nostru. Marea concepție, după care oamenii trebuie să se conducă în viață, cuprinde naționalismul în ideea de drum prin umanitarism către divin. Umanitarismul superior se numește naționalist, după cum, și invers, naționalismul superior se cheamă umanitarist. Orice om are datoria să-și trăiască viața înfăptuind binele. Dar el trebuie să înfăptuiască acest bine prin națiunea căreia el aparține. Pro-

pășirea omenirii se face prin contribuția pe care o aduce ceea ce alcătuiește caracteristica fiecărei națiuni, spiritul, geniul, propriu, al acesteia. De aceea un popor să-și aibă cât mai deplină caracteristica lui. Să aducă întreaga sa contribuție. Și, pentru că să aibă acest spirit, să și-l precizeze, un popor trebuie să fie cât mai una în țara lui, în ființa sa. El este tot mai mult astfel când se împărtășește dela o aleasă filosofie, care se găsește în atmosfera timpului și îi formează conștiința. Dar să fie o înaltă filosofie, apropiată de spiritul evangelic, sau inspirată din el, căci altfel ea ne poate duce la nebănuite dezastre.

Așa ne explicăm de ce o națiune, și cu ea omenirea, se avântă pe culmile spiritualității atunci când ea are o tot mai dezvoltată conștiință națională, demnitatea națională, în conformitate cu o tot mai distinsă filosofie. Sunt clasice în această privință exemplele : secolul al V-lea a. Chr., zis al lui Pericle, care culminează, în Grecia, cu filosofia lui Socrate ; secolul numit al lui August, la Romani, din timpul cuprins între a doua jumătate a sec. I a. Chr. și începutul sec. I d. Chr., și care se simte înrăurit de personalitatea antemergătoare a lui Cicerone; acum spune Horațiu cuvintele : **Dulce et decorum est pro patria mori**, ce dulce și frumos este să murim pentru patrie, apoi sec. al XVII-lea d. Chr., zis al lui Ludovic al XIV-lea, în Franța, străbătut de spiritul filosofiei cartesiene. Putem să cităm încă multe alte exemple : naționalismul lui Petrarca în Italia, al lui Locke în Anglia, al lui Fichte în Germania. În unele cazuri naționalismul constituie sămânța germinativă a unei strălucite culturi, în altele el este fructul acesteia. Și sunt și intermediare. În orice caz există o strânsă legătură între afirmarea naționalismului superior și dezvoltarea culturii umane.

32. Și dacă cercetăm cu luare aminte, dealungul veacurilor, lămuriți de creștinism, atât înainte, cât și după apa-

riția istorică a acestuia, constatăm acest adevăr. O filosofie, și deci rolul ei în viața popoarelor, a omenirii, apare mare în măsura în care ea consistă într'o explicație a universului apropiată de învățătura creștină, chiar fără știrea autorului, cu atât mai mult când este cu știrea lui. Căci există o rațiune divină, eternă, perfectă, din care se împărtășește orice rațiune umană, temporară, imperfectă, una mai puțin alta mai mult, fiecare după merit, după preștiința divină, după destinul său, după silința libertății sale. Socrate sau Cicerone, deși nu cunosc istoricește Evanghelia, strălucesc prin ceea ce se găsește evanghelic în filosofia lor. Descartes, care cunoaște istoricește Evanghelia, ajunge pe culmea gândirii sale atunci când, în ultimă analiză, raționalismul său atinge credința creștină. Să ne reamintim cuvintele lui. O națiune, zice el, este cu atât mai civilizată că oamenii săi filosofează mai bine; și cel mai mare bine care poate să fie într'un Stat este acela de a avea adevărați filosofi. Prin aceasta el înțelege raționalismul care ne înalță la credință, la adevărul creștin, la Dumnezeu perfect. Și sunt mulți care cugetă ca Descartes. Incât noi, oamenii, ne împlinim datoria, realizăm binele, și suntem fericiți, atunci când ne dăm tot ce avem mai bun propășirii neamului nostru, întru propășirea omenirii, în conformitate cu o tot mai legitimă filosofie, creștină.

Așa fiind, urmează că filosofia, în forma ei superioară, are o mare însemnătate în dezvoltarea națională. Rolul ei, animată de spiritul creștin, este acela de a propovădui un naționalism armonic, nu sălbatic, și totuși cu atât mai hotărât. Nobleța constituie izvor de bravură, brutalitatea sfârșește prin lașitate deși a început prin a părea biruitoare. Nu trebuie să fim naționaliști barbari, dar nici umanitariști bolnăvicioși. Să nu pornim la cucerirea drepturilor altora, însă nici să lăsăm a ni se răpi drepturile noastre de către alții. Nu există naționalism

fără umanitarism, și nici umanitarism fără naționalism, în adevăratul înțeles al acestor cuvinte. Drumul către umanitarism trece prin naționalism, ca să ne înălțăm la Dumnezeu, unde întâlnim prietenia, familia, națiunea, rasa, omienirea, idealizate, sfințite. În acest sens afirmăm că drumul nostru în viață este prin Patrie la Dumnezeu.

Trebue deci să apărăm, cu orice jertfă, ceea ce aparține neamului nostru, pentru a-l desăvârși, ca să aducem contribuția noastră cât mai întreagă spirituală, specifică, la îndumnezeirea omenirii, la realizarea perfecțiunii. Deviza tuturor să fie emulație, nu luptă de distrugere, între popoare, și totuși emulație de înnobilitare. Fiecare națiune să se silească, să aducă partea sa, personalitatea sa, la înaintarea culturii, a civilizației, umane. Putem să spunem că naționalismul, umanitarismul, în cea mai prețioasă formă, sunt religia creștină, sau că religia creștină este naționalismul, umanitarismul în cel mai înalt grad. Așa naționalismul va să zică umanitarismul însuși, sau invers, fără ca unul sau altul să-și piardă ființa. De aceea noi îi dăm naționalismului nostru numele de Cultul Patriei: Naționalismul nobil, dus până la religiozitate; iubirea de patrie cultivată ca să ajungă la sublima treaptă, până la un cult, până la dragostea sfântă, evanghelică.

Dar în micimea în care trăim acum aici pe pământ, cei mai mulți dintre noi ne amintim de Evanghelie numai în ceasurile grele. Am spus adesea acest adevăr. Înainte de războiul din timpul când apare această carte, erau unii care, în numele unei pretinse științe, luau în deriziune rugăciunea recomandată de filosofia creștină ca metodă de înălțare a tuturor metodelor. Cu toate acestea, s'a văzut că în timpul războiului oficialitatea Statelor beligerante, cu înșiși conducătorii lor în frunte, au organizat procesiuni religioase, decretând rugăciunea obligatorie pentru toți cetățenii. Realitatea venea să desmintă pe

acea care se pronunțaseră cu atâta ușurință în numele unei preținse științe.

Cât bine s'ar aduce omenirii dacă naționalismul ar fi admis de toți în spiritul evangelic pe care îl expunem. N'ar mai fi cruzimea războaielor; națiunile, departe de a pieri, ar fi în emulație frățească eternă de înnobilare. Nu trebuie să confundăm naționalismul cu războiul. Acesta apare justificat numai în legitimă apărare, ca și în raporturile dintre indivizi. Naționalismul înseamnă doctrina veșnică în sistemul pe care am căutat să-l stabilim. Dumnezeu nici pe Evreii care au păcătuțit nu-i alungă până ce mai întâi nu-i îndeamnă prin Hristos la sfințenie. Această idee o exprimă cuvintele citate din Evangelie : Ierusalime, Ierusalime, care omori pe proroci și care ucizi cu pietre pe cei trimiși la tine! De câte ori am vrut să strâng pe copiii tăi cum liși strânge cloșca puii sub aripi, și n'ați vrut! Iată că vi se lasă casa pustie. Căci vă spun că de acum încolo nu mă veți mai vedea până când veți zice: „Binecuvântat este Cel ce vine în Numele Domnului!“. Această idee au înțeles-o unii mai puțin alții mai mult, marii cugetători ai omenirii și ai poporului român. Însă iată ceea ce toți trebuie să știm și să facem din ce în ce în viitor. Unul din scopurile noastre consistă în răspândirea acestei filosofii creștine.

33. Dar, pentru a ne convinge mai deplin de importanța creștinismului în explicarea lumii, să examinăm încă unele chestiuni. Să considerăm istoria filosofiei pe care am expus-o. Nu redăm aici, firește, în totul acest istoric. Aceasta ar reveni să reproducem capitolul I al prezentei lucrări. Ci numai să ne referim la acest capitol, reîmprospătându-ne cele semnalate în el. Și să cercetăm cel puțin numai unele din problemele ce ne fac să ne punem diferitele sisteme, privite și prin prisma filosofiei noastre creștine. Vom vedea câtă lumină ne

aduce cunoștința religiei creștine în deslegarea lor. Apoi putem în același spirit să studiem oricare din celelalte probleme.

Dacă privim chestiunea din punctul de vedere al doctrinei noastre, care admite atât diversitatea ionianului Heraclit cât și unitatea eleaților Parmenide și Zenon, înțelegem că filosofia se definește și în toate felurile ca la sofiști, și într'unul ca la Socrate. Apoi ne dăm mai bine seama că teoria lui Platon exprimă, anticipează, în mare parte, ceea ce va fi mai târziu creștinismul susținut de noi. Totuși, sunt deosebiri. Platonismul a avut, prin superioritatea lui, o înrăurire extraordinară asupra dezvoltării ulterioare a filosofiei, dar nu este încă religia creștină, doctrina credinței în Dumnezeu absolut perfect.

Admitem cu Platon că Dumnezeu a făcut lumea prin cugetarea, prin ideile sale. Dar Dumnezeu așa cum îl concepe el nu se afirmă absolut perfect ca în cazul nostru. În filosofia lui există ceva în afară de Creator din care acesta a făcut lumea, există desordinea celor patru elemente, — stihii, — focul, pământul, apa și aerul, — un haos. În credința noastră Dumnezeu n'are nevoie decât de el însuși, de Rațiunea lui, de ideile lui, ca să creeze lumea. Pentru Platon ne înălțăm pe scara valorilor mergând dela diversitate la unitate. Pentru noi ne înălțăm pe scara valorilor dacă suntem tot mai deosebiți de alții și tot mai una cu ei, în colaborare, spre a realiza diversitatea perfectă în unitatea perfectă. Atât ionienii cât și eleații, sofiștii, Socrate, Platon, spun un adevăr, însă unii văd mai mult diversitatea, alții unitatea, fiecare după destinul său. Și trebuie să ne silim ca, prin colaborare, să vedem întreg adevărul. Dacă ar fi să facem un studiu critic special asupra lui Platon, am putea să comparăm punct cu punct asemănările și deosebirile între noi creștinii și el. Nu-

meroși cugetători, printre care și el, ne apar că umblă pe lângă adevăr, și unii îl ating cu mai puțină măiestrie alții cu mai multă, însă rătăcesc în jurul lui fiind lipsiți de lumina creștinismului.

Mergem mai departe. Să examinăm discutata chestiune între platonism și aristotelism. Platon are o anumită concepție despre lume, și nu absolut la fel cu aceea a altora, din cauză că el studiază lumea prin structura sa, prin cunoștințele din vremea lui, din mediul său, în împrejurările în care el trăiește, cu un cuvânt prin destinul său. Și Aristotel, a cărui înrâurire asupra dezvoltării ulterioare a filosofiei își dispută întâietatea cu aceea a lui Platon, are o altă concepție despre lume fiindcă altele sunt structura, cunoștințele, mediul, împrejurările, destinul său. Și unul se opune oarecum celuilalt, având amândoi înfățișeri deosebite despre lume. Inșă, dacă îi studiem și cu ajutorul cunoștinței creștinismului vedem că ei sunt unii dintre cei mai mari gânditori ai omenirii care se completează reciproc, în multe privințe, chiar fără știrea lor, în explicarea universului, deși, pentru a poseda adevărul întreg, avem nevoie și de alte sisteme, în colaborare.

Să analizăm teoriile lor cu privire la rațiune, la metoda care ne duce la idei. După cum am văzut, rațiunea omului pentru Platon este de origine divină și, prin urmare, ea trebuie, în căutarea ideilor divine, să fie cât mai deasupra simțurilor corpului, a experienței, printr'o putere cât mai supraempirică, supraumană. Pentru Aristotel rațiunea omului are o origine direct materială, și indirect dumnezeiască, și ea trebuie, deci, la aflarea adevărului, să străbată cât mai complet experiența, printr'o putere cât mai empirică, umană, urcând pe trepte din ce în ce mai puțin materie și mai mult formă.

Cu toate asemănările, există deosebiri între Platon și Aristotel. Acela ne apare preocupat de divinul rațiunii

umane, acesta de omenescul ei, față de prea înalta, perfectă, rațiune divină pură. Și, totuși, dacă îi examinăm și la lumina creștinismului, înțelegem că Platon vede o parte a adevărului, Aristotel alta, și amândoi lucrează la aflarea aceluiași adevăr, absolut, etern, și sunt completați de creștinism. Căci, în acest caz, se pune întrebarea: Nu există oare o putere care să fie cât mai supra-empirică, supraumană, așa cum o cere Platon, și care, în același timp, să fie cât mai empirică, mai omenească, așa cum o reclamă Aristotel, pentru a ne ridica la ideile lui Dumnezeu? Și în acest caz găsim răspunsul în întruparea Rațiunii divine, în învățătura lui Iisus.

Hristos este atât rațiunea divină deasupra lumii, și prin urmare, mai mult chiar decât o dorea Platon; precum și rațiunea din lume, care străbate experiența până la supliciu, până la suprema suferință, și deci, mai mult chiar decât pretindea Aristotel. Iisus Hristos este Rațiunea divină întrupată. Incât, conformându-ne creștinismului, filosofiei creștine, putem să spunem că Platon privește lumea din punctul său de vedere, și Aristotel din al său, și că unul se completează prin altul în explicarea universului, deși, pentru a avea adevărul deplin, trebuie să considerăm și alte doctrine. Dacă ne continuăm studiul pătrundem în cunoștința despre modul cum Platon concepe facerea lumii de către Dumnezeu; și despre chipul în care Aristotel are convingerea că lumea există coeternală cu Dumnezeu.

Platon, prin concepția sa, admite că Dumnezeu, în fața desordinei, neraționale, pe care o constată, ca un haos, la cele patru elemente, focul, pământul, apa și aerul, s'a gândit, fiind bun, neinvidos, să facă ordine, să introducă rațiune în nerațional, și să construiască astfel universul potrivit ideilor gândirii sale. Incât ne-a orânduit după ideile lui în scopul ca noi să ne înălțăm la aceste idei, ca la niște modele. Inșă Aristotel, prin concepția sa, diferită

oarecum de aceea a lui Platon, observă că lumea este coeternală cu Dumnezeu, că nu poate să fie vorba de un început al universului direct din partea lui Dumnezeu. Lucrurile s'au petrecut, se petrec, în chipul următor. Există din veșnicie atât materia, informă, sau virtualitatea, posibilitatea, cât și forma pură, actul, sau Dumnezeu. Și din veșnicie materia, în fața strălucirii formei, sub vraja acesteia, s'a pus ea însăși în mișcare să realizeze forma. Această mișcare alcătuiește lumea.

Unde este adevărul ; are lumea un început, sau există coeternală cu Dumnezeu ? Trebuie să-l completăm pe Platon prin Aristotel, și invers, și pe amândoi prin alți gânditori, și prin creștinism. Acela pleacă dela o anumită idee despre perfecțiunea lui Dumnezeu și despre imperfecțiunea lumii, acesta dela o altă anumită idee. Acela vede o parte de adevăr, acesta alta, și niciunul nu pleacă dela Dumnezeu absolut perfect, pentru a exprima adevărul întreg. Dacă ar fi avut credința noastră, și-ar fi dat amândoi seama că nimic nu poate să existe fără Dumnezeu, nici desordinea pe care o admite Platon, nici materia pe care o constată Aristotel. Și El a creat lumea, dar din veșnicie, și numai prin Cuvântul sau gândirea lui, nu din altceva, căci altfel n'ar mai fi fost perfect. Încât lumea are un început, fiind creată, și există și coeternală cu Dumnezeu, fiind creată din eternitate.

Cu alte cuvinte, Dumnezeu este coeternal cu timpul, cu universul, pe care el le-a creat din veșnicie, căci fiind perfect el n'a lăsat să treacă nici o clipă fără a crea lumea. Dumnezeu se afirmă odată cu universul, precum și acesta odată cu Dumnezeu. După cum nu există lume fără Dumnezeu, nu există nici Dumnezeu fără lume. Însă, dacă admitem ca adevărat că, în timp, empiric, istoricește, lumea este coeternală cu Dumnezeu, nu apare mai puțin just, că, logicește, rațional, Dumnezeu se afirmă anterior ei de oarece el cuprinde cauza universului, lumea a fost făcută de el.

Apoi pentru Platon omul se ridică treptat, cu probabilitate, la cunoașterea lui Dumnezeu, pe când pentru Aristotel omul poate să-l cunoască oarecum mai complet și dintrodată, însă numai în scurte și rare momente. Care din amândoi exprimă exact realitatea? Noi spunem că puterea noastră de a cunoaște este după destinul fiecăruia. Acesta se înalță mai puțin sau mai mult, într'un fel, acela în alt fel. Și, totuși, atât Platon cât și Aristotel, sunt unii dintre cei mai prețioși factori dela temelia pe care clădesc filosofia gânditorii veacurilor viitoare.

34. Aceeași lămurire o avem și asupra oricăror altor probleme pe care ni le punem, fie referitoare la Platon sau Aristotel, fie la alți cugetători, dacă le cercetăm și cu ajutorul unei cunoștințe mai depline a religiei creștine. Am vorbit despre Logica întemeiată de discipulii lui Aristotel. Se știe lupta între sceptici și dogmatici. Dar în doctrina pe care noi o profesăm se explică ambele teze. Unii sceptici examinează partea de imperfecțiune a omului, care nu poate să formuleze un adevăr static. Unii dogmatici sunt preocupați de partea perfectă, divină, din om, de principiul necontradicției prin care se ajunge la adevărul etern. Scepticii văd mai ales diversitatea, dogmaticii unitatea, din univers. Și alții sunt partizanii unei teze intermediare numită probabilism. Fiecare își făurește cunoștința după structura lui, după destinul său. Dar noi știm că în lume sunt numeroase înfățișări, imperfecțiune și perfecțiune, diversitate și unitate, cu ființe intermediare, și toate trebuie să-și continue drumul în înfăptuirea idealului. Scepticii au meritul de a fi văzut necesitatea studiului continuu, dar nu-l explică suficient. În același timp există diferite alte concepții antagoniste. Printre ele se citează epicurismul și stoicismul.

Creștinismul ne face să știm de ce sunt aceste di-

recții opuse, și încotro trebuie să mergem. În adevăr, apostolul Pavel, când este dus să expună învățătura creștină la Atena, în fața filosofilor epicurieni și stoicieni, nu-i nesocotește pur și simplu nici pe unii nici pe alții, cu toată deosebirea dintre ei, ci le vestește ceea ce ei n'au ajuns încă să cunoască : pe Dumnezeu ¹ perfect dela care vin toate ființele, cunoștințele, concepțiile, simțirile, voințele, toate faptele, și prin care se explică toate, la care trebuie să năzuiască toate. Apostolul Pavel continuă opera lui Hristos, așa cum și noi trebuie să facem : Fiți desăvârșiți precum și Tatăl vostru cel ceresc este desăvârșit. Să împlinim cuvântul lui Dumnezeu ². Continuând opera lui Hristos, noi înțelegem că unii epicurieni consideră lumea din punctul de vedere al materiei, fiindcă așa există soarta lor pe acest pământ; și că unii stoicieni, în conformitate cu destinul lor, definesc pe Dumnezeu ca spirit, dar care consistă tot într'o materie, deși mai subtilă; după cum alții privesc universul în multe alte moduri, fiecare după datul său dela gustul creației.

Dacă am examina de aproape stoicismul am găsi multe apropieri de creștinism. Dar, neavând însăși credința creștină în Dumnezeu, perfect, stoicienii, cu tot sublimul doctrinei lor, admit în cea mai grea clipă sinuciderea pe care creștinii o alungă prin puterea credinței, a răbdării, a rugăciunii. Noi zicem că în cea mai grea clipă a vieții Dumnezeu se află cu noi, prin străduințele noastre, prin rugăciunea noastră, cu grația lui. Și dacă suntem așa, atunci chiar când ne dăm sufletul de pe acest pământ, suntem mântuiți, ne ducem în slava Domnului. Vieța nu este a noastră ca să dispunem de ea cum voim, ci ea ne-a fost dăruită de Dumnezeu ca s'o trăim după învățătura lui. Și noi, potrivit destinului nostru, vedem

1. Faptele Apostolilor, XVII, 15 și urm.

2. Evanghelia dela Matei, V, 48. Apostolul Pavel, Epistola către Coloseni, I, 25.

lumea în numeroase chipuri, atât platonician sau aristotelician, cât și sceptic, dogmatic, probabilist, epicurian, materialist, stoician, spiritualist, realist, idealist, creștin. Și căutăm să explicăm cauza și scopul diversității. Toate ființele se cuvine să fie spirite în sensul creștinesc. Toate sunt perfecte în Dumnezeu unul; toate trebuie să lucreze a fi perfecte în Dumnezeu unul.

35. Așa este cu orice problemă pe care ne-o punem. Am văzut cum interpretează Sf. Justin și Tertulian raporturile între filosofie și creștinism. Acum ne explicăm mai bine atitudinile lor diferite. Pentru Sf. Justin creștinii admit filosofia, căci el o consideră pe cea raționalistă, teistă; Tertulian o respinge, fiindcă el are în vedere pe aceea care, chiar în forma sa cea mai înaltă, ca la Socrate, atribuie un rol călăuzitor demonului. Apoi sunt încă numeroase teze.

Pentru unii avem nevoie să plecăm dela rațiune, pentru alții dela credință, ca să ajungem la identificarea rațiunii cu credința, a filosofiei cu religia. Se declară că rațiunea se subordonă credinței, că filosofia trebuie să fie o slujitoare a teologiei. Și se afirmă că rațiunea, filosofia sunt judecătorul a tot ce există, deci și al credinței, teologiei, religiei. Se caută concilieri. Este cunoscut punctul nostru de vedere creștin, acela al colaborării explicate, nu al exclusivismului, nu al subordonării sau al concilierii arbitrare. Filosofia, teologia, ca toate ființele există, coexistă din veșnicie, ca să lucreze împreună, nu să se subordone una alteia, în cunoașterea, explicarea, împlinirea legilor dumnezeiești. Ele sunt deosebite și una, în acest scop. Unii, dintre aceia care încearcă să ne demonstreze că nu există filosofie creștină, pleacă dela o anumită definiție a filosofiei pentru a privi raportul acesteia cu Evanghelia. Alții, dintre aceia care susțin realitatea filosofiei creștine, judecă din partea unei anu-

mite interpretăm a Noului Testament, legătura acestuia cu filosofia. Și fiecare aduce partea sa la înțelegerea universului.

Ci noi considerăm lumea și dintr'o perspectivă și dintr'alte. Pentru noi, termenii sunt corelativi, se interpătrund. Să nu ne obiecteze filosofii că pledăm cauza teologilor; să nu ne învinovățească teologii că susținem e-rezii filosofice, idei în neconformitate cu strictele dogme ale sinoadelor. Căci chemarea noastră, pe care o simțim puternică în noi, este să aducem și contribuția noastră sinceră, pe orice cale, la luminarea, întărirea, propovăduirea credinței că învățătura lui Iisus Hristos exprimă învățătura lui Dumnezeu. Și voim să facem aceasta spre folosul atât al teologilor cât și al filosofilor, și al oricărui om. Filosofia creștină se definește în numeroase forme: dela cea mai puțin conformă creștinismului până la aceea care face una cu Evanghelia. Mulți dintre aceia pe care i-am examinat pleacă dela o diversitate a termenilor ca, de ex., între rațiune și credință, între filosofie și religie, pentru ca să conchidă la identificarea lor, prin progres, în viitor. Pentru noi, după cum am arătat, toate ființele sunt distincte și toate sunt una la început în Dumnezeu unul perfect, — și toate trebuie să continue a fi mai distincte și mai una, în drumul lor, la sfârșit în Dumnezeu, unul, perfect; dar, prin libertatea lor, prin destinul lor, unele sunt într'un fel, altele în alt fel în mersul dela cauză la scop.

Noi, călăuziți de spiritul creștinismului așa cum l-am studiat, cum l-am adâncit, plecăm dela corelația, dela întrepătrunderea termenilor, anume atât dela rațiune cât și dela experiență, dela credință, dela știință, artă, filosofie, teologie, morală, religie, în menționatul scop. Ceea ce spunem despre filosofie se aplică și teologiei, ca și artei sau științei. Nu susținem ca filosofia să se sub-juge teologiei, dar nici teologia filosofiei; după cum nu

afirmăm superioritatea rațiunii față de credință, sau invers, cum se face adesea; ci propovăduim colaborarea creștină a tuturor în sensul pe care căutăm să-l deslușim. Toate există, coexistă, din eternitate, în scopul de a înfăptui neîncetat desăvârșirea, ajutându-se împreună. Așa este destinul nostru, această contribuție ne-a fost dată de Providență s'o aducem la explicarea lumii. Avem conștiința, simțim inspirația, vocația, acestui destin, — lucrăm din toate puterile pentru împlinirea lui. Suntem rațiune, și vibrează în noi credința. Aceasta constituie caracteristica misionarului, apostolului, cum s'a observat de către aceia care au studiat chestiunea, printre care, la Români, I. P. S. L. Mitropoliiții Nicolae Bălan, Nifon Criveanu, profesorul V. G. Ispir.

36. Părinții bisericii, filosofii, despre care am vorbit, au venit fiecare cu prețioase lumini pentru a ne lămurii rostul nostru. Dar trebuie să le continuăm opera, întru desăvârșire. Sf. Justin aduce o netăgăduită contribuție la explicarea universului, prin teoria sa privitoare la rațiune: Rațiunea perfectă este eternă, există în afară de timp, și în toate timpurile, ea se numește Rațiunea divină, Iisus Hristos, dela care trebuie să se împărtășească orice rațiune omenească, atât înainte cât și după întruparea lui Hristos pe pământ, pentru a cunoaște lumea. Dar noi trebuie să ducem mai departe decât Sf. Justin consecințele care decurg din acest adevăr. Să deslușim mai mult legăturile între rațiune și credință, între filosofie și religie, în sensul doctrinei noastre, pe care am expus-o. Să știm că Dumnezeu, fiind absolut perfect, n'are nevoie de nimic, de materia admisă de Sf. Justin, pentru a crea lumea. Să dăm Sfintei Treimi interpretarea potrivită Evangheliei, după cum am arătat în ceea ce precede.

Apoi Sf. Clement are meritul de a fi stăruit asupra

însemnătății eclecticismului sau a alegerii părților bune din diferitele sisteme; și de a fi căutat să precizeze raporturile între credință și rațiune, între filosofie și religie. Însă el rămâne la eclecticism fără a-l explica mai lămurit, în spiritul creștin, pentru a-l depăși prin această explicație, pentru a susține doctrina armoniei, a colaborării între ceea ce există bun în fiecare sistem. Noi, conformându-ne doctrinei noastre creștine, explicaționismului, nu rămânem la eclecticism, nu excludem din principiu ca inferioare celelalte metode, — experiența sau rațiunea, — pentru a năzui să ajungem numai la identitatea, nu și la deosebiri, între rațiune și credință, între filosofie și religie. Spunem că se cuvine colaborarea tuturor, dela început până la sfârșit, în realizarea neconținută a perfecțiunii atât a diversității cât și a unității. Și în acest caz nu găsim întemeiată obiecțiunea că ne-am contrazice. În acest caz ne explicăm că unii sunt sceptici, alții mistici, unii caută să concilieze scepticismul cu misticismul într'un fel, alții în alt fel. Nu poate să fie vorba de o simplă conciliere pentru că n'am avea altă ieșire, ci de a ne lumina de ce este așa, și a da o explicație cât mai mulțumitoare.

Suntem de părerea lui Tertulian că religia creștină osândește filosofia, însă numai dacă socotim filosofia îndărătnic diabolică pe care o are el în vedere, și nu aceea la care se referă Sf. Justin sau Sf. Clement. În această din urmă împrejurare Evanghelia acceptă filosofia nu se ridică împotriva ei. — Origen, pentru a ne desluși cum trebuie să înțelegem identitatea între filosofie și religie, admisă de Sf. Clement la capătul lor final își dă seama că avem nevoie să cercetăm și începutul, în care Dumnezeu, în virtutea perfecțiunii sale, a creat ființe egale într'un acord. Și ne este pretioasă contribuția lui. Totuși, trebuie să lămurim, să adăogăm că, în virtutea însăși a perfecțiunii divine, aceste ființe, deși egale, sunt în

același timp deosebite unele de altele, că ele au ca ideal să fie în acord, să conlucreze la realizarea perfecțiunii, a armoniei, a unității, prin aplicarea legii meritului după cum am arătat.

Și stăruim asupra consecințelor care decurg din credința în Dumnezeu atotperfect. La capăt se află nu numai unitate perfectă, identitate între rațiune și credință, între filosofie și religie, ci și diversitate perfectă. Admitem, da, ca Origen, preexistența lumii acesteia dar în ideea din sistemul creștin, pe care l-am expus, și nu într'un sens posibil de a fi interpretat ca o micșorare a perfecțiunii divine cauză a tot ce există. Lumea aceasta în care trăim acum pe pământ se înfățișează, pentru noi oamenii, ca urmarea alteia și urmată de alta, însă la Dumnezeu toate sunt în una, precum una este în toate, din veșnicie. Astfel, noi îl concepem pe Iisus Hristos nu mai ales intemporar, ca Origen, ci și temporar. Susținem optimismul, ca și el, dar și pesimismul, atât pe baza bunătății, a grației, cât și a dreptății, înțelepciunii Creatorului, și a libertății, răspunderii, meritului creaturilor. Dumnezeu voințește reîntoarcerea tuturor la El, — apocatastasis, — cum îi zice Origen, însă, precizăm, avem nevoie ca, după legea meritului, să ne dăm și noi silința, pe calea binelui, în acest scop.

37. Continuându-ne studiul, admitem cu fericitul Augustin existența Filosofiei Creștine, a sfintei filosofii cum o numește el, și că trebuie, în cunoașterea lumii, să plecăm dela credință. Însă noi dăm acestui cuvânt înțelesul larg, creștin, de credință în Dumnezeu perfect, care, după cum am arătat, consistă în orice punct de plecare, și nu numai într'unul cu excluderea celorlalte, ca subordonarea rațiunii la credință în cazul fericitului Augustin. Când spunem că plecăm dela credință, avem în vedere diferitele forme ale acesteia, și experiența și rațiunea,

în colaborare, fără a considera una inferioară sau superioară altele în semnificația care se dă de obicei acestor termeni.

Suntem recunoscători fericitului Augustin pentru faptul de a ne fi relevat caracterul neexcluzivist al religiei creștine, că Sfânta Scriptură poate să fie interpretată în multe feluri. Cu toate acestea, noi, înainte de a fi mers până la extrema limită în îndemnul de spiritualizare, în virtutea însăși a acestei caracteristici a creștinismului, nu îndepărtăm nimic, nici chiar materialismul, pe care îl exclude fericitul Augustin. Vedem între rațiune și credință, între filosofie și religie nu numai, ca el, identitatea din viitor, dela capătul final, la Dumnezeu scop, ci și identitatea din trecut, dela început, la Dumnezeu cauză, și în drum, precum și spețele dintre ele.

În ceea ce privește problema răului, are dreptate Augustin când îl definește pe acesta ca o lipsă a binelui, după cum va avea dreptate și Leibniz când îl va defini ca un mai puțin bine, și că el provine din libertatea creaturilor care n'au urmat învățătura Creatorului. Cu toate acestea nu putem să concepem că Dumnezeu perfect, cauza supremă a tot ce există, n'a dat el însuși, în ultimă analiză, ființă chiar răului însă întru bine, aplicând legile divine, aceea a meritului, a realizării perfecțiunii. La fel este, în alt sens, și cu problema libertății. Totul atârnă de grația divină, cum observă Augustin; libertatea, puterea noastră, sunt nimic față de puterea ei. Totuși, noi mai observăm că această grație exprimă perfecțiunea, și perfecțiunea consideră și legea meritului, propria străduință a libertății creaturilor, după cazuri, cum am explicat când am vorbit despre problema raportului între libertate și destin. Dar noi vedem lucrurile în felul nostru, fericitul Augustin în al său, în mediul lui, conform structurii sale. Așa era destinul acestui rar geniu deschizător de numeroase perspective.

Apoi dacă examinăm teza lui Sf. Ioan Damaschin, nu putem să nu recunoaștem superioritatea acestui mare spirit. El a înțeles că într'o concepție împărtășită din creștinism trebuie să fie o mai strânsă apropiere între credință și rațiune, chiar în punctul lor de plecare, decât admit unii, pentru ca ele să fie tot mai aceleași în punctul lor de sosire, și că unul din rolurile teologiei consistă în stabilirea acestui raport. Inșă noi, stăruind asupra urmărilor care decurg din absoluta perfecțiune a Creatorului, ducem mai departe adevărurile constatate de Sf. Ioan Damaschin, le ducem cu ajutorul lui însuși. Pentru noi credința și rațiunea, religia și filosofia, toate ființele, trebuie să fie nu numai apropiate dar și cât mai identice, și cât mai deosebite între ele, totdeauna, și nu numai la început, sau la sfârșit, în desăvârșirea operii lor.

Și acum ne lămurim mai complet nuanțele pe care Sf. Ioan Damaschin le stabilește între existență și perfecțiune, între acțiunea și prevederea divină, între Providență și libertatea umană, și care au fost foarte discutate. Sf. Ioan Damaschin afirmă că Dumnezeu este perfect fiindcă există, și că El prevede ce vor face oamenii, dar le dă libertate fără ca să intervină direct prin acțiunea sa, și că așa se explică raportul între Providență și libertatea noastră. Alții susțin că Dumnezeu există fiindcă este perfect, și că prevederile divine îi urmează în mod necesar acțiunea. În doctrina noastră, după cum se poate acum ușor deduce din cele ce am spus, se afirmă și una și alta, și fără a se confunda: Dumnezeu există fiind perfect, și se afirmă perfect existând; el prevede acționând, și activează prevăzând. Dar ceea ce la El se face dintr'odată, pentru noi oamenii se întâmplă în desfășurare, în succesiune.

Un alt spirit profund apare Scot Erigen. El se află pe drumul adevărului când vede cea mai înaltă filosofie în

creștinism și când, prin această filosofie, susține că Dumnezeu este și unitate și multiplicitate, așa cum vor mai susține și alții, printre care Iacob Böhme. Căci, am văzut, acest adevăr se desprinde din studiul Noului Testament. Însă el ajunge la această idee bazându-se mai ales pe faptul că Dumnezeu înseamnă **totul**, și nu mai cu seamă și pe faptul că Dumnezeu va să zică **perfect**. Și astfel Scot Erigen apare că identifică pe Dumnezeu cu lumea, și mulți îl socotesc panteist.

Noi, plecând dela credința în Dumnezeu perfect, precizăm că Dumnezeu este unitatea și diversitatea perfecte, că lumea consistă în unitatea și diversitatea imperfecte care au fost create de Dumnezeu pentru ca ele să fie unitatea și diversitatea perfecte. Prețuim deci cu deosebire contribuția lui Scot Erigen, dar avem datoria să-i ducem mai departe opera pe calea desăvârșirii. — Dacă am continua să examinăm gânditorii care urmează, pe Sf. Anselm, Abélard, am vedea tot mai mult ajutorul pe care ni-l dă creștinismul nostru explicaționist în soluționarea chestiunilor discutate. Pentru a nu îngreuna prezenta noastră expunere trecem la Sf. Toma din Aquino.

Personalitatea impresionantă a lui Sf. Toma din Aquino aduce una din cele mai valoroase puteri la stabilirea raporturilor între rațiune și credință, între filosofie și religie. Însă și cu privire la el sunt necesare lămuririle noastre. El vede că soluțiunea problemei se cuvine să fie mai raționalistă decât aceea dată de Sf. Augustin, dar nu chiar așa de raționalistă ca aceea la care ajunge Sf. Ioan Damaschin. În această privință el se situează între unul și altul, fiindu-i scumpi amândoi. El reliefează deosebirile care sunt între rațiune și credință, între filosofie și religie, și asupra cărora nu se opriseră în mod special fericitul Augustin și Sf. Ioan Damaschin. Dar Sf. Toma nu stăruiește asupra identității dintre rațiune și credință, filosofie și religie, pe care o

avuseseră esențial în vedere fericitul Augustin și Sf. Ioan Damaschin.

Incât trebuie să-i completăm, aplicând ce spune Hristos, ce ne reamintește apostolul Pavel: „Fiți desăvârșiți precum și Tatăl vostru cel ceresc este desăvârșit. Să împlinim Cuvântul lui Dumnezeu“. Aceasta o reclamă însăși opera lor, după cum filosofia noastră o cere urmașilor noștri, și Dumnezeu prin Iisus Hristos ne-o propovăduiește tuturor. Pentru noi, am spus în repetate rânduri, rațiunea și credința, filosofia și religia, trebuie să fie tot mai deosebite și tot mai una în drumul dela Dumnezeu la Dumnezeu. Semnalând aici necesitatea de a duce mai departe, pe calea desăvârșirii, opera unui Augustin, Ioan Damaschin, Toma din Aquino, n'avem, firește, prezumția să ne lăudăm că suntem superiori acestora. O atare prezumție ar fi o impietate. Și ceea ce afirmăm relativ la ei se aplică și celorlalți cugetători. Ci voim să spunem că sunt unele lucruri pe care ei, în împrejurările lor, nu le-au văzut, pe care noi le-am observat. Adăugăm că, socotindu-ne oameni în timp, aceste lucruri noi nu le-am fi cunoscut dacă n'ar fi fost ei, și n'am fi avut însuși ajutorul lor, dacă destinul nostru dat de Providență n'ar fi fost astfel ca să venim după ei, precum destinul lor a fost ca ei să fie înaintea noastră, în alte împrejurări.

Referindu-ne la misticismul lui Eckhart, pe care unii îl pun în legătură cu doctrina lui Sf. Toma pentru a o depăși, nu contestăm valoarea sa în explicarea lumii, deși nu mergem până la exagerare de a-l declara superior doctrinei lui Sf. Toma. Fiecare și-aduce partea sa. El este prețios prin faptul de a stărui cu o deosebită putere asupra existenței lui Dumnezeu, Creatorul, ca unitate perfectă la care trebuie să aspire diversitatea imperfectă sau lumea creată. Suntem în prezența unei gândiri de o rară înălțime. Însă observăm că în această gân-

dire unitatea deși perfectă este un subiect nedefinit, și diversitatea, sau lumea creată, nu are ființă decât în măsura în care se silește să dispară ca diversitate, ca indivizi, și se absoarbe în unitate. Căci Eckhart nu are încă lămurită cunoștința că există unitatea perfectă cu diversitatea perfectă, și diversitatea imperfectă cu unități imperfecte, așa cum am arătat în expunerea doctrinei noastre. Și noi zicem că, dacă avem cu adevărat credința în Dumnezeu perfect, urmează că trebuie să perfecționăm, în înțelesul concepției noastre creștine, nu să suprimăm diversitatea imperfectă, nu s'o absorbim în unitate, nedefinită, așa cum propagă Eckhart. Misticismul apare și el, ca orice sistem, legitim în cazul în care conlucrează cu celelalte, pentru a realiza perfecțiunea, și nu se izolează de ele, contopindu-le, contopindu-se, într'un tot nedefinit.

Aceleași observații, sub alte forme, ni se impun și cu privire la misticismul de mai târziu al lui Iacob Böhme, El are multe asemănări și cu filosofia lui Scot Erigen pe care am analizat-o. Admitem cu Iacob Böhme că nu trebuie să despărțim pe Dumnezeu de lume, sau invers, dar în spiritul creștin pe care l-am explicat și nu în acela al panteismului, mistic, susținut de el.

38. Să-i considerăm pe Bacon și Descartes. Ne aflăm în fața unora dintre cei mai mari filosofi, apropiați în unele puncte, opuși în altele. Dar ei sunt oarecum excluziviști, fiecare din punctul său de vedere, și trebuie să-i completăm unul prin altul cu ajutorul lor însuși, cu al doctrinei noastre. În adevăr, Bacon caută să ajungă la credință prin rațiunea care pleacă dela experiență, spunând că singura speranță este în inducția adevărată. Și el prezintă mare importanță, fiind unul din modelele raționalismului empirist a cărui metodă consistă în rațiunea bazată pe experiență. Descartes urmărește înălțarea la

credință prin rațiunea care se afirmă dela început cât mai pură deasupra experienței, îndoindu-se de toate afară de propria sa rațiune. Și el are o rară valoare, fiind unul din modelele raționalismului pur a cărui metodă consistă în rațiunea pură. Totuși, după cum observăm, Bacon nu este numai empirist ci și raționalist; și, după cum am semnalat anterior, Descartes deși raționalist pur, își garantează rațiunea în ultimă analiză prin credință.

Dacă am continua să examinăm celelalte părți ale filosofiei lor, am constata tot mai mult o ilustrare a doctrinei pe care o susținem. Nu putem să nu apreciem luminile pe care aceste genii ni le dau, fiecare din punctul său de vedere, în explicarea universului. Inșă trebuie să-i completăm pe unul prin celălalt, și prin doctrina noastră. Noi spunem că unii oameni ajung la credință prin rațiunea care pleacă dela experiență, ca la Bacon, alții prin rațiunea dela început cât mai pură deasupra experienței ca la Descartes. Dar mai sunt unii care o găsesc în ei prin grația divină, și alții care constată că n'o au sau că o au împreună cu rațiunea, — fiecare cu destinul său. Și toți trebuie să coopereze în sensul explicat al creștinismului. De aceea unii se situează între Bacon și Descartes, alții caută să-i depășească prin scepticism sau prin misticism.

Pascal vede adevărul când ne recomandă să ne ferim de extreme. Și totuși, el nu-i iartă lui Descartes de a fi plecat numai dela rațiune, și nu și dela credință, pe care o avea. El combate metoda raționalistă a lui Descartes; subordonează credinței rațiunea. Așa este felul de a fi al acestui geniu. Dar pentru noi credința se afirmă superioară tocmai pentru că admite ca legitim orice punct de plecare sincer, — experiență sau rațiune, — și socotește ca îndreptățită orice metodă animată de bine, care lucrează împreună cu celelalte la aflarea adevărului. Nu putem să nu prețuim pătrunzătoarea inteligență a lui Pascal, când ne spune să ne ferim de extreme, de exagerări, că

dacă supunem totul rațiunii religia noastră nu va avea nimic tainic, supranatural; că dacă lovim principiile rațiunii religia noastră va fi absurdă și ridiculă. Dar noi explicăm și continuăm pe calea desăvârșirii contribuția lui Pascal, ea și pe acelea ale celorlalți gânditori, în direcția spiritualizării. Rațiunea și credința, considerate și în general, nu numai în una sau alta din formele lor, nu sunt pe trepte de inferioritate sau superioritate între ele, nici nu se exclud, ci trebuie să ne ducă împreună la îndumnezeire.

39. Locke are dreptate când ne mărturisește cu sinceritatea sa cunoscută că el mai ales prin experiență a ajuns la credință, că religia creștină este doctrina convingerii nu a constrângerii. Inșă tocmai de aceea, în virtutea sincerității evangelice, noi propovăduim că nu se cuvine să fim excluziviști din principiu, fără o cât mai deplină convingere, fără un îndemn la bine, dus până la extrema limită, chiar față de atei. — Spinoza, Malebranche, Leibniz, preocupați de a stabili atotputernicia lui Dumnezeu, văd, cu toate deosebirile dintre ei, identitatea dela capătul final între rațiune și credință. Și ei, cu toate deosebirile dintre ei, sunt așa de aproape unul de altul, că atât Malebranche cât și Leibniz au fost acuzați de spinozism, deși ei au protestat.

Inșă noi suntem datori să stăruim atât asupra identității cât și a diversității perfecte care există și la început, în Dumnezeu, nu numai la sfârșit în Dumnezeu, precum și asupra diversității și a unității imperfecte din lume, din drumul între punctul de plecare și punctul de sosire, și care trebuie să fie diversitate și unitate perfecte. Un studiu mai amănunțit asupra numiților filosofi constituie încă o confirmare a tezei noastre. Pentru Spinoza este o singură substanță, pentru Leibniz o infinitate de substanțe. Referindu-ne la filosofia noastră creștină, zicem: Există o singură substanță, și o infinitate, precum și un număr limitat, toată gama, după spiritul care consideră chestiuni

nea. Raționalismul geometric al lui Spinoza, viziunea în Dumnezeu a lui Malebranche, ocazionalismul acestuia, armonia prestabilită a lui Leibniz, aceste teorii, examinate la lumina doctrinei noastre, devin tot mai distincte și tot mai una în realizarea perfecțiunii, se completează una pe alta în vederea aceluiași scop.

Lumea se deduce ea oare din Dumnezeu ca un corolar dintr'o teoremă, fără a fi propriu zis creată, conform panteismului din filosofia lui Spinoza; sau lumea este creată de Dumnezeu, în limitele teismului susținut de Malebranche sau de Leibniz? Răspundem că Dumnezeu există așa de perfect încât deducția lumii din el constituie creație, și creația lumii de către el consistă într'o deducție; în el necesitatea și libertatea, panteismul și teismul, toate, sunt distincte și una, în mod perfect, într'o eternă armonie perfectă, care, nouă oamenilor ne apare ca o armonie prestabilită, fiindcă toate, care la oameni sunt imperfecte în succesiune, sunt perfecte dintrodată în eternitate la Dumnezeu. El este și immanent și transcendent lumii, prin atotputernicia sa. În ceea ce ne privește pe noi oamenii, care trăim succesiv, în timp, putem să vorbim ca Leibniz de o armonie prestabilită, însă trebuie să adăugăm că aceasta la Dumnezeu există veșnic actuală. Încât o exprimăm mai potrivit numind-o armonie perfectă, creștină.

40. Bossuet și Vico, ocupându-se cu istoria popoarelor, observă diversitatea lor și necesitatea ca ele să aspire la unitate, conformându-se neexcluzivismului creștin. Prin neexcluzivismul lor creștin, ei sunt la o înaltă treaptă pe scara valorilor. Însă atenția lor nu se îndreaptă și asupra diversității perfecte, pe care de asemenea o are în vedere doctrina noastră și la care popoarele de asemenea trebuie să tindă. Și astfel, cu tot spiritul lor pătrunzător, călăuzit de admirabile intenții, ei merg, fără voia lor, spre exclu-

zivismul de care voiau să se ferească. Bossuet atribue prea puțin și Vico prea mult libertății oamenilor în legătură cu destinul dat de Providență. Și amândoi par că șovăiesc să afirme eternitatea naționalismului odată cu aceea a umanitarismului. Noi facem această afirmație, și vedem raportul între libertate și destin istoric, întemeindu-ne tocmai pe cunoștința Evangheliei, ale cărei texte le-am citat. Și cu toate acestea, adevăratul naționalism datorește foarte mult lui Bossuet și Vico, pentru problemele pe care ei le pun.

Nu mai puțin îi datorește omenirea, în alte privințe, lui Berkeley. Acesta urmează învățătura creștină atunci când îndeamnă lumea la idealizare, la spiritualizare. Totuși, am văzut că el, pentru a apăra credința, este exclusivist din principiu față de scepticism și de existența materiei. Ne-am spus cuvântul asupra scepticismului. Vom reveni. Cât despre materie, noi o admitem, fără a vedea în ea, ca Berkeley, un pericol absolut pentru aceia care au credința în Dumnezeu perfect, și care au ca scop spiritualizarea. Materia consistă în una din ființele create și care își are și ea soarta sa, determinismul. Aceia care afirmă că materia alcătuiește originea lumii, își urmează drumul destinului lor. Apoi nu toți materialistii sunt ateï; unii dintre ei, continuându-și studiul, ajung la credința în Dumnezeu, sau își întăresc credința. Un exemplu îl găsim în persoana lui Gassendi, contemporanul lui Descartes. El este un materialist teist. În ceea ce privește scepticismul, combătut de asemenea de Berkeley, din motive religioase, putem să spunem că, pe când pentru unii scepticismul, ca și contrariul său dogmatismul, duce în adevăr la ateism, alții îl invocă tocmai spre a evidenția superioritatea credinței față de rațiunea umană.

Hume, posterior lui Berkeley, este sceptic în acest scop, religios, după cum Gassendi, anterior, fusese materialist în același scop, religios. Hume nu admite cauzalitatea în-

tre fenomene, spre a dovedi că există o singură cauză, Dumnezeu, a tot ceea ce se întâmplă în univers. Și, prin atitudinea sa, el ne aduce mari servicii, ferindu-ne de exagerările rațiunii, ale dogmatismului, în știință. Dar noi, privind chestiunea și în perspectiva filosofiei noastre, creștine, știm că există cauzalitate, ca și libertate, dar de diferite grade, pe întreaga scară a ființelor, dela cel din urmă fenomen până la suprema substanță; și știm aceasta plecând tocmai dela credința în Dumnezeu, singura cauză perfectă. Și așa putem să-l întregim pe Hume, să înțelegem că unii sunt sceptici, alții probabilisti, unii dogmatici, alții mistici, și că ei se înâlnesc cu toții la sfârșit, dacă își continuă în mod sincer fiecare drumul său în aflarea adevărului

41. Kant își propune să ajungă la credință prin rațiunea care se înalță treptat, cu ajutorul termenilor conciliatori, intermediari, dela una la alta din formele acesteia, — dela rațiunea empirică la cea pură, teoretică, speculativă, și dela aceasta la rațiunea pură practică. El are marele merit de a reliefa, după filosofii clasici, Platon, Aristotel, diversitatea, pe lângă unitatea, rațiunii, atrăgându-ne atenția că aceasta este de mai multe feluri, care ne fac să vedem că există un dualism, o lume a fenomenelor și alta a numenelor, a lucrurilor în sine. Analiza lui magistrală asupra rațiunii, — Critica rațiunii cum o numește el, sau idealismul transcendent, criticismul cum i se zice, — ne impune să-i exprimăm recunoștința noastră. Cu toate acestea, el căutând, conform geniului său, structurii lui, să concilieze termenii dualismului, credința cu rațiunea, mai mult prin puterea rațiunii și mai puțin prin aceea a credinței, prin termeni intermediari construiți de el, arhitectonici, pentru a susține un anumit teism transcendent, ajunge la credința ca postulată de rațiune, la religia ca morală în limitele rațiunii. Incât, cu tot spiritul său preo-

cupat să realizeze o justă conciliere, subordonează rațiunii credința și religia; a rămas încă uman dogmatic; nu se înfățișează chiar în spiritul nostru creștin, colaborist așa cum noi l-am definit. Și trebuie deci ca plecând dela el, ca și dela ceilalți mari gânditori, să-i desăvârșim opera, în sens mai potrivit creștinismului, fără să deprecieăm rațiunea, precum nici experiența, nici una din celelalte metode, sincere.

Nu este vorba să obținem oricum o conciliere, ci să năzuim din toate puterile la armonia perfectă, dând explicația cea mai mulțumitoare cu putință de ce trebuie să fie așa, și nu altfel. Pentru Kant, credința există ca postulat al rațiunii, religia ca morală. Noi nu contestăm că aceste afirmații ale lui Kant exprimă un adevăr. Inșă mergem mai departe, și găsim că precum pentru unii, de ex. Kant, credința există ca postulat de rațiune, și religia în limitele rațiunii ca morală, — tot așa după alții rațiunea este postulat de credință în limitele religiei, și morala consistă în religie. Pentru noi sunt adevărate amândouă tezele precum și altele care sunt cercetări sincere în căutarea adevărului. Nu subordonăm nici rațiunii credința nici credinței rațiunea în colaborarea lor spre desăvârșire. Putem să facem aceleași observațiuni, în formele respective, și cu privire la celelalte părți din filosofia lui Kant, amintite în Capitolul întâiu, ale actualei noastre expuneri, ca acelea referitoare la spațiu și timp, categorii, știință, metafizică, la revoluția sa coperniciană, la artă, cauzalitate, libertate, antinomii. Și totuși, trebuie să recunoaștem că, în mersul nostru creștin, Kant ne-a înlesnit mult drumul.

Să continuăm analiza gânditorilor care urmează. Este evident, cum susține Saint-Simon, că iubirea constituie esența creștinismului. Inșă iubirea creștină nu se reduce numai la cele pământești, cum afirmă Saint-Simon. Ea înseamnă și credință, în vieța viitoare, în Dumnezeu

atât imanent cât și transcendent lumii. Suntem de acord cu Auguste Comte că filosofia pozitivă, științifică, apare preferabilă teologiei, metafizicei, în formele acestora considerate de el, dar noi mai recunoaștem că filosofia pozitivă, științifică, nu este superioară oricărei teologii sau oricărei metafizici; atât filozofia pozitivă cât și teologia sau metafizica sunt prețioase în măsura în care conlucrează între ele, și împreună cu alte doctrine, pe calea adevărului.

Constatăm cu Spencer evoluția pe care el o are în vedere, însă mai observăm și alte înfățișeri ale realității, ca legătura între știință și religie la alți gânditori. Nu tăgăduim viitorul științei în care crede Renan, dar nici pe acela al religiei susținut de Brunetière. Admitem cu Boutroux că știința și religia se apropie din ce în ce de armonia dintre ele, dar, adăugăm noi, aceasta prin colaborarea creștină, în ultimă analiză, și nu prin conflictul lor cum apare la Boutroux. Acesta a pătruns adânc adevărul. Însă are nevoie de completarea creștină.

Să examinăm raportul între evoluționismul lui Spencer și involuționismul lui Lalande. Înaintea acestuia este Bergson, însă Lalande se ocupă în special de Spencer. Nici Spencer nici Lalande nu contestă că, în lumea imperfectă în care ne aflăm, unele ființe merg dela omogen la eterogen, altele invers. Dar Spencer observă mai ales evoluția ca tendință spre eterogeneitate, pe când Lalande relevă mai cu seamă involuția ca tendință spre unitate. Noi, referindu-ne la concepția noastră, recunoaștem partea de adevăr și a unuia și a altuia, și am putea, prin exemple luate din diferite științe, cita de înșiși amândoi, să arătăm cum unul se completează prin celălalt, și prin alții. Cauza și scopul lumii sunt unitatea perfectă cu diversitatea sa perfectă. Dumnezeu este unul singur perfect dar care are o diversitate infinită de însușiri perfecte. Și, pentru motivele pe care le-am expus, viața noastră pe pă-

mânt se înfățișează între cauză și scop, ca diversitate imperfectă și unități imperfecte. Ea vine din diversitatea perfectă a unității perfecte pentru a lucra să fie o diversitate perfectă în unitatea perfectă.

Incât întrebarea dacă lumea se desfășoară dela omogen la eterogen sau invers dela eterogen la omogen ni se pune parțială, și ea trebuie exprimată și în generalitatea ei: De unde vin ființele care alcătuiesc universul, cum merg ele, unde au datoria să ajungă? Și răspunsul nostru este acesta. Ființele care formează lumea sunt o diversitate de unități, spirite, libertăți, suflete, viață, materie, imperfecte. Ele vin din diversitatea perfectă a unității perfecte, merg în numeroase direcții, în diferite moduri, unele dela omogen la eterogen, altele dela eterogen la omogen, și unele în alte feluri, pe drumul științei, și altele în alte feluri, pe calea religiei, între imperfecțiune și perfecțiune, fiecare după destinul său. Dar ele trebuie să se silească a împlini primul lor destin, a se întâlni, toate, ca diversitate perfectă în unitatea perfectă. Și totuși, nu putem să nu avem cuvenita stimă atât pentru Spencer cât și pentru Lalande care, prin bogata lor cultură științifică, ne deschid perspective nouă la descifrarea universului. De acesta suntem strâns legați prin credința pe care i-o știm profundă.

42. Urmându-ne cercetările, considerăm sistemul lui Bergson. Acesta a fost unul dintre cei mai apreciați filosofi ai timpului său, admirat de către aceia care au avut prilejul să se împărtășească din vraja cursurilor lui. El constată pe cât de just pe atât de artistic în multe privințe mersul vieții, și ne ajută la cunoașterea acesteia. Dar mai observăm cum și noi trebuie să ne explicăm mai deplin ceea ce el constată; să ne lămurim cât mai profund ce este lumea și la originea ei nu numai în desfășurarea, în devenirea sa, în viitorul său. Căci acesta ne apare mai clar știind trecutul. Pentru noi, la origine, pe lângă intui-

ția vagă și inteligentă, admise de Bergson, se află și credința în Dumnezeu perfect. Bergson ajunge în cele din urmă la credința în Dumnezeu, dar, în cele din urmă, într'un Dumnezeu în curs de creație, de formație, care nu are nimic împlinit.

Pentru noi credința există și la început, nu numai la sfârșit, în tot mersul lumii, și Dumnezeu se afirmă din eternitate în eternitate perfect, are totul împlinit. Și tocmai fiindcă este în acest chip, El realizează neconținut perfecțiunea părăndu-ni-se, nouă filințe imperfecte, în curs de formație. Cu toată strălucirea spiritului său, Bergson nu pleacă dela credință, are într'un anumit fel grația divină. El a fost unul dintre cei mai mari filosofi, care, deși evreu, a văzut superioritatea învățaturii lui Iisus, chiar față de iudaism, pe care, după el, ea îl continuă; admiră creștinismul; însă nu se înfățișează ca propriu zis creștin. El ne spune că ceea ce caracterizează Evanghelia consistă în misticismul care ne face să înțelegem că lumea nu este un mecanism radical, și nici un finalism radical, ci un finalism vag. — Pentru noi creștinismul se poate numi și misticism, dar și mai mult decât atât; el se chiamă și raționalism, sau empirism, precum și orice doctrină care caută în mod sincer adevărul.

Evanghelia ne arată că lumea are numeroase înfățișeri, după destinul fiecăruia, atât finalismul vag cât și mecanismul radical, finalismul radical, toată gama. Unul există supus determinismului, și nu știe aproape de ce trăiește; altul își vede mai clar idealul, și se jertfește cu toată conștiința, din toate puterile, ca să-l înfăptuiască; și sunt diferite cazuri, printre care finalismul în formă vagă. Bergson recunoaște superioritatea lui Iisus față de toți oamenii, dar el nu-și pune problema divinității sale, deoarece, după el, divinitatea aparține tuturor oamenilor. Noi ne punem problema, și o rezolvăm, plecăm dela credință. Noi credem că Iisus Hristos este

Dumnezeu întrupat. Apoi în ceea ce privește naționalismul, admitem cu Bergson că acesta se prezintă în multe genuri; că jos întâlnim naționalismul primitiv, egoist, al aceluiași popor care urmărește cucerirea altora pentru sine; că înălțându-ne străbatem diferite forme de patriotism, ajungem la umanitarism, și trecem dincolo de el.

Dar ne deosebim oarecum de Bergson atunci când el ne spune că ascensiunea dela familie la națiune, și dela aceasta la umanitate, și mai sus, se face numai prin salturile spiritului care străbate materia, și nu și printr-o evoluție treptată, și că, prin urmare, familia și națiunea ar fi menite oarecum să dispară ajungând la umanitarism, la misticismul complet, la creștinism. Pentru noi, uni se urcă în salturi, alții treptat, sau și într'un fel și în altul. Și, dacă oamenii, ca indivizi, se spiritualizează, atunci familia, națiunea ca și omenirea, se desăvârșesc prin oameni, în colaborare creștină, religioasă, nu dispar pur și simplu. De aceea, după cum am explicat la locul cuvenit, i-am dat formei superioare a patriotismului numele de Cultul Patriei: Naționalismul dus până la religiozitate. Cu toate acestea, dacă îl studiem cu atenție, constatăm că Bergson umblă pe lângă această formulă fără a o exprima în termenii ei proprii. Pătrunzătorul său spirit se găsește aici în căutare. Simțim că îi lipsește ceva pentru a fi mai complet; îi lipsește credința creștină pe care ne-o dă o cunoștință mai deplină a Evangheliei, dar care în ultimă analiză este o revărsare a grației divine în sufletul nostru, o lumină sporită. Prin această credință aducem o întregire intuiției acestui profund gânditor care, la rândul său, ne deschide numeroase perspective asupra universului.

Admitem cu Bergson că nu trebuie să exagerăm rolul rațiunii omenești în cunoașterea lumii. Dar noi mai zicem ca să nu mergem nici prea departe în direcția antirațio-

nalismului, până la a declara în principiu inferioritatea rațiunii față de intuiție. Socotim prețioasă colaborarea pe care o propovăduiește el, ca aceea a metafizicei cu știința pozitivă, însă o explicăm prin perfecțiunea divină. Și astfel, nu subordonăm misticismului religia, nu spunem că religia apare față de misticism ceea ce vulgarizarea este față de știință. Pentru noi, orice cunoștință, orice ființă, au numeroase forme proprii, și toate se întâlnesc egale în Dumnezeu unul.

Cu toate acestea, nu putem să tăgăduim importanța pe care a avut-o Bergson în propășirea filosofiei, mai ales prin arta prin care el își exprimă gândirea sa bazată pe datele științelor. Acesta, zicem noi, i-a fost unul din rolurile pe care i le-a dat Dumnezeu lui pe acest pământ: ca, fiind în cele din urmă mai mult un mistic decât creștin, să arate totuși cu măiestrie, cu farmec superioritatea, manea însemnătate a creștinismului. Noi, aici, prin cunoașterea doctrinelor filosofice și în același timp a religiei creștine, și prin credința profundă pe care o avem, explicăm Evanghelia, și evidențiem completarea adusă de ea la deslegarea problemelor pe care ni le punem. Acesta este unul din rolurile pe care ni le-a dat nouă Providența, în destinul nostru. — O doctrină asemănătoare, în unele privințe, pe de o parte aceleia a lui Bergson și pe de altă parte filosofiei creștine, și totuși deosebită de una și de alta, este aceea a d-lui D. Drăghicescu, unul dintre cugetătorii români despre care am mai vorbit și cu alt prilej. Fiecare își aduce contribuția sa.

43. Neotomiștii, ca Maritain, au dreptate când semnalează folosul filosofiei bergsoniene, că nu trebuie să supraestimăm rațiunea, și în același timp necesitatea de a o rectifica prin faptul de a nu subestima rațiunea; când profesează revenirea la Sf. Toma din Aquino sau susțin că trebuie să admitem credința la baza vieții noas-

tre. Cu toate acestea noi suntem de părere că și punctele lor de vedere se cuvine să fie, și ele, completate, ca și acelea ale lui Bergson, prin altele, și prin concepția noastră, după cum teza noastră are nevoie să fie tot mai de acord în raporturile sale cu celelalte doctrine. Noi plecăm dela credință ca bază a vieții, dar fără a-i subordona rațiunea, și niciuna din celelalte facultăți, după cum plecăm dela rațiune însă fără a-i subordona credința, în conlucrarea la realizarea perfecțiunii. Ortodoxia, sau dreapta credință, creștină, pentru noi, consistă și în această colaborare. Geniul fericitului Augustin nu umbrește pe acela al lui Sf. Ioan Damaschin sau pe acela al lui Sf. Toma Aquinatul, și nici invers, ci fiecare apare, după destinul său, mai strălucitor prin celelalte. Adevărata religie, creștină, este tot mai una în diferitele sale forme, ortodoxă, catolică sau protestantă, fără ca fiecare din acestea să-și piardă ființa proprie năzuind spre perfecțiune.

Și dacă, dela Bergson sau dela neotomiști, trecem la examinarea doctrinelor altor cugetători, ca filosofia existențială a urmașilor lui Kierkegaard, pragmatismul lui James sau filosofia creștină, ortodoxia, a lui Berdiaeff, constatăm deasemenea valoarea lor, și în același timp necesitatea de a merge mai departe cu ajutorul filosofiei creștine așa cum noi am analizat-o, cum am expus-o. Nu negăm că printre metode este și aceea atât de impresionantă a filosofiei existențiale, a cărei caracteristică am semnalat-o în capitolul precedent, care arată insuficiențele rațiunii umane. Însă observăm că, dacă voințe să fie creștină, ea nu trebuie să fie exclusivistă. Rațiunea omului, oricât ar fi de slabă, a adus, aduce, și ea partea ei la propășirea noastră. Căci și ea, ca și credința, ca orice, tot de Dumnezeu ne-a fost dată ca să ne ajutăm la înfăptuirea binelui, a idealului.

În ceea ce privește pragmatismul lui James, suntem

de părerea lui că adevărul consistă în teoria urmată de faptă, care reușește, care este confirmată de experiență, are urmări utile, practice. Căci, precum ne spune Hristos, pomul se cunoaște după rodul lui. Dar noi precizăm, în spiritul Evangheliei, că urmările utile, practice, pot să nu fie imediate, și adevărul să subsiste, (pentru a fi confirmat mai târziu de fapte, de experiență, deoarece criteriul lui nu-l constituie numai experiența imediată, ci și acordul cu principiul rațional etern al necontradicției. Cât despre concepția că noi omenii nu cunoaștem originea universului, ci constatăm prezentul privind viitorul, că lumea se află în curs de formație, noi creștinii avem altă credință; ne-am spus cuvântul asupra ei și cu prilejul când am analizat filosofia lui Bergson. Noi plecăm dela credința în Dumnezeu perfect, și deci dela cunoașterea originii universului deplin, etern, format, și care pentru noi oamenii ființe imperfecte se înfățișează în curs de formație.

Apoi alăturând pe Berdiaeff de James relativ la colaborarea noastră cu Dumnezeu, în care Berdiaeff vede nota esențială a creștinismului, din cauză că lumea există în curs de formație, găsim că în adevăr, trebuie să colaborăm între noi, și cu Dumnezeu, așa cum susținem ei. Dar noi lămurim că această colaborare ne este cerută de grația lui Dumnezeu atotputernic, și nu de o deficiență divină cum apare cazul la James sau Berdiaeff. Dumnezeu ne invită, ne chiamă, sub formă de rugăciune grațioasă, ne face onoarea, să venim alături de el, în realizarea perfecțiunii, fiindcă el este grația supremă, și nu pentru că el, Binele suveran, ar avea nevoie de ajutorul nostru spre a învinge răul. Asupra modului cum Berdiaeff concepe creația lumii de către Dumnezeu din prăpastia în care era nimicul cuprinzând libertatea neluminată, și față de care Dumnezeu nu ar fi atotputernic, suntem siliți să spunem că el contrazice credința evanghelică în Dumnezeu perfect.

44. Să trecem la examinarea sistemelor românești despre care se vorbește în menționată comunicare făcută la Academia Română. Cercetându-le la lumina doctrinei noastre, nu contestăm contribuția lor, a fiecăruia din ele, adusă la cunoașterea lumii; însă căutăm să le explicăm felul lor de a fi, însemnătatea cazului fiecăruia, și, prin propria noastră doctrină, precum trebuie să lămurim și gândul nostru prin ele și prin altele.

Admitem cu d. C. Rădulescu-Motru că filosofia se definește prin studiul raporturilor între diferitele cunoștințe, — ca științele speciale, metafizica, arta, religia, — făcut în scopul de a ne înălța la o știință mai deplină; că trebuie să avem o judecată cumpănită, controlată, în formularea adevărului. Și nu putem să nu ne exprimăm stima noastră pentru modul științific în care d. Motru face acest studiu. Recunoaștem valoarea cercetărilor, a informațiilor, a serviciilor aduse de D-sa culturii, atrăgând serios atenția asupra pericolului rezultat din lucrări făcute în grabă, în chip neserios, D-sa fiind un muncitor conștiincios model, spirit de o rară pătrundere, având una dintre cele mai bogate culturi filosofice. Inșă i se obiectează că D-sa caută să ajungă la scopul urmărit mai ales printr'o metafizică a cărei metodă este aceea rațional empirică a științelor speciale, pozitive, și nu și prin religie a cărei metodă consistă în credință. Incât, cu toată valoarea ei științifică, explicația pe care D-sa ne-o dă despre lume nu are și lumina pe care ne-o procură credința, religia creștină.

Dar să ne lămurim. După cum am văzut, d. Motru, deși D-sa personal nu afirmă că are credința creștină, nu se declară ca necredincios, nu contestă posibilitatea de existență a acesteia, importanța ei la aceia care o au. Mai mult încă, ne mărturisește neconținută sa preocupare de problema Dumnezeirii, ca și de aceea a sufletului românesc. El numim un raționalist teist pe dru-

mul credinței. Citează cazul unui țăran care, la pierderea ființei lui scumpe, n'a putut să fie potolit decât atunci când a venit preotul să citească din Sf. Scriptură. Prin acest exemplu D-sa arată puterea credinței. Incât nu este atât de departe de creștinism cum s'ar părea. Așa fiind, noi, potrivit filosofiei noastre, deși ne deosebim de d. Motru prin credința creștină, găsim prețioasă atitudinea D-sale, aceea a unui spirit care se conduce de rațiune și experiență, de știință, care nu are încă propriu zis credința, dar care nu se declară împotriva ei, și care, printr'o muncă dintre cele mai conștiințioase, ne spune cum se prezintă lumea din punctul de vedere al unui atare spirit. Și nu o respingem, ci constatăm că, dacă ne ducem mai departe studiile cu seriozitatea cuvenită, ne împărtășim din ce în ce și unii și alții tot mai mult atât din lumina rațiunii cât și a experienței, a credinței, în spiritul Evangheliei, cum am explicat. Dar să ne continuăm examinarea.

Pentru d. Motru nu ar fi imposibil ca oamenii să ajungă, în viitor, a-și făuri singuri destinul, deoarece făurirea destinului, după D-sa, se reduce la organizarea de către noi a posibilităților, virtualităților, de care dispunem, consistă în răspunsul pe care îl dăm vocației noastre. Aici apare una din deosebiri profunde între d. Motru și noi. Căci pentru noi atât destinul cât și libertatea, vocația, pe care le avem, tot ce există, toate, vin din perfecțiunea divină, și se explică în cele din urmă prin ea. Dar să nu ne pronunțăm cu ușurință. Ipoteza d-lui Motru, cum o numește D-sa însuși, presupune cazul când omenirea ar fi ajuns la capătul dezvoltării sale. Atunci și noi admitem că ne făurim singuri destinul, căci atunci suntem îndumnezeiți, atotputernici. Ajuns-am oare acolo? D-sa însuși răspunde: Ideal îndepărtat, și poate chiar himeric. Totuși, în măsura în care stă în puterea noastră, trebuie să încercăm. Și, în ultimă ana-

liză, după cum am văzut, D-sa nu exclude și explicarea biblică alături de cea metafizică științifică.

Incât în realitate d. Motru este mult mai aproape de creștinism decât ne-ar face să admitem un examen la suprefață, deși nu un creștin în felul nostru. Pentru a judeca mai în cunoștință de cauză, trebuie să știm că D-sa, înainte de a fi student al Universităților română și streine, pătrunse și de curentul pozitivist, a fost crescut, prin tatăl său, în spiritul creștin al filosofului Eufrosin Poteca, pe care l-am amintit ca fiind o impresionantă expresie a sufletului românesc. Apoi a trecut prin școala română a lui Titu Maiorescu, prin școala germană a lui Wundt, etc. Și așa noi îl situăm pe drumul între credință și necredință spre credință. Însă D-sa mai constată că, din cauza împrejurărilor, naționalismul Românilor s'a ridicat în trecut pe baza creștinismului ortodox, dar că în noua sa formă de românism, când trebuie să se modernizeze cu vremea, cu știința, el nu se mai poate desvolta pe această bază. Și protestează împotriva teologiilor care, pentru a susține credința, fac apel la filosofie. Aici s'ar părea că există o deosebire și mai profundă între noi și d. Motru.

Cu toate acestea, dacă examinăm cu atenție chestiunea, considerând noțiunile cuprinzătoare ale cuvintelor ortodoxie, naționalism, teologie, filosofie, așa cum noi le-am expus, nu restrânse, noi nu excludem nici teza d-lui Motru, nici pe aceea care pare contrarie ei, ci le armonizăm explicându-le. Căci, pentru noi, termenii revelație, ortodoxie, tradiție religioasă, românism, naționalism, progres științific, metafizică, teologie, filosofie, ca orice termeni, sunt factori pe care trebuie să-i facem să conlucreze, nu să se înlătore, la înfăptuirea binelui, a idealului. Și atunci când unul din factori este exagerat în paguba celorlalți, trebuie să recunoaștem că atât d. Motru, prin protestul său, cât și par-

tizanii celorlalte teze, prin protestele lor, aduc reale servicii propășirii noastre, — sunt în slujba Mântuitorului. Și unii și alții sunt animați de bune intențiuni; ci se cuvine să ne lămurim. Când ne cercetăm cu atenție, înțelepciune, cu bunătatea creștină, atunci simțim că noi, oamenii, suntem mult mai aproape unii de alții decât ne face să socotim o primă analiză.

D. Motru, spunând că a face din Româanism un gest al Dumnezeirii pentru izbânda spiritualității creștine ortodoxe este o deșertăciune, și că a face din spiritualitatea ortodoxă un instrument în serviciul Româanismului este o apostazie, își exprimă grija de a feri de exagerări atât Româanismul cât și Ortodoxismul, de a nu le întina prin preocupări prea omenești, materiale, egoiste. Altfel n'am înțelege cuvintele care urmează, și pe care le-am citat: Eticul creștin a venit ca să purifice și să înobileze etnicul existent al popoarelor ajunse la un anumit nivel de cultură. Morala cere dela inovatorul ei uitarea de sine, sacrificiul chiar de sine. Pe terenul științei și al tehnicii, activitatea inovatorului se poate asocia, și de fapt se și asociază cu dorințe egocentrice. De aceea, inovatorii pe terenul moral sunt nu numai rari, dar lumea se îndoiește chiar că ar fi de aceeași natură cu ceilalți oameni. Eticul creștin este față de morala timpului, în care s'a produs, așa de ridicat, încât nu face îndoială că izvorul lui este de inspirație divină. — În acest spirit, creștin, l-am studiat, îl studiem, pe d. Motru, ca și pe ceilalți, gânditori. Fără a exclude experiența, rațiunea, știința, avem credința că tot ce există, lume, națiuni, sunt creațiuni ale lui Dumnezeu în scopul ca, sub orice formă s'ar desvolta, în orice împrejurări, ele să se desvolte în colaborare după învățătura divină a dreptei credințe.

Dar d. Motru judecă lucrurile prin concepția unei anumite rațiuni, sau științe, care nu exclude credința,

religia. Și D-sa aduce din punctul său de vedere contribuția sa la explicarea lumii. Așa sunt structura sa, destinul său, în așa împrejurări a trăit. Noi vedem lumea prin prisma credinței noastre creștine, care nu se opune rațiunii, științei. Așa ne-a fost nouă dat destinul. Doctrina d-lui Motru s'a interpretat, și ea, divers. Este drept că D-sa apare preocupat în mare măsură de ceea ce se întâmplă actual în lume, și deci ca un empirist; totuși rămâne în fond și un raționalist și care acordă o valoare capitală credinței creștine. Avem datoria să-l explicăm. În acest scop, să ne fie îngăduit a invoca un document, care ne privește foarte de aproape, și care ne ajută la stabilirea adevărului.

Intr'una din cele mai grele încercări ale autorului lucrării de față, — la moartea soției lui, — P. S. Sa Veniamin Pocitan Ploeșteanu, vicarul Patriarhiei române, a ținut următoarea cuvântare, care a fost publicată de ziarul românesc „Universul“, în darea de seamă a înmormântării. „De soțul defunctei, mă leagă amintiri care sunt un fir neîntrerupt al cunoscutei lui activități filosofice, patriotice, creștine. Dar ceea ce nu se știe decât de foarte puțini, și ceea ce voiesc eu să relev, este rolul pe cât de discret pe atât de prețios pe care l-a avut soția sa în această activitate. Eram preot la biserica română din Paris, când el ca student și-a susținut în Sorbona tezele de doctorat în filosofie. Am asistat la susținerea tezelor sale de filosofie creștină, la răspunsurile lui înțelepte date savanților care îl examinau, la omagiile acestora aduse candidatului. Am fost profund impresionat. Mai târziu i-am urmărit eroismul pe front, aplicarea doctrinei profesorului universitar în țară, conferințele patriotice, predicile în biserici. A întâmpinat uneori foarte mari greutăți, dar soția sa Maria, care era și mamă îndurerată, îl susținea, îl îndemna, îi spunea: mergi înainte pe calea idealului, despre care tu mi-ai

vorbit atâta de profund, atâta de frumos, ca filosof naționalist creștin. Și ea făcea aceasta cu așa dragoste, devotament, modestie creștină, că foarte puțini sunt aceia care cunosc acest adevăr. Ea era aproape neexistentă în afară de cămin, nu trăia pentru sine, nu trăia decât pentru misiunea soțului său, care devenise crezul vieții ei. L-a urmat pas cu pas în sbuciumul vieții lui pentru triumful dreptății. A fost o soție model, ca un înger păzitor. Pentru așesele ei virtuți, de a-și fi înțeles cu atâta pătrundere soțul, de a-și fi închinat întreaga ei personalitate biruinței naționalismului creștin, a filosofiei creștine, propovăduite de soțul său, preoții au ținut să officieze în număr mare la înmormântarea ei pământească. Ea n'a murit spiritualicește. Ea continuă și mai mult acum să fie înger păzitor. De acolo, de sus, unde este acum, ea nu încetează să-l îndemne, cu dragostea, devotamentul, discreția, modestia creștină, ca, — oricare ar fi greutățile, — să ducă mai departe apostolatul său, nobila lui misiune filosofică-patriotică după învățătura creștină“.

D. Motru luând apoi cunoștință de aceste împrejurări, a trimis celui încercat, vechiu prieten, această scrisoare care ne confirmă, me întregește explicația privitoare la fondul gândirii sale; o redăm aici ca document. „15 Iulie, 1942, Butoești. Dragă Marine, am citit cu multă mahnire astăzi în *Universul* vestea despre moartea soției tale. Eu nu o mai văzuzem de mult, dar chipul său blajin și dulce l-am păstrat totdeauna viu în amintire. A fost bolnavă înaintea multă vreme? Tu nu mi-ai vorbit niciodată în această privință. Te-ai despărțit de o sfântă; și îți înțeleg amărăciunea. Nu te vei mai întâlni în viață cu o ființă atât de devotată, și identificată idealului tău! Dea Dumnezeu ca să găsești în instituțiile și în oamenii, pe care îi ajuți, cu vorba și cu fapta, o recompensă vrednică de sufletul pe care-l pierzi. Regret mult că n'am

fost în București în aceste zile grele pentru tine. Am văzut din ziar că mai mulți preoți ți-au stat alături. Cinste lor ! Zilele acestea tocmai mă gândeam ce vei fi făcând cu **Filosofia Creștină**. Se vede că primeam prin telepatie o undă din frământările tale sufletești. Dragă Marine, vieața ta a fost un șir de suferințe, de decepții. Dumnezeu ți-a dat însă un scut de apărare și de adăpost: credința creștină. Fiindcă această credință ți-o știu adâncă, eu ca vechiu prieten mă simt liniștit. Vei primi fără cârtire nemiloasa lovitură, și vei continua munca în serviciul Mântuitorului. Fii tare, dragă Marine. Al tău C. Rădulescu-Motru”.

Această scrisoare constituie un fapt, un document. Am ținut seama și de ea, ca să-l redăm exact pe d. Motru. Această scrisoare, de o spontaneitate, sinceritate, intimitate, de o prietenie, de o noblețe care înduioșează, și care este în același timp de o frumusețe, de o factură clasică, un model în acest gen, exprimă unul din portretele fidele ale d-lui Motru. Ea ridică un colț de văl care ni-l arată pe d. Motru în adâncul ființei lui, și care în publicațiile sale îl acoperă, sau ni-l înfățișează reținut, rezervat, cum l-am văzut. Astfel ne apare nouă d. Rădulescu-Motru. După cum am spus, noi vedem în D-sa un prețios exemplu pentru ilustrarea modului cum își explică lumea un raționalist pozitivist, care nu are în felul nostru credința creștină, dar care nu o nesocotește, care este preocupat de ea, care se pronunță asupra ei atât cât îi permit rațiunea clară, cercetările, datele, științifice experimentale pozitive, fără a o subordona rațiunii. Încă odată, D-sa nu se afirmă ca un credincios propriu zis dar nici ca necredincios. Putem să-l numim un raționalist teist, care, printr'una dintre cele mai impresionante munci, se află pe drumul dela necredință la credință. Incât, cu toate unele deosebiri dintre noi, ne simțim uniți, fie prin rațiunea ca părțică de

dumnezeire despre care ne vorbește D-sa, fie prin credința creștină care ne călăuzește pe noi. Am mai spus și cu alt prilej, nu întreprindem aici o simplă conciliere, o împăciuire, pentru că n'am avea altă soluție în fața antinomiilor. Ci ne silim să redăm realitatea așa cum ne face s'o vedem cu sinceritate filosofia noastră creștină, filosofia animată de duhul drept și bun al Evangheliei.

45. Să analizăm gânditorii români care urmează. D. P. P. Negulescu are dreptate când afirmă că, pentru a înălța o construcție filosofică este nevoie de grămezile de materiale ale oamenilor de știință. Noi avem stimă pentru erudiția sa în această privință. Cu toate acestea, trebuie să relevăm că în adunarea de material științific, D-sa nu numai că nu are credință, dar merge chiar până la a declara că religia se reduce la o explicare închipută. Și s'a observat de către credincioși necesitatea ca știința să conlucreze treptat cu religia în aflarea adevărului, nu să caute a înlocui treptat religia. I se aduce d-lui P. P. Negulescu obiecția că este un empirist care adună material, făcând cu el numai desenul, numai planul, edificiului metafizic, explicativ al universului, fără să întreprindă încă însăși construcția. D-sa socotește posibilă aceasta numai în viitor, pe când aceia care au credința în Dumnezeu, fără să înlătore experiența, o consideră existând din eternitate, și numai evidențiată, pentru noi, prin faptele empirice din cursul timpului.

Și totuși, referindu-ne la filosofia noastră creștină, noi găsim interesant cazul d-lui P. P. Negulescu, fiind acela al unui empirist care, printr'o muncă stăruitoare, pozitivă, științifică, negând credința, ne dă obolul său la tâlmăcirea lumii. Ne arată cum îi apare universul unui empirist erudit pentru care credința se reduce la o ficțiune. Și zicem că D-sa cugetă după a sa structură sau după mediul în care s'a dezvoltat, și dăm acestor cuvinte

înțelesul pe care l-am stabilit în legătură cu destinul. Nu este exclus ca, mergând spre capăt, către construcția filosofică din viitor, D-sa însuși să afle credința pe care acum o contestă. Noi facem apel la însăși colaborarea științifică pe care spiritul său, cu atâta sinceritate, demnitate, o propovăduiește, o practică.

46. Suntem de acord cu d. I. Petrovici că știința și religia nu trăiesc streine și indiferente una de alta, că ele se susțin reciproc. Și prețuim talentul prin care D-sa, căutând să ducă mai departe pe calea propășirii școala lui Titu Maiorescu, exprimă acest raport între știință și religie. Cu toate acestea, trebuie să observăm că d. I. Petrovici are credința, creștină, dar o subordonează rațiunii, după cum subordonează metafizicei religia, deoarece, după D-sa, credința se afirmă subiectivă, sentimentală, pe când rațiunea este obiectivă. Noi suntem de părere că, în colaborarea lor, nici una din ele nu trebuie să fie pusă în stare de inferioritate față de celelalte. Am arătat cum în filosofia creștină există o corelație între ceea ce se cheamă de obicei superior și inferior, cum credința exprimă rațiunea și rațiunea credința, și cum, deci, sunt tot atât de subiective ca și obiective și una și alta. Incât nu avem îndreptățirea să supunem rațiunii credința, sau credinței rațiunea. Dacă nu observăm acest adevăr, nu putem să ne înălțăm la o explicație mai deplină a universului, ni se sbate mintea în dileme, apar contradicții, suntem siliți să rețursem la compromisuri. Dar, ca să observăm acest adevăr, trebuie să posedăm mai deplină și credința nu numai rațiunea. O găsim continuând s'o căutăm.

Pentru a lămuri raportul între Dumnezeu și lume, d. Petrovici socotește necesar un oarecare compromis între metafizică și religie, și că ajungem la un mai bun rezultat dacă plecăm dela lume la Dumnezeu decât dela Dum-

nezeu la lume. Noi, având credința creștină, plecăm și într'un fel și în altul. D-sa cugetă că Dumnezeu a creat lumea pentrucă, fiind inițial perfect, îi lipsesc valorile perfectibile care sunt rezultatul străduinței chinuitoare a lumii. Dar noi, care avem credința creștină în Dumnezeu absolut perfect, și care, în consecință, nu subordonăm rațiunii credința, și nici invers, gândim că Dumnezeu a dat ființă universului din eternitate, odată cu El, prin însăși perfecțiunea sa, și nu fiindcă simte nevoie de ceva, de valorile perfectibile ca rezultat al străduinței chinuitoare a lumii. Căci dacă ar fi așa, dacă i-ar lipsi ceva, oricât de puțin, n'ar mai fi perfect; a rosti o atare afirmație ni se pare o contradicție. Adică noi credem că Dumnezeu a făcut lumea aplicându-i legea meritului, a dreptății, cu grația sa, a creat-o între imperfecțiune și perfecțiune, în scopul ca ea să se silească a se perfecționa, să-și merite plinătatea ființei. Și credința noastră este, în acelaș timp, rațiune, gândire, logică.

Apoi d. Petrovici mai declară, oarecum cu Leibniz, că Dumnezeu, Perfectul, a creat o lume imperfectă, perfectibilă, pentru ca aceasta să fie diferită de el, căci altfel n'ar mai fi fost două realități, s'ar fi confundat și nu s'ar mai fi putut vorbi de creație, deși lumea trebuia totodată să rămână copilul, opera gândurilor lui Dumnezeu. Dar pentru noi, Dumnezeu, fiind perfect, a creat lumea la egală distanță între imperfecțiune și perfecțiune, aplicând legea meritului, în scopul ca ea să realizeze perfecțiunea, să fie una cu el fără a-și pierde propria fii ță. Și D-sa ne mai spune să nu mergem prea departe cu rolul factorului național în filosofie. De sigur, observă D sa, și acest factor aduce, și el, contribuția lui. Inșă, atunci când voim să ne înălțăm mai sus, la valorile universale, către care trebuie să aspirăm, directivele etnice alcătuesc mai de grabă o limită vătămătoare

și nu un ideal. Coloritul național al unei filosofii poate să fie un fapt, dar nu un program.

Acesta este punctul de vedere al d-lui I. Petrovici. Noi ne-am exprimat în multe rânduri teza noastră. Pentru noi coloritul național în filosofie se prezintă întemeiat și ca fapt și ca program, atunci când el există ca produs al spiritului creștin în înaltul înțeles al cuvântului pe care l-am expus. Filosofia trebuie să fie și prin caracteristica sa națională altfel decât celelalte și la fel cu ele pe drumul spiritualizării. Națiunile nu sunt simple limite pe care trebuie să le depășim. Prindem rostul lor veșnic dacă studiem Evanghelia și avem credință în ea. Națiunile sunt, ca și familiile, ca și celelalte forme ale societății, creațiuni ale divinității pe care componenții lor, oamenii, au datoria să le desăvârșească, făcându-le să fie tot mai distincte și tot mai una, pentru a merge cu ele perfecționate către divin, așa cum am arătat în ceea ce precede când am tratat despre naționalism.

Dar d. I. Petrovici ne dă o explicație despre lume prin o argumentație intelectuală pe care o socotește mai satisfăcătoare decât credința. Această explicație vine din felul său de a fi, și ea este una din interpretările posibile ale vieții, admisă de unii, respinsă de alții, după structura fiecăruia. Și totuși, deși sunt deosebiri între această interpretare și propria noastră doctrină, și celelalte, noi vedem unitatea care le împreună, printr'o mai deplină participare a rațiunii și a credinței și a celorlalte facultăți, în căutarea adevărului. Socotim concepția d-lui I. Petrovici prețioasă fiindcă ea ne spune cum vede lumea un raționalist care are credință creștină, dar care o subordonează rațiunii. Și, prin comparație, ne convingem mai mult cât de necesar este să privim universul în lumina unei mai stăruitoare cunoștințe a creștinismului. Dacă ar fi cazul să examinăm aici mai în amănunt această concepție, ne-am da cu drept cuvânt

seama de arta, de subtilitatea, gândirii care o animă, dar și de nevoia de a ne completa prin adâncimea și înălțimea spiritului creștin. Am vedea cum ni se apropie drumurile mergând spre capăt, dacă ne continuăm studiile, căci atunci suntem tot mai călăuziți de plinătatea rațiunii, a credinței creștine.

47. Ducându-ne mai departe cercetările asupra cugetătorilor români, împărtășim părerea d-lui Lucian Blaga, anume că trebuie să facem loc, cât mai mult, metafizicei în preocupările noastre, să căutăm a pătrunde misterul, a cunoaște absolutul. Și nu nesocotim valoarea străduințelor sale metafizice, precum nici pe aceea a celorlalți, cum se procedează de ordinar. Inșă, în metafizica sa, d. Blaga are o credință păgână, după cum ne-a afirmat însuși D-sa, și care este deci alta decât cea creștină din amintita tradiție a Românilor. D-sa, deși ne vorbește în formă de mit, stăruiește că Dumnezeu a făcut lumea nu după chipul Său, cum ne spune Sf. Scriptură, ci dimpotrivă. Incât oamenii apar că sunt oarecum în stare de răzvrătire față de Dumnezeu. Și noi, spre deosebire de D-sa, constatăm că trebuie să ne conformăm religiei creștine, bine studiată, sincerității care o caracterizează, și nu să căutăm a depăși, modificându-i, sau înlocuindu-i elementele sale constitutive, pentru a ne înfățișa originali cu orice preț. Dumnezeu ne îndeamnă să-l cunoaștem, nu ne oprește dela aceasta cum gândește d. Blaga, dar să-l cunoaștem fiind pregătiți, purificați de rău, fiind spirite bune nu spirite rele răzvrătite. Să avem o cunoștință îngerească, nu diabolică, luciferică, mefistofelică.

D. Lucian Blaga nu neagă existența lui Dumnezeu, dar zice că el consistă în Marele Anonim care ne ține la distanță fiindcă se teme de noi; pe când pentru noi creștinii Dumnezeu este Tatăl care ne iubește, care ne vrea

să fim una cu el. D-sa presupune că Marele Anonim a făcut lumea inferioară, și nu după chipul său, de teama ipostaselor, ca acestea să nu i se substituie, — adică să nu-l răstoarne, — pe când noi credem că Dumnezeu a creat lumea după chipul Său aplicându-i cu grație legea meritului în scopul realizării neconținute a perfecțiunii. Noi, având credința creștină, nu putem să concepem cum Dumnezeu, fiind perfect, s'ar speria de consecințele faptei sale. Atunci El n'ar mai fi perfect. Ne aflăm în fața unei contradicții. Cultura, pentru d. Blaga, vine din matca populară a satului, ea nu constituie produsul apariției dintrodată a unei individualități mesianice. Pentru noi realitatea este, trebuie să fie, și una și alta, o colaborare pe scara spiritualității. Spiritele superioare, mesianice prin destinul lor, n'ar actualiza propășirea fără popor; dar nici poporul n'ar avea posibilitatea propășirii fără ele. Termenii sunt corelativi.

În unele privințe, d. Lucian Blaga, preocupat de originalitate, caută să înlocuiască vechile valori, așa cum au făcut și alții, sub alte forme, înaintea sa, ca, de ex. Nietzsche care a încercat să deprecieze valori recunoscute, pe Socrate, pe Iisus Hristos. În filosofia noastră fiecare ființă se cuvine, da, să-și aibă originalitatea sa, dar în armonie cu celelalte. Constatăm deci în metafizica d-lui Blaga unele idei opuse creștinismului. Cu toate acestea și metafizica sa ne desvăluie, și ea, una din înfățișările vieții, anume aceea în care unii sunt de părere că rostul omului ar fi altul decât asemenea celui creștin. Căci Dumnezeu s'a îngrijit în prealabil să ne censureze, să ne mutileze, și, prin toate măsurile preventive luate, tinde tocmai la conservarea disanalogiei. Dar, zicem noi, acest rol i l-a hărăzit Providența d-lui Lucian Blaga pe acest pământ: să propovăduiască o metafizică opusă dogmei creștine a ipostaselor. Dacă ar fi să căutăm unul dintre exemplele elocvente despre modul cum vede

lumea cineva care are credință, dar o credință alta decât aceea a Evangheliei, și care apare un răzvrătit fiindcă Dumnezeu ne-a făcut prin disanalogie, și nu prin analogie, cu El, îl găsim în metafizica d-lui Blaga.

S'a pus întrebarea : oare o atare metafizică nu este ea periculoasă pentru educația poporului? Răspundem că, de sigur, ea poate să fie primejdoasă, și cu atât mai mult că sunt unii care se lasă induși în eroare, dar că ea nu mai are aceeași înrăurire când suntem prevenți. Și totuși, filosofia creștină nu-l îndepărtează dela început nici pe autorul acestei teze, atât de diferită de învățătura lui Iisus, până ce mai întâi nu-l îndeamnă la bine. Primiți bine pe cei slabi în credință, zice apostolul. Și, eliminând partea negativă, destructivă, relevăm posibilitatea colaborării sale, ca și a altora, cu noi pe drumul Noului Testament pe care îl credem cel drept. Căci, considerat astfel, D-sa nu combate propriu zis creștinismul, ci îi acordă o valoare superioară fără a-l recunoaște ca adevăr suprem. Și oricât de mică ar fi partea sa, la situarea creștinismului pe o treaptă mai înaltă, ea ne folosește. Și Evanghelia nu respinge niciun obol oricât de mic ar fi el. Noi îi mulțumim și pentru atât cât de puțin creștin se afirmă și că ne ajută, și îi dorim să fie mai mult, mai deplin.

Repetăm adevărul că fiecare este liber, pe răspunderea lui, să procedeze sau nu în acest fel. Dumnezeu ne îndeamnă la sfințire până când cu înțelepciunea lui dă sancțiunea. Părintele Stăniloae, amintit în ceea ce precede, a analizat în amănunt poziția d-lui Lucian Blaga față de creștinism și ortodoxie. Și noi adăugăm: nu este exclus ca d. Blaga, prin talentul său, dacă își continuă cercetările, să recunoască superioritatea credinței creștine în sublimul ei. Sunt atâtea împrejurări în viață, uneori de exuberantă bucurie, adesea de crudă suferință, care ne arată calea mântuirii, pe care trebuie să mergem.

48. Ne oprim aici în examinarea cugetătorilor români din numita comunicare dela Academia Română. După cum vedem, unul ne apare că n'ar avea o credință creștină, dar o respectă la aceia care o au, și îi atribue o ne-bănuită însemnătate. Pentru altul credința se reduce la o ficțiune. Unul are credința creștină dar o subordonează rațiunii. Altul are credință dar alta decât cea creștină, și opusă în unele privințe acesteia. Fiecare își aduce partea ca să intrăm în taina lumii. Incât observăm că, pe lângă unitatea căutată, sunt deosebiri. Și noi zicem că ei trebuie să fie tot mai deosebiți unul de altul și tot mai una între ei, în colaborare, la opera de împlinire a idealului. Dacă ne-am continua studiul, am vedea o apropiere treptată între noi, toți, și deci o colaborare evanghelică, în mersul spre desăvârșire, păstrându-și fiecare perfecționată caracteristica drumului străbătut. În acest sens noi afirmăm că ne completăm prin ei și le aducem completarea noastră. Aplicăm cuvintele religiei creștine, pe care le-am citat: Fiți desăvârșiți. Să nu credeți că am venit să stric legea sau prorocii; am venit nu să stric, ci să împlinesc. Deci, prin credință desființăm noi legea? Nicidecum. Dimpotrivă, întărim legea. Să împlinim cuvântul lui Dumnezeu.

Am considerat aici numai gânditorii români din amintita comunicare. Dar, după cum am semnalat, sunt și alții care, într'o scriere istorică, făcută fie de noi fie de alții, sau într'una cu un alt scop decât cel prezent, trebuie să fie cercetați. Incât dacă ne-am continua studiul asupra cugetării românești, am mai constata și alte direcții. Colegul nostru D. D. Roșca, de ex., care nu are credința creștină, care nu pleacă dela ea, se găsește în situația oarecum sceptică, pesimistă, de a constata, în experiență, că noi nu știm dacă existența, — lumea, — are sau nu un sens; ea ni se înfățișează tragică. În același timp un alt coleg al nostru, d. Eugeniu Spe-

ranța, analizând ceea ce D-sa numește supremația credinței pure, inițiale, în general, nu precizată în ideea creștină, și plecând dela această credință nespecificată, susține optimismul. Fiecare vede lumea în felul său, și se completează unul pe altul. Noi, după cum se știe, plecăm și dela credința creștină în Dumnezeu perfect, pe care am definit-o, și nu numai dela necredință sau dela credința în general, și începem prin a considera orice punct de vedere, suntem atât sceptici cât și dogmatici, pesimiști sau optimiști, și recomandăm răbdarea, continuarea sinceră a studiului, la capătul căruia ne întâlnim cu toții. În acest sens noi spunem că lumea are un rost, anume acela dat de Providență, și interpretat de oameni, de noi.

Am considerat numai unele din afirmațiile autorilor, atât români cât și ceilalți, pe care i-am examinat în actuala expunere. Inșă, cu ajutorul filosofiei creștine, pe care am căutat s'o lămurim, putem să știm cum sunt ei, cum trebuie să fie, și în alte din soluțiile date problemelor pe care ei și le pun. Fiecare este un spirit liber, o libertate, care își urmează drumul destinului său, unii opunându-se altora sau continuându-i, completându-i, completându-se între ei. Dar toți au datoria ca, prin libertatea lor, întregindu-și destinul actual, să lucreze a-și ajunge destinul comun care le-a fost dat la origine. Pentru a prinde mai temeinic rolul concepției noastre despre creștinism în explicarea diferitelor doctrine, să reamintim câțiva dintre gânditorii care s'au ocupat în mod special cu problema existenței sau a neexistenței filosofiei creștine, și pe care i-am amintit anterior.

49. Din expunerea noastră de până acum, se poate deduce că nu excludem părerea acolora, ca de ex. Ozanam, care admit existența filosofiei creștine și care

ne spun că ea consistă în eclecticismul profesat de Sf. Augustin. Dar să știm că nu este numai atât. Filosofia creștină va să zică și preparația la credință prin cunoașterea doctrinei lui Sf. Toma din Aquino, despre care ne vorbește Papa Leon al XIII-lea. Și ea mai înseamnă și ceea ce observă Gonzalez, anume nu numai sistemul lui Sf. Augustin sau numai al lui Sf. Toma, ci și orice sistem care profesează un Dumnezeu personal, infinit, transcendent, Providență, răsplătitor, creator. Putem să afirmăm mai mult. Dumnezeu este și immanent nu numai transcendent lumii. Și ea mai consistă, cum zice Stöckl, și în reunirea a tot ce există adevărat, adică în conformitate cu Evanghelia, în toate sistemele filosofice; dar, adăugăm noi, nu sobordonând revelației rațiunea, sau invers.

Și, privind cu atenție chestiunea în perspectiva doctrinei noastre, ne explicăm de ce este așa. Examinând obiecțiunile aduse de o teză împotriva celeilalte cu privire la problema existenței sau a neexistenței filosofiei creștine, înțelegem cum unii văd o latură și alții alta, cum unii trebuie să fie completați prin alții, în spiritul integral creștin. Nu contestăm aserțiunea lui Maurice Blondel că, dacă studiem problema din punctul de vedere al catolicismului, n'a existat încă istoricește o filosofie creștină sinonimă de filosofie catolică, și că ea rămâne a fi constituită. Însă întregim această aserțiune explicând că filosofia creștină este și catolică, și protestantă, și mai mult. Încât a existat istoricește o filosofie creștină, dar care a fost oricum în conformitate cu Evanghelia, și nu numai catolică sau numai protestantă, după cum am arătat prin expunerea doctrinei noastre.

Harnack are dreptate când susține deosebirea între filosofie și creștinism. Dar să știm că pe lângă deosebire avem și unitatea pe care noi trebuie s'o realizăm accentuând deosebirea pe drumul desăvârșirii. Și astfel zicem cu el

să nu transformăm Evanghelia în filosofie, și totuși noi cugetăm că filosofia trebuie să fie cât mai una cu Evanghelia, deși tot mai deosebită de ea. Noi stăruim că, dacă suntem cu adevărat animați de spiritul creștin, să nu vorbim numai în numele protestantismului împotriva catolicismului sau invers, ci să explicăm necesitatea colaborării tuturor. Este just că esența creștinismului consistă în morală, dar în morală desăvârșită, luminată, revărsare de iubire, și nu oricare; încât a exprima Evanghelia în termeni filosofici, raționali, intelectuali, înseamnă a-i arăta desăvârșirea, nu a o conrupe.

Și dacă ne continuăm examinarea vedem tot mai mult cum unii, ca Scheler, constată deosebirea și alții, ca Matthews, sunt impresionați de unitatea între filosofie și Evanghelie, între rațiune și credință sau revelație, între filosofie și teologie, cum unii admit pe când alții tăgăduesc realitatea filosofiei creștine, și cum noi trebuie să-i completăm unii pe alții în adevăratul spirit creștin. Prin acest spirit atragem atenția că există diversitate și unitate, rațiune, revelație, credință, teologie, supranatural, mister, fără a se exclude, în raporturile dintre filosofie și creștinism. Sunt numeroase forme care trebuie să colaboreze. Când Bréhier este de părere că nu există o filosofie creștină, căci vieța creștinilor s'a suprapus cosmosului grec, fără ca să nască o noțiune nouă a lucrurilor, o concepție despre univers altoită pe dogmă, el cercetează mai ales una din formele înrâuririi creștinismului, aceea dela suprafață, fără a se duce mai în plin și la celelalte. Când Gilson afirmă realitatea filosofiei creștine, deoarece spiritul creștin a pătruns tradiția greacă, lucrând-o din lăuntru, și făcând-o să producă o vedere a lumii specific creștină, el se referă la altă înrâurire a creștinismului, la aceea care a trecut dincolo de treapta dela suprafață. Pentru noi există și una și alta, o gamă de nuanțe în raporturile dintre filosofie și

religia creștină. Și unul vede una, altul alta, fiecare cu destinul său, dar toți trebuie să colaboreze la împlinirea destinului comun care le-a fost dat la origine. Poziția noastră se apropie, firește, mai mult de aceea a lui Gilson decât de aceea a lui Bréhier, voind să le explice.

50. Constatăm deci o diversitate, căutăm unitatea. Și trebuie ca, la lumina religiei creștine, să ne lămurim atât această diversitate pe care o constatăm cât și unitatea pe care o căutăm. Acest adevăr am voit să-l evidențiem și printr-o comunicare la Congresul de Filosofie, — Congresul Descartes, — din anul 1937, la Paris. Era o continuare a tezelor noastre de Doctorat în Filosofie, susținute în Sorbona, mai înainte cu aproape un sfert de veac. Atunci, la susținerea tezelor de Doctorat, istoricul filosofiei Victor Delbos și logicianul André Lalande au apreciat cu simpatie punctul nostru de vedere. Această apreciere a fost redată în *Revue Philosophique*, vol. 81, p. 83 și urm., de către Lionel Dauriac, discipulul și prietenul lui Renouvier: „Am asistat la susținerea ambelor teze, — scrie Dauriac, — și am constatat la juriu o francă simpatie pentru persoana candidatului, pentru ardoarea sa în cercetare pentru „elanul divin”, — cuvântul este al lui Victor Delbos, — care îl duce pe culmile speculației unde el respiră larg, cu ușurință și bucurie. Candidatul este un credincios. Are un crez, și va avea totdeauna unul: căci el nu va fi niciodată în contact cu un adevăr, recunoscut de el ca atare, pe care să nu-l îmbrățișeze cu ultima energie”. Astfel era primit atunci punctul nostru de vedere.

Însă la Congresul de Filosofie din 1937, era altă atmosferă. Trimitând comunicarea, pentru a fi înscrisă în program, ni s'a dat un răspuns din care se deducea sfatul că nu apare binevenită o asemenea comunicare, și că dacă, totuși, va fi făcută, ea nu va putea să fie discutată. În cât ar fi trebuit să-i dăm o formă mai filosofică și mai

puțin ortodoxă creștină. În această privință am avut un schimb de scrisori cu D-l Bréhier, președintele Congresului. Am participat la Congres. Dar teza noastră acum a fost primită cu totul altfel, invers, decât fusese înainte cu aproape un sfert de veac. Era o mare deosebire între spiritul din timpul când am susținut Doctoratul în Sorbona, și acela din timpul când am făcut comunicarea la Congres în Sorbona. Ce a urmat după un spirit și după celălalt, se știe. Și totuși cu răbdare, prin credință, cu muncă stăruitoare, onestă, va veni în omenire ce a fost odată, și cu mai strălucită măreție. Am reprodus aici acest episod din viața noastră pentru ca, printr'un exemplu trăit, să stăruim cât mai viu asupra diversității, asupra faptului că trebuie să ne ferim de a fi induși în eroare de o falsă filosofie, exagerată într'o direcție sau alta. Adevărata filosofie, cât mai animată de eternul bun duh creștin, armonic, înaltă omenirea, națiuni și indivizi. Falsa filosofie duce la prăbușire omenirea, națiuni și indivizi.

Călăuzindu-ne de doctrina creștină, n'am șovăit, nu șovăim, în credința că există o unitate în diversitate, și că putem, la lumina religiei creștine, cercetată cu mare grijă, să ne explicăm atât diversitatea pe care o constatăm cât și unitatea pe care o căutăm. Pentru noi orice învățătură oricât de puțin conformă cu Evanghelia, este o filosofie creștină, și cu atât mai mult firește, când ea se afirmă tot mai în acord cu Evanghelia. Filosofia Creștină va să zică studiul înțelepciunii în întreaga idee a acestui cuvânt : studiul înțelepciunii atât umane cât și divine. Impreunarea termenilor „Filosofie” „Creștină” exprimă omenescul care se împărtășește din divin, sau divinul care dă împărtășania sa omenescului.

Acelora care se întreabă că ce facem în caz de conflict între credință și rațiune, le răspundem : să căutăm credința ; căutând o găsim ; și dacă o posedăm, dacă

plecăm dela credința în Dumnezeu perfect, avem armonie, nu conflict. Rațiunea explică, lămurește, cu dragoste, credința care o animă. Și același acord există între toate ființele. Experiența ilustrează prin exemple ceea ce rațiunea explică prin legi; rațiunea explică prin legi ceea ce experiența ilustrează prin exemple. Toate sunt formele experienței complete, ale rațiunii divine, ale credinței în Dumnezeu perfect. Și nu este vorba numai de a constata acest adevăr; trebuie să-l și explicăm, să-l aplicăm, să-l practicăm. Să radiem, să răspândim, bunătatea, omenia, iubirea evanghelică, în jurul nostru. Să ne simțim fericiți, procurând fericire altora. Să ne sfințim prin gândul nostru, prin cuvintele, faptele noastre. Să ne îndumnezeim. Contribuția pe care o aducem stă și în această explicație, așa cum am expus-o în repetate rânduri.

51. Se poate spune că doctrina noastră, prin soluțiile pe care ea le dă diferitelor probleme, este și eclecticismul sau metoda de conciliere, adică alege, adună, ceea ce socotește ca bun într'un sistem sau altul, pentru a forma un singur, nou, sistem, unul, superior tuturor. Dar să precizăm. Această concepție se poate numi și eclecticism, metodă de conciliere, însă și mai mult decât atât. Căci scopul este diversitatea perfectă în unitatea perfectă, și nu numai unitatea, cum se susține în eclecticism sau în metoda de conciliere. Unii fac deosebire între metoda de conciliere și eclecticism, prin aceea că cea dintâi stăruiește asupra principiului, — de ex. spiritul, — în virtutea căruia se realizează sau trebuie să se realizeze eclecticismul. Totuși, examinând cu atenție chestiunea, vedem că suntem în prezența a două spețe ale aceluiași gen, foarte prețioase, dar că în ambele cazuri se caută a se ajunge numai la unitate.

Noi, plecând dela credința în Dumnezeu absolut perfect, care a creat toate ființele în scopul ca ele să fie di-

versitatea perfectă în unitatea perfectă, suntem și eclecticici și conciliatori, și empiriști sau raționaliști, sceptici, dogmatici, probabiliști, mistici, și materialști sau realiști, și idealști, spiritualști, moniști, dualști, pluralști, pesimiști, optimiști, fără să fim nici una nici alta în mod exclusiv. Căci voim să fim creștini în plinătatea cuvântului. Pentru noi oricare din concepțiile enumerate, fiind omenești, se găsește în opoziție cu celelalte, dar, spre a fi pe calea adevărului, trebuie ca, plecând de la această opoziție, să realizeze un acord prin transformarea inferiorului în superior, prin spiritualizare. Și să-și lămurească fiecare cauza de ce este așa și nu altfel. Noi voim să fim după chipul lui Dumnezeu perfect, care există singur, unul, în toate fără a fi numai una sau alta. Încă odată, nu este vorba numai de o simplă, comodă, mai mult sau mai puțin arbitrară, conciliere sau sinteză între contrarii, ca de ex. între empirism și raționalism, sau între raționalism și misticism, eroare și adevăr, libertate și determinism, bine și rău, între adevărurile fragmentare dintr'o doctrină și alta, în vederea unei unități care, fiind considerată ca unitate, ar fi superioară celorlalte. Ci ni se impune teza de colaborarea sinceră a tuturor, de explicația cea mai mulțumitoare, cu puțință, pe care trebuie s'o dăm, de ce este așa și nu altfel, atât în cazul când judecăm cu rațiunea cât și în acela în care cercetăm experiența.

Aici am examinat chestiunea judecând mai ales cu rațiunea fără a nesocoti experiența. Într'o altă lucrare se poate studia problema cercetând mai cu seamă experiența fără a exclude rațiunea. Concepția noastră se afirmă ca deschizătoare de perspective nouă fiindcă ea continuă căile străbătute, pentru ca, plecând de la soluțiile date ca de la niște probleme, să ne ducă și pe alte drumuri, și prin alte soluții, la îndumnezeire. Se știe că pentru noi o operă apare valoroasă în măsura în care oglin-

dește starea timpului și se integrează și în etern, pe cât posibil omenește. În acest sens doctrina noastră este un probabilism, și nu numai atât, după cum s'a putut constata din cele ce preced. Am numit-o perfecționism, problematism, explicaționism, continuism, colaborism, cu un cuvânt **filosofie creștină**.

52. Din cele expuse, rezultă că dacă nu avem o cunoștință mai de aproape a creștinismului, dacă n'am studiat Evanghelia în acest scop, nu știm bine ce înseamnă filosofia. Suntem în prezența a numeroase definiții, dintre care unele în contradicție cu altele, și a căror diversitate nu ne-o putem explica suficient. Dar după ce cunoaștem creștinismul, după ce l-am studiat, avem o înțelegere mai lămurită a filosofiei. Și în acest caz constatăm deosebite concepții. Inșă acum știm mai bine ce va să zică filosofia, avem o explicație mai mulțumitoare a diversității. Căci acum întâlnim printre multiplele ei forme și pe aceea numită filosofie creștină, animată de spiritul larg al Evangheliei. Iar filosofia creștină ne aduce o lumină nouă, constituie o contribuție la înțelegerea filosofiei, la deslegarea problemei pentru înțelegerea filosofiei. La ea ajungem fie examinând problema filosofiei și cu ajutorul religiei creștine pentru a-i găsi soluția, fie studiind religia creștină pentru a o cunoaște și citind deci textele din Noul Testament privitoare la filosofie. Astfel, filosofia creștină înseamnă ceea ce trebuie să fie filosofia, adică filosofia în conformitate cu sensul cuprinzător al Evangheliei. Și filosofia consistă în orice învățătură, dar cu atât superioară că năzuește să fie la o înălțime spirituală, așa cum o găsim în Evanghelie, și care, așa fiind, se poate numi filosofie creștină. Aceasta ne spune că filosofia este orice învățătură care ne-a fost dată, și ea, de Dumnezeu, printre celelalte mijloace, ca să-l urmăm pe Dumnezeu.

Cu alte cuvinte, dacă posedăm o cunoștință mai de aproape a creștinismului, avem credința, și știm că filosofia se înfățișează în diferite forme, dar ne explicăm mai bine diversitatea, prin destinul fiecăruia hotărît de Dumnezeu perfect. Filosofia are valoare dacă se afirmă creștină, întemeiată pe credința în Dumnezeu perfect, animată de bunățate, de iubire, omenie, de spiritul colaborării, și nu oricum, prezumțioasă. Ea înseamnă studiul înțelepciunii. Dar înțelepciunea deplină se găsește în Evanghelie. Și filosofia va să zică, deci, și studiul Evangheliei, sau filosofie creștină, dacă ea se animă de adevărul acesteia, cum l-am expus. Filosofia creștină consistă în interpretarea cât mai cu grijă, cu atenție, justă, sinceră, fără prejudecăți a Noului Testament.

Una dintre cele mai profunde, impresionante, formule filosofice este aceea a lui Heraclit: Și din toate vine unul, și din unul vin toate. Însă filosofia creștină apare superioară acesteia, o completează. Ea ne arată că unitatea și diversitatea imperfecte coboară dela unitatea și diversitatea perfecte ca să năzuiască a se înălța la ele. Unul este în toate și toate sunt în unul. Lumea se conduce de acest adevăr, deși adesea nu și-l lămurește complet, ca, de ex., în cazul în care oamenii spun că vocea poporului este vocea lui Dumnezeu, sau atunci când cocorii se orientează mergând toți în frunte cu unul: unul se completează prin toți, și toți prin unul, în aflarea adevărului. De aceea, să ne ferim de extreme, de exagerări. Pedagogia superioară se călăuzește de acest spirit creștin.

Filosofia se numește orice învățătură care aspiră la înțelepciune; și filosofia, oricât de puțin potrivită Evangheliei, se chiamă filosofie creștină, dar mai ales aceea care se înfățișează cât mai întregă după învățătura lui Isus. Ea ne explică principiile generale în virtutea cărora se înfăptuiesc amănuntele. În ea se întâlnesc

pe calea propășirii contemplația cu tehnica, acțiunea, filosofia cu teologia, credința cu rațiunea, revelația cu cercetarea științifică, arta cu natura, și fac una fără a se confunda. Ea ne învață că în Dumnezeu, în ființa desăvârșită, există armonie nu desacord între însușirile sale. În caz de conflict, la fapăturile imperfecte, să știm că exprimă adevărul aceea care durează, rămâne asemenea cu ea însăși și unită cu altele, în continuarea studiului.

Astfel, dorul oamenilor de Dumnezeu, căutarea lui de către ei, formează, pentru ei, una dintre cele mai temeinice dovezi ale existenței lui Dumnezeu, fiindcă durează, cât însăși omenirea. Încă o dovadă că venim dela Dumnezeu spre a ne înălța la el, o constituie și nostalgia. Noi străbatem un șir de vieți, venim de undeva, trecem pe aici, mergem undeva. Și ceea ce a pus Creatorul la început în sufletele noastre, rămâne ca o virtualitate care se actualizează din când în când. Adesea chiar ceea ce a fost realitate în actuala noastră viață, și nu mai este, ni se pare că a fost numai un vis... și ducem dorul, avem nostalgia, de binele care ne-a mângâiat odată. Unii au o credință mai mare, alții mai mică. Apostolul Pavel, expunând la Atena învățătura cea nouă, a lui Hristos, vorbește de învierea morților. Dar unii îl ironizează, făcându-i cunoscut că în această privință îl vor asculta altădată; și alții au crezut; printre aceștia erau Dionisie Areopagitul și o femeie numită Damaris. Credința ne arată că atât cauza cât și scopul nostru sunt în dragostea divină. Și credința se află în fața necredinței, alternând, nu numai la indivizi, imperfecti, ci și la popoare și în timpuri. Sunt perioade de credință urmate de necredință, și invers, precum și intermediare. Pentru a ne întări în credință, am găsit necesară și publicarea acestui studiu de Filosofie Creștină. Căci se strecoară printre noi curente nefaste pretinse originale. În concepția noastră, am spus. adevărata originalitate, prețioasă, consistă în contribuția

adusă la înțelegerea, aplicarea, nu la răsturnarea, înlocuirea, legilor lui Dumnezeu după veșnica învățătură a lui Iisus Hristos. Și totuși, constatăm în acest timp și o revenire tot mai puternică la credință. Se cuvine să ne exprimăm adâncă noastră mulțumire, pentru fructul muncii pe care și noi am depus-o în acest scop atât de util. Credința creștină dă siguranța în cunoștință, pe care n'o găsim în celelalte sisteme.

Prin urmare, filosofia, așa cum ni se înfățișează după studiul creștinismului, se definește, ca orice, în felurite chipuri, dar ea trebuie să fie tot mai mult o filosofie creștină, în sensul eternului, mult îngăduitorului, spirit evangelic. Și filosofia creștină, la rândul ei, se definește în numeroase moduri, însă toate se completează prin cunoștința Evangheliei, dacă le considerăm după studiul cât mai deplin al acesteia. Filosofia creștină este explicația Evangheliei, studiată, lămurită, luminată, și care ne explică lumea prin învățătura lui Iisus, fără a exclude celelalte învățături sincere, artistice sau științifice. Evanghelia se interpretează, și ea, în multe forme, dar ea ni se înfățișează din ce în ce și ca unitate explicativă a diversității dacă o considerăm tot mai studiată, lămurită, luminată, înțeleasă.

Potrivit religiei creștine, cât mai cunoscută, filosofia creștină consistă deci în ceea ce am numit perfecționism, problematism, explicaționism, continuism. Ea se cheamă doctrina credinței în Dumnezeu perfect, a rugăciunii, bunătații, răbdării, iubirii, a dreptății cu grație, a iertării fără să cadă în slăbiciune, doctrina mântuirii. Ea este orice învățătură oricât de puțin conformă cu religia creștină, și cu atât mai mult filosofie creștină că se afirmă cât mai în armonie cu această religie, în cuprinzătorul înțeles pe care l-am stabilit. Adică ea înseamnă orice învățătură cât de puțin în spiritul religiei creștine, bine interpretată. Ea va să zică doctrina convin-

gerii, a sincerității. Ea îndeamnă ca toate ființele să fie tot mai distincte și tot mai una în colaborare pentru a realiza neconținut perfecțiunea, a se îndumnezei. Fiecare este liber, răspunzător, și își are destinul său. Dar fiecare să se silească prin libertatea sa a împlini legile divine, primul său destin. Există Dumnezeu ca unitate perfectă cu diversitatea sa perfectă, și lumea ca unitate imperfectă cu diversitatea imperfectă care trebuie să se desăvârșească.

Totul se reduce la spirit, chiar și materia, dar aceasta se află între spiritul bun și spiritul rău, și toate câte sunt, după destinul lor, spirite conștiente să se străduiască a fi spirit desăvârșit, bun, sfânt. Am dat cuvenitele explicații în cursul acestei expuneri. Ceea ce se întâmplă în lume apare pentru noi oamenii temporar, în timp și spațiu, în succesiune, empiric, istoric, și este pentru Dumnezeu perfect atât în timp și spațiu mărginit cât și în infinit, în etern. Din nepătrunderea acestui adevăr, ca și din aceea privitoare la libertate și destin, la existența răului în lume, la șirul de vieți ale aceleiași ființe, survin greutăți în cunoașterea lumii.

Filosofia creștină, bine cercetată, ne dă un ajutor ne bănuț de prețios în soluționarea problemelor pe care ni le punem. Dumnezeu este atât immanent cât și transcendent lumii. El a împărțit pe oameni în națiuni, pentru ca prin națiuni oamenii să-l caute și să-l găsească pe Dumnezeu. Filosofia creștină, în forma sa superioară, înseamnă atât naționalismul cât și umanitarismul în înfățișările lor nobile. Ea va să zică doctrina credinței, dar a credinței în largul său sens, care interpretează dogmele pentru a le înțelege, nu pentru a le discuta legitimitatea, adevărul, nu pentru a le schimba, căci ea se întemeiază pe revelație, pe credința deplină, pe grația divină, după cum am arătat. Ea nu exclude nimic din ceea ce se afirmă

sincer, ci desăvârșește. Ea apare ca un preot bun, conștient de sfânta lui misiune, care nu alungă pe necredinciosul mărturisitor că nu are credință, ci îl ajută, îi spune: Ia, mai caută, fiule; vezi, nu găsești tu credința în adâncul ființei tale, al sufletului tău, în conștiința ta? Ea propovăduiește modestia, rugăciunea, înțelepciunea umană-divină. Filosofia creștină se poate numi medicina sufletului în sensul că prin puterea credinței, a rugăciunii, ea ne dă puterea răbdării în mersul nostru către ideal prin cruda realitate. Ea se poate defini ca filosofie a culturii dar în vederea civilizației. Exprimăm prin cuvântul cultură munca depusă pentru perfecționare; și prin civilizație urbanitatea, omenia, treapta de perfecțiune la care s'a ajuns în urma culturii. Vorbim de înalta civilizație. Credința înseamnă izvor de muncă neprihănită. Neștiutorii, sau cei de rea credință, răstoarnă noțiunile cuvintelor.

Filosofia creștină ne învață să ne dăm toată puterea la înfăptuirea binelui și, dacă rezultatul străduințelor noastre nu este cel așteptat, să ne continuăm silințele resemnându-ne, muncind, cu neprihană, rugându-ne, căci Dumnezeu ne vede pentru a ne da răsplata cuvenită după neîntrecuta lui înțelepciune. Filosofia creștină, potrivit Noului Testament, va să zică cea mai înaltă morală, doctrina învierii din morți, a vieții eterne prin unirea cu Dumnezeu, a fiecăruia după destinul său, după felul cum și-a întrebuințat, sau își întrebuințează, libertatea, fără a-și pierde propria ființă. Ea exprimă doctrina libertății și totuși a destinului, a destinului și totuși a libertății, iubirii, grației, a înțelepciunii. Ca explicație a Evangheliei, ea este deosebită de religia creștină și face una cu aceasta. Ea ne învață să fim mai buni decât suntem, având credință în Dumnezeu perfect.

Dar aceste însușiri, și celelalte, le-am expus treptat în cursul actualului nostru studiu. Incât, pentru a înțelege

mai deplin atât filosofia în general cât și filosofia creștină în deosebi, avem nevoie să ne referim la el. Și, după cum am spus, oricât de sintetică sau amănunțită ar năzui să fie, prezenta noastră expunere trebuie continuată prin alte lucrări, făcute de noi sau de alții, urmând legea continuității, a colaborării, a realizării neconținute a perfecțiunii.

Dacă ni se cere să formulăm motivul ultim pentru care admitem doctrina noastră creștină, dăm, firește, diferite argumente, empirice, raționale, artistice sau științifice, filosofice. Dar în cele din urmă răspundem: aceasta este credința noastră, dela care am plecat, și la care am ajuns, credința propovăduită de Evanghelie, — de Evanghelia cercetată, lămurită, luminată, înțeleasă. Este credința noastră pe care am simțit-o și ca o grație a lui Dumnezeu, pe care, ne-am întărit-o și prin știință, prin filosofie, și pe care o afirmăm cu toată puterea ființei noastre. Noi dăm mărturie despre ea prin libertatea noastră, pe răspunderea noastră. La lumina ei noi am examinat, examinăm, cu toată conștiința de care suntem în stare, problemele puse. Nu vorbește un om care n'a studiat.

Noi nu nesocotim diferitele științe, dar ele să fie adâncite și cu ajutorul Sf. Scripturi, precum aceasta trebuie să fie pătrunsă și la lumina lor. Așa mărturisim că, în orice împrejurare, călăuză noastră în viață este Evanghelia. Am semnalat că religia creștină cuprinde în chip mai desăvârșit ca orice elementele necesare, — principii și fapte, — prin care, completându-le unele prin altele, interpretându-le, se explică întreaga lume, orice parte a lumii, atât în generalitățile cât și în amănunțele lor, în tot cursul timpului. Creștinismul exprimă adevărul, face una cu el. Către el converg toate cercetările sincere. La adevăr ne duce și filosofia în forma ei superioară, ne duce filosofia creștină.

CONCLUZIE

După ce am ajuns aici pe calea pe care am mers, trebuie să facem un popas. Avem nevoie să aruncăm o privire în urmă asupra drumului străbătut, pentru ca apoi să putem înainta și mai bine.

Posedam un vălmășag de cunoștințe. Unele ne duceau să cugetăm că viața are un rost, un ideal, că avem datoria să trăim. Altele ne îndemneau să vedem că lumea se înfățișează rea, n'are niciun sens, că suntem niște jucării ale vieții care ne face să suferim. După ce murim nu mai suntem nimic din ce am fost, vin alte jucării, altă păpușerie, alt șir de suferințe, și este mai bine să nu fim decât să fim.

Incât ne-am întrebat în ce consistă lumea, ce suntem noi oamenii, dacă este oare mai bine să fim sau să nu fim, și poate că nici nu existăm, ci numai ni se pare. Și am căutat răspunsul peste tot unde am putut. Nu l-am găsit mulțumitor nicăiri, nici în știință, precum nici în artă, în filosofie, metafizică, morală, sau religie, deși fiecare din acestea dau o soluție, oricât de fragmentară ar fi ea, căci ele se opuneau, în general, unele altora. Dar ne-am continuat cercetările în nădejdea că poate îl vom întâlni undeva. Și l-am aflat în religia creștină, dar luminată, studiată în raport cu celelalte doctrine, înțeleasă în înalta ei semnificație, care nu exclude știința, arta, filosofia, nici o cercetare sinceră în căutarea adevărului, ci le chia-

mă pe toate la colaborare. Atunci am revenit asupra problemelor pe care ni le pusese răm și pe care nu putuse răm să le deslegăm. Acum aveam posibilitatea de a formula soluții mai mulțumitoare. O chestiune era aceea a înțelegerii filosofiei, în ce consistă ea. Căci ni se spunea că mai ales filosofia este cunoștința care pătrunde în taina vieții. Am examinat-o și înainte de a fi studiat creștinismul. Dar n'am înțeles-o în deajuns. Ni se părea că unii o concep într'un fel, alții în alt fel, că toți se contrazic, și că ea era departe de a ne da lumină așteptată. Acum, după studiul creștinismului, ne-am lămurit-o mai bine.

Filosofia exprimă, în adevăr, cunoștința care pătrunde în taina vieții, dar mai ales atunci când ea este filosofie creștină, adică în concordanță cu religia creștină în generosul ei spirit, și nu oricum. Așa ne-am dat seama că lumea nu există fără de rost. Vieța noastră înseamnă o trecere dela Dumnezeu la Dumnezeu, dela idealul cauză la idealul scop, alfa și omega.

Oricât de spinos ne-ar fi drumul, oricâte decepții am avea, și suferințe am îndura, și lovituri am primi, la orice încercări am fi supuși, noi să nu blestemăm, să nu murmurăm împotriva Creatorului. Ci să ne silim din toate puterile la mai bine, să ne continuăm mersul cu încrederea sfântă a copilului către părintele său. Părintele nostru ceresc știe, în desăvârșita lui înțelepciune, iubire, ce drum să ne dea, nouă fiilor săi, pentru ca să fie mai spre fericirea noastră. La capăt ne așteaptă Tatăl cu brațele deschise. Lăsați copiii să vină la mine, zice Iisus Hristos în Evanghelie. Cine nu va primi Impărăția lui Dumnezeu ca un copilăș, — cu sinceritatea, curățenia, naivitatea, nevino-văția lui, — cu dragostea lui întinsă către părintele său, — nu va intra în ea. Și, dacă avem credință, și ne rugăm, în silințele noastre, Dumnezeu nu încetează să ne întindă o mână de ajutor, cu deosebire atunci când mersul nostru către El este mai greu.

Vieața lui Iisus Hristos pe pământ, așa cum știm din Evanghelie, că ea a fost, cu mărirea ei, cu chinurile, cu patimile ei, cu răstignirea, învierea, înălțarea, să ne fie pururea exemplu, icoană să ne fie a vieții noastre pământeste. Iisus Hristos, blajinul Nazarinean, Fiul lui Dumnezeu, însuși Dumnezeu, n'a venit el în lume să răspândească bunătatea? Dar lumea nu i-a iertat aceasta, l-a batjocurit, l-a răstignit. Unii apar predestinați ca, prin încercările la care sunt supuși, prin suferințele lor, fiind suflete curate, să-l laude pe Dumnezeu, să vestească lumii sfânt Numele Lui. Înțelepciunea vine adesea din suferință, din crude experiențe.

Să propovăduim cu atât mai mult filosofia noastră creștină că, așa cum am semnalat, își fac drum diverse curente nefaste, pretinse originale, care, dacă sunt urmate, pot să ducă la pieire pe cei nepreveniți. De sigur, trebuie să căutăm a fi originali, căci avem datoria să ne dăm fiecare partea noastră, dar studiind, cunoscând, explicând legile eterne, divine, ale lumii, pentru a le aplica, și nu încercând din vanitate să formulăm altele împotriva lor. Stăruim că originalitatea superioară înseamnă contribuția pe care o aducem la explicarea lumii create de Dumnezeu după chipul lui, la lucrarea pentru desăvârșirea spiritualității.

Vieața noastră apare o taină din care pornesc razele de lumină spre a fi iar taină, și iar lumină, și așa la infinit. Ea formează aci o frumoasă poezie, aci o tristă, mohorâtă, proză, pentru unii mai ales poezie, pentru alții mai cu seamă proză. Omul este un drumeț pe acest pământ. Suntem călători. Mergem în general cum trecem în anumite clipe prin vijor, uragan, îngrozitor prăpăd. Să ne rugăm. Vraja vieții noastre consistă în a fi înțeleasă și totuși a rămâne o taină.

Reamintim că ceea ce am visat în trecut ca să trăim, și apoi am avut, dar care acum s'a dus, ni se pare că a

fost numai un vis, — prea frumos ca să dureze. Și noi n'am știut ca să-l trăim. Am socotit că va fi veșnic ceea ce era sortit pentru o scurtă vreme. A fost un vis. Și dacă ceea ce am avut mai scump s'a dus de aici în altă lume, simțim cum vieța n'are sens, și ne întrebăm la ce ne-o ducem mai departe. Lumea, în unele din înfățișările ei, prin oamenii care o alcătuiesc, este atâta de josnică, de prefăcută, falsă, că nu ne mai vine s'o trăim. Însă avem credință. Vieța până la urmă are un rost. Ne vom revedea, dacă stăruim în bine. Și vom fi mai înțeleghători decât am fost.

Să fim buni. Dar, fiind buni, suntem adesea victimele celor răi care ne socotesc naivi, neinteligenți, slabi, și care ne înșeală. Nu se cuvine oare să fim răi? Nu, ci să căutăm a birui răul prin bine. Acela care a greșit își ispășește greu păcatul. Totuși, Dumnezeu nu-l alungă până ce nu-l îndeamnă la îndreptare. Și îl primește cu bucurie, ca pe fiul risipitor, dacă își recunoaște greșeala, și năzuește, se silește din adâncul sufletului, al ființei sale, cu sinceritate, să se îndrepteze.

Unul muncește cu brațele, altul cu capul, cu mintea, dar toți au dorul, nostalgia, unei vieți mai bune din trecut și în viitor. Și pe toți ne străbat fiorii entuziasmului, Însă din entuziasm pornesc cele două drumuri, al bine-lui și al răului. Pe omul superior îl înalță în sferile cerești; pe cel inferior îl coboară, îl duce la prăpastie. Omul inferior se entusiasmează repede peste măsură când îi merge pe voie, animal satisfăcut; și se descurajează repede peste măsură când întâmpină greutăți. Rugăciunea „Tatăl nostru“ desleagă problema dualismului. Trebuie să posedăm materia, pâinea cea de toate zilele, dar în vederea spiritului: precum în cer așa și pe pământ. Cine are credința creștină în Dumnezeu perfect, vede toate cu putință. S'o avem în orice împrejurare. Să lucrăm prin propriile noastre puteri, mijloace, a ști

ce va să zică lumea, dar să nu încetăm a lucra și prin credință, a ne ruga. Rugăciunea este acțiunea credinței.

Să începem oricum, de oriunde, însă în chip sincer, și prin rugăciune care, în sensul său cel mai cuprinzător, consistă în orice acțiune făcută cu scopul de a realiza binele, perfecțiunea. Să ne reculegem, să ne regăsim noi pe noi înșine, așa ca în taina nopții, adânciți, retrași în noi, ca în liniștea profundă a rugii în biserică, departe de orice sgomot, de banalitatea lumească de toate zilele, de prefăcătoria în raporturile cu alții. Du-te, omule, spre adâncul adâncului ființei tale. Apropie-te. N'auzi tu cum vine de acolo un glas din altă lume, a conștiinței curate, un glas dumnezeesc, și care te îndeamnă la bine? Apropie-te mai mult. Privește în adâncul adâncului ființei tale. Nu vezi tu, omule, acolo un altar? Nu vezi tu în acel altar pâlپând o luminică, arzând o candelă care îți călăuzește vieața, care îți arată drumul pe unde trebuie să mergi? Și atunci nu gândești tu că există Dumnezeu? Această gândire exprimă o simțire, un act de voință, rugăciunea credinței, credința care se roagă, legătura între Dumnezeu și lume. Dar liber este fiecare, pe răspunderea lui, să spună ce simte, ce cugetă, ce vrea. Noi credem că există Dumnezeu.

Și în acest caz filosofia, pentru noi, va să zică filosofia creștină în adevăratul său sens de știință universală. Ea are un cuprins mult mai întins decât i se dă de către unii. Dar să fim cu luare aminte. Filosofia, fiind considerată ca știința între uman și divin, înseamnă și ea, ca și entuziasmul, răspântia celor două drumuri, al binelui și al răului. Să luăm seama ca ea să fie creștină în marea idee a acestui cuvânt, căci altfel ea poate să constituie un izvor de primejdii. Să ne conducem deci atât de inspirație cât și de logică, de experiență, sau invers. Medicul superior se întemeiază pe știință, rațiune, experiență, dar nu nesocotește intuiția, inspirația, rugăciunea.

Dumnezeu ne-a dat cunoștințele necesare pentru ca noi, interpretându-le, să le continuăm în generalitățile și în amănunțele lor, spre desăvârșire. Iisus Hristos, Dumnezeu perfect întrupat, ne-a arătat numai calea pe care noi trebuie să mergem, aplicând legea meritului. Așa a fost dus apostolul Pavel, așa suntem noi duși să ne întrebăm care este adevărata filosofie, ce semnificație au neamurile în lume. Să urmăm calea Domnului. Ne-am silit din toate puterile să facem aceasta, depunând toată munca cinstită de care am fost în stare, însă unii dintre cei răi ne-au hulit, ne-au lovit, au încercat să ne desonoreze. Și tocmai ei au fost aceia care s'au bucurat apoi de vieță ca o consecință a josniciei lor. Cu toate acestea, până la urmă birue adevărul. Încă odată, să-l luăm ca pildă pe Iisus. El a venit în lume să dea mărturie despre adevăr, să răspândească binele. Lumea îl chinuște. El se roagă, pentru ea. Dumnezeu este Duh, Adevăr, și cine i se închină lui, trebuie să i se închine în duh și adevăr. Hristos este expresiunea ipostasei, — a ființei, substanței, persoanei, — lui Dumnezeu, adică a credinței, ne spune Sf. Scriptură¹. Aceste spuse ne întregesc înțelesul cuvântului ipostasă: Dumnezeu în trei ipostase, în trei persoane: Tatăl, Fiul, Sf. Duh.

Există destin și libertate, însă neînțelese fără credință, fără puterea rugăciunii, a revelației, a credinței complete, a grației divine care le desăvârșesc. Avem credința, libertatea, prin grația lui Dumnezeu, în vederea destinului; ne sânguim, ne rugăm; Dumnezeu ne descopere adevărul, avem revelația; ajungem la credința completă; ne dă grația desăvârșită. Și ne împlinim destinul prin credința, — dragostea, — dintre noi, în dife-

¹ Evanghelia dela Ioan, IV, 24. Apostolul Pavel, Epistola către Evrei, I, 3; XI, 1. În ambele pasaje din textul elin al Epistolei apostolului Pavel, găsim cuvântul *ipostasă* care se traduce în alte limbi prin *ființă*, *substanță*, *persoană*.

ritele ei forme, — prietenie, familie, solidaritate profesională, națiune, rasă, omenire sau religie, — și care vine din legăturile comune din trecut spre aspirațiile comune din viitor, — dela Dumnezeu la Dumnezeu.

Fericit este omul care a înțeles Cuvântul lui Dumnezeu și îl urmează. Un minunat exemplu îl găsim la unii oameni, bătrâni, înțelepți în felul lor, care au văzut multe, au simțit multe, au cugetat multe, au pătruns în adâncimea și înălțimea spiritului din rugăciunea Tatăl nostru a blajinului Nazarinean Iisus Hristos: „Și ne iartă nouă greșelile noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri. Și nu ne duce pe noi în ispită, ci ne izbăvește de cel rău“. Patimile care li-au sbuciumat odată sufletul sunt acum potolite, stinse, și li-au rămas gândirea mai luminoasă, simțirea mai evlavioasă, voința mai înțeleaptă. Privim pe fruntea lor nimbul îngăduinței, al bunătății. Ce mare putere alcătuește instinctul năvalnic al tinerilor ajutat de experiența, de rațiunea cumpănită a bătrânilor, și invers.

În cea dintâi și în cea din urmă fibră a noastră vibrează dragostea sfântă de care trebuie să ne conducem în toată viața. Cineva cu mâini pioase îl gătește, îl împodobește cu bucurie pe copilul venit în lume. Cineva cu mâini pioase așează trist, și iar așează, și tot i se pare că trebuie să fie mai bine așezate, flori pe mormântul ființelor dragi plecate din lume. Dragostea sfântă este credința în Dumnezeu perfect, că el ne știe nevoile, dorul, el ne știe focul, el ne trimete așteptatul ajutor, așteptata mângâiere.

Dar acum, după ce ne-am întărit în credință, și am găsit odihnă sufletelor noastre, se cuvine să plecăm mai departe. Să străbatem și alte drumuri, pentru a împlini dumnezeiască învățătură a lui Iisus Hristos.

TABLA DE MATERIE

	<u>Pagina</u>
Introducere	7
Capitolul I: Ce este filosofia fără studiul creștinismului . .	25
Capitolul II: Religia Creștină	133
Capitolul III: Ce este filosofia după studiul creștinismului .	199
Concluzie	341

VERIFICAT
2007